

*До 50-річчя Тернопільського національного
економічного університету*

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

**За редакцією доктора економічних наук,
професора О. В. Дзюблюка**

**Тернопіль
TNEU
2010**

УДК 336.71
ББК 65.9 (4Укр)

Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання: Монографія / За ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 384 с.

У монографії досліджено теоретичні і практичні основи функціонування банківської системи України в період ринкового реформування економіки та за умов розгортання світової фінансової кризи. Розглянуто особливості діяльності Національного банку України щодо стабілізації грошового ринку і регулювання роботи вітчизняної банківської системи. Розкрито головні напрямки підвищення ефективності функціонування комерційних банків з обслуговування суб'єктів господарювання і населення, а також визначено перспективи розвитку нових сегментів ринку банківських послуг та напрями зміцнення фінансової стійкості банківських установ в умовах кризових явищ на фінансовому ринку. Окреслено перспективи розвитку національної банківської системи в контексті євроінтеграційних процесів.

Для наукових працівників, фахівців банківських установ, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблемами функціонування банківської системи.

Рецензенти:

Б. Л. Луців, д. е. н., проф., проректор з науково-педагогічної роботи Тернопільського національного економічного університету;

П. О. Нікіфоров, д. е. н., проф., завідувач кафедри фінансів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;

Р. А. Слав'юк, д. е. н., проф., завідувач кафедри банківської справи Львівського інституту банківської справи Національного банку України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 1 від 15 березня 2010 р.).

ISBN 978-966-654-251-2

© О. В. Дзюблюк, О. Б. Васильчишин, Б. П. Адамик,
Г. Р. Балянт, О. Л. Малахова, Я. І. Чайковський,
Н. Д. Галапуп, Р. В. Михайлюк, З. К. Сороківська,
Ю. М. Галіцейська, Л. М. Прийдун, 2010

© ТНЕУ, 2010

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретичні і практичні основи функціонування банківської системи України	9
1.1. Особливості функціонування банківської системи в ринкових умовах господарювання	9
1.2. Нормативно-правова база діяльності банківських установ та перспективи її вдосконалення	43
1.3. Сучасний стан та актуальні проблеми розвитку банківського сектору національної економіки	66
Розділ 2. Діяльність Національного банку України із стабілізації грошового ринку і розвитку вітчизняної банківської системи	93
2.1. Роль і місце Національного банку України як верхнього рівня банківської системи і регулятора макроекономічних процесів	93
2.2. Грошово-кредитна і валютна політика центрального банку в період світової фінансової кризи	112
2.3. Оптимізація наглядово-контрольної роботи Національного банку України щодо банківських установ	142
Розділ 3. Комерційні банки як основа забезпечення стабільного розвитку банківської системи України	161
3.1. Основні напрямки підвищення ефективності операцій банків з кредитно-розрахункового та депозитного обслуговування суб'єктів господарювання та населення	161
3.2. Оптимізація діяльності банківських установ щодо організації депозитних операцій	185
3.3. Перспективи розвитку нових сегментів ринку банківських послуг в Україні	204
3.4. Напрями зміцнення фінансової стійкості банків та подолання кризових явищ у роботі банківської системи	231

Розділ 4. Перспективи розвитку національної банківської системи в контексті євроінтеграційних процесів	263
4.1. Оптимізація грошово-кредитної політики в Україні з огляду на тенденції європейської валютної інтеграції	263
4.2. Теоретико-методологічні засади впливу процесів глобалізації на вітчизняну банківську систему	279
4.3. Платіжна система України у контексті формування нового світового економічного порядку	291
4.4. Характеристика заходів, спрямованих на перебудову банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку національної економіки	314
4.5. Стабільність банківської системи в умовах глобалізації та інтеграції України у світовий фінансовий простір	335
4.6. Концепція розвитку вітчизняної банківської системи як необхідна складова системи антикризових заходів економічної політики	357
Література	374

ВСТУП

Банківська система України відіграє ключову роль в економічному розвитку держави, оскільки безпосередньо впливає на перебіг усіх господарських процесів. Від її ефективного функціонування залежать розподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу, регулювання грошового обігу, кредитування суб'єктів господарювання і домашніх господарств, фінансування масштабних національних проектів та реалізація інших важливих економічних і соціальних функцій держави. Нові економічні і політичні реалії сьогодення, пов'язані із глобалізацією економічних процесів та розгортанням світової фінансово-економічної кризи, вимагають вирішення питання про підвищення конкурентоспроможності українського фінансового сектору та вибору нової стратегії розвитку вітчизняної банківської системи. Для досягнення реальних успіхів у конкурентній боротьбі на внутрішньому ринку необхідно сприяти стійкому зростанню фінансових показників банківської системи, підвищити капіталізацію і стійкість українських банків. Усе це потребує поглибленого наукового дослідження та практичного вирішення актуальних проблем функціонування банківської системи та обґрунтування відповідних концептуальних ідей у цілісній науковій праці.

Проблеми функціонування банківської системи, які є сьогодні, поки що негативно позначаються на можливостях розвитку національної економіки та реалізації стратегічних завдань щодо курсу України на євроінтеграцію. Труднощі у роботі банківських інститутів об'єктивно зумовлюють проблеми для всієї економічної системи нашої держави з огляду на тісну інтегрованість банків з усіма ринковими механізмами. Тому відсутність належних кроків у бік вживання комплексу заходів щодо розвитку банківської системи може призвести до труднощів для усієї вітчизняної економіки. Такі проблеми, як зростання невиконаних за позичковими операціями,

зниження платоспроможності банків, недостатня кваліфікація керівних кадрів і персоналу в банківських установах, повільне втілення більш жорстких стандартів кредитування, нечіткі принципи управління, надмірна концентрація ризиків, кредитування інсайдерів, наявність спекулятивних операцій зумовлюють зниження реальної вартості банківських активів та низьку ефективність функціонування усього банківського сектору, що негативно впливає на економіку України загалом. Внаслідок цього у вітчизняній економіці можуть виникнути такі явища, як зниження сукупного попиту і пропозиції товарів та послуг, скорочення прибутків суб'єктів господарювання і реальних доходів населення, наростання інфляційних процесів і гальмування темпів економічного зростання.

Названі проблеми потребують глибокого та системного дослідження з метою вироблення на його основі дієвих пропозицій щодо розвитку вітчизняної банківської системи для реалізації стратегії економічного зростання України. Необхідно зазначити, що нині широкий комплекс теоретичних проблем, які визначають роль банківської системи у розвитку макроекономічних процесів у період глобальної економічної кризи, залишається здебільшого поза увагою науковців при підготовці досліджень з питань функціонування фінансового сектору. А наявних на сьогодні наукових розробок і напрацювань недостатньо для вирішення найбільш нагальних проблем розвитку банківської системи України. Відтак ця монографія є спробою вирішення цього питання. Робота складається з чотирьох розділів, у яких проаналізовано важливі, актуальні проблеми функціонування банківської системи, що займає центральне місце в економічних процесах країни. Систематизовано і комплексно розроблено теоретичну та законодавчу базу функціонування банківської системи нашої держави, досліджено діяльність Національного банку України (НБУ) як основи забезпечення стабілізації грошового ринку, обґрунтовано перспективи розвитку вітчизняного банківського сектору, розглянуто основні проблеми діяльності системи комерційних банків та запропоновано шляхи їхнього вирішення, а також визначено цілісну концепцію розвитку

національної банківської системи в контексті євроінтеграційних процесів.

Мета роботи – вдосконалення теоретичних, методологічних та практичних засад організації діяльності банківських інститутів України, розробка основних напрямів підвищення їхньої капіталізації, рівня конкурентоспроможності та зміцнення фінансового стану, удосконалення й посилення ролі банків у соціально-економічному розвитку країни загалом та посідання вагомого місця вітчизняної банківської системи серед банківських систем провідних країн світу. Задля реалізації цієї мети у монографії досліджено нормативно-правову базу з питань діяльності банківських установ та розроблено пропозиції щодо її вдосконалення, охарактеризовано сучасний стан банківського сектору та оцінено його вплив на соціально-економічний розвиток України, обґрунтовано монетарні аспекти перспектив інтеграції нашої держави у європейський валютний простір, вироблено рекомендації щодо вдосконалення реалізації грошово-кредитної та валютної політики, проаналізовано причини та витoki світової фінансової кризи та економічної кризи в Україні, її вплив на розвиток вітчизняного банківського сектору та перспективи подолання, розроблено пропозиції щодо вдосконалення наглядово-контрольної роботи НБУ щодо банківських інститутів, окреслено проблемні аспекти розвитку вітчизняної банківської системи й розроблено пропозиції щодо формування концепції розвитку вітчизняної банківської системи, досліджено можливості зміцнення фінансової стійкості банківських установ, обґрунтовано основні напрями підвищення ефективності операцій банків з кредитно-розрахункового та депозитного обслуговування суб'єктів господарювання і населення, визначено перспективи розвитку нових сегментів ринку банківських послуг, а також запропоновано цілісну систему заходів, спрямованих на перебудову банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку економіки України.

Основними результатами реалізації комплексу обґрунтованих у роботі пропозицій і рекомендацій є сприяння реалізації стратегії економічного зростання держави, зокрема вдосконалення грошо-

во-кредитної та валютної політики, організації конкурентоспроможної банківської системи України шляхом розширення сегмента ринку послуг за рахунок кращого задоволення потреб клієнтів банку, універсализації банківської діяльності, пропозиції банківських продуктів у більшій кількості та кращій якості, швидкого та досконалого впровадження новітніх банківських технологій, стабілізації роботи банківського сектору в період світової фінансової кризи.

Авторами окремих розділів монографії є: д. е. н., проф. О. В. Дзюблук (вступ, 1.3, 2.2, 4.1), к. е. н., доц. Б. П. Адамик (2.1, 2.3, 4.2), к. е. н., доц. Г. Р. Балянт (1.2), к. е. н., доц. О. Б. Васильчин (4.6), к. е. н., доц. Н. Д. Галапуп (4.5), викл. Ю. М. Галіцейська (3.2), к. е. н., доц. О. Л. Малахова (1.1, 3.1), к. е. н., доц. Р. В. Михайлюк (3.4), викл. Л. М. Прийдун (1.2), к. е. н., доц. З. К. Сороківська (3.3), к. е. н., доц. Я. І. Чайковський (4.3, 4.4).

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1.1. Особливості функціонування банківської системи в ринкових умовах господарювання

Особливу роль у перерозподілі сукупного оборотного капіталу відіграє банківська система, яка акумулює тимчасово вільні грошові кошти суб'єктів ринку та за допомогою коротко- і довгострокового кредиту забезпечує внутрішньогалузевий, міжгалузевий, внутрішньорегіональний та міжрегіональний перерозподіл. Тому банківську систему потрібно розглядати як важливий елемент ринкової економіки, яка забезпечує як регулювання грошового обігу, так і рух, перерозподіл і ефективне використання фінансових ресурсів.

Перехід до ринкової економіки зумовлює підвищену увагу до банківської системи країни, адже вона є найважливішою ланкою ринкової інфраструктури, оскільки забезпечує практично весь рух грошових потоків в економіці, створюючи базові передумови неперервності виробництва. Потрібно наголосити, що практична діяльність підприємницьких структур без ефективно функціонуючої банківської системи неможлива, позаяк акумульовані через банківську систему грошові ресурси в умовах ринкового господарювання є найважливішим джерелом поповнення фінансових ресурсів підприємств.

Необхідність формування банківської системи як особливої структури визначається двома групами причин: 1) пов'язаних із необхідністю проведення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих

банків із загальносуспільними інтересами – забезпечення сталості грошей і стабільної роботи всіх банків; 2) пов’язаних із функціонуванням грошового ринку, забезпеченням збалансованості попиту і пропозиції на ньому з точки зору ефективного акумулювання і перерозподілу кредитних ресурсів.

Специфіка банківської системи, її визначальні ознаки зумовлюються саме банківською діяльністю, що згідно з чинним законодавством України передбачає виконання трьох функцій: 1) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; 2) розміщення зазначених коштів від свого імені і на власних умовах; 3) відкриття і ведення рахунків фізичних та юридичних осіб.

Поняття “банківська система”, як і більшість визначень у теорії банківської справи, не є єдиним і сталим. У міжнародній практиці найбільш поширеною є думка про те, що банківська система – це сукупність банківських і небанківських фінансових установ, які виконують окремі банківські операції. Як зазначає М. І. Савлук: “Банківська система має своє особливе призначення, свої специфічні функції, які не просто повторюють призначення і функції окремих банків”. Під банківською системою, на його погляд, потрібно розуміти “законодавчо визначену, чітко структуровану сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю” [47, с. 563–564]. В підтвердження визначеної вище точки зору, російський вчений О. І. Лаврушин визначає банківську систему як “сукупність банків, банківської інфраструктури, банківського законодавства і банківського ринку, що перебувають у тісній взаємодії один з одним і зовнішнім середовищем” [27, с. 12].

Заслуговує на увагу визначення банківської системи А. М. Мороза, який вважає, що “банківська система – сукупність різноманітних видів банків та банківських установ у їх взаємозв’язку, складова частина кредитної системи” [23, с. 160]. У “Фінансово-кредитному словнику” за ред. В. Ф. Гарбузова дається таке визначення банківської системи: це “сукупність різних видів банків і банківських інститутів у їх взаємозв’язку, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний період” [134, с. 103].

Втім, варто зауважити, що метою функціонування банківської системи як сукупності всіх банків країни, які взаємодіють між собою, дотримуючись встановлених норм і правил ведення банківської справи, є, перш за все, забезпечення ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обігу, а також стабільної діяльності банківських установ.

З нашої точки зору, поняття банківської системи може бути сформульоване як законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників, які займаються банківською діяльністю на постійній професійній основі і функціонально взаємозв'язані в самостійну економічну структуру.

Основними сутнісними характеристиками банківської системи є те, що вона, по-перше – саморегулююча, а по-друге – керована система. Особливість банківської системи як саморегулюючої полягає в її спроможності самостійно, без дії ззовні встановлювати та підтримувати надійний режим функціонування і реагувати на зовнішні дії, що порушують її діяльність. Саморегуляція забезпечується на основі зворотного зв'язку з іншими системами, зокрема економічною. Характеристика банківської системи як керованої системи визначається цілями і завданнями системи, які, поза сумнівом, повинні збігатися з цілями суспільства. Банківська система України є дворівневою системою, оскільки в законах, які регулюють банківську діяльність, визначені цілі функціонування для кожного рівня. Для комерційних банків – отримання прибутку, для НБУ – захист і забезпечення стійкості гривні; розвиток і зміцнення банківської системи; забезпечення ефективного і безперервного функціонування розрахунків.

Банківська система в ринковій економіці, зазвичай, дворівнева і охоплює центральний банк (емісійний) і комерційні (депозитні) банки різних видів. Структуру банківської системи ринкового типу загалом можна зобразити схематично (рис. 1.1).

Центральний банк посідає перший рівень у банківській системі і має регулювати її діяльність у межах прав та повноважень, наданих йому законом. Будучи державними, центральні банки перетворюються в провідників і виконавців волі та завдань держави.

У більшості країн важливе значення в механізмі державного регулювання економіки, забезпеченні всіх галузей та суб'єктів господарювання грошовими ресурсами належить банківським системам та їхній головній ланці – центральним емісійним банкам. Така роль центральних банків визначається їхнім статусом монопольного органу щодо забезпечення суспільства грошовими коштами.

Вочевидь, що розвиток ринкових відносин значною мірою залежить від забезпечення комерційними банками суб'єктів економіки грошовими ресурсами та від ефективності функціонування центрального банку і його впливу на кредитну активність банківських установ. Відповідно до цього простежується тісний взаємозв'язок: з одного боку – центробанк за допомогою певних економічних та адміністративних важелів визначає загальну поведінку та ділову активність банківських установ на ринку кредитних ресурсів, а з іншого – комерційні банки відповідно до обраної кредитної політики можуть впливати на рівень кредитного забезпечення суб'єктів економіки. З цієї точки зору, необхідне обґрунтування сутності та функцій центрального банку, визначення його ролі та значення у механізмі державного регулювання економіки, а відтак – і в механізмі кредитного забезпечення економічних агентів.

Центральні банки можуть безпосередньо впливати на кількість грошових ресурсів в економіці загалом, а відтак – на ресурсний потенціал комерційних банків та їхню кредитну активність зокрема, використовуючи при цьому різноманітні важелі грошово-кредитної політики. Це означає, що при виникненні кризових ситуацій вони теоретично у змозі надати дієву підтримку суб'єктам економіки шляхом створення резервного фонду платіжних засобів для попередження їхніх банкрутств. Проте на практиці у більшості країн надання такої підтримки суворо регламентоване законами про центральний банк і проводиться згідно з рішенням державних органів управління економікою.

Специфіка функціонування центрального банку в ринкових умовах полягає у тому, що він, з одного боку, реалізує політику державного регулювання економіки, відповідає за стан грошового обігу в країні, представляючи інтереси держави; а з іншого – забез-

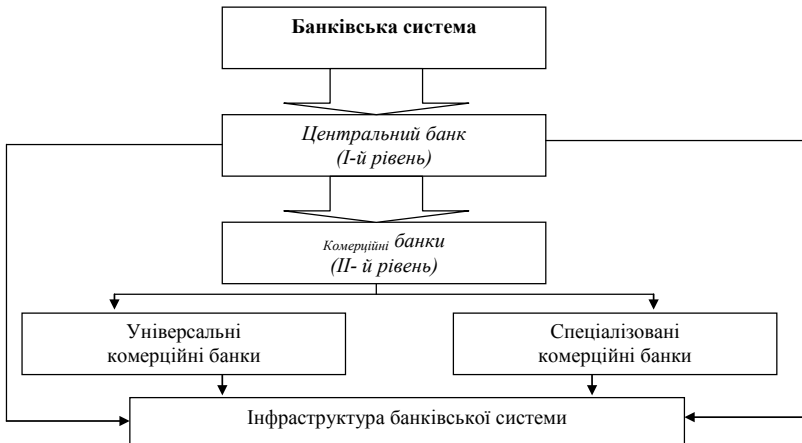

Рис. 1.1. Ієрархічна побудова банківської системи країни за дворівневим принципом

печує ефективність функціонування банківської системи на ринку кредитних ресурсів, а відтак у реалізації механізму кредитного забезпечення суб'єктів економіки.

В сучасних умовах діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування банківської системи та всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють необхідність вивчення питань, пов'язаних із визначенням статусу центрального банку в механізмі державного регулювання економіки, сфер його функціонування, оскільки місце центрального банку в ринковій економіці багато в чому визначає хід та напрям економічного розвитку країни через вплив на кредитну активність комерційних банків, а відтак і кредитне забезпечення підприємницької діяльності (рис. 1.2).

У нашій країні статус і принципи діяльності НБУ визначені у Конституції – основному законі держави. Статті, що стосуються функціонування національного банку, вміщені у двох розділах,

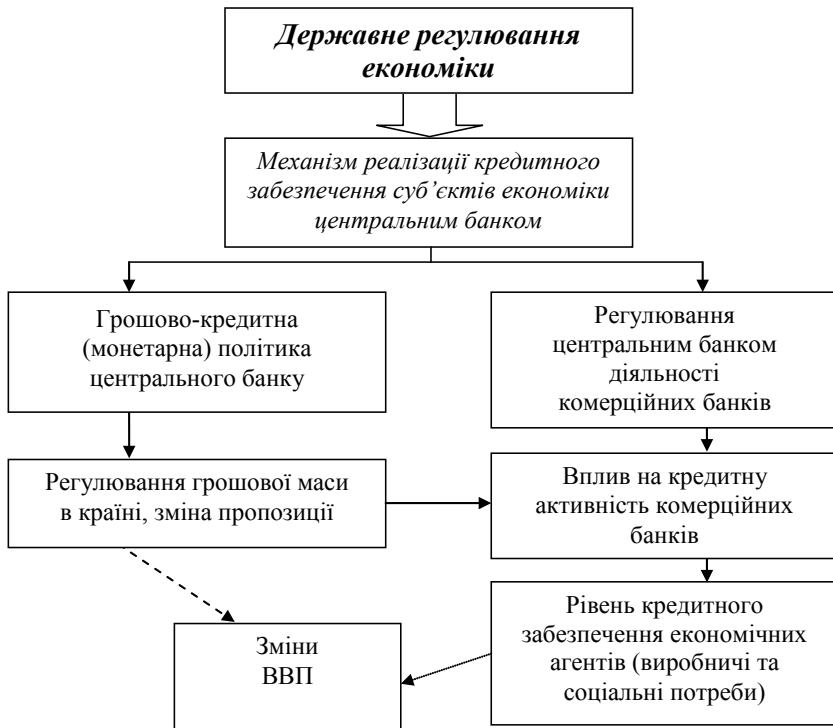

Рис. 1.2. Роль центрального банку в механізмі державного регулювання економіки

присвячених законодавчій та виконавчій владі. За своїм правовим статусом НБУ є однією з найважливіших інституцій держави, не входячи при цьому до жодної із гілок влади. Відповідно до статті 99 Конституції України функцією НБУ є забезпечення стабільності грошей та цінової стабільності. У Законі “Про Національний банк” фіксується, що у сфері своєї безпосередньої діяльності банк наділений повною незалежністю.

З точки зору практичної реалізації механізму кредитного забезпечення суб'єктів економіки, грошово-кредитна (монетарна) політика центрального банку є у ньому базовою основою, оскільки, використовуючи економічні та адміністративні важелі впли-

ву на пропозицію грошових ресурсів, центробанк може суттєво впливати на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на кредитне забезпечення ними виробничих та соціальних потреб суб'єктів підприємницької діяльності і населення. Тому доцільним, з нашої точки зору, потрібно вважати обґрунтування теоретичних засад грошово-кредитного регулювання через призму функціонування механізму кредитного забезпечення суб'єктів економіки.

Так, у Законі України “Про Національний банк України” дається таке поняття грошово-кредитної політики: це комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу [5].

На думку Ф. С. Мишкіна, монетарна політика – це управління грішми та процентними ставками [86, с. 41]. З точки зору Н. Г. Менк'ю, грошово-кредитна політика – це сукупність рішень центрального банку стосовно пропозиції грошей [88, с. 708]. А. Р. Дорнбуш і С. Фішер вважають грошово-кредитну політику засобом впливу центрального банку на кількість грошей, рівень ставки процента і величину доходу [61, с. 142]. Є. Ф. Жуков переконаний, що сукупність заходів, спрямованих на розширення або звуження ліквідних засобів і обсягів кредитування банків та інших кредитних установ, формує зміст грошово-кредитної політики, що проваджується центральним банком, метою якої є регулювання попиту та пропозиції на позичковий капітал [20, с. 70].

Як бачимо, у більшості підходів до трактування змісту грошово-кредитної політики робиться акцент на регулюванні величини грошової маси, що, відповідно, впливає на інші макроекономічні параметри. Не заперечуючи принципову правильність указаних позицій, ми водночас вважаємо необхідним зосередити увагу на змісті грошово-кредитної політики з точки зору ролі і місця центрального банку в механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

З таких позицій грошово-кредитну політику необхідно розглядати як складову державного регулювання економіки, яка через

комплекс певних інструментів передбачає формування центральним банком вихідних умов практичної реалізації комерційними банками механізму кредитного забезпечення суб'єктів економіки, що, відповідно, визначає ступінь забезпечення агентів ринку необхідними кредитними ресурсами та досягнення тих чи інших цілей розвитку економіки.

Суб'єктом грошово-кредитної політики є держава, яка регулює цю сферу через свої представницькі органи – центральний банк і відповідні урядові структури – міністерства фінансів чи скарбниці, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції щодо страхування депозитів, а також іншим установам.

Основним об'єктом грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку виступає кредитна діяльність комерційних банків, що безпосередньо позначається на сукупній грошовій масі, від величини якої, відповідно, залежить динаміка основних показників розвитку економіки.

Варто зазначити, що ефект монетарної політики не обмежується лише грошово-кредитною сферою, а проявляється також у реальній економіці та в соціальній сфері завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо. У цьому зв'язку монетарну політику потрібно розглядати як складову загальноекономічної політики держави.

Основні завдання центрального банку в економіці країни, які тісно пов'язані між собою, на наш погляд, такі: 1) досягнення кінцевих стратегічних цілей грошово-кредитного регулювання; 2) забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови ефективного фінансового посередництва, а відтак – кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

При розробці грошово-кредитної політики центральний банк ставить певні цілі, які прийнято розмежовувати залежно від їхньої контрольованості, тобто можливості центрального банку виконати певні завдання. Виокремлюють стратегічні, проміжні і тактичні цілі грошово-кредитного регулювання.

Стратегічними цілями монетарної політики центробанку можуть бути кінцеві цілі загальноекономічної політики держави – досягнення такого зростання суспільного виробництва, за якого буде забезпечений високий рівень зайнятості, стійкість цін (стримування інфляції), збалансованість платіжних відносин із зовнішнім світом.

Проміжні цілі монетарної політики – це досягнення такого стану деяких ключових економічних параметрів, який сприятиме досягненню стратегічних цілей. Такими перемінними є поштовпування чи стримування кон'юнктури на товарних та грошових ринках. Змінюючи масу грошей та рівень процентної ставки, центральний банк може регулювати кон'юнктуру грошового ринку, а відтак впливати на рівень кредитної активності комерційних банків, що, відповідно, обумовлює стан кредитного забезпечення підприємницької діяльності та їхню ділову активність. Тактичні цілі монетарної політики мають короткостроковий, оперативний характер і мають забезпечувати досягнення проміжних цілей.

Основні цілі монетарної політики перебувають в ієрархічно-му взаємозв'язку, та їхня реалізація забезпечується інструментами грошово-кредитного регулювання. Зміст та органічний зв'язок цілей та інструментів грошово-кредитної політики можна зобразити у вигляді схеми, представленої на рис. 1.3.

Варто зазначити, що центральний банк як головний кредитний інститут країни повинен враховувати загальноекономічні цілі та узгоджувати свої дії з урядом та іншими державними установами, що формують економічну й фінансову політику. З нашої точки зору, має сенс певне розширення кола кінцевих, стратегічних цілей грошово-кредитної політики Національного банку України, що на рівні із підтриманням стабільної купівельної спроможності національної валюти повинні охоплювати також сприяння економічному розвитку і забезпеченню високої зайнятості.

Тривалі дискусії навколо цілей грошово-кредитної політики центрального банку мають бути вирішені, на наш погляд, на користь визначення у якості пріоритетних завдань монетарного регулювання не лише досягнення цінової стабільності, а й стимулювання економічного зростання. Це за умов досягнення фінансової

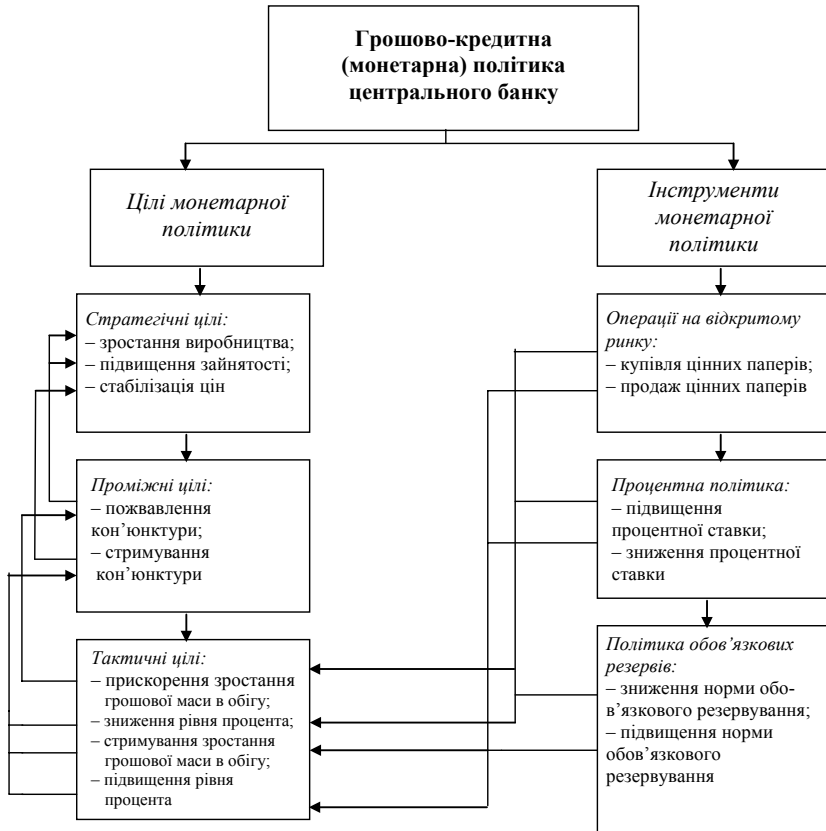

Рис. 1.3. Взаємозв'язок між цілями та інструментами монетарної політики центрального банку

стабілізації набуває ключового значення для подолання кризових явищ перехідного періоду. Визначення цілі стимулювання економічного зростання в якості пріоритету монетарної політики центрального банку визначає ту важливу роль, яка належить відповідним інструментам грошово-кредитного регулювання у впливі на кредитну активність банківських установ, а відтак і кредитне забезпечення економічних агентів.

Іншим стратегічним завданням центрального банку, як зазначалося вище, є забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови фінансового посередництва. Це завдання досягається шляхом регулювання центробанком діяльності комерційних банків, а саме – через механізм застосування обов'язкових економічних нормативів, що значною мірою відображається на фінансовій стійкості банківських установ та їхній спроможності забезпечувати виробничі та соціальні потреби підприємницьких структур та населення в кредитних ресурсах.

З'ясування конкретних можливостей реалізації двох вказаних завдань обумовлює необхідність економічної оцінки базових функцій центробанку. В Законі України “Про банки і банківську діяльність” передбачено 8 функцій (операцій) Національного банку [1], а в Законі України “Про Національний банк України” – 18 функцій [5], які загалом охоплюють доволі широкий спектр можливих видів діяльності центрального банку – від реалізації грошово-кредитної політики до участі у підготовці кадрів для банківської системи.

Виокремленню функцій, що притаманні лише центральним банкам, присвячено багато наукових досліджень. Однак різні автори по-різному тлумачать функції центробанку, що зумовлює необхідність теоретичного узагальнення та виокремлення базових функцій центробанку в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення суб'єктів економіки.

Так, на погляд Є. Ф. Жукова, в сучасних умовах центральний банк виконує такі народногосподарські функції: емісійний центр країни; валютний центр; банк банків та розрахунковий центр; банк уряду; центр грошово-кредитного регулювання економіки [20, с. 60]. На думку М. І. Савлука, центральним банкам притаманні такі функції, як: розробка та реалізація державної грошово-кредитної політики; емісія грошей; розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків другого рівня (функція банку банків); розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави (фірмовий банк держави); зберігання централізованого золотовалютного запасу; нагляд і контроль за банківською діяльністю [41, с. 100].

До компетенції НБУ належить функція зберігання централізованого золотовалютного запасу, що, на нашу думку, недоцільно, адже в країнах з розвинутою економікою цю функцію можуть виконувати як державні скарбниці, так і казначейства. Функцію проведення нагляду і контролю за банківською діяльністю можна і виокремити як складову функції “банку банків”, а можна виділити і окремо. Окрім того, практика організації банківської справи за кордоном свідчить про можливість реалізації цієї функції через незалежні аудиторські фірми.

Більш придатною для мотивування фундаментальної ролі центрального банку в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення суб’єктів економіки видається обґрунтування його таких базових функцій: 1) емісія готівки і організація грошового обігу; 2) розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків другого рівня (банк банків); 3) розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави (банк уряду); 4) реалізація грошово-кредитної політики.

З нашої точки зору, потрібно виокремити таку важливу функцію центральних банків, за допомогою якої проводиться практична реалізація механізму кредитного забезпечення суб’єктів економіки, як регулювання діяльності банків другого рівня. Економічна сутність цієї функції полягає в тому, що центральний банк, використовуючи економічні та адміністративні важелі грошово-кредитного регулювання, вживши комплекс заходів нагляду та контролю за діяльністю комерційних банків, значною мірою може впливати на їхню кредитну активність, а відтак на ступінь кредитного та соціального забезпечення суб’єктів підприємницької діяльності та населення.

Необхідність виокремлення такої функції центрального банку як регулювання діяльності банків другого рівня особливо важлива з огляду на такі обставини: по-перше – реалізуючи цю функцію, центральний банк вирішує стратегічне завдання забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови фінансового посередництва; по-друге – в результаті проведення такого регулювання центральний банк має можливість стимулювати

спрямування кредитних ресурсів комерційних банків у реальний сектор економіки, на розвиток вітчизняного виробництва та забезпечення соціальних потреб населення. Отже, на наш погляд, центральний банк в умовах трансформації ринкових відносин в Україні виконує такі основні функції (рис. 1.4.):

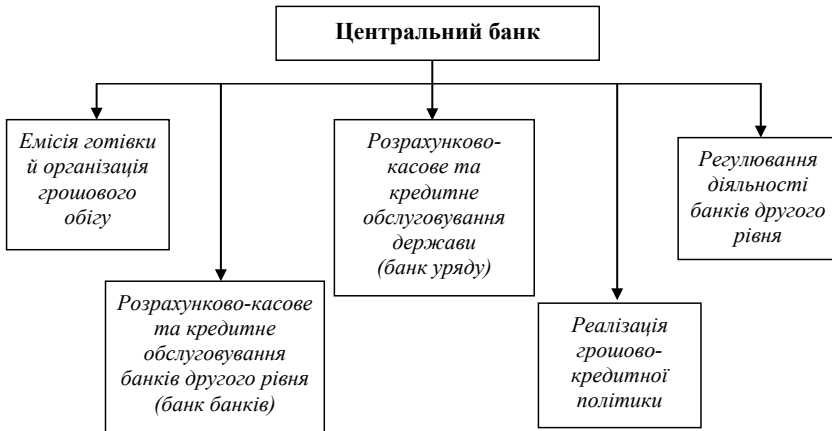

Рис. 1.4. Основні функції центрального банку

1) Функція емісії готівки й організації грошового обігу пов'язана з монопольним правом центрального банку на випуск банкнот, які є законним платіжним засобом, обов'язковим для приймання в оплату боргів на території даної країни.

2) Функція “банку банків” полягає у кредитно-розрахунковому обслуговуванні центральним банком усіх інших банківських установ країни. Ця функція передбачає діяльність центрального банку в якості міжбанківського розрахункового центру та кредитора останньої інстанції.

3) Функція “банкіра уряду” полягає в організації центральним банком кредитно-розрахункового обслуговування урядових структур, а також проведенні операцій, пов'язаних із касовим виконанням державного бюджету, обслуговуванням державного боргу та зберіганням золотовалютних резервів країни.

4) Розробка та реалізація грошово-кредитної (монетарної) політики є, на наш погляд, основною функцією центрального банку, визначає його місце і роль у ринковій системі організації економічних процесів. Ця функція є головною для вивчення як загальної спрямованості, так і можливостей реалізації усіх інших функцій: “банкіра уряду”, “банку банків” та регулювання діяльності банків другого рівня. Одним із результатів реалізації цих підфункцій центрального банку є емісія готівки, що визначається особливостями сучасного емісійного механізму.

5) Регулювання діяльності банків другого рівня – це одна з найважливіших функцій центрального банку, яка безпосередньо може позначатися на кредитній активності банківських установ країни, оскільки зміна нормативів співвіднесення різних статей балансу може сприяти як розширенню, так і скороченню обсягів кредитного забезпечення суб’єктів економіки.

За допомогою грошово-кредитних інструментів центробанк може коригувати такі параметри, як кількість і ціна (процентна ставка) позичкового капіталу, що відповідно до цілей державної економічної політики можуть впливати на попит і механізми використання кредитів у народному господарстві. До таких інструментів насамперед належать:

1) проведення операцій на відкритому ринку державних цінних паперів, купівля яких збільшує грошову масу, а продаж скорочує її, що відповідно позначається на кредитному потенціалі банківських установ;

2) зміна норми мінімальних обов’язкових резервів: чим вона вища, тим менше кредитів можуть надавати комерційні банки;

3) збільшення або зменшення облікової ставки процента (дисконт), що означає, відповідно, обмеження або розширення кредитних можливостей банківської системи через механізми рефінансування.

Практично всі інструменти монетарної політики опосередковано і загалом впливають на ділову активність комерційних банків, розширюють (або зменшують) можливості останніх щодо креди-

тування реального сектору економіки і соціальної сфери та коригують обсяги позичкових операцій (табл. 1. 1).

Таблиця 1.1

Роль інструментів монетарної політики центрального банку у механізмі кредитного забезпечення суб'єктів економіки

Інструменти монетарної політики центрального банку	Зміна пропозиції грошових ресурсів на грошовому ринку	Вплив на величину вільного капіталу банків	Вплив на динаміку кредитного забезпечення суб'єктів економіки	Вплив на ділову активність підприємств та соціальне забезпечення населення
Операції на відкритому ринку: – купівля цінних паперів; – продаж цінних паперів	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується
Процентна політика: – зниження облікової ставки; – підвищення облікової ставки	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується
Політика обов'язкових резервів: – зниження норми обов'язкового резервування; – підвищення норми обов'язкового резервування	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується

В науковій літературі доволі детально обґрунтовано класифікаційну характеристику інструментів грошово-кредитної політики, зокрема за характером впливу на грошовий ринок, спрямованістю регулятивного впливу, характером впливу на ліквідність банків та періодичністю використання [108, с. 60–61; 138, с. 424–425]. Усі інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на адміністративні (прямі) і ринкові (непрямі). До перших належать інструменти, які мають форму директив, приписів, інструкцій, що видає центральний банк і які спрямовані на обмеження сфери діяльності банків. До других – способи впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу через формування певних умов на грошовому ринку. Вони відрізняються значною гнучкістю порівняно з адміністративними, але результати їхнього застосування не завжди адекватні накресленим цілям. Втім, незважаючи на це, в останні десятиріччя центральні банки розвинених країн все більше відходять від адміністративних (прямих) інструментів і застосовують ринкові інструменти.

Регулюючи власні взаємовідносини з комерційними банками, центральний банк спроможний впливати на їхню кредитну активність, яка визначає динаміку грошової маси, оскільки основою змін останньої є депозитно-позичкові операції банківських установ. У зв'язку з цим використання заходів адміністративного (пряме обмеження кредитних операцій комерційних банків) або економічного впливу (через власні кредитні операції з комерційними банками) дає змогу центральному банку сприяти досягненню пріоритетних цілей державного регулювання економіки, впливаючи на кредитну активність банківських установ, а відтак на стан кредитного забезпечення суб'єктів економіки.

Грошово-кредитна політика центрального банку залежно від стану господарської кон'юнктури поділяється на два основні типи, що мають взаємно протилежний вплив на динаміку грошової маси. Перший тип – це рестрикційна грошова політика (політика “дорогих грошей”), спрямована на обмеження обсягу кредитних операцій. Другим типом є експансивна грошова політика (політика “дешевих грошей”), яка супроводжується розширенням обсягів кредитних операцій. Експансивна політика застосовується для

подолання виробничого спаду і пожвавлення ділової активності шляхом стимулювання інвестиційних процесів. У зв'язку з цим, аргументування дієвості впливу інструментарію грошово-кредитної політики центрального банку на величину банківського капіталу і на ділову активність суб'єктів підприємницької діяльності та забезпечення соціальних потреб населення потрібно розглядати саме через призму спрямованості монетарної політики центробанку. Власне від того, наскільки дієвим буде її вплив на ресурсний потенціал і спрямованість кредитної політики комерційних банків, залежатиме дієвість усього механізму кредитного забезпечення суб'єктів економіки.

Один із найдієвіших важелів грошово-кредитного регулювання – це здійснення центральним банком операцій на відкритому ринку. Політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави) центральним банком з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків.

Це призводить до зміни резервів комерційних банків, а отже, – маси грошей в обігу, попиту на товари, пропозиції грошей і рівня процентних ставок у потрібному для центробанку напрямку. Купівля та продаж цінних паперів на відкритому ринку вважається найбільш гнучким інструментом грошово-кредитної політики і широко застосовується в регулятивній діяльності центральних банків розвинутих країн. Центральний банк продає державні цінні папери комерційним банкам за умов, коли йому потрібно стабілізувати чи зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможного попиту, знизити інфляцію.

При реалізації політики “дорогих грошей” центральний банк продає на ринку цінні папери з метою обмеження динаміки грошової маси, скорочення обсягу кредитних ресурсів та зниження ділової активності банків. І навпаки, монетарна політика, що набуває спрямованості “дешевих грошей”, передбачає придбання центральним банком цінних паперів у комерційних банків, що призводить до зростання ресурсної бази банківських установ і дає змогу збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи тим са-

мим пожвавлення господарської кон'юнктури, підвищення ділової активності та рівня кредитного забезпечення економічних агентів.

При цьому об'єктом зазначених операцій можуть бути державні зобов'язання, облигації місцевих органів влади, казначейські векселі, безпроцентні казначейські зобов'язання та інші цінні папери, перелік яких визначається центральним банком. Водночас, необхідно зазначити, що можливість проведення центральним банком операцій на відкритому ринку залежить від розвитку вторинного фондового ринку в країні, який має забезпечувати не лише належний рівень ліквідності цінних паперів, вільну торгівлю ними, а й встановлення їхньої адекватної курсової вартості.

В Україні ефективність використання цього інструмента грошово-кредитного регулювання пов'язана насамперед з такими проблемами: нерозвиненістю інфраструктури ринку цінних паперів; з недосконалістю законодавчої та нормативної бази, що регламентують проведення операцій з цінними паперами, недостатнім рівнем довіри суб'єктів ринку до державних боргових зобов'язань тощо. Вирішення цих проблем буде, вочевидь, тією основою, на якій використання операцій на відкритому ринку набуде належного розвитку в якості гнучкого інструмента монетарного регулювання і впливу центробанку на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на стан кредитного забезпечення виробничих та соціальних потреб суб'єктів економіки.

Іншим важливим інструментом грошово-кредитного регулювання є дисконтна політика (політика облікової ставки), суть якої полягає у змінах процента за позиками, які центральний банк надає комерційним банкам, що відображається на кредитному потенціалі останніх. Напрямок зміни облікової ставки центрального банку залежить від типу грошово-кредитної політики (рестрикційного чи експансивного), що спрямовується на обмеження чи розширення кредитних можливостей банківської системи, зміни попиту на банківські кредити з боку суб'єктів господарювання.

Так, у разі проведення рестрикційної грошово-кредитної політики центральний банк ставить мету подорожчання процесу рефінансування кредитних установ, що одночасно підвищує ціну

грошових ресурсів, які надаються в кредит суб'єктам економіки. Це безпосередньо відображається на діловій активності комерційних банків, в результаті чого знижується попит агентів господарювання на дорогі банківські позики, що спричинює зниження рівня кредитного забезпечення економічних агентів загалом.

При експансивній грошовій політиці мета центрального банку полягає у розширенні можливостей комерційних банків щодо рефінансування, у зв'язку з чим рівень офіційної облікової ставки знижується. Ця спрямованість грошово-кредитної політики сприяє зростанню обсягів кредитних операцій комерційних банків, що відповідає завданню поживлення ділової активності підприємницьких структур у країні, підвищення рівня кредитного забезпечення виробничих і соціальних потреб суб'єктів підприємницької діяльності та населення.

У розвинутих країнах регулювання облікового кредиту центральним банком проводиться двома способами: зміною ставки облікового процента (облікової ставки) та зміною ліміту обліку комерційних векселів. Знижуючи процентну ставку, центробанк робить свій кредит більш привабливим для комерційних банків, попит на нього зростає і, відповідно, активізується їхня кредитна діяльність. Це, безумовно, позитивно може позначатися на рівні кредитного забезпечення суб'єктів економіки. Однак потрібно пам'ятати, що зниження облікової ставки зумовлює не лише зниження ставок за кредитними ресурсами комерційних банків і відповідно зростання в економічних агентів можливостей використовувати кредитні кошти у якості фінансових ресурсів, але і за депозитами, що зменшує привабливість цього виду активів для населення, обмежуючи можливості комерційних банків щодо залучення грошових ресурсів.

Іншим важливим інструментом грошово-кредитного регулювання в умовах формування ринкових відносин є встановлення центральним банком норми обов'язкового резервування для банківських установ з метою підтримки їхньої ліквідності та обмеження мультиплікатора грошової маси. Політика обов'язкових резервів базується на функції центробанку як "банку банків", зокрема на роз-

рахунково-касовому обслуговуванні комерційних банків. Вимоги обов'язкового резервування можуть поширюватись на всі депозити чи на окремі їхні види залежно від тої ролі, яка відводиться цьому інструменту в монетарній політиці центрального банку.

Політика мінімальних обов'язкових резервних вимог – один із найстаріших і найбільш поширених інструментів регулювання грошово-кредитної сфери. Вперше норми банківських резервів були введені в США у 1863 р. – задовго до створення Федеральної резервної системи. За допомогою системи обов'язкового резервування Центробанк Росії вирішує цілий комплекс різних проблем: регулює загальну ліквідність банківської системи, знижує ризики банківської діяльності шляхом часткової гарантії вкладів, підвищує ліквідність окремих банків. Загалом встановлення центральним банком мінімальних резервних вимог для комерційних банків виявило можливості його впливу як на діяльність окремих кредитних установ, так і на грошову сферу економіки загалом, що вивело обов'язкові резерви у ряд найважливіших інструментів державного регулювання економічних процесів. Основною функцією мінімальних обов'язкових резервів є вплив на кредитний потенціал комерційних банків з метою регулювання грошової маси в країні, а відтак на стан кредитного забезпечення реального сектору та соціальної сфери економіки.

Загалом політика обов'язкового резервування має виконувати дві взаємопов'язані функції: по-перше, вона є засобом підтримання ліквідності комерційних банків з метою забезпечення стабільності їхньої діяльності і, по-друге, є інструментом регулювання обсягу грошової маси в обігу. Цей інструмент грошово-кредитного регулювання має вплив на грошову масу не тільки через зміну обсягу вільних резервів, а й через зміну коефіцієнта грошового мультиплікатора та рівня процентної ставки, які надто чутливі до зміни кредитних можливостей банків. Тому в країнах з розвинутою економікою цей інструмент монетарної політики використовується рідко, як виняток, оскільки часті зміни норми обов'язкових резервів негативно впливають на діяльність комерційних банків,

обмежують їхні можливості щодо розробки ефективної стратегії на порівняно тривалий період.

Залежно від ситуації, яка складається на ринку, і типу політики, обраної центральним банком, можлива періодична зміна нормативу обов'язкового резервування. Метою зміни нормативу обов'язкового резервування в умовах рестрикційної політики центрального банку є зменшення вільного капіталу комерційних банків, який може спрямовуватись на кредитування економічних агентів. Однак це має і позитивний вплив – сприяє підвищенню привабливості, стабільності та надійності банківських установ для потенційних вкладників. Експансивна монетарна політика, навпаки, передбачає зниження норм обов'язкових резервів, у результаті чого збільшується масштабність банківських кредитних вкладень в економіку, підвищується ділова активність комерційних банків зокрема та реального сектору економіки загалом.

Отже, не викликає сумніву, що мінімальні обов'язкові резерви як інструмент грошово-кредитної політики призначені, власне, з одного боку – для досягнення тієї чи іншої цілі регулятивного впливу на економіку загалом (забезпечення стабільності грошового обігу, реалізація антиінфляційних заходів у країні), а з іншого – і для забезпечення стабільності банківської системи (обмеження або розширення кредитного потенціалу).

Центральний банк вирішує стратегічне завдання забезпечення стабільної роботи банківської системи та виконання функції регулювання діяльності банків другого рівня через застосування сукупності адміністративних важелів грошово-кредитної політики. З цієї точки зору, до адміністративних методів грошово-кредитного регулювання потрібно віднести інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовуються на обмеження сфери діяльності банківського інституту, а відтак на обмеження чи розширення кредитної активності комерційних банків.

Серед найважливіших адміністративних методів, найдієвіших в умовах ринкових перетворень, потрібно насамперед виокремити: встановлення "стелі" кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам; пряме регулювання позичкових

операцій банків, встановлення обмежень маржі, граничної межі вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки; обмеження споживчого чи інших видів кредиту; обмеження на відкриття філій та відділень комерційних банків.

Адміністративне регулювання процентних ставок, як правило, передбачає обмеження центральним банком меж процентних ставок за кредитами комерційних банків. Це, відповідно, призводить до збільшення попиту на кредитні ресурси банків, внаслідок чого процентна політика сприяє адміністративному розподілу кредитних ресурсів на користь певних галузей. Низькі процентні ставки стимулюють кредитно-інвестиційні вкладення в реальний сектор економіки та сприяють підвищенню ділової активності економічних агентів. Однак низькі процентні ставки за депозитами сприяють розміщенню вільних тимчасових ресурсів не у вигляді банківських депозитів, а в інших формах (купівлі іноземної валюти, нерухомого майна, товарів, дорогоцінних металів тощо), що не дає змогу використовувати їх для кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Тому процентна політика центрального банку повинна мати виважений характер, щоб не обмежувати надходження в реальний сектор та соціальну сферу кредитних ресурсів, не сприяючи водночас розвиткові інфляційних процесів. Важливо при цьому, щоб регулятивні заходи центрального банку не знижували ефективність фінансового посередництва комерційних банків з точки зору їхньої ролі у механізмі кредитного забезпечення суб'єктів економіки.

Важливе місце в адміністративному регулюванні спрямованості кредитів займає селективна кредитна політика. Як правило, селективна кредитна політика застосовується в країнах, фінансовий ринок яких розвинутий недостатньо, що не дозволяє забезпечити ефективний розподіл грошових коштів між суб'єктами господарювання, а відтак і належний економічний розвиток загалом. До основних механізмів селективної кредитної політики належать: встановлення кількісних параметрів на видачу кредитів, спрямованих у пріоритетні, з точки зору державної економічної політики, галузі; створення спеціалізованих фінансово-кредитних закладів,

які проводять кредитування пріоритетних галузей за нижчими процентними ставками; надання різноманітних пільг для банківських інститутів (у тому числі і податкових), які проводять кредитування переважно пріоритетних сфер економіки.

Важливим напрямком реалізації державного регулювання економіки загалом, забезпечення стабільності та надійності банківської системи зокрема є регулювання центральним банком діяльності комерційних банків через систему економічних показників (нормативів). Загалом усі нормативи регулювання банківської діяльності є вагомим інструментом впливу на здатність комерційних банків виконувати свої платіжні зобов'язання, нормативні значення яких є критичною межею, вихід за яку може становити загрозу стійкості комерційних банків на фінансовому ринку. Однак з урахуванням того, що регулювання банківської діяльності через систему економічних нормативів є напрямом опосередкованого економічного впливу на кредитну активність банків, з нашої точки зору, більш важливим в умовах ринкової економіки є саме гнучке використання інструментів грошово-кредитної політики, діапазон застосування яких залежить від ступеня розвитку ринкової інфраструктури певної країни та дієвості економічних саморегуляторів.

Вказані вище засади функціонування центрального банку, визначення його місця та ролі в реалізації державного регулювання економіки та у структурі банківської системи в ринкових умовах господарювання дають змогу зробити висновок: дієва взаємодія банківського та реального секторів економіки, встановлення якісно нових взаємин банківської системи з суб'єктами підприємницької діяльності можливе лише за умови гнучкого поєднання адміністративних та економічних методів регулювання центробанком грошово-кредитної сфери з метою створення сприятливих умов для практичної реалізації механізму кредитного забезпечення, стимулювання кредитної активності комерційних банків та спрямування кредитних ресурсів останніх на кредитне забезпечення суб'єктів економіки.

Другий рівень банківської системи становить підсистема комерційних банків. Нині власне банки, через нерозвиненість фон-

дового ринку, в перехідній економіці є головними фінансовими посередниками, які мають забезпечувати кредитами підприємницьку діяльність та соціальні потреби населення. Банк, функціонуючи у сфері обміну, активно впливає на всі стадії суспільного відтворення, на стан забезпечення суб'єктів економіки необхідними кредитними ресурсами. Це обумовлює необхідність теоретичного дослідження загальних засад функціонування банків та обґрунтування можливих шляхів дієвої взаємодії із суб'єктами економіки. Розкриття змісту діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці перехідного періоду визначається потребою всебічного обґрунтування тієї ролі, яка належить банківським установам у кредитному забезпеченні економічних агентів та розвитку ринкових відносин.

У ринкових умовах господарювання загальноекономічна роль банків як основних суб'єктів кредитних відносин суспільства визначається їхніми можливостями залучати тимчасово вільні грошові кошти та спроможністю ефективно використовувати акумульовані ресурси для задоволення фінансових вимог реального сектору економіки та населення з метою забезпечення безперервності індивідуальних кругообігів капіталів підприємств та задоволення соціальних потреб. Саме від здатності банківської системи забезпечувати потреби суб'єктів економіки необхідними грошовими ресурсами значною мірою залежать перспективи подолання спаду вітчизняної економіки, який відбувся у процесі ринкової трансформації, та її подальшого зростання. Йдеться передусім про акумуляцію тимчасово вільних грошових ресурсів шляхом залучення їх у вклади і перетворення на позичковий капітал через видачу кредитів. Банківські кредити, що використовуються на розширення виробництва і розвиток споживчого ринку, відповідно, впливають таким чином не лише на поточну виробничу, а й на структурну та інвестиційну політику підприємств, визначаючи можливості економічного зростання (рис. 1.5).

З цієї точки зору, саме визначення економіко-правової сутності банку є необхідним моментом у розумінні ролі банківської системи у процесах забезпечення реального сектору та соціальної сфери

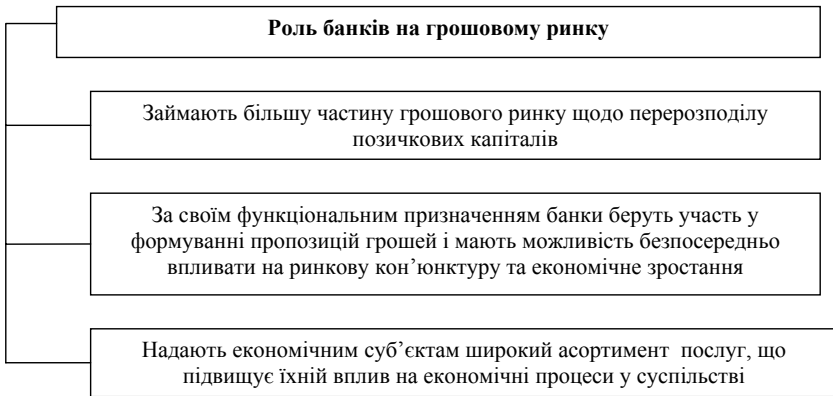

Рис. 1.5. Загальноекономічна роль банків у ринковій економіці

необхідними грошовими коштами. Одним із найпоширеніших визначень суті комерційного банку є трактування Ю. І. Коробова, що розглядає його як інститут кредитної системи, який не має права емісії банкнот [26, с. 107]. Таке розуміння, однак, більше вказує на головну відмінність комерційного банку від центрального, аніж справді подає ґрунтовне визначення суті комерційного банку.

Іншим є підхід згідно з яким поняття банку трактується як установа чи підприємство, що виконує певний набір операцій або надає певні послуги. Наприклад, “комерційний банк – це установа, що кредитує суб’єктів господарювання, приватних осіб і виконує розрахунково-касове обслуговування”. Саме до такого визначення суті комерційного банку схилився колектив авторів під керівництвом Л. А. Дробозіной [135, с. 464]. Дещо іншої думки щодо суті комерційних банків дотримується В. І. Колесников, а саме: “банки – це кредитні організації, що мають виняткове право проводити у сукупності такі банківські операції: залучення грошових коштів у вклади коштів фізичних та юридичних осіб, розміщення їх від свого імені і за свій рахунок на умовах поверненості, платності і строковості, ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб” [28, с. 433]. Проте недоліком визначень, побудованих за подібним принципом, є відсутність єдиного підходу щодо окреслення конкретного кола операцій банків, наведених у дефініції. Річ у

тім, що воно може охоплювати широкий спектр фінансових послуг, причому тих, які притаманні не обов'язково саме банкам, а й іншим фінансово-кредитним інститутам, що значно ускладнює правильне трактування суті банківських установ.

На думку О. І. Лаврушина, “банк можна визначити як підприємство або грошово-кредитний інститут, який здійснює регулювання платіжного обороту у готівковій та безготівковій формах” [27, с. 18]. Однак такий підхід до розуміння сутності банку не відображає специфіки банківських установ як фінансових посередників, спроможних акумулювати та перерозподіляти тимчасово вільні грошові ресурси.

Якщо йдеться про юридичний аспект визначення суті банку, то у такому разі справді важливого значення набуває перелік операцій, які можуть виконувати банківські установи відповідно до законодавства тієї чи іншої країни. До такого переліку, як правило, входять операції, які згідно із чинними нормативними актами належать тільки до банківської діяльності. Так, згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” під терміном “банк” потрібно розуміти юридичну установу, яка має виняткове право на підставі ліцензії Національного банку України проводити у сукупності банківські операції щодо залучення у вклади грошових коштів фізичних та юридичних осіб та розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [1].

У “Фінансово-кредитному словнику” за ред. В. Ф. Гарбузова банки визначаються як “особливі інститути, що акумулюють грошові кошти і нагромадження, надають кредит, проводять грошові розрахунки, випуск грошей в обіг, операції з цінними паперами та ін” [134, с. 90]. У праці С. В. Мочерного наводиться аналогічне визначення, доповнене, однак, операціями з золотом [89, с. 194]. Ці тлумачення сутності банку відображають банківську установу лише з позицій проведення нею окремих видів операцій або виконання певних функцій.

З нашої точки зору, банк є основою банківської системи, позаяк саме він забезпечує перелив тимчасово вільних грошових ко-

штів від суб'єктів економічних відносин, що мають їхній надлишок, – до суб'єктів, які відчувають потребу в додаткових грошових ресурсах, здійснює кредитне забезпечення підприємницької діяльності відповідно до тих завдань соціально-економічного розвитку, що постають перед країною у той чи інший історичний період. Так, у вітчизняних умовах реформування економіки, коли головними цілями є забезпечення стійких темпів виробничого зростання і подолання спаду, саме завдання щодо стимулювання підприємницької діяльності загалом і розвитку малого та середнього бізнесу зокрема через кредитну активність банківської системи дають змогу розглядати банк передусім як кредитний інститут. Іншими словами, попри багатопрофільну та багатофункціональну роботу банків на грошовому ринку, їх необхідно, на наш погляд, розглядати за нинішніх обставин передусім як інститути кредитного забезпечення суб'єктів економіки.

З цих же позицій можна погодитися і з твердженнями, згідно з якими банк є великою, складною, ієрархічною, динамічною і цілеспрямованою системою, яка спроможна розвиватися. Підставою для такої характеристики банківської установи є, на нашу думку, такі міркування:

- по-перше, це утворення, яке належить до економічної сфери діяльності, яка потрапляє під вплив певних основних економічних законів: його роботу визначають закони попиту і пропозиції, вона орієнтована на досягнення певного економічного результату;

- по-друге, на відміну від інших економічних суб'єктів, його діяльність пов'язана зі зберіганням і трансформацією грошових коштів – вкладів, позик. Ведення структурних характеристик за типами, обсягами, строками і резервами депозитних і кредитних коштів визначає цей об'єкт як систему, яка акумулює і трансформує різноманітні види грошових ресурсів;

- по-третє, подальша конкретизація міжелементних зв'язків виду “грошові кошти, що залучаються – грошові кошти, які надаються” дають змогу ідентифікувати їх на основі ознаки отримання банківської маржі, яка залежить від співвідношення процентних ставок за вкладами та позиками.

Отже, з нашої точки зору, банк можна розглядати як фінансовий посередник в економіці, що забезпечує перерозподіл тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб, внаслідок чого підтримується неперервність процесу розширеного відтворення. При цьому необхідно пам'ятати і зазначену вище ключову ціль банків в економіці перехідного періоду, тобто кредитне забезпечення суб'єктів економіки.

Врешті сутність банків як суб'єктів економічних відносин проявляється у виконанні ними певних функцій. Систематичне виконання цих функцій створює той фундамент, на якому базується робота банку. Найчастіше функції банків ототожнюються із певними напрямками чи видами їхньої діяльності, а то й просто з окремими операціями.

Так, С. В. Мочерний вважає, що банкам притаманні такі функції: випуск, купівля і продаж, зберігання, надання в кредит та обмін грошей і цінних паперів; контролювання руху грошових ресурсів, обігу грошей та цінних паперів і внаслідок цього значною мірою проведення контролю над окремими галузями економіки, їхньою власністю; надання платіжно-розрахункових послуг підприємствам і населенню та ін. [89, с. 177]. На наш погляд, такий підхід до визначення функцій не достатньо обґрунтований. Адже функція повинна характеризувати банк як абстрактну економічну структуру з позицій її місця в економічній системі і впливу на неї. Є. Ф. Жуков виокремлює чотири функції банків, які властиві розвинутим ринковим відносинам: посередництво в кредиті; посередництво в платежах; мобілізації грошових доходів та заощаджень і перетворення їх у капітал; створення кредитних засобів обігу [20, с. 6]. На нашу думку, виокремлення мобілізації грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал як окрему функцію не зовсім доцільно, адже функція посередництва в кредиті передбачає: з однієї сторони – акумуляцію тимчасово вільних коштів; з іншої – перерозподіл цих коштів у вигляді позичок.

В економічній літературі виокремлюють й інші функції банків, а саме: функцію регулювання грошового обігу, акумуляції коштів, посередництво в операціях з цінними паперами, консульта-

ції з широкого кола проблем, трастові, страхові та інші функції. Проте регулювання грошового обігу – це функція, що притаманна центральним банкам як представницькому органу державного регулювання економіки. Акумуляція коштів, як вже зазначалося, є складовою (функцією другого порядку) функції посередництва в кредиті. Посередництво в операціях з цінними паперами, на нашу думку, швидше відображає проведення комерційними банками операцій з цінними паперами.

Враховуючи вищевикладене, найбільш оптимальним, з нашої точки зору, є більш загальний підхід, згідно з яким банки в умовах ринкової економіки виконують такі основні функції: посередництво в кредиті; посередництво у платежах; випуск кредитних грошей.

Економічний зміст функції посередництва в платежах полягає у проведенні банками розрахунків між різними суб'єктами економічних відносин шляхом перерахування коштів за їхніми рахунками або заліку взаємних вимог. Функція випуску кредитних грошей полягає у забезпеченні банками на основі кредитно-розрахункових операцій потреб господарського обігу належною кількістю платіжних засобів (ефект мультиплікації грошової маси доволі детально описаний в економічній літературі, а відтак не є доцільним детально його розглядати).

З огляду на зміст діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці, особливу увагу, на наш погляд, потрібно зосередити на функції посередництва в кредиті та визначенні ролі кредитного забезпечення суб'єктів економіки у функціонуванні комерційного банку (рис. 1.6).

Функція посередництва в кредиті пов'язана з перерозподілом банками грошових коштів, які тимчасово вивільняються у процесі кругообігу капіталів підприємств, а також грошових доходів домашніх господарств (населення). При цьому банки виконують роль посередників між тими суб'єктами економічних відносин, які нагромаджують тимчасово вільні кошти у зв'язку з тим, що їхні надходження в цей момент перевищують витрати, і тими учасниками економічного обігу, які тимчасово потребують додаткового капіталу, оскільки їхні витрати, навпаки, перевищують надходження.

Рис. 1.6. Складові банківської функції посередництва в кредиті

Варто наголосити на позитивному економічному ефекті банківської функції посередництва в кредиті для всіх учасників господарських зв'язків. З одного боку, банки надають власникам тимчасово вільних коштів доволі зручну форму їхнього зберігання у формі різноманітних депозитів, що приносять реальний дохід у вигляді процента та забезпечують належний рівень ліквідності. З іншого – використання кредиту позичальниками сприяє пришвидшенню обігу капіталів, скороченню витрат виробництва, розширенню виробничих потужностей та зростанню прибутків. Не варто при цьому забувати і про дохідність посередницької функції для самого банку з точки зору відповідної процентної маржі.

Отже, загалом функцію посередництва в кредиті можна розділити на дві функції другого порядку: 1) акумуляцію тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку, 2) розподіл та перерозподіл акуму-

льованих коштів між суб'єктами ринку. Проте варто зазначити, що вони утворюють єдину функцію, оскільки вона має відповідний економічний зміст для всіх суб'єктів ринку.

Водночас, функцію другого порядку розподілу та перерозподілу акумульованих коштів, відповідно, потрібно розмежовувати за спрямуванням кредитних коштів та значенням кредитного забезпечення відповідно до ролі і місця окремих суб'єктів ринку в економічній системі: а) кредитне забезпечення підприємницької діяльності; б) кредитне забезпечення споживчих потреб суб'єктів ринку. Реалізація функції посередництва в кредиті банківськими установами через означені складові визначає трансформаційну (перетворюючу) діяльність банків як фінансових посередників. Відповідний розподіл доцільний, на наш погляд, саме за критерієм цільового призначення банківських позичок, що дає змогу оцінити роль функції кредитного забезпечення у процесі розширеного відтворення.

Свої функції комерційні банки реалізують через виконання певного набору операцій. Широка диверсифікація операцій дає змогу банкам зберігати клієнтів і залишатися рентабельним навіть при несприятливій економічній кон'юнктурі ринку. Коло операцій, які конструюють діяльність сучасного комерційного банку, може охоплювати сотні різноманітних операцій. Проводячи операції за рахунками клієнтів та надаючи позички, банки виступають рушієм капіталів, акумулюючи гроші в одних секторах економіки і регіонах країни і перерозподіляючи їх в інші – туди, де виникає потреба. Через банки проходить грошовий обіг як окремих суб'єктів ринку, так і економіки загалом, банки проводять перелив грошових коштів та капіталів і на міжсуб'єктному, і на міжгалузевому рівнях. В економічній літературі така сукупність цих операцій банку виокремлюється як “фінансове посередництво”. Так, за визначенням М. І. Савлука, фінансові посередники – це особливі фірми, які акумулюють кошти на грошовому ринку і передають їх іншим фірмам-споживачам на комерційних засадах [47, с. 61].

В інших літературних джерелах фінансовими посередниками вважають сукупність фінансових установ (банки, страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди тощо), чії функції полягають

в акумулюванні коштів громадян та юридичних осіб і подальшому їх наданні на комерційних засадах у розпорядження позичальників [70, с. 355].

Отже, банк в правовому відношенні можна визначити як фінансовий посередник, який виконує одну або декілька операцій, які відповідно до закону належать до банківської діяльності. З цього приводу, банківську установу слід розглядати як фірму, яка надає послуги в особливій сфері – фінансовій. Її завдання полягає в переміщенні (трансферті) грошових коштів від економічних агентів, які мають надлишок грошей, до позичальників – суб'єктів господарювання, які відчувають дефіцит грошових засобів. Роль заощаджувачів, як правило, виконують домашні господарства, позичальників – підприємницькі структури, які потребують кредитних ресурсів на забезпечення своєї виробничої діяльності. За виконання цієї послуги банки беруть плату, що становить їхній дохід і дає змогу розвиватись. Загальну схему фінансового посередництва, де відображено дві необхідні умови функціонування банку, можна зобразити таким чином (рис. 1.7).

Суть фінансового посередництва полягає у тому, що банки, з однієї сторони, проводять акумуляцію грошових коштів, які є над-

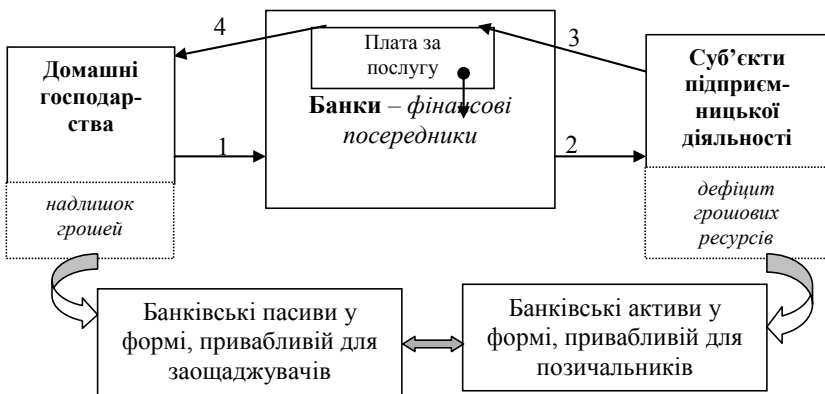

Рис. 1.7. Механізм реалізації фінансового посередництва комерційних банків у ринковій економіці

лишковими для домашніх господарств (потік 1), та розміщують їх у вигляді кредитного забезпечення суб'єктам підприємницької діяльності, у яких виникає дефіцит грошових ресурсів (потік 2). Потік 3 формує плата суб'єктів господарювання у вигляді процента за користування позичкою, що є основою виплати банком процентів за грошові ресурси, акумульовані у домашніх господарств (потік 4).

Обов'язкові умовами ефективного функціонування банку як фінансового посередника такі: по-перше, форма пасивів обов'язково повинна бути привабливою для домашніх господарств; по-друге, форма активів повинна викликати інтерес у позичальників, тобто умови кредитного забезпечення підприємницької діяльності не повинні суперечити принципу рентабельності ведення бізнесу як самого банку, так і суб'єктів підприємництва.

Банківська діяльність в економічній літературі виокремлюється як набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено тільки під особливим наглядом держави спеціальним інститутам, які називаються банками. Цієї точки зору дотримуються такі науковці, як: М. І. Савлук, А. М. Мороз [41, с. 92].

Особливістю функціонування комерційних банків як підприємств є те, що результат їхньої діяльності має двоякий характер – з одного боку, це надання різноманітних послуг шляхом проведення активних (операції з надання кредитів, вкладення в цінні папери тощо), пасивних (залучення коштів на депозитні рахунки та недепозитне залучення коштів) та комісійно-посередницьких операцій (гарантійні, посередницькі, консультаційні та інші послуги), а з іншого – це створення безготівкових платіжних засобів.

Водночас, оскільки банківська діяльність є лише однією із форм господарської діяльності, вона повинна приносити прибуток, за рахунок якого може відбуватися поповнення власних коштів (капіталу) банку, а відтак збільшення його ресурсного потенціалу. Це, відповідно, дає змогу розширити обсяги кредитних вкладень та отримати додатковий прибуток. Така залежність посилює значення основного результату діяльності банку і визначає його подальший розвиток (рис. 1.8).

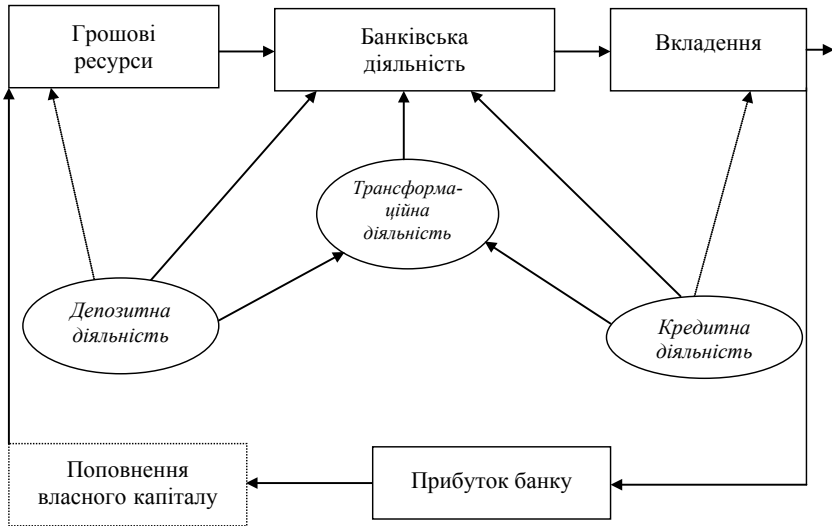

Рис. 1.8. Економічний результат банківської діяльності як умова розвитку банківської системи

У процесі функціонування банк проводить відповідну депозитну та кредитну діяльність, спрямовану на приваблення клієнтів з метою збільшення поступлень грошових ресурсів та забезпечення найбільш ефективних варіантів вкладення коштів. Під кредитною діяльністю у цьому контексті ми розуміємо спрямування кредитних ресурсів передусім на кредитне забезпечення суб'єктів економіки та механізм його практичної реалізації. При цьому банк проводить трансформаційну (перетворюючу) діяльність, яка ув'язує депозитні і кредитні кошти за обсягами, вартісною структурою та відповідно до терміну (співставлення депозитних та кредитних ставок процента, термінів та обсягів депозитних позичок і кредитних вкладень, ймовірності неповернення коштів і дострокового вилучення депозитів, дотримання обов'язкових нормативів, облік інфляційного ризику тощо).

Отже, розмежування функцій усередині банківської системи – це запорука успішного кредитно-фінансового обслуговування усієї економіки та підтримання стабільності її грошової сфери. Водно-

час належна збалансованість у розвитку, взаємодоповнюваність та певна узгодженість дій мають забезпечуватись і між окремими складовими банківської системи. Так, центральний банк в умовах ринкових відносин повинен формувати рівні можливості для різноманітних установ у пропозиції набору банківських послуг, а також забезпечувати технологічну сумісність останніх з метою оптимального функціонування всієї банківської системи та повноцінного, якісного банківського обслуговування різних суб'єктів економіки. З іншого боку – другий рівень банківської системи, а саме – комерційні банки – повинні забезпечувати надання повного спектру банківських послуг, що безпосередньо виражається у збалансованому поєднанні універсальних і спеціалізованих комерційних банків у межах національної банківської системи, створюючи належний оптимум у заповненні різних сегментів фінансового ринку та задоволенні інтересів усіх клієнтів.

1.2. Нормативно-правова база діяльності банківських установ та перспективи її вдосконалення

Стабільне законодавство, яке регулює діяльність фінансово-кредитної системи в Україні, – основа її сталого функціонування. У сучасних умовах вагомість законодавчого і нормативно-правового забезпечення визначається тим, що держава через застосування правових, бюджетних, монетарних та інших механізмів регулює якісні й кількісні сторони процесу розвитку фінансово-кредитної системи. Проводячи регулювання і нагляд у сфері фінансово-кредитних відносин, держава повинна не лише визначати правила реалізації цих відносин, а й прогнозувати їхній розвиток та вплив на соціально-економічний розвиток нашої держави.

Ураховавши останнє, законодавчі і нормативні акти мають сприяти розвитку фінансово-кредитної системи, підвищувати її надійність, захищати фінансово-кредитні установи від надмірного втручання в їхню поточну діяльність адміністративних органів і органів контролювання, а також вирішувати проблеми щодо фінансово-кредитної взаємодії між різноманітними економічними суб'єктами.

Належний рівень законодавчого регулювання правовідносин у сфері банківської справи є стимулюючим чинником розвитку та процвітання фінансового сектору, а відтак і реальної економіки держави. З огляду на це порушена проблематика завжди повинна перебувати у колі наукових інтересів вітчизняних та зарубіжних науковців.

Поняття законодавчого регулювання банківської системи, на нашу думку, доцільно розглядати як регулювання правових відносин при встановленні структури та функцій банківської системи, регулюванні банківської діяльності, регламентації проведення основних банківських операцій, взаємовідносин з клієнтами та партнерами юридичними нормами, закріпленими актами законодавчих органів.

Правове регулювання банківської діяльності забезпечується за допомогою спеціального державно-правового механізму, який складається, по-перше, з організаційно-структурних формувань, по-друге, з нормативно-правових засобів впливу на відносини, що складаються в цій сфері.

Організаційно-структурні формування – це виконавчо-розпорядчі органи держави і місцевого самоврядування, наділені управлінськими повноваженнями у сфері банківської діяльності. Викремлюють два види таких органів:

а) спеціально створені для реалізації державної політики у сфері питань розвитку банківської діяльності;

б) такі, що регулюють банківську діяльність поряд з виконанням інших функцій.

Нормативно-правові засоби (сукупність фінансово-правових та адміністративно-правових норм) – це передусім акти управління, які забезпечують регулювання відносин у сфері банківської діяльності.

Досліджуючи зміст банківського законодавства, багато науковців зазначають, що вказана галузь законодавства є комплексним міжгалузевим правовим явищем, яке складається з приписів приватно-правового та публічно-правового характеру, об'єднаних таким предметом правового регулювання, як суспільні відносини,

що складаються у сфері банківської діяльності й функціонування банківської системи [46, с. 17].

При цьому банківське законодавство характеризується системністю, яку, поряд із іншими характеристиками, йому надають правила ієрархії норм, що містяться в правових актах. У разі виникнення колізій між нормативно-правовими актами використання цих правил дає змогу віддати перевагу одному нормативно-правовому акту щодо іншого. Різні правила ієрархії нормативних правових актів зводяться до правил вертикальної та горизонтальної ієрархії.

Характеризуючи застосування методів правового регулювання у банківському праві, варто зазначити, що в горизонтальних відносинах застосовується диспозитивний метод, а у вертикальних – імперативний (метод владних приписів). Імперативне регулювання банківської діяльності зумовлене необхідністю державної грошово-кредитної політики і проводиться через НБУ, а в окремих випадках – через Кабінет Міністрів України та інші державні органи. Зокрема, відносини НБУ та комерційних банків регулюються імперативним методом, який застосовується у фінансовому і адміністративному праві. Відносини, які складаються між банками, між банками і клієнтами, засновані на юридичній рівності сторін, регулюються диспозитивним методом, притаманним цивільному праву.

Отже, банківські відносини, маючи таку спільну ознаку, як виникнення у сфері банківської діяльності, є неоднорідними за своєю природою, регламентуються нормами різних галузей права шляхом поєднання двох протилежних за своєю природою та змістом методів правового регулювання. Зокрема, методів, характерних для публічних та приватних галузей права і які поєднують у собі, з одного боку, обов'язковість регулювання з боку держави, видання державних приписів та можливість застосування державного примусу, а з іншого – допускають рівність сторін у певних сферах банківських відносин.

Підсумовуючи, зазначимо, що під банківським законодавством розуміють сукупність правових форм, які містять у собі нор-

ми різних галузей права, об'єднаних за сферою правового регулювання – банківською діяльністю, але при їхньому застосуванні використовуються різні методи правового регулювання [46, с. 18]. Банківське законодавство складається з правових форм, у які входять правові норми різних галузей права, що не є однорідними, – це насамперед норми фінансового, адміністративного й цивільного права.

Отже, досліджуючи нормативний склад банківського законодавства, доцільно виокремити такі основні групи норм:

1. Цивільно-правові норми, які регулюють відносини між банками та іншими фінансовими установами. Ці норми визначають правовий статус суб'єктів, які беруть участь у цивільному обігу; загальні правила укладання угод; загальні правила про зобов'язання й договори; правила укладання та виконання окремих видів договорів.

2. Фінансово-правові норми як основа банківського законодавства регламентують діяльність фінансових установ в емісійній справі, у сфері валютних операцій; визначають аспекти діяльності НБУ як кредитного і розрахунково-касового органу; регулюють діяльність банків, пов'язану з розрахунковими операціями, готівковим обігом, частково кредитними операціями тощо.

3. Адміністративно-правові норми, які забезпечують управління банківською системою загалом, визначають компетенцію суб'єктів, які керують банківською системою; певні умови функціонування фінансових установ (наприклад, підстави і порядок реєстрації та ліцензування); регулюють проведення контролю та нагляду за законністю діяльності нижчестоящих суб'єктів (порядок і умови відкликання ліцензій, порядок накладення адміністративних стягнень за порушення норм банківського законодавства).

Отже, до системи банківського права належать не тільки норми, які закріплюють загальні положення банківського права, поняття і структуру банківської системи, правовий статус органів, які займаються банківською діяльністю, а й норми, що регулюють

відносини, пов'язані з організацією розрахунків, операціями з цінними паперами, регулюванням кредитування та правил валютних операцій.

Так, банківське право регулює правові основи розрахунків, виходячи з принципу, що всі підприємства, установи й організації різних форм власності зобов'язані зберігати кошти на рахунках у банках і дотримуватися встановленого порядку проведення безготівкових розрахунків. У чинному законодавстві чітко визначено порядок відкриття рахунків у кредитних установах, встановлено правові форми розрахунків та порядок проведення розрахунків за цими формами.

Крім того, норми банківського права закріплюють правові основи банківського кредитування, визначають правове положення кредитних установ і принципи їхніх відносин з позичальниками за умов повернення, строковості та платності, а також основи валютних відносин України з іноземними державами та правила валютних операцій на території нашої держави.

Отже, всі правові норми, що регулюють організацію банківської системи і проведення банківських операцій, загалом формують визначений комплекс норм і мають предметну єдність. Водночас, норми банківського права охоплюють норми інших галузей національного права (наприклад, норми цивільного права регулюють товарно-грошові відносини, що складаються при проведенні банками та іншими фінансовими інститутами банківських операцій, або застосування застави у кредитних правовідносинах). Норми адміністративного права регулюють управління кредитною системою і визначають основи побудови банківської системи в країні. Отже, банківське право потрібно розглядати як комплексну галузь.

Як зазначають окремі науковці [46, с. 14], неможливо вивчати правові норми, які регулюють банківську діяльність, не досліджуючи правовідносини, з якими вони тісно пов'язані.

Банківські правовідносини – це врегульовані нормами права відносини, що складаються в процесі банківської діяльності і функціонування банківської системи України. А саме: у процесі

управління банківською системою, проведення таких операцій, як приймання вкладів від юридичних та фізичних осіб, відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них, розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, а також проведення інших операцій на підставі виданої НБУ ліцензії або окремого дозволу.

Варто зауважити, що банківським правовідносинам характерні специфічні риси.

По-перше, зазначені правовідносини відіграють важливу роль у процесі банківської діяльності. Тобто систематичної діяльності таких суб'єктів, як НБУ, комерційні банки та інших фінансових установ щодо таких об'єктів, як гроші, цінні папери, дорогоцінні метали, валютні цінності тощо. На думку Д. О. Гетьманцевої та Н. Г. Шукліної [46, с. 15], об'єкт банківських правовідносин вужчий, ніж об'єкт цивільних правовідносин, оскільки останній включає в себе, крім вищенаведених об'єктів, рухомі й нерухомі речі, однак ширший, ніж об'єкт фінансових відносин, який переважно охоплює тільки грошові кошти.

По-друге, у банківських правовідносинах однією із сторін обов'язково бере участь спеціальний суб'єкт – центральний банк або комерційний банк чи інша фінансова установа.

По-третє, за формою банківські правовідносини не є однорідні, до їхнього складу входять дві групи правовідносин: публічно-правового та приватно-правового характеру.

По-четверте, банківські правовідносини опосередковують кредитно-грошову політику держави.

Банківські правовідносини складаються з таких основних елементів, як суб'єкти, об'єкт та зміст. Зупинимось на дослідженні кожного із названих елементів банківських правовідносин.

О. О. Качан, визначаючи суб'єктивний склад банківських правовідносин, виокремлює такі правовідносини:

- між банками та клієнтами;
- між двома комерційними банками щодо проведення банківських операцій;
- між Національним банком та комерційними банками;
- між комерційними банками щодо створення союзів, асоціацій та інших виробничих утворень – членські правовідносини;
- між Національним банком та урядом – відносини взаємного представництва;
- між Національним банком та органами представницької та виконавчої влади – призначення та звіт [73, с. 9].

На думку О. А. Костюченка, суб'єктами банківських правовідносин є державні органи (НБУ), юридичні особи (комерційні банки, підприємства), фізичні особи (громадяни України, іноземці) [78, с. 17].

Отже, у зазначених працях до суб'єктів банківського права не належать небанківські фінансові установи. З цим твердженням не погоджуються вчені-економісти І. Б. Заверуха, Ю. В. Ващенко, з огляду на те, що визначальне значення для відокремлення банківських правовідносин від інших правовідносин є сфера їхнього виникнення – сфера банківської діяльності. Враховуючи, які особи мають право проводити банківські операції, обов'язкові суб'єкти банківських правовідносин такі:

- Національний банк України;
- інші банки;
- фінансові установи, які на підставі дозволу НБУ мають право проводити банківські операції [69, с. 28].

Як вважає Л. Г. Єфимова, небанківські фінансові установи можуть бути суб'єктами банківських правовідносин лише у випадку, якщо проведення ними операцій, передбачених частиною 2 ст. 47 Закону України “Про банки і банківську діяльність” систематичне

(неодноразове) та належить до основного виду їхньої діяльності [67, с. 37].

Крім того, банківські правовідносини можуть виникати як між вищезазначеними суб'єктами, так і між ними і юридичними та фізичними особами – клієнтами банків та небанківських установ.

Отже, визначення кола суб'єктів банківських правовідносин – дискусійне питання. Ми поділяємо думку вищевказаних науковців щодо предмета банківського права, основу якого становлять суспільні відносини, які виникають в результаті проведення банківських операцій та надання банківських послуг уповноваженими юридичними особами: банками та фінансовими установами; НБУ як органом, наділеним Конституцією та чинним законодавством винятковими функціями у сферах грошового обігу, кредитної політики, а відтак – забезпечення функціонування і розвитку банківської системи.

Розглядаючи наступний складовий елемент банківських правовідносин – об'єкт, та беручи до уваги той факт, що об'єктом будь-яких правовідносин є те, з приводу чого діють суб'єкти, Ю. В. Ващенко вважає, що об'єктом банківських правовідносин є саме банківські операції незалежно від виду цих правовідносин. Зокрема, об'єктом кредитних відносин є відповідні кредитні операції, розрахункових – розрахункові. Навіть правовідносини, які виникають між НБУ та іншими банками щодо створення та ліцензування банків, також виникають з приводу проведення відповідних банківських операцій [36, с. 32].

Зміст банківських правовідносин – це права та обов'язки суб'єктів банківських правовідносин у процесі організації та діяльності банків і небанківських фінансових установ щодо проведення конкретних банківських операцій.

Основні види банківських правовідносин наведено на рис. 1.9.

Як відомо, банківські правовідносин ґрунтуються як на загальноправових принципах, притаманних всьому національному праву (законності, верховенства права та рівності всіх перед за-

коном), так і на спеціальних, які мають свої специфічні ознаки і властиві банківській сфері.

За нинішніх ринкових умов такі принципи мають сприяти вдосконаленню економічних відносин і способів їхнього правового регулювання з метою підвищення ефективності функціонування банківської системи, здатної мобілізувати фінансові ресурси та сконцентрувати їх на пріоритетних напрямках структурної перебудови економіки.

До спеціальних принципів банківського права належать:

- принцип свободи економічної діяльності. Суб'єкти банківської діяльності мають право без обмежень приймати рішення і самостійно діяти, що не суперечить чинному законодавству;

- принцип неухильного виконання економічних нормативів, встановлених НБУ, норм чинного законодавства. Цей принцип зобов'язує суб'єктів банківських правовідносин дотримуватися правил поведінки, приписуваних нормами банківського права. Так, правилами НБУ передбачено, що комерційні банки зобов'язані дотримуватися економічних нормативів, встановлених НБУ;

- принцип поєднання публічних і приватних начал у банківській сфері. З одного боку, держава займається організацією, регулюванням і управлінням банківською системою в інтересах усього суспільства. А з іншого, проявляються приватні інтереси кредитних установ, клієнтів, тобто діє паритет інтересів усіх суб'єктів банківського права;

- принцип задоволення потреб клієнтів та максималізації отримання прибутку банками;

- принцип добровільності взаємовідносин і взаємної заінтересованості банківських установ та їхніх клієнтів. Суб'єкти банківських правовідносин (при кредитуванні, організації розрахунків тощо) будують відносини на підставі рівності сторін, їхньої диспозитивності та ініціативності у формуванні й виконанні прав і

обов'язків. У цих відносинах виявляються взаємна воля і свідомість учасників;

- принцип підтримки конкуренції та заборони економічної діяльності, спрямованої на монополізацію й недобросовісну конкуренцію. Це означає, що банкам забороняється укладати угоди з метою обмеження конкуренції в банківській діяльності, а також монополізації умов надання кредитів, інших послуг, встановлення процентних ставок і комісійної винагороди;

- принцип нагляду за діяльністю банків та інших кредитно-фінансових установ. У належному функціонуванні банківської системи найважливіша роль відводиться нагляду. Без нього неможлива економічна діяльність, за його допомогою забороняється втручання держави у внутрішньогосподарську сферу комерційних банків, підприємств, забезпечується законність у банківській сфері, запобігання правопорушенням, за його сигналами притягуються до відповідальності винні особи.

На практиці останній принцип відображається в тому, що Верховна Рада України контролює діяльність НБУ (затверджує кошторис та звіт про його роботу, а також ліміт зовнішнього державного боргу); НБУ контролює діяльність комерційних банків (встановлює для них економічні нормативи, перевіряє створення їх реєстрацією, контролює дотримання ними законодавства), стежить за веденням касових операцій; комерційні банки контролюють ліміти залишків готівки в касах для юридичних осіб, порядок відкриття та закриття рахунків, проведення валютних операцій через уповноважених банків тощо.

Досліджуючи правові засади банківської діяльності, необхідно розглянути юридичні джерела (форми) права як вихідні від держави або визнані нею офіційно документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення [127, с. 43].

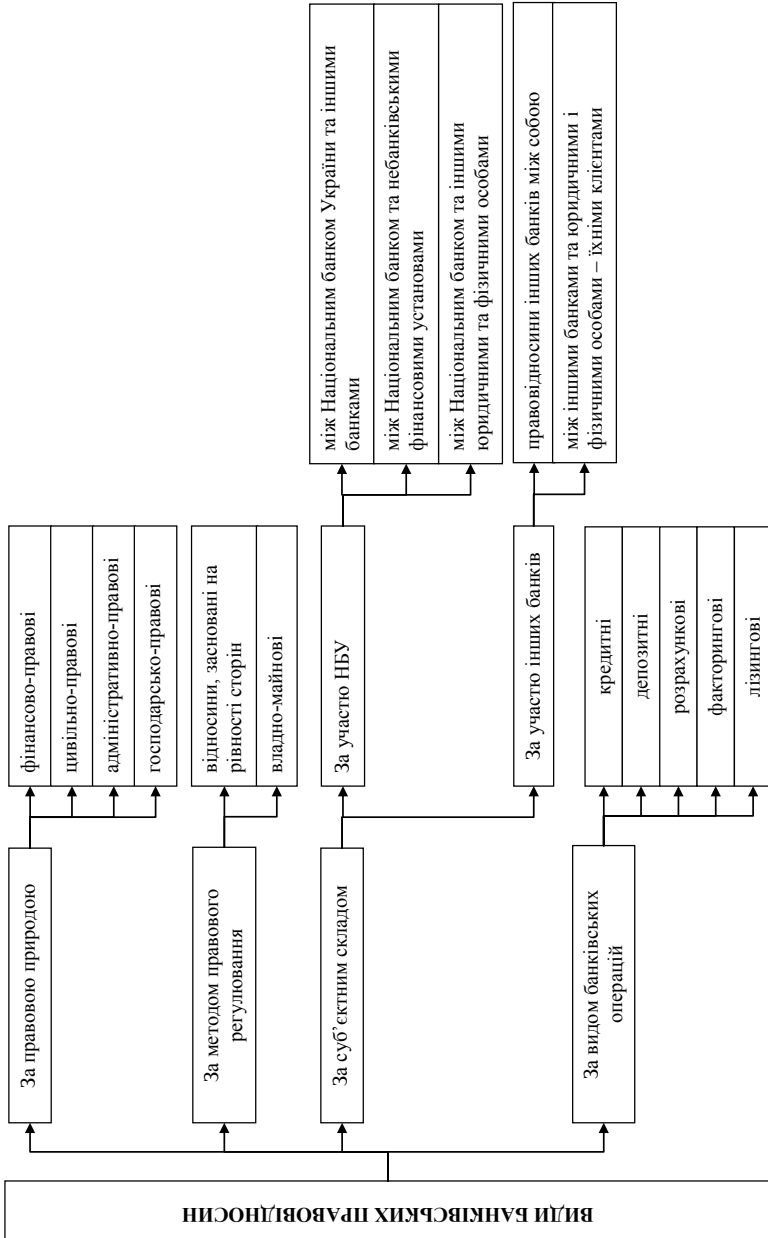

Рис. 1.9. Види банківських правовідносин

Враховуючи специфіку банківської діяльності, під джерелами банківського права розуміють систему його зовнішніх форм, що регулюють суспільні відносини у сфері створення та функціонування банківської системи, проведення банківських операцій, а також організацію та виконання банківського регулювання і нагляду центральним банком, органами державної влади, банківськими установами та об'єднаннями в межах їхньої компетенції [92, с. 26].

До джерел банківського права України належать:

1. Конституція (Основний Закон) України.
2. Закони України:
 - загальні закони;
 - спеціальні закони;
3. Підзаконні нормативно-правові акти:
 - Постанови Верховної Ради України;
 - Укази Президента України;
 - Декрети Кабінету Міністрів України;
 - Постанови Кабінету Міністрів України;
 - Постанови Правління НБУ.
4. Локальні акти кредитно-фінансових установ;
5. Міжнародні правові акти, звичаї та стандарти.

Основою банківського законодавства є Конституція України.

Вона гарантує конституційні права та свободи, удосконалює державний механізм, робить його ефективнішим [145, с. 12]. Основний Закон має найвищу юридичну силу, закріплює основоположні принципи та норми правового регулювання найважливіших суспільних відносин. Положення ч. 2 ст. 8 Конституції про те, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, ще раз підтверджує той факт, що Конституція є базою для розробки та прийняття банківського законодавства держави. Всі законодавчі та нормативно-правові акти повинні ухвалюватися із врахуванням принципів та положень Основного Закону держави [36]. Саме такі документи формують адекватну правову інфраструктуру у державі, в якій існує верховенство закону.

Конституція держави, встановлюючи основні принципи організації банківської справи в Україні, закладає конституційні засади банківського права. Тобто у конституційному праві закріплено загальні принципи і положення, що стосуються банківської діяльності держави. Зокрема, Конституція України:

- закріплює основну мету діяльності центрального банку держави – забезпечення стабільності національної грошової одиниці (ст. 99);
- визначає загальнодержавне значення та статус активів, що регулюють банківські відносини, – винятково законами України, встановлюються засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків, статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України (ч. 2, ст. 92);
- визначає особливий статус НБУ як центрального банку держави, встановлюючи особливості формування його керівних органів та надаючи статус конституційного органу Раді НБУ, яка займається розробкою Основних засад грошово-кредитної політики (пп. 18, 19 ст. 85; п. 13, 29 ст. 106; ст. 100);
- встановлює виняткову та паритетну компетенцію Верховної Ради України та Президента України щодо формування Ради НБУ (п. 19 ст. 85; п. 13 ст. 106);
- встановлює обмеження публічної влади у сфері банківської діяльності, закріпивши положення, що органи державної влади та місцевого самоврядування діють лише на підставі, в межах та у спосіб, передбачений Конституцією (ч. 2 ст. 19); закріплює персональну відповідальність Голови НБУ як вищої посадової особи центробанку (п. 18 ст. 85; ч. 2 ст. 99);
- визначає права та обов'язки, а також гарантії їхнього забезпечення для учасників банківських правовідносин, які не можуть бути обмежені актами в галузі банківської діяльності (зокрема, право власності, право на підприємницьку діяльність, право на інформацію тощо) (ст. 34, 41, 42).

Конституційні принципи дають можливість взаємоузгоджувати елементи банківської системи через механізм правового регулювання. Поняття конституційного принципу охоплює загально-фінансові та специфічно-юридичні засади організації функціонування банківської системи України. Тому можна стверджувати, що конституційні принципи банківського права мають самостійне значення і є не лише ідеями та вимогами, що ставляться в Основному Законі до банківського права як системи, а й мають регулятивне значення, оскільки стимулюють процес банківського правоутворення.

Конституція є також актом прямої дії (ч. 3 ст. 8), тобто принципи та норми Основного Закону можуть регулювати конкретні суспільні відносини, в тому числі і у сфері банківської діяльності, якщо вони стосуються предмета конституційного регулювання.

У ст. 93 Конституції України було закріплене за НБУ право законодавчої ініціативи, підтверджуючи цим роль та місце центрального банку в системі органів державної влади держави. Включення НБУ до суб'єктів законодавчої ініціативи набуло особливого значення, оскільки це давало можливість центробанку самостійно, незалежно від інших гілок влади, спрямовувати політику держави на досягнення стабільності національної грошової одиниці. Однак потрібно звернути увагу на те, що в Законі України "Про внесення змін до Конституції України" від 08.12.2004 р. статтю 93 написано в новій редакції. Згідно з цими змінами Національний банк України позбавлено права законодавчої ініціативи.

Основний Закон конституційно закріпив автономний статус НБУ в структурах влади. Вперше він мав виконувати головну функцію – забезпечення стабільності національної валюти, а отже, – і купівельної спроможності на споживчому ринку. Власне, центробанк відповідає не лише за стабільність гривні, а й за стабільність споживчих цін, що надзвичайно важливо для підвищення життєвого рівня населення. Варто також наголосити, що вперше головного банкіра країни Конституція визначила не як Голову Правління (тобто керівника колективного органу), а як Голову банку України, підкресливши цим його особисту відповідальність за зазначену сферу роботи.

Отже, в Конституції України 1996 р. з урахуванням світового досвіду та змін, що відбулися в нашій державі, було визначено найважливіші аспекти діяльності НБУ як центральної ланки та керівного органу грошово-кредитної та валютної системи країни.

За відсутності єдиного систематизованого нормативно-правового акту, норми якого б урегулювали взаємовідносини, що виникають у сфері банківської діяльності, такого, як наприклад, Банківський кодекс, банківське законодавство, класифікують як загальне, так і спеціальне. До загального законодавства належать Закони України, які визначають основні принципи діяльності суб'єктів ринку, наприклад, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України "Про господарські товариства", "Про цінні папери та фондовий ринок", Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", Закон України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні", Закон України "Про інвестиційну діяльність", Закон України "Про запобігання та протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом", Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" тощо.

Спеціальне законодавство спрямоване на врегулювання взаємовідносин між суб'єктами ринку банківських послуг. Тобто воно регламентує відносини, що виникають безпосередньо у сфері банківської діяльності. До нього належать Закон України "Про банки і банківську діяльність", Закон України "Про Національний банк України", "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати", Закон України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб", Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні", Декрет Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання та валютного контролю" та ін.

Однак визначальне місце в правовому регулюванні банківської діяльності належить, звичайно, спеціальним законам, зокрема Закону України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р. № 2121 та Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679. Спеціальні банківські закони за-

ймають провідне місце в системі джерел права, що пояснюється такими ознаками: їх ухвалює лише вищий представницький орган держави; вони мають вищу юридичну силу щодо інших підзаконних нормативно-правових актів, які не повинні суперечити законам; вони регулюють основоположні засади створення та діяльності банківських установ, проведення банківських операцій та побудови банківської системи держави; їхні норми, засновані на Конституції України, є первинними і повинні деталізуватися в підзаконних нормативно-правових актах (перш за все, актах НБУ); ухвалення законів супроводжується дотриманням спеціальної законодавчої процесуальної процедури.

Мета Закону України “Про банки і банківську діяльність” – правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні та створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечення захисту законних інтересів вкладників і клієнтів банків, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника. Закон визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків.

Регулятивні (підзаконні нормативні) акти стосуються безпосередньо правил проведення банківських операцій, які розробляють компетентні наглядові органи. До них можуть належати Постанови Кабінету Міністрів, Постанови Правління НБУ, Укази Президента, а також і правила регулювання достатності капіталу; порядок формування обов’язкових резервів; правила проведення валютних операцій тощо.

Щодо регулювання банківських відносин актами Президента України, то варто зауважити, що з 1999 р., коли припинили діяти перехідні положення Конституції України, акти Президента набули більш концептуального спрямування. Наприклад, в Указі Президента України “Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” від 14 липня 2000 р. № 891/2000 глава держави визначив шляхи реформування банківського законодавства та завдання цен-

тробанку для зміцнення банківської системи України, підвищення її ролі у процесах економічних перетворень, поліпшення правових та організаційних умов її функціонування [96, с. 99].

Згідно з актами Президента відбувається процедура призначення та зняття з посади членів Ради НБУ. Такі повноваження Президент отримав за Конституцією України та Законом “Про Національний банк України”. Відповідно до ст. 7 Закону України “Про банки і банківську діяльність” Президент України призначає сім членів наглядової ради державного банку шляхом ухвалення відповідного Указу.

Характеризуючи акти Президента (укази та розпорядження), варто зазначити, що вони не повинні суперечити Конституції та законам України і мають пріоритетне значення щодо інших підзаконних актів. Такі акти ухвалює Президент України в межах своїх повноважень, що визначені у ст. 106 Конституції і не можуть бути передані іншим особам або органам.

Щодо актів Кабінету Міністрів України як джерела банківського права, то їх варто зазначити з урахуванням таких особливостей. Згідно зі ст. 116 Конституції України уряд забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики тощо; розробляє програми економічного розвитку України. Відповідно до ст. 117 Конституції уряд у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які обов’язкові до виконання. Однак відповідно до ст. 52 Закону України “Про Національний банк України” центральний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України. Згідно зі ст. 53 Закону не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їхніх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради НБУ чи Правління НБУ інакше, як в межах, визначених цим Законом. Отже, у разі ухвалення урядом акту, який суперечитиме виконанню центробанком своїх завдань у сфері забезпечення стабільності національної валюти, останній має право не виконувати таке розпорядження уряду. Такі повноваження центробанку є однією з основних ознак його незалежності.

Роз'яснення та коментарі до нормативно-правових документів – це інтерпретація нормативно-правових актів, що надає наглядовий орган для деталізації своїх дій щодо застосування законодавства або регулятивних правил.

Особливе місце у процесі формування правової сфери діяльності банків належить НБУ. Нормативно-правові акти НБУ мають спеціальний характер та виконують значну роль у регулюванні банківських відносин. Правотворча діяльність НБУ регламентується:

- правилами підготовки, надсилання та обліку проектів законодавчих актів та законодавчих пропозицій, що вносяться на розгляд Верховної Ради України Національним банком України у порядку законодавчої ініціативи, затверджених постановою Правління Національного банку України від 23.02.1998 р. № 60;

- інструкцією про порядок підготовки, видання, реєстрації та систематизації нормативно-правових актів НБУ, затвердженої постановою Правління НБУ від 30.12.99 р. № 634;

- методикою проведення аналізу впливу регуляторного акта Національного банку України та Методикою відстеження результативності регуляторного акта НБУ, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України і НБУ від 14 квітня 2004 р. № 471.

Нормативно-правові акти центрального банку України видають у формі постанов Правління НБУ та затверджених ними інструкцій, положень, правил. Нормативні акти НБУ підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набирають чинності через десять днів після їхньої реєстрації, якщо в них самих не встановлено пізніший термін набуття юридичної сили.

Серед нормативно-правових актів НБУ виокремлюють нормативно-правові акти зі спеціальним статусом – регуляторні акти НБУ. Регуляторні нормативно-правові акти ухвалює Національний банк України відповідно до Закону України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” та Закону України “Про Національний банк України”. Згідно із ст. 1 Закону України “Про засади державної регуляторної політики у сфері

господарської діяльності” під регуляторним нормативно-правовим актом розуміється ухвалений уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб’єктами господарювання.

До особливостей банківської діяльності належить наявність декількох правових режимів, під якими розуміють порядок проведення банківських операцій та угод і наслідки недотримання встановлених правил. Зокрема, таким режимом є ліцензування банківської діяльності. Ліцензування відбувається в процесі створення банку й може охоплювати будь-який перелік банківських операцій, що передбачені законодавством. Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на проведення певних або всіх банківських операцій. В Україні ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг лише тих комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають встановленим НБУ обов’язковим вимогам і не загрожують інтересам їхніх клієнтів. Тому банк має право діяти лише після отримання банківської ліцензії.

Проведення банківських операцій лише на основі ліцензування центральним банком банківської діяльності – необхідна умова підвищення надійності і стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів та вкладників.

Зазначимо, що ліцензії на проведення банківських операцій на 01.01.2010 р. мали 182 банки. Упродовж 2009 р. було припинено дію ліцензії на проведення окремих банківських операцій у 7 банків, у 8 банків було відкликано ліцензії на проведення усіх банківських операцій.

Розвиток міжнародного співробітництва в банківській сфері, інтернаціоналізація банківського бізнесу зумовлюють важливу роль у правовому регулюванні таких специфічних джерел банківського права, як міжнародні звичаї та міжнародні договори. Не останню роль у визначенні місця зазначених актів відіграє потреба

стандартизації та уніфікації актів у сфері банківської діяльності. Особливе значення міжнародних актів серед правових джерел передбачено, перш за все, нормами Конституції України (ст. 9), відповідно до якої чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою Україною, є частиною національного законодавства України.

У сфері банківської діяльності визначають три групи міжнародних актів: правила проведення окремих видів банківських операцій (Уніфіковані правила щодо інкасо, Уніфіковані правила й звичаї для документарних акредитивів, про електронний переказ коштів). Їхня дія поширюється на всіх учасників автоматично без спеціальних посилань. Якщо сторони не хочуть їх застосовувати, це повинно бути відповідно відображено в договорі; дво- або багатосторонні конвенції, що діють на території країн, які їх підписали (Женевська конвенція про переказний і простий вексель, Конвенція про чеки); міжнародні банківські стандарти, які розробляє Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), в яку на правах комітет-членів входять аналогічні національні організації. Стандарти – це сукупність технічних вимог щодо оформлення банківських документів, дотримання яких має правове значення, оскільки їх використовують у міжнародній банківській практиці (щодо підписів офіційних осіб, уповноважених підписувати банківські документи, переказу коштів за банківськими чеками) [91, с. 61–62].

Серед міжнародних договорів варто особливо виокремити Угоду про Міжнародний валютний фонд 1945 р.; Угоду про Міжнародний банк реконструкції та розвитку 1945 р.; Угоду про Міжнародну фінансову корпорацію 1956 р.; Женевські вексельні конвенції 1930 р.; Конвенцію ООН про незалежні гарантії та резервні акредитиви 1995 р. тощо.

До міжнародних джерел банківського права також належать стандарти, встановлені Базельським комітетом, а також деякі із 40 принципів у галузі банківської діяльності, що вироблені FATF у сфері боротьби з легалізацією грошей, набутих незаконним шляхом. Зокрема, Базельська угода, розроблена Базельським

комітетом з банківського нагляду та регулювання, визначає питання зближення систем банківського регулювання щодо виміру капіталу та стандартів, які поширюються на власний капітал кредитно-фінансових установ

Варто зазначити, що ухвалення в останні роки спеціальних банківських законів стало помітним кроком уперед у процесі адаптації та уніфікації українського законодавства до європейського. Йдеться не лише про реформування, а й про створення нового законодавства України на нових для неї принципах і стандартах. Це залучення і значного масиву правових норм ЄС, що мають пряму дію в країнах-членах Союзу, і конвенцій Ради Європи, які після приєднання до них України мають стати частиною її національного законодавства [145, с. 81–82].

Створення ефективного банківського законодавства – запорука належного управління економікою держави, побудови механізму сучасної кредитної системи нашої держави і формування правової держави. Аналізуючи банківське законодавство України, можна виокремити деякі особливості [78].

Так, банківське законодавство України має міжгалузевий характер, адже воно містить норми різних галузей права. Як було зазначено, найбільша частка належить нормам конституційного, адміністративного, цивільного та фінансового права. Водночас багатогранність самої банківської діяльності дає підстави включати до складу банківського законодавства ще й норми кримінального права (наприклад, кримінальна відповідальність за виготовлення, збут фальшивих грошей, цінних паперів та іноземної валюти або порушення правил про валютні операції), цивільно-процесуального права (наприклад, відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника або порядок стягнення коштів за виконавчими документами з установ, підприємств та організацій) та інших галузей права.

Наявність значної кількості підзаконних нормативних актів, та недостатня кількість законів, що регулюють різні аспекти і питання банківської діяльності є ще однією особливістю банківського законодавства України. Для порівняння зазначимо,

що у Великобританії, Німеччині, США, Франції налічується понад два десятки законів, які забезпечують нормативно-правове регулювання функціонування кредитних систем цих країн.

Недостатня кількість законів у цій сфері пояснюється, з одного боку, складною і повільною процедурою їхнього ухвалення, а з іншого, – тим, що банківські відносини надто динамічні. Це зумовлює потребу постійно вносити зміни, спрямовані на вдосконалення зазначеної діяльності, що забезпечується оперативним прийняттям підзаконних нормативних актів. Отже, відбувається перекис законодавства в бік відомчих нормативних актів. Відомчі нормативні акти (постанови, інструкції, положення і правила) видаються на виконання і в межах закону, вони мають усунути прогалини в правовому регулюванні банківських суспільних відносин.

Крім того, спостерігається неузгодженість між деякими нормативними актами. Інколи вони навіть суперечать один одному, що потребує поліпшення правового регулювання банківських відносин в Україні.

Значною перешкодою для належного правового банківського регулювання є внесення частих змін до законів невдовзі після їхнього ухвалення, як це було, наприклад, із Законом України “Про банки і банківську діяльність”. Часті зміни і доповнення до законів не сприяють стабільності банківського законодавства і негативно впливають на практику його застосування суб’єктами господарювання.

На стані банківського законодавства негативно позначається і практика неодноразових змін “правил гри”, зокрема ухвалення за короткий строк різних відомчих нормативних актів з тих самих питань [78].

Отже, для вітчизняного банківського законодавства характерні такі негативні риси:

- багаторівневий характер правового регулювання банківської діяльності та наявності значної кількості підзаконних нормативних актів;

- відсутність єдиного кодифікованого акту з банківської діяльності;
- динамічність норм банківського права, постійне внесення змін і доповнень до нормативних актів;
- суперечність та складність багатьох нормативних актів, їхня неузгодженість з актами, що стосуються ринкового господарювання.

За таких умов особливої ваги набуває процес пошуку шляхів удосконалення вітчизняного законодавства. Одним з варіантів вирішення цієї проблеми є вивчення та впровадження кращих здобутків нормотворчої діяльності центральних банків зарубіжних країн у сучасну вітчизняну банківську практику. Водночас, існує реальна потреба адаптації, гармонізації та апроксимації чинних та майбутніх вітчизняних правових актів з основними положеннями та нормами законодавства Євросоюзу.

Отже, з метою забезпечення умов для приведення у відповідність основних засад інтеграційного розвитку вітчизняної банківської системи до світових стандартів доцільно реалізувати систему послідовних заходів правового характеру, що охоплюють:

- проведення масштабних досліджень нормативно-правових актів НБУ на предмет їхньої відповідності чинному законодавству. За результатами проведеного аналізу необхідно розробити механізм їхнього узгодження, уникаючи при цьому подвійних стандартів;

- систематизацію наявних законодавчих та нормативних правових документів, які регулюють функціонування банківської сфери, в єдиний кодифікований акт – Кодекс банківської діяльності (Банківський кодекс), який визначав би правове положення суб'єктів банківської системи держави, підстави створення та порядок діяльності комерційних банків, регулював би розрахункові та кредитні відносини, а також інші відносини у сфері банківської діяльності;

- надання правовій базі регулювання діяльності банків ознак стабільності та прогнозованості розвитку;

- розроблення норм банківського законодавства щодо забезпечення належного рівня корпоративного управління в банках України;

- вдосконалення чинного законодавства щодо: організації банківського нагляду; застосування інструментів грошово-кредитної політики, захисту прав кредиторів; участі банків на фондовому ринку; а також розробку правових положень діяльності філій іноземних банків в Україні.

Отже, банківське законодавство має адекватно виражати внутрішню суть банківської системи, створювати правові умови для підтримки її стабільності і водночас відрегулювати механізми гнучкого реагування на зміну ситуації. Вирішенню цього складного завдання сприяють поступова гармонізація національного законодавства, відповідно до європейських стандартів.

1.3. Сучасний стан та актуальні проблеми розвитку банківського сектору національної економіки

Процес формування ефективної банківської системи в Україні – доволі непросте завдання, яке має свої особливості. Банки об'єктивно перебувають у центрі багатьох суперечливих, кризових та складно прогнозованих явищ, притаманних передусім економіці перехідного періоду. Водночас саме стрімкий розвиток українських банків був основою формування повноцінних ринкових відносин та сукупності базових елементів, пов'язаних із рухом фінансових ресурсів, без яких функціонування ринкового господарства неможливе.

З огляду на ці обставини визначення головних проблем розвитку банківської системи України та обґрунтування шляхів їхнього вирішення – надзвичайно важливе завдання сучасної економічної науки, від успішного виконання якого значною мірою залежить подальший розвиток реального та фінансового секторів господарства.

Відтак розглянемо найважливіші проблеми банківської системи країни. Це, по-перше, недостатній рівень капіталізації банків, що гальмує процес розширення масштабів операцій у реальному

секторі економіки. По-друге, низька якість банківських активів і пов'язана із цим проблема значних кредитних ризиків, притаманних головному виду банківської діяльності – позичковим операціям. По-третє, дефіцит довгострокових ресурсів, який обмежує кредитний потенціал банків та їхні можливості щодо повномасштабного кредитування інвестиційних проектів, стримує структурні перетворення в економіці. По-четверте, проблема ліквідності банків. Нині також суттєвого значення набула і проблема оптимізації структури самої банківської системи.

Основою для зміцнення банківської системи України, підвищення її надійності та стійкості до криз є достатній рівень капіталізації. Як відомо, сумарний балансовий капітал усіх вітчизняних банків приблизно дорівнює обсягу капіталу одного із провідних зарубіжних банків. Порівнювати ж рівень капіталізації банківської системи України із рівнем капіталізації банківських систем економічно розвинутих країн просто некоректно.

Недостатня капіталізація зумовлює і недосконалість як усієї вітчизняної банківської системи, так і окремих банків, які не мають можливості залучати значні ресурси й проводити масштабні активні операції (насамперед кредитні та інвестиційні). Зауважимо, що відставання темпів нарощування капіталів вітчизняних комерційних банків від темпів зростання їхніх активів поступово перетворюється на стійку тенденцію (рис. 1.10).

Сукупний зареєстрований статутний капітал банків у грудні 2009 р. збільшився на 5,9%, або на 6,639 млрд. грн., – до 119,189 млрд. грн. Загалом за 2009 р. він зріс на 45% з 82,454 млрд. грн. На 1 грудня 2009 р. власний капітал банків становив 125,6 млрд. грн. або 14,2% пасивів банків.

Проблемними є не лише кількісні показники, що характеризують рівень капіталізації, а й її якість. Річ у тім, що в структуру капіталу багатьох вітчизняних банків значною мірою входить переоцінка основних засобів, нараховані, але не сплачені проценти, субординований борг. Поступове зростання цих та деяких інших складових за певних обставин можна вважати завуальованою фор-

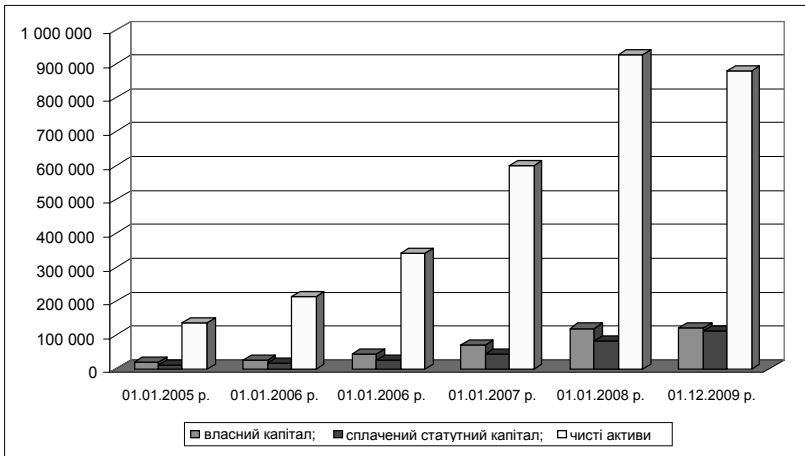

Рис. 1.10. Динаміка власного та статутного капіталу банків [93]

мою штучного нарощування капіталу, що теж посилює загрозу фінансовій стабільності банківської системи.

Зрозуміло, що пошук адекватних підходів до вирішення проблеми нарощування капіталізації вітчизняної банківської системи має перебувати у площині вирішення питання про джерела надходжень коштів та про формування складових капіталу банків, які можуть бути збільшені за цей рахунок.

Аналізуючи джерела вкладення коштів у банківську систему України шляхом внутрішнього чи зовнішнього інвестування, особливу увагу варто приділяти співвідношенню фінансових можливостей вітчизняних інвесторів та ризиків, якими може супроводжуватися залучення капіталів із-за кордону. З одного боку, йдеться про достатність у вітчизняних підприємств і фізичних осіб належного обсягу ресурсів для інвестування у банківський капітал, про готовність відповідно вкладати кошти, а з другого – про можливі наслідки поглинання зарубіжним капіталом українських банків. Цю проблему потрібно ретельно проаналізувати передусім із позиції безпеки для фінансової системи країни в умовах нестабільності світової економіки та налагодження належного контр-

олю національних органів регулювання за діяльністю такої ключової галузі економіки, як банківська сфера.

Варто зазначити, що нині іноземні банки активно не конкурують із вітчизняними кредитними установами на фінансовому ринку нашої країни, що можна пояснити зокрема порівняно високим рівнем ризиків та обмеженим колом клієнтів, яких ці банки обслуговують (особливо після обвалу ринку ОВДП у 1998 р.). На сьогодні в Україні діють 18 банків зі 100-процентним іноземним капіталом, що становить не більше 35% від їхньої загальної кількості. За підсумками грудня 2009 р. частка іноземного капіталу в сукупному статутному капіталі банків знизилась до 35,8%, хоча ще на початку 2009 р. становила 36,7%, що свідчить про зниження довіри іноземних інвесторів до вітчизняного банківського сектору [93].

Водночас потрібно розуміти, що в подальшому (з урахуванням тенденцій глобалізації економічних процесів) нерезидентам за будь-яких умов будуть надані більші можливості інвестувати кошти у вітчизняну банківську систему. Тому вже тепер необхідно розробити цілий комплекс обмежень, яких варто суворо дотримуватись у процесі залучення іноземного капіталу в банківську систему країни. По-перше, йдеться про недопущення надмірної концентрації іноземного банківського капіталу на одному із сегментів ринку банківських послуг з метою обмеження можливостей його подальшої монополізації, а відтак – і відповідного диктату цін на банківські послуги для клієнтів. По-друге, потрібно забезпечити належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування. По-третє, необхідно розробити систему заходів, спрямованих не лише на стимулювання припливу іноземних коштів у вітчизняну банківську систему, а й на запозичення передового досвіду, передусім – новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнтури.

Що стосується окремих складових банківського капіталу, то тут варто розглядати перспективи збільшення як основного, так і додаткового капіталу, що у поєднанні утворюють регулятивний ка-

пітал банків, від обсягу якого значною мірою залежать можливості якісного зростання активів.

Один із головних шляхів збільшення основного капіталу – проведення додаткових емісій акцій та капіталізація прибутку (реінвестування дивідендів). Щоправда, систематичне спрямування прибутку на поповнення капіталу (а отже, несплата дивідендів) знижує привабливість банківських акцій для потенційних інвесторів. Немає сенсу володіти цінними паперами, які не приносять доходу, або можливості зростання курсової вартості яких невизначені у зв'язку з відсутністю розвинутого вторинного фондового ринку. За таких обставин стимулом для відповідного розподілу прибутку на користь капіталізації може бути запровадження певних пільгових умов для оподаткування тієї його частини, яка спрямовується на збільшення банківського капіталу.

Якщо вести мову про додатковий капітал, то насамперед потрібно розглянути можливості оптимізації залучення коштів на умовах субординованого боргу. На нашу думку, малоймовірно, що вирішенню проблеми капіталізації банків не може сприяти запровадження низки обмежень на його залучення. І те, що НБУ дає змогу комерційним банкам залучати кошти на умовах субординованого боргу шляхом випуску облігацій, враховувати ці кошти в регулятивному капіталі, лише ускладнює роботу банків у процесі визначення прийнятного рівня доходності за емітованими інструментами. Очевидно, ситуація, що склалася, може поліпшитися якщо сформується повноцінна інфраструктура вітчизняного фондового ринку, відбувається лібералізація режиму операцій із банківськими облігаціями як із привабливим об'єктом для вкладення коштів, здатним конкурувати і з депозитами, і з іншими фондовими інструментами.

Ще один напрям підвищення рівня капіталізації вітчизняної банківської системи, на нашу думку, пов'язаний із активізацією процесів злиття та поглинання банків. Власне, процеси концентрації банківських капіталів у такий спосіб уже набули загальносвітової тенденції, оскільки виявилися доволі дієвим інструментом, який дає змогу скорочувати витрати і підвищувати прибутковість банківського бізнесу.

Водночас наголосимо, що будь-який адміністративний тиск у цій делікатній справі може лише завдати шкоди. За умови створення належної нормативної бази процеси злиття і поглинання банківських установ мають розвиватися лише на добровільних засадах. Вони повинні бути зумовлені об'єктивними економічними потребами, а не втручанням регулятивних органів держави. При цьому варто зазначити і ті переваги, які процеси злиття можуть надати банкам із невеликим обсягом капіталу: скорочення адміністративного апарату і різних видів витрат, розширення клієнтської бази і спектра банківських продуктів, збільшення можливостей диверсифікації портфеля активів та, відповідно, зниження рівня ризиків.

Очевидно, що процес регулювання банківської діяльності в Україні в сучасних умовах потребує глибокого переосмислення і трансформації. Насамперед це стосується питань участі держави в капіталізації банків, удосконалення і забезпечення прозорості процесу рефінансування банків та надання стабілізаційних кредитів, управління банківськими ризиками. Важливими факторами також є політична стабілізація в країні, ефективна співпраця з міжнародними фінансовими організаціями та розробка і виконання чіткої державної стабілізаційної програми.

Отже, питання реалізації конкретних заходів щодо підвищення рівня капіталізації банків України можливо вважати необхідними умовами зміцнення стійкості банківського сектору, відновлення довіри до нього з боку інвесторів, вкладників і кредиторів, а також зростання ролі соціально-економічної ефективності банківської системи. Цей процес має забезпечити динамічне і ефективне функціонування всієї фінансово-кредитної системи нашої держави, є обов'язковою передумовою зростання конкурентоспроможності банківської системи та збільшення рівня задоволення потреб економіки у фінансових послугах.

Однак процес нарощення банківського капіталу не повинен мати стихійний характер. Він має бути чітко контрольованим Національним банком України, який створює для цього сприятливе нормативно-правове та фінансове середовище.

Друга з означених нами проблем пов'язана з підвищенням якості банківських активів, що є одним із найважливіших і пріоритетних завдань розвитку банківської системи та має розглядатися у контексті забезпечення стабільного функціонування банківських установ як необхідної умови належного ресурсного забезпечення усього господарства країни. Передусім йдеться про ефективність роботи підприємств, у діяльність яких спрямовуються банківські активи.

У макроекономічній площині є три основних способи вирішення проблеми низької якості активів. Перший – це списання заборгованостей, що поліпшує фінансовий стан підприємств, проте погіршує фінансовий стан банків і не стимулює підприємства до фінансового оздоровлення власними силами. Другий – банкрутство боржників, однак якщо кількість позичальників, що зазнають банкрутства, сягне більше половини усіх суб'єктів господарювання (а діяльність близько половини підприємств в Україні є збитковою), то може виникнути системна економічна криза з усіма негативними соціальними наслідками. Третій – активна участь держави у фінансовому оздоровленні підприємств за допомогою впровадження програм реструктуризації, що може спричинити конфлікт інтересів у самому бізнес-середовищі. Як бачимо, вирішення порушеної проблеми на макроекономічному рівні пов'язане із труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Із цього випливає висновок: оптимізація якості активів банківської системи як необхідна умова стабільного економічного розвитку має розглядатися передусім у мікроекономічній площині – з точки зору поліпшення роботи банківського менеджменту, спрямованої на мінімізацію відповідних ризиків за основними банківськими операціями. Важливим у цьому контексті є розгляд загальної структури активів банківської системи та визначення стратегічних завдань і пріоритетів для менеджменту.

Як свідчать дані, наведені у табл. 1.2, основою активних операцій банків в Україні є кредитні вкладення, частка яких у загальному портфелі активів до 2009 р. постійно збільшувалась. За станом на 01.12.2009 р. обсяг активів банківської системи становив 989,9 млрд. грн., зменшення за рік становило 16,6 млрд. грн. В

основному воно відбулося за рахунок скорочення обсягів кредитних операцій, частка яких становить 75,4% усіх активів. У структурі кредитного портфеля значно збільшилась частка проблемних кредитів – у 3,85 разу, що значною мірою вплинуло на фінансовий результат банків.

Отже, частка проблемних кредитів в Україні в грудні 2009 р. зросла на 0,6 процентного пункту і до 1 січня досягла 9,4%. За даними НБУ в абсолютному вираженні обсяг проблемних кредитів за грудень зріс на 7,1%, або на 4,618 млрд. грн., – до

Таблиця 1.2

Характеристика кредитного портфеля банків [101]

Показник (млн. грн.)	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.12. 2009 р.
Загальні активи	141 497	223 024	353 086	619 004	973 332	989941
Кредитний портфель	97 197	156 385	269 688	485 507	792 384	746292
Частка кредитних операцій у загальних активах банків (%)	68,69	70,12	76,38	78,43	81,41	75,39
Проблемні кредити	3 145	3 379	4 456	6 357	18 015	65 317
Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банків	3,24	2,16	1,65	1,31	2,27	8,75
Резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями	6 367	8 328	12 246	18 477	44 502	91620
Частка резервів у кредитному портфелі банків	6,55	5,33	4,54	3,81	5,62	12,28

69,935 млрд. грн. Загалом за 2009 р. проблемна заборгованість зросла на 51,92 млрд. грн., або в 3,9 разу, з 18,015 млрд. грн. Загальний обсяг обов'язкових резервів, сформованих банками у січні 2010 р., становив 12,2 млрд. грн.

За останні роки відбулося значне розширення обсягів банківських кредитів як фізичним, так і юридичним особам (рис. 1.11). Доступність послуг, розгалужена мережа філій та привабливі умови кредитування дали змогу у 2006 р. наростити кредитний портфель до 156,4 млрд. грн., у 2007–2008 рр. збільшити його вп'ятеро. В тому числі кредити, надані суб'єктам господарювання, збільшились у чотири рази, фізичним особам – у вісім разів.

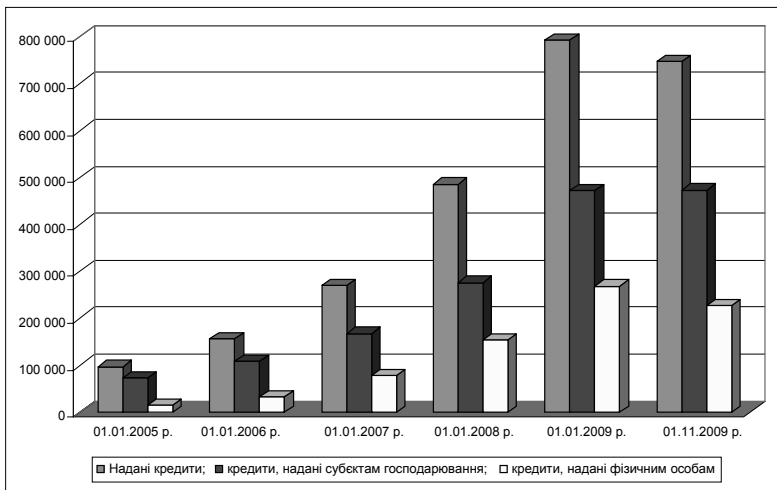

Рис. 1.11. Динаміка наданих банками кредитів, а також позичок суб'єктам господарювання та фізичним особам [101]

У той же час можна зазначити, що стрімке розширення кредитування приховувало в собі значні загрози, які негативно вплинули як на діяльність та фінансову стабільність вітчизняних комерційних банків, так і на життєвий рівень населення, а саме:

- значно підвищився рівень кредитного ризику через низку факторів, наприклад, неможливість адекватно оцінити кредитоспроможність позичальників у зв'язку з наявністю прихованих або тіньових доходів тощо;
- неспроможність банків гнучко та оперативно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі з причини жорсткого планового характеру роботи більшості з них, тобто доведення до всіх структурних підрозділів завищених показників нарощування активних операцій, що зумовлює зростання ризиків при досягненні запланованих критеріїв;
- коливання курсу іноземних валют щодо національної валюти з урахуванням факту, що основна маса довгострокових кредитів надавалася у вільноконвертованій валюті, а доходи фізичних осіб – у гривнях, призвело до катастрофічного ризику неповернення;
- проблеми, пов'язані з некваліфікованими діями керівного персоналу банків, їхня нездатність до прогнозної діяльності та організації управління у кризових умовах.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що саме від якості кредитних вкладень та здатності банків оптимально мінімізувати кредитні ризики залежать можливості належного ресурсного забезпечення економічного зростання та стабільність банківської системи загалом. Під оптимальною мінімізацією ризиків у цьому разі потрібно розуміти розроблення стратегії кредитних операцій, яка б не позначалася на можливостях забезпечення доходності банківських установ.

Зарубіжний досвід показує, що важливим і перспективним напрямом практичного виконання цього завдання є сек'юритизація активів, яка передбачає перетворення наданих банками позичок на ліквідні цінні папери (наприклад, облігації чи векселі), які обертаються на вторинному фондовому ринку. Ще один шлях – випуск цінних паперів власного боргу банків (тих самих векселів та облігацій), строки погашення яких збігаються зі строками відшкодування відповідних кредитів. Вочевидь, такий напрям сек'юритизації прийнятний і для інтенсивного розвитку ринку довгострокових

позичкових капіталів, забезпечених акумульованими відповідним чином ресурсами. Однак ми повинні розуміти, що перешкодою на шляху до розвитку подібних операцій є відсутність у нашій країні належної нормативно-правової бази, на основі якої можна створити дієвий механізм перетворення банківських активів на різні види цінних паперів.

Інший аспект роботи з управління кредитним ризиком – формування адекватного методичного забезпечення, необхідного для аналізу фінансового стану позичальника. У цьому зв'язку центральному банку варто було б упровадити низку заходів нормативного характеру, спрямованих на забезпечення адекватної оцінки кредитного ризику, оскільки надмірна кредитна експансія комерційних банків в умовах економічного зростання має і свій негативний аспект, що проявляється у погіршенні якості кредитного портфеля та зростанні рівня ризикованості кредитних операцій. Серед першочергових заходів мали би бути такі.

По-перше, варто було б сформувати централізовану базу даних для визначення адекватних критеріальних значень показників роботи підприємств різних галузей економіки.

По-друге, необхідно розробити чіткі критерії оцінки проблемності наданих позичок, що давало б можливість своєчасно вживати заходів із поліпшення фінансового стану клієнта на рівні його менеджменту, виходячи з міркування, що збереження того чи іншого бізнесу може в перспективі дати більший результат, аніж його ліквідація і стягнення заборгованості за позичками банку шляхом застосування механізму застави (йдеться про інтенсифікацію роботи з дебіторами і реструктуризацію кредиторської заборгованості, ліквідацію зайвих запасів сировини та готової продукції, продаж частини основних фондів, залучення додаткового акціонерного капіталу тощо).

Важливим напрямом зміцнення правових засад банківської діяльності, є дієвий захист прав кредиторів, вимоги яких забезпечені належним чином оформленою заставою. Адже у разі ліквідації боржника чи визнання його банкрутом в установленому порядку потрібно забезпечити такий правовий режим, який би

максимально спрощував відповідні процедури та сприяв задоволенню забезпечених заставою вимог кредитора поза чергою за рахунок коштів, отриманих від реалізації заставленого майна. Наявність адекватних правових гарантій реалізації позикодавцем своїх майнових прав, як і забезпечення прозорості фінансової звітності підприємств та формування бюро кредитних історій, є необхідними передумовами зниження рівня кредитного ризику, а відтак і забезпечення належної якості банківських активів.

Своєчасне виявлення факторів, які впливають на якість активів, дає змогу узагальнити можливі негативні наслідки для банківської системи, зокрема:

1) погіршення якості кредитних портфелів банківських установ через зростання частки прострочених і сумнівних кредитів, втрату об'єктами застави частини вартості тощо;

2) зниження прибутковості діяльності банків, у тому числі через необхідність нарощення обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків та списання безнадійної заборгованості банківськими установами, що посилює ризик збиткової діяльності, особливо в умовах знецінення національної валюти для кредиторів, які проводили ризикову кредитну політику;

3) виникнення проблем із поверненням зовнішніх запозичень через погіршення фінансових результатів діяльності банківських установ унаслідок низької кредитної активності та їхньої капіталізації;

4) посилення загрози відпливу капіталу через припинення діяльності в Україні відділеннями банків з іноземним капіталом, власники яких не бажатимуть зазнавати втрат, продовжуючи діяльність у країні з нестабільною політичною ситуацією в умовах наявного економічного спаду, та намагання власників вітчизняних банківських установ зберегти залишки активів;

5) обмеження ресурсної бази, а отже, й уповільнення темпів кредитування через високий відсоток проблемних кредитів, доволі обережне ставлення зовнішніх кредиторів до ненадійних вітчизняних позичальників (основними факторами високого ризику яких є

низька якість активів, зростання обсягу проблемних кредитів, зниження вартості заставленого майна, великий зовнішній борг, дефіцит торговельного балансу, спад реального ВВП тощо);

б) падіння ринкової вартості акцій банківських установ.

Гострою проблемою реального сектору перехідної економіки, для вирішення якої потрібні значні фінансові вливання, є низька технічна оснащеність підприємств, зношеність обладнання. Її рівень у нашій країні загалом перевищує 50%, а середній строк використання обладнання на більшості підприємств – понад 20 років. Унаслідок високих темпів зростання обсягів діяльності вплив банківської системи на соціально-економічний розвиток країни значно посилювався, на що вказують відношення основних показників її розвитку до ВВП, зокрема обсяг наданих банками кредитів до ВВП, який за 2005–2008 рр. збільшився з 37 до 83,2% (на 01.01.2008 р. – 64,8%), а відношення активів до ВВП з 51 до 102,4% (на 01.01.2008 р. – 84,5%). Однак за цими показниками у неї залишається значний невикористаний потенціал. Так, відношення активів банківської системи до ВВП у Франції становило 250%, у Німеччині – близько 300%, Великобританії – 360%) [97]. Враховуючи вищевикладене, а також з огляду на структуру позичок, що надаються банками (спостерігається позитивна тенденція збільшення довгострокових кредитів (табл. 1.3)), та беручи до уваги забезпеченість цих довгострокових кредитів довгостроковими ресурсами, яка станом на листопад 2009 р. становила всього 45%, говорити про швидкі темпи економічного зростання не доводиться.

Зважаючи на об'єктивний характер причин ситуації, що склалася (високі ризики вкладень у реальний сектор, низькі темпи структурних перетворень, інвестиційну непривабливість підприємств, відсутність достовірної інформації про їхній фінансовий стан, недостатність заходів із правового захисту кредиторів тощо), потрібно усвідомлювати важливість саме кредитних важелів стимулювання економічного зростання. Очевидно, що подальші перспективи його забезпечення вирішальною мірою залежатимуть не лише від здатності банків задовольняти поточні потреби підприємств у поповненні коштів, необхідних для формування обігового

Таблиця 1.3

**Структура кредитного портфеля комерційних банків України
за строками [101]**

Показник (млн. грн.)	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.12. 2009 р.
Кредити, надані в економіку, усього	97 197	156 385	269 688	485 507	792 384	746292
Короткострокові кредити	51 666	70 158	112 464	193 544	284 669	299 771
Частка короткострокових кредитів (%)	53,16	44,86	41,7	39,86	35,93	40,17
Довгострокові кредити	45 531	86 227	157 224	291 963	507 715	446521
Частка довгострокових кредитів (%)	46,84	55,14	58,30	60,14	64,07	59,83
Довгострокові зобов'язання	48 581	82 064	119 525	179 814	248 494	200875
Частка покриття довгостроковими ресурсами довгострокових позик (%)	106,70	95,17	76,02	61,59	48,94	44,99

капіталу, а й від спроможності банківської системи країни сприяти інвестиційному процесу.

Як відомо, можливості участі банківської системи країни у широкомасштабних проєктах щодо кредитування інноваційно-інвестиційних потреб реального сектору господарства визначається передусім спроможністю банків акумулювати належний обсяг довгострокових ресурсів. Ліквідність же вітчизняних банківських установ нині має переважно короткостроковий характер, оскільки навіть у структурі строкових вкладень значною є частка саме “коротких” ресурсів, малопридатних для задоволення довгострокових

кредитних потреб підприємств (табл. 1.4). Це робить банківський сектор вразливим до ризику втрати ліквідності, кредитного та ринкового ризику.

Ослаблення долара не збільшило довіри населення до гривні. За даними НБУ на 01.12.2009 р. обсяг залучених валютних депозитів вперше перевищив показник початку 2009 р. У грудні 2009 р. загальна сума валютних внесків у банківській системі збільшилася на 7,41 млрд. грн., їхній портфель становив 161,86 млрд. грн. (рис. 1.12). Одночасно можна спостерігати незначне зменшення обсягу кредитів, наданих в іноземній валюті, який, порівняно з початком 2009 р., скоротився на 57,3 млрд. грн.

Зауважимо, що у разі збільшення доходів населення відповідне зростання депозитної бази банків пов'язане не так з активізацією їхньої роботи із залучення коштів на ринку, як із відсутністю альтернативних напрямів вкладення коштів – насамперед на ринку

Таблиця 1.4

Структура ресурсів, залучених комерційними банками України [101]

Показник (млн. грн.)	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.12. 2009 р.
Зобов'язання банків, усього, млн. грн.	115 927	188 427	297 613	529 818	806 823	759 444
Кошти до запитання, млн. грн.	67 346	106 363	178 088	350 004	558 329	559 069
Частка коштів до запитання в зобов'язаннях (%)	58,09	56,45	59,84	66,06	69,20	73,61
Строкові кошти, млн. грн.	48 581	82 064	119 525	179 814	248 494	200 375
Частка строкових коштів в зобов'язаннях	41,91	43,55	40,16	33,94	30,80	26,39

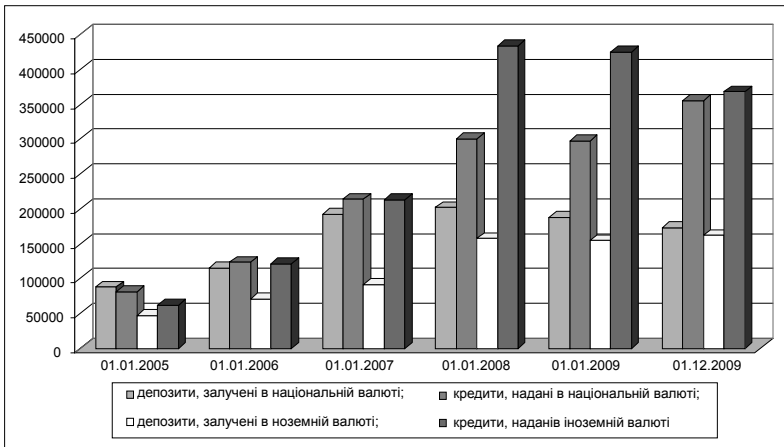

Рис. 1.12. Структура наданих кредитів та залучених депозитів відповідно до валют [33; 101]

цінних паперів. Отже, з появою у сфері інвестування доступних широкому загалу реальних фондів альтернатив перед банками постає проблема загострення конкурентної боротьби за кошти вкладників, передусім – фізичних осіб.

Для довгострокових кредитних вкладень потрібні і довгострокові ресурси. Для того, щоб знайти шляхи вирішення цієї важливої проблеми, перебіг економічних процесів також необхідно аналізувати в макро- та мікроекономічній площинах.

На макрорівні активізація довгострокового кредитування банками підприємств реального сектору визначається відповідною участю в цьому процесі держави. Серед основних напрямів зазначеної участі варто виокремити такі:

1. Створення спеціалізованого банку розвитку, головною функцією якого має бути реалізація завдань щодо довгострокового кредитування пріоритетних галузей економіки. Головна проблема цього напрямку державної підтримки пов'язана з пошуком джерел для акумулювання відповідних грошових ресурсів: адже якщо банк функціонуватиме на загальних комерційних засадах, то у його діяльності виникатимуть ті ж труднощі, що і в роботі інших

банківських установ країни. Якщо ж для ресурсного забезпечення довгострокового кредитування якимсь чином застосовуватимуться механізми трансформації бюджетних коштів, то постане питання щодо формулювання чітких критеріїв “пріоритетності” тих підприємств і галузей економіки, на розвиток яких мають спрямовуватися гроші платників податків, навіть якщо це робитиметься на кредитних засадах.

2. Застосування ефективного механізму рефінансування комерційних банків з боку НБУ. Нині таке рефінансування переважно короткострокове, хоча останнім часом і затверджувалися нормативні документи, спрямовані на забезпечення його довгострокового характеру.

3. Диференціація окремих норм регулювання (наприклад, зниження вимог із формування резервів на можливі витрати за довгостроковими позичками реальному сектору). Однак у цьому випадку необхідний обережний і виважений підхід, оскільки можна наразитися на підвищення ризику за активними операціями банків загалом.

4. Ефективне функціонування страхових компаній і недержавних пенсійних фондів. Їхній активний розвиток в Україні та розширення сфер діяльності, вочевидь, супроводжуватиметься створенням довгострокових резервів, значна частина яких може бути розміщена у вигляді відповідних депозитів у банківській системі.

На мікроекономічному рівні важливий напрям роботи комерційних банків щодо формування довгострокових ресурсів, а відтак і підвищення активності із довгострокового кредитування реального сектору – це залучення коштів населення. Як відомо, саме вони становлять найбільшу частину грошової маси, що перебуває поза банками. З огляду на це, створення належних організаційних і нормативних передумов для припливу додаткових коштів населення може стати вагомим внеском у формування ресурсів для довгострокового кредитування господарства.

Щодо відновлення довіри населення до банківських установ, то її підвищенню сприяли б кроки із подальшого збільшення величини гарантованої суми відшкодування коштів за вкладрами фізичних. До

того ж необхідно було б розглянути можливість гарантованого відшкодування депозитів не лише фізичних, а й юридичних осіб, що сприяло б стабільному функціонуванню фінансового ринку, припливу вкладів клієнтів та зниженню рівня ризиків. А це, відповідно, розширило б можливості формування належної ресурсної бази банків з метою зростання обсягів довгострокових кредитних операцій.

Активізація роботи банківських установ із залучення коштів клієнтів на рахунки до запитання за умови надання відповідних державних гарантій повернення та максимально можливого спектра послуг за такими рахунками (відповідні карткові проекти, платежі, отримання кредитів) може створити умови для підтримання стабільного рівня ресурсної бази банків із відкриттям широких можливостей щодо довгострокових вкладень в економіку.

Ліквідність банківської системи є її динамічним станом, який забезпечує своєчасність, повноту і безперервність виконання усіх грошових зобов'язань банківської системи та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки. Ліквідність є однією із загальних якісних характеристик банківської системи. Її оптимальний рівень є основою платоспроможності, стійкості, конкурентоспроможності та розвитку банківської системи країни, у той час як надлишок ліквідності в банківській системі – передумова розгортання інфляційних процесів у країні та зниження ефективності грошово-кредитної політики щодо досягнення поставлених цілей через нечутливість ринку до змін в її інструментах. Ураховуючи те, що негативний вплив має як недостатня, так і надлишкова ліквідність, особливої актуальності набуває проблема ефективного управління ліквідністю банківської системи.

Більшість банків протягом 2008 р. мали проблеми з ліквідністю, що не дало змогу деяким з них вчасно проводити клієнтські платежі. Значною мірою така ситуація була спричинена низьким обсягом високоліквідних активів, які можна було використати для виконання зобов'язань. Так, у 8 фінансових установах за станом на 01.01.2009 р. частка коштів у касі та на коррахунку в Національному банку України не перевищувала 1%, ще у 4 банків вона коливалась у діапазоні від 1% до 3%. За умови подальшого

неконтрольованого впливу коштів платоспроможність багатьох банків опинилась під загрозою. На початок 2009 р. вплив коштів з кореспондентських рахунків банківських установ становив майже 20 млрд. грн., або 22% загального обсягу коштів, розміщених на міжбанківському ринку. Однак у загальному підсумку, залишки коштів на коррахунках банків з кінця 2009 р. збільшились на 5,3 млрд. грн., або на 30,1 – до 22,76 млрд. грн. Проте частина таких коштів є умовно ліквідною, оскільки вона задіяна у схемах транзитного кредитування клієнтів з використанням коррахунків.

Досліджуючи динаміку стану ліквідності банківської системи за рівнем залишків коштів на кореспондентських рахунках банків у Національному банку України, варто зазначити, що банки у своєму розпорядженні мають значний обсяг вільної ліквідності (кошти на коррахунках, за винятком коштів сформованих обов'язкових резервних вимог). Основними факторами її зростання в зазначений період були зниження обов'язкових резервних вимог і валютні інтервенції НБУ, що становлять фактори макроекономічного характеру. До мікроекономічних належить недостатньо ефективне управління ліквідністю банків на мікрорівні через недосконалу систему прогнозування та політику щодо переорієнтації із внутрішніх джерел формування ресурсної бази на зовнішні запозичення. Остання зумовлює не лише необхідність у проведенні валютних інтервенцій центральним банком для підтримання курсової стабільності в умовах значного надходження іноземного капіталу та, відповідно, зростання пропозиції грошей через валютний канал, а й ризиків ліквідності, пов'язаних зі зростанням валютних і строкових дисбалансів, що проявляються в розривах (гепсах) між обсягами залучених депозитів і наданих кредитів за строковістю та валютою платежу.

З табл. 1.5 можна побачити, що найбільшу частину рефінансування банків НБУ у 2009 р. проводив через кредити, отримані під програми фінансового оздоровлення (74,3%). Станом на 01.01.2010 р. загальний обсяг рефінансування становив 1,36 млрд. грн., частка за кредитами, отриманими під програми фінансового оздоровлення, збільшилась до 99,7%.

Таблиця 1.5

Рефінансування НБУ комерційних банків за 2008–2009рр. [101]

Інструменти рефінансування	За грудень		Усього за рік		За січень 2010 р.	
	Усього, млн. грн.	К-сть банків	Усього, млн. грн.	К-сть банків	Усього, млн. грн.	К-сть банків
Загальний обсяг рефінансування за період	2 980,61	14	64 404,97	109	1 363,45	7
з нього:						
Кредити овернайт	–	–	12 726,27	72	3,80	1
Кредити, отримані шляхом участі у тендері, короткострокові (на строк до 14 днів)	–	–	902,10	15		
Кредити, отримані шляхом участі у тендері, середньострокові (на строк до 90/365 днів)	197,0	3	337,80	6		
Операції прямого репо	50,0	1	477,39	9		
Операції своп	–	–	1 431,96	7		
Кредити, отримані під програми фінансового оздоровлення	2 111,85	9	47 858,51	70	1 359,65	6
Кредити, надані для фінансування заходів, пов'язаних з підготовкою і проведенням чемпіонату Європи-2012	621,76	1	670,94	1		

Варто зазначити, що у січні 2010 р. зменшився обсяг готівки поза банками на 2,5% – до 153,1 млрд. грн., що є традиційним

явищем для першого місяця року. Питома вага готівки в структурі грошової маси в січні зменшилася до 31,9% порівняно із 32,2% у грудні 2009 р. Перетікання коштів із готівкової форми в безготівкову сприяв збільшенню ліквідності банківської системи. З метою уникнення формування монетарних ризиків стабільності грошової одиниці НБУ активно проводив операції з мобілізації коштів банків, загальний обсяг яких у січні становив 16,6 млрд. грн., у той час як обсяг операцій з рефінансування банків – 1,4 млрд. грн. Середньозважена процентна ставка за мобілізаційними операціями в січні становила 7,9%, за операціями з рефінансування – 13,1%.

Операції НБУ з регулювання ліквідності дозволили забезпечити рівновагу на грошово-кредитному ринку та уникнути надмірного зростання ліквідності банків.

Ураховуючи багатофакторність явища ліквідності банківської системи, важливого значення набуває комплексний підхід до вирішення проблеми підвищення ефективності регулювання ліквідності в Україні. Він, на нашу думку, має полягати в реалізації заходів, спрямованих на посилення ролі банківського нагляду та економічних нормативів діяльності банків у регулюванні ліквідності на мікрорівні; зростанні ролі механізму обов'язкових резервних вимог у вирішенні проблеми строкових і валютних дисбалансів активних і пасивних операцій банків шляхом звільнення від необхідності обов'язкового резервування зобов'язань банків у національній валюті терміном виконання понад два роки; посиленні координації грошово-кредитної та фіскальної політики з метою підвищення прогнозованості руху коштів Уряду на Єдиному казначейському рахунку в НБУ та мінімізації впливу цього фактору на ліквідність банківської системи; підвищенні гнучкості обмінного курсу гривні до долара США, що дасть змогу зменшити вплив валютних інтервенцій центрального банку на зміну ліквідності банківської системи України тощо.

Ще однією важливою проблемою удосконалення функціонування банківського сектору є оптимізація його структури. Оптимальна структура банківської системи України – це така її побудова, за якої динамічний розвиток вітчизняної економіки може бути

максимально забезпеченим повноцінним набором основних банківських продуктів, яких потребують суб'єкти ринку: від споживчого кредитування і розрахунків – до надання доступу до рахунків через Інтернет. Неодмінною передумовою досягнення такої мети є формування адекватного конкурентного середовища на ринку банківських послуг.

Передбачається, що із плином часу (в міру посилення тенденції до зниження рентабельності банківського бізнесу) банки змушені будуть поступово впорядковувати мережі власних філій, закриваючи їх у регіонах із високою концентрацією відповідних установ. Звісно, закриватимуться і ті філії банків, витрати на утримання яких стануть невиправданими. Майже кожен регіон характеризується доволі високою концентрацією банківських установ, які переважно представлені філіями банків. Філійна мережа банків України складається з 1093 діючих філій. Така велика кількість банківських установ повинна була б повністю забезпечувати потреби населення у банківських послугах. Проте, як відомо, якість банківських послуг лише до певної міри залежить від кількості банків, представлених на ринку послуг для фізичних осіб.

За таких обставин скорочення витрат на персонал, техніку, оренду великих приміщень призведе до видозміни самої структури банківської системи, у якій нарівні із традиційними відділеннями банків вагому роль (поки що не ключову) відіграватимуть високотехнологічні електронні центри, які за допомогою сучасних комунікативних систем пов'язуватимуть клієнта банку із його операційною системою.

Подальший розвиток зазначеної тенденції може звести нанівець один із важливих нині факторів вибору клієнтом банківської установи, який полягає у її територіальній близькості. Йдеться про нівелювання такої традиційної конкурентної переваги, як тривалі особисті контакти з клієнтами, оскільки нові комунікаційні технології замінюють традиційні канали подібного спілкування, відкриваючи можливість долати будь-які просторові та часові обмеження у буквальному розумінні.

На сьогодні динамічно змінюються види банківських послуг, форми бізнесу і способи комунікацій, ринки збуту і культура підприємництва. За таких умов загострюється потреба в гнучких, здатних пристосовуватися до зміни зовнішнього середовища банківських структурах. Передусім це стосується необхідності активного розвитку нових сегментів ринку банківських послуг: кредитування приватних осіб, підприємств малого та середнього бізнесу, іпотечного кредитування. Розвиткові зазначених напрямів банківського бізнесу може сприяти створення відповідних спеціалізованих банків.

Створення спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів варто розглядати як важливий напрям формування ефективної структури банківської системи країни та забезпечення належного рівня конкуренції на фінансовому ринку. Звісно, банкам із плином часу доведеться конкурувати на багатьох сегментах цього ринку не лише одному з одним, а й з іншими фінансовими інститутами (страховими компаніями, інвестиційними й пенсійними фондами, платіжними системами). Відтак банківські установи, розробляючи стратегію власного розвитку, визначаючи перелік здійснюваних операцій та особливості формування філійної мережі, мають бути готовими до тенденції щодо скорочення частки традиційних банківських операцій на користь нових послуг і каналів їхнього просування на основі новітніх інформаційних технологій відповідно до запитів клієнтів.

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно виокремити пріоритети, які можуть забезпечити сталий розвиток банківської сфери й економіки загалом та сформувати заходи, щодо їхнього досягнення. Такими пріоритетами може бути забезпечення принципу справедливого розподілу доходів між банками залежно від внеску в загальний розвиток банківської сфери та економіки. В цьому випадку необхідно виокремити ті показники діяльності банків, які можна було б використати як критерії оцінювання внеску окремих банків та банківської системи загалом у розвиток держави та зростання рівня і якості життя окремих членів суспільства. Потрібне узгоджене досягнення гармонізації на основі збалансування еко-

номічних інтересів банків і суспільства через підвищення ефективності системи взаємного інституційного впливу. Центральним елементом узгодження інтересів у банківській системі є НБУ. На жаль, з упевненістю можна стверджувати, що поки що ми не маємо простого і ефективного інструменту узгодження економічних інтересів у банківському секторі.

Ще одним пріоритетом є формування ефективного інституційного середовища для регулювання факторів конкурентної боротьби та уповільнення монополізації банківської сфери. Позиція та політика НБУ щодо різних груп банків повинна бути диференційованою та спрямованою на досягнення максимальних результатів з урахуванням інтересів різних рівнів суспільства та банківської системи. Так, щодо системних банків повинні бути встановлені жорсткі умови про зниження ними тиску на менші банки та зменшення ними ступеня монополізації банківського ринку. НБУ повинен підтримувати малі банки, незважаючи на низьку ефективність їхньої діяльності та всі вимоги і перестороги, адже малі банки відіграють велику роль у економічному становленні регіонів, розвитку малого бізнесу, підприємництва.

Третім визначеним пріоритетом є створення умов пришвидшеного розвитку регіонів та вирівнювання їхнього стану через збільшення фінансування та кредитування перспективних напрямів господарської діяльності. Це надасть великі конкурентні переваги як самим регіонам на рівні ринків країни, так і за її межами – на рівні світових ринків.

Четвертий пріоритет пов'язаний із впровадженням інноваційних ідей та технологій у банківську діяльність. На жаль, поки що вітчизняні банки розробляють продукти та надають спектр послуг, які запозичені з досвіду діяльності закордонних банків. Тому на власних теренах необхідно розвивати та використовувати методи банківського маркетингу, маркетинг-менеджменту, стратегічного менеджменту, системного аналізу тощо. Їхнє практичне застосування незалежно від тих чи інших місцевих особливостей дає високі результати.

Останнім пріоритетом є підвищення використання “людського фактору” через створення ефективної системи управління та проведення кадрової політики. Практично, на рівні банків варто розробити, затвердити та впровадити корпоративні кодекси – систему корпоративних цінностей, норм та правил, які б сприяли підвищенню керованості, налагодженню ефективної взаємодії, кар’єрному зростанню, творчій і професійній реалізації працівників банківської установи [102].

З погляду забезпечення фінансової безпеки пріоритетами розвитку банківського сектору України є ефективне кредитування економіки банками, запобігання виведення коштів за межі країни, а також відновлення довіри населення до вітчизняних банків. Для цього необхідно вжити такі першочергові заходи:

- прийняти “Стратегію розвитку фінансового сектору України на період до 2015 року”, передбачивши у ній, зокрема, напрями подолання кризи на вітчизняному фінансовому ринку;
- активізувати процес консолідації українських банків через створення банківських об’єднань, зокрема підвищити обсяг мінімального статутного капіталу і провадити жорсткішу політику щодо регулювання економічних нормативів діяльності комерційних банків;
- провести чітку політику щодо рекапіталізації банків та посилити контроль та вимоги до банків, що отримали державні кошти на рекапіталізацію;
- розширити повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і підвищити його капіталізацію;
- підтримувати стабільність курсу гривні на валютному ринку; робити прозорі інтервенції на валютному ринку та регулярно проводити валютні аукціони; посилити відповідальність банків за порушення правил порядку ведення операцій з іноземною валютою;
- посилити банківське регулювання, спрямоване на зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи, за рахунок підвищення ролі державних банків,

розширення мережі регіональних банків, посилення спеціалізації окремих банків.

Зважаючи на необхідність підвищення рівня надійності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності банків на внутрішньому й міжнародних ринках, необхідно вжити заходів, спрямованих на:

- підвищення ефективності контролю за діяльністю банків, досягнення повної відповідності Базельським принципам ефективного банківського нагляду, що передбачає вдосконалення чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ;
- впровадження оцінки банківської діяльності на консолідованій основі та з урахуванням ризиків; посилення контролю за власниками участі та змінами у структурі власності;
- підвищення рівня капіталізації банків, у т. ч. шляхом залучення нових акціонерів, збільшення резервного фонду, результату діяльності, активізації процесів об'єднання банків, інтенсивнішого застосування процедури реорганізації банків шляхом приєднання та злиття малих і фінансово нестійких банків;
- оптимізацію структури капіталу, активів та зобов'язань, виходячи із завдань забезпечення фінансової стійкості банків та їхнього позитивного впливу на розвиток реального сектору економіки;
- підвищення прибутковості банківських операцій, орієнтацію на доходи від кредитування та обслуговування реального сектору економіки і зниження витрат за рахунок підвищення технологічності та комп'ютеризації банківських операцій, зменшення необґрунтованих витрат;
- упередження проведення банками сумнівних банківських операцій шляхом ідентифікації клієнтів та їхніх операцій, удосконалення чинного законодавства України з питань кредитування, посилення захисту прав та інтересів кредиторів, підвищення відповідальності учасників договірних відносин за неналежне виконання своїх зобов'язань,

надання недостовірних даних про фінансовий стан позичальника;

- забезпечення довіри кредиторів і вкладників до банків шляхом підвищення стабільності, стійкості й конкурентоспроможності на світовому ринку банківської системи України, спроможної максимально та якісно задовольнити потреби економіки й населення у кредитах та інших сучасних банківських послугах.

Отже, удосконалення функціонування банківської системи країни має розглядатися як одне з пріоритетних завдань розвитку національної економіки загалом. У зв'язку із цим, розроблення та впровадження конкретних практичних заходів, спрямованих на вирішення проблем, пов'язаних із недостатньою капітальною базою української банківської системи, оптимізацією її структури, забезпеченням оптимального управління банківськими активами та стимулюванням довгострокових вкладень, – це необхідні умови зміцнення стійкості банківського сектору, підвищення довіри до нього з боку інвесторів, вкладників і кредиторів, а також – підвищення його ролі у стимулюванні збалансованого розвитку всіх галузей і секторів господарства та інтенсивного зростання економіки України загалом.

РОЗДІЛ 2 ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ІЗ СТАБІЛІЗАЦІЇ ГРОШОВОГО РИНКУ І РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

2.1. Роль і місце Національного банку України як верхнього рівня банківської системи і регулятора макроекономічних процесів

Сьогодні перед суспільством ставить багато питань щодо подальшого розвитку світогосподарських зв'язків і моделі економічного розвитку окремих країн. Розвиток процесів фінансової глобалізації, дисбаланси в світовій економіці, а також світова фінансова криза зумовили необхідність перегляду багатьох теоретичних концепцій регулювання економіки як окремих держав, так і світової економіки загалом. При цьому акцентується увага на можливому зменшенні ефективності національного потенціалу держави, на підпорядкованості національної економічної політики впливу глобалізації, навіть якщо це суперечить волі чи інтересам громадян держави.

Національні держави, незважаючи на процеси глобалізації світової економіки, все ще володіють достатнім простором для маневру і проведення своєї економічної політики. Інституційні структури окремих держав, зокрема центральні банки, працюють як своєрідні “фільтри” в процесі глобалізації, навіть попри намагання держав до тіснішого співробітництва та наднаціональної координації зусиль щодо подолання певних загроз.

Отже, для кожної країни, незалежно від ступеня розвитку, важливе усвідомлення позитивних і негативних моментів глобалізації фінансових ринків, вироблення на цій основі ефективної макроекономічної політики з метою вирішення дилеми швидкої інтеграції у світовий економічний простір і забезпечення економіки своєї країни від негативних наслідків фінансової глобалізації.

В контексті глобалізаційних процесів важливого значення набуває посилення регулятивної ролі держави, оскільки саме державні інституції, як форми державної активності на внутрішньому ринку та міжнародних ринках грошей і капіталів здатні протистояти викликам глобалізаційних процесів і мінімізувати для національної економіки загрози глобалізації. Применшувати роль держави та її основної інституції у сфері грошово-кредитного регулювання економіки, регулювання банківської та фінансової систем загалом – центрального банку, за сучасного розвитку світової економіки помилкові. Позаяк саме через створення чи удосконалення правової основи діяльності суб'єктів господарювання, через правове регулювання стабільності фінансової системи, забезпечення безперебійності та надійності роботи банківської системи, ефективно регулювання діяльності парабанківських установ – страхових та інвестиційних компаній, пенсійних фондів, розвитку фондового ринку держава може забезпечити ефективний розвиток національної економіки і протистояти кризовим явищам на фінансових ринках, а також забезпечити як стабільність ринків, так окремих їхніх учасників.

На рівні держави основними суб'єктами світових фінансових ринків є уряди країн і центральні банки, а також інвестори, позичальники та набувачі капіталів.

Значення глобалізації для урядів країн, особливо країн з ринками, що формуються, полягає в можливості виходу держави на світовий фінансовий ринок, розміщення державних боргових зобов'язань і залучення грошових коштів для здійснення державних витрат. При цьому національні фінансові інститути та ринки розвиваються відповідно до світових стандартів, поліпшується якість фінансового менеджменту. Проте суттєва інтеграція у гло-

балізовані фінансові ринки перетворює державу в звичайного учасника світового фінансового ринку, чий зобов'язання (зокрема національна грошова одиниця країни та зовнішні державні запозичення) котуються на ринку нарівні із зобов'язаннями приватних компаній. При ефективній дії уряду і забезпеченні основних макроекономічних показників розвитку країни суттєво збільшується обсяг інвестицій в економіку держави, що і в подальшому сприяє розвитку національної економіки, стабільності національних грошей і можливості підвищувати соціальні стандарти нації. Хоча такі потоки іноземних інвестицій нестабільні. У більшості випадків у країнах, ринки яких формуються, іноземні інвестиції мають здебільшого спекулятивний характер і спрямовуються переважно у фінансовий, а не реальний сектор економіки. Маючи можливість швидкого вилучення вкладених коштів, іноземні інвестори в період певних негараздів в економіці країни, при недовірі до політики уряду чи внаслідок кризових явищ на світових фінансових ринках змінюють напрям інвестицій, а отже, погіршують можливість розвитку держави та її інституцій у складний період, погіршують економічну безпеку держави загалом.

Виходячи з того, що в Україні найбільш розвинутим сектором фінансової системи є банківська система, фондові ринки залишаються недостатньо розвиненими, а діяльність парабанківської системи характеризується низькою капіталізацією і перебуває на початкових етапах свого формування, ми поділяємо точку зору С. І. Юрія щодо розвитку фінансової системи України як банківсько орієнтованої, на противагу розвитку світової фінансової системи, яка “дедалі більше стає окремим, розвинутим і незалежним сектором економіки” [65, с. 354].

Враховуючи вищесказане, необхідно наголосити, що в умовах розвитку кризових явищ на світових фінансових ринках, у період рецесії в економіці багатьох держав, у період спаду виробництва в більшості галузей народного господарства банківська система країни повинна відігравати чи не найважливіший стабілізаційний вплив щодо запобігання негативним явищам і процесам в економіці. Такий вплив повинен передбачати, з однієї сторони, безпере-

бійність платежів суб'єктів господарювання та їхню впевненість щодо стабільної діяльності банків, а з іншої, – можливість доступу до кредитних ресурсів банківської системи.

Можна із впевненістю сказати, що практично у кожній країні світу органи державної влади суттєво втручаються у діяльність банківського сектору економіки. Можна виокремити два основні компоненти впливу держави на функціонування банківських установ. З однієї сторони, держава намагається забезпечити стабільність банківської системи та безпеку діяльності банків, що проявляється у створенні державної системи гарантування вкладів громадян, підтримці ліквідності, безперебійності роботи банківської системи через належне виконання функції “кредитора останньої інстанції” центральним банком держави. З іншої, держава впливає як на окремі банки, так і на банківську систему загалом через механізм пруденційного регулювання діяльності банків, встановлюючи вимоги щодо підтримки необхідного рівня капіталу банків, показників ліквідності, максимальних обсягів ризиків у діяльності банку, а також надаючи органам банківського нагляду повноваження щодо застосування заходів впливу до банків, діяльність яких надто ризикова.

Отже, переважно держава як регулятор макроекономічних процесів впливає на банківську систему через центральний банк, який є головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів. Діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють актуальність дослідження проблем, пов'язаних із визначенням ролі центрального банку в економіці країни, сфер його функціонування, оскільки розвиток інституту центрального банку та його місце в системі регулятивного впливу на перебіг основних макроекономічних процесів багато в чому визначає хід та напрямок економічного розвитку країни.

Центральний банк відіграє важливу роль у регулюванні економіки, що визначається статусом центрального банку як монопольного органу щодо постачання суспільства грошовими коштами. Незважаючи на те, що в останні десятиріччя значущість емісійної активності центрального банку суттєво знизилась, виклики сьогодення, основою яких є нестабільність фінансових ринків і розвиток кризових явищ у світовій економіці, зумовлюють підвищення ролі емісійної функції центрального банку. Це пов'язано з тим, що у порівнянні з казначействами, діяльність яких обмежена рівнем дохідної частини бюджету і бюджетного дефіциту, центральні банки мають більший ступінь свободи, оскільки можуть випускати в обіг необхідну кількість грошей. Це означає, що при виникненні кризових ситуацій вони у змозі надати дієву підтримку суб'єктам господарювання та уряду шляхом створення резервного фонду платіжних засобів для попередження їхніх банкрутств. У більшості країн надання такої підтримки суворо регламентоване законами про центральний банк і проводиться згідно з рішенням державних органів управління економікою. Наприклад, хоча більшість розвинених країн забороняє безпосереднє надання емісійних кредитів центрального банку уряду, а потреби уряду в додаткових коштах вирішуються через покриття дефіциту державного бюджету за рахунок внутрішніх чи зовнішніх державних запозичень, не виключено, що цінні папери уряду (при обігу на вторинному ринку) осідають у портфелі центрального банку і фактично призводять до “завуальованого” покриття дефіциту державного бюджету за рахунок емісійного каналу центральним банком.

Проте емісійна функція далеко не основна, що визначає роль і значення центрального банку в сучасній економіці. Важливі сфери діяльності більшості центральних банків промислово розвинутих країн такі: регулювання цінності національної валюти; проведення грошово-кредитної політики всередині країни; забезпечення кредитними ресурсами комерційних кредитних організацій (кредитор останньої інстанції для комерційних банків); підтримка курсу національної валюти на міжнародному фінансовому ринку; виконання фінансових доручень уряду.

Цей широкий діапазон функціональних повноважень центральних банків підтверджує важливість їхньої регулятивної діяльності та впливу в системі сучасної фінансової архітектури. У країнах з розвинутою ринковою економікою центральний банк – це єдиний емісійний орган, який “наповнює” грошима та регулює найважливішу складову ефективного функціонування господарства країни – банківську систему. Проте ринкова банківська система не в змозі працювати ефективно без розвинутого фінансового ринку, оскільки вплив грошово-кредитної політики центрального банку передається економіці через механізми грошового, валютного та фондового ринків. Тому від ефективності функціонування фінансового ринку залежить дієвість грошово-кредитної політики центрального банку, ступінь його незалежності у прийнятті та реалізації своїх рішень.

При реформуванні економіки України важливе значення мала банківська реформа, внаслідок якої у 1991 р. була створена дворівнева банківська система, що схожа за побудовою до банківських систем розвинутих країн. Першим рівнем такої системи став незалежний від уряду та підзвітний парламенту центральний банк, а другим – незалежні від органів влади та центрального банку щодо своєї фінансової діяльності комерційні банки. При дворівневій банківській системі відповідальність центрального банку за підтримку стабільності національних грошей на макrorівні відмежована від відповідальності за ефективне використання грошових коштів на мікрорівні.

Необхідний правовий фундамент для розбудови банківської системи відповідно до вимог ринкової економіки в Україні було закладено з прийняттям у березні 1991 р. Закону України “Про банки і банківську діяльність”. Важливо наголосити, що статті цього Закону, які визначали статус та особливості організації і діяльності НБУ, відповідали загальним міжнародним нормам права щодо функціонування центральних банків країн з ринковою економікою. Незважаючи на те, що законодавчо було забезпечено достатню незалежність НБУ, та у зв’язку з постійною боротьбою законодавчої та виконавчої гілок влади за контроль над емісійною діяльністю

НБУ, законодавчо закріплена незалежність останнього зводилася до незалежності лише у технології банківської діяльності. Визначенням стратегії грошово-кредитного регулювання НБУ у першій половині 1990-х рр. самостійно займатися не міг.

Саме тому у другій половині 1990-х рр. гостро назріла необхідність прийняття спеціального Закону “Про Національний банк України”, який підвищував би відповідальність цього інституту за забезпечення монетарної стабільності як запоруки успішного економічного розвитку, чітко визначав статус НБУ, його роль і місце у системі органів державної влади зокрема та суспільстві загалом.

Як наслідок, важливим етапом у розвитку НБУ було ухвалення Верховною Радою України 20 травня 1999 р. Закону “Про Національний банк України”, який фактично завершив інституційний етап становлення НБУ і визначив його місце в економічній системі держави.

Національний банк України відповідно до ст. 7 Закону “Про Національний банк України” виконує такі функції: визначає та проводить грошово-кредитну політику, монопольно проводить емісію національної валюти України та організує її обіг, виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування, визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками та фінансово-кредитними установами, проводить банківське регулювання і нагляд та ін.

За роки незалежності України НБУ вдалося зробити чимало: подолано гіперінфляцію, що виникла на початку 1990-х рр.; успішно проведено у 1996 р. грошову реформу й запроваджено в обіг національну грошову одиницю – гривню; створено стабільно функціонуючий національний валютний ринок і накопичено достатній обсяг золотовалютних резервів; запроваджено власне державне виробництво з виготовлення національної валюти – Банкотно-монетний двір НБУ; створено зусиллями фахівців НБУ сучасну внутрідержавну платіжну систему, що постійно вдосконалюється та відповідає світовим стандартам; перейдено на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і звітності; створено механізм нагляду НБУ за діяльністю банків та ін.

Ми можемо стверджувати, що НБУ вдалося створити стабільно функціонуючу сучасну банківську систему, незважаючи на те, що властиві НБУ функції та засоби їхнього досягнення обмежувалися певними причинами. Переважно це було пов'язано зі складнощами у формуванні ринкового правового та інституційного середовища, нерозвиненістю ринкового механізму саморегуляції у період економічної та фінансової нестабільності. В Україні у 1990-ті рр. нерозвиненість фінансового ринку визначала специфіку фінансування бюджетного дефіциту, методи регулювання пропозиції грошей та діяльності комерційних банків.

У період переходу економіки України до ринкових умов функціонування НБУ діяв в умовах, коли ще не сформувалась збалансована фінансова система, основними елементами якої є банківська система, фінансовий ринок, що охоплює фінансових посередників, пенсійні фонди, інвестиційні, страхові компанії при органічній взаємодії грошового ринку і ринку цінних паперів. У таких умовах можливим було лише часткове грошово-кредитне регулювання економіки і обмежене використання інструментів грошово-кредитної, валютної та фінансової політики для управління перехідною економікою.

Першочергову роль у подальшому розвитку банківської системи України та фінансової інфраструктури в таких умовах повинен відіграти НБУ. Досвід розвинутих західних країн переконує, що незалежний центральний банк може і повинен відігравати провідну роль у формуванні міцної і стабільної банківської та фінансової систем.

Центральні банки відіграють ключову роль у фінансовій та економічній політиці різних країн світу. Такою ж мірою це стосується й України. Тому вибір моделі побудови, ролі та місця Національного банку також має відбуватися з урахуванням світового досвіду. Тут важливе раціональне співвідношення економічних реформ, стратегії і тактики розвитку економіки та наявність приватних інтересів, які при цьому враховуються. Саме від вибору ступеня самостійності НБУ та можливостей його впливу на розви-

ток економічних процесів значно залежить соціально-економічне становище держави, її економічний і політичний суверенітет.

Статус і принципи діяльності НБУ визначені у Конституції – основному законі держави. Статті, що стосуються функціонування НБУ, вміщені у двох розділах, присвячених законодавчій та виконавчій владі. Це не випадково, оскільки мова йде про центральний банк держави, що очолює її національну фінансово-кредитну систему. За своїм правовим статусом НБУ це одна з найважливіших інституцій держави, яка не належить при цьому до жодної з гілок влади. На наш погляд, помилковим було внесення змін до ст. 93 Конституції України наприкінці 2004 р. щодо скасування права НБУ законодавчої ініціативи. Такі зміни дещо послабили незалежний статус НБУ і негативно позначаються на розвитку банківської системи держави, для ефективної діяльності якої необхідно не лише вдосконалювати чинне банківське законодавство, а й ухвалювати значну кількість нових законів. Актуальним є прийняття дієвого законодавства у сфері процесу кредитування щодо належної регламентації прав та обов'язків учасників кредитного процесу, належних законодавчих гарантій як для кредиторів, так і для позичальників. Маючи право законодавчої ініціативи, НБУ було б значно легше активізувати цей процес і наблизити банківське законодавство України до критеріїв провідних країн світу, надійніше захистити інтереси як банківських установ, так і суб'єктів господарювання і населення.

Відповідно до ст. 99 Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України та цінової стабільності. Отже, НБУ відповідає не тільки за стабільність гривні щодо іноземних валют, а й за стабільність споживчих цін, що надзвичайно важливо для підвищення життєвого рівня населення.

Стабільність грошей не варто недооцінювати, оскільки це (навіть за інших складних обставин) надійна основа для всієї національної економіки. Тому повернення до надмірної емісійної активності НБУ в будь-якій формі (чи цільова емісія, чи на покриття тимчасового розриву між видатками і надходженнями в бюджеті) не повинно допускатися.

Важливість дискусії про роль та місце НБУ в системі органів влади актуалізувалася наприкінці 2008 р. – у період розгортання світової фінансової кризи. Виникло багато запитань і проблем навколо діяльності НБУ, шляхи вирішення яких знайти було доволі складно. Основні питання стосувалися вибору моделі поведінки НБУ в період розгортання кризових явищ в економіці, зокрема щодо: належного виконання НБУ своєї основної функції – підтримки стабільності національних грошей (внутрішньої і зовнішньої), спрямування емісійних коштів на підтримку банківського сектору, поведінки регулятора на валютному ринку, чіткої позиції щодо діяльності проблемних банків, механізмів взаємодії з урядом у сфері запобігання кризовим явищам у банківському секторі та економіці держави загалом.

Протягом 2009 р. ми спостерігали вкрай негативну ситуацію для фінансової системи держави – практично не було забезпечено партнерських відносин між НБУ та урядом держави, внаслідок чого не було забезпечено не лише координацію грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики, а й проявлялися в монетарному режимі риси суттєвого фіскального домінування. Основним проявом такого домінування було законодавчо закріплене у ст. 84 Закону України “Про державний бюджет на 2009 рік” [2] зобов’язання НБУ щодо обов’язкового викупу облігацій внутрішньої державної позики за їхньою номінальною вартістю упродовж трьох днів з дня надходження пропозиції від банків. Ст. 85 вищезгаданого Закону давала змогу уряду при недоотриманні доходів бюджету проводити державні запозичення понад гранично встановлені обсяги для забезпечення виконання видатків захищених статей державного бюджету. Такі положення Закону фактично обмежують незалежність НБУ в сфері грошово-кредитного регулювання економіки і допускають можливість прямого емісійного фінансування видатків державного бюджету.

Отже, питання місця і ролі НБУ в системі органів держави, а також регулятивного центру, який скеровує банківську і кредитну систему, все ще є нині важливим фактором формування і розвитку всієї грошово-кредитної політики в країні.

Вибір стратегії діяльності НБУ та пошук шляхів виходу з кризового стану в Україні дедалі більше привертають увагу до аналізу стану наявної банківської системи, її впливу на процеси фінансово-грошової стабілізації. З одного боку, ми спостерігаємо прорахунки в рецептах монетаристів, які намагалися будь-якими засобами стабілізувати національну валюту, а вже потім братися за піднесення економіки. З іншого, нормальний економічний розвиток неможливий в умовах високої інфляції. Отже, стабільність грошово-кредитної сфери значною мірою визначається тим економічним середовищем, у якому вона функціонує. За цих умов теоретичні посилання на можливі швидкі темпи переходу української економіки до ринку, створення стабільної та ефективної банківської системи (яка виконує в широкому розумінні свої основні функції – платіжний кліринг і фінансове посередництво) видаються нереальними в умовах, коли криза ліквідності у банківському секторі спричинила неможливість окремих банків вчасно погашати поточні зобов'язання, економічна криза, зменшення доходів населення і суб'єктів господарювання, суттєва девальвація національних грошей утруднили погашення позичальниками, перш за все, валютних кредитів тощо. Ці явища є умовним фактором сучасного економічного стану в країні.

При цьому банківська система, незважаючи на поточні негаразди, залишається найбільш розвинутою частиною фінансового сектору економіки. На наш погляд, саме банківська система як основний фінансовий посередник на чолі з НБУ є основним джерелом та розпорядником фінансового капіталу, необхідного як для проведення ефективних реформ, так і для довгострокового розвитку економіки.

Недооцінка важливості стабільної та безперебійної діяльності банків у період кризових процесів в економіці може призвести до катастрофічних наслідків – позаяк банки беруть участь практично в усіх грошових потоках в економіці, характеризуються багатоманітністю інституційних та ділових стосунків з усіма суб'єктами економіки, в т. ч. з населенням. Тому забезпечення стійкості банківської системи держави повинно бути пріоритетом у комплексі антикризових заходів НБУ та уряду.

Питанням стійкості банківської системи держави та пошуку ефективних методів та механізмів її забезпечення присвячено значну кількість наукових праць. Водночас, незважаючи на значні здобутки в дослідженні проблем забезпечення стійкості банківської системи, не знайдено єдиного погляду в теорії і практиці щодо шляхів забезпечення стійкості банківської системи в умовах фінансово-економічної кризи. Власне це й визначає актуальність і практичну цінність дослідження дій НБУ та факторів впливу на стійкість банківської системи в період фінансово-економічної кризи в Україні з метою мінімізації негативних наслідків кризи і забезпечення безперервного та стабільного функціонування системи банківських установ загалом та окремих банків зокрема.

З метою виявлення можливостей поліпшення ситуації в банківській системі України та розробки ефективних заходів НБУ щодо мінімізації негативного впливу кризових явищ на неї необхідно проаналізувати основні фактори впливу на банківську систему держави в період розгортання фінансово-економічної кризи.

На діяльність банків та стан банківської системи держави безпосередньо впливають певні макроекономічні фактори, які визначають середовище функціонування банків. Саме воно спонукає банківські установи формувати цілі політики банку, визначати напрями діяльності. При цьому виявлення сукупного впливу зазначених макроекономічних факторів на стан банківської системи дає змогу забезпечити не лише стабільність та надійність діяльності усіх банків України, але й вирішити комплекс основних макроекономічних завдань. Головними з яких у період фінансової кризи є створення бази для стабілізації економіки загалом, забезпечення безперервності платежів, активізація кредитування банками економіки та ін. з метою досягнення економічного зростання.

Оскільки специфіка діяльності банків полягає у тому, що левову частину ресурсів (80–90%) банки формують не з власних, а із залучених і запозичених джерел, розподіляючи їх переважно для кредитування суб'єктів господарювання і населення (при цьому терміни залучених депозитів і наданих кредитів зазвичай не узгоджуються належним чином банками), забезпечення стійкості бан-

ківської системи можливе лише в умовах, коли в державі забезпечено такі основні макроекономічні показники та дії:

- існує довіра суб'єктів господарювання та населення до діяльності банків та основних фінансових операцій в економіці;
- банки мають взаємну довіру один до одного і забезпечують безперебійне функціонування міжбанківського ринку (валютного, кредитного, депозитного тощо);
- рівень безробіття в економіці не має тенденції до стрімкого збільшення, що може відчутно вплинути на доходи, і, відповідно, платоспроможність громадян;
- відсутній негативний вплив руху цін на основні реальні активи в економіці, що зазвичай є об'єктами застави за кредитами банків (земля, нерухомість та ін.);
- в державі забезпечується цінова стабільність та стабільність валютного курсу національних грошей.

На наш погляд, без дотримання згаданих макроекономічних показників та дій в Україні забезпечити фінансову стійкість банківської системи може виявитися вкрай проблематичним. Для дотримання вищезгаданих показників та дій необхідні не лише своєчасні та ефективні дії основного регулятора фінансових ринків – НБУ, але й виважена та скоординована діяльність різних гілок влади, перш за все, виконавчої.

На наш погляд, у системі антикризових заходів уряду і НБУ важливо забезпечити довіру серед суб'єктів господарювання та населення (і в жодному разі недопущення паніки) щодо можливості окремими банками не виконувати свої фінансові зобов'язання. Аналізуючи сучасну ситуацію в банківській системі України та антикризові дії НБУ, ми спостерігаємо ситуацію, коли дії НБУ не лише не збільшують довіру до банківської системи, але й посилюють паніку серед населення. Наприклад, неефективним і невчасним було запровадження НБУ мораторію на заборону з 13 жовтня 2008 р. дострокового розривання вкладів фізичних осіб. У цей період проблеми з поверненням вкладів та неплатоспроможністю були лише в “Промінвестбанку”. Інші ж фінансові установи не відчували проблем з поверненням вкладів громадян. Світова фінансо-

ва криза в цей період ще також не завдала відчутного “удару” щодо діяльності банків. Запровадивши ж таке “жорстке” обмеження, НБУ фактично спровокував паніку серед населення щодо можливості усіма банками України виконувати депозитні зобов’язання. На наш погляд, рішення щодо дострокового розривання депозитів прийнято було завчасно і призвело до ще більшого відпливу депозитів з банківської системи України через суттєве збільшення недовіри суб’єктів господарювання і населення.

Не сприяла збільшенню довіри до банківської системи і, перш за все, до дій НБУ відсутність чіткої юридичної позиції Національного банку щодо мораторію на дострокове вилучення вкладів. У пункті 2.5 постанови Правління НБУ “Про додаткові заходи щодо діяльності банків” Національний банк зобов’язав комерційні банки виконувати свої зобов’язання за всіма типами договорів із залучення коштів у будь-якій валюті лише в разі настання строку завершення зобов’язань, незалежно від категорії контрагентів [14]. Розуміючи невідповідність цього пункту нормам Цивільного кодексу України, Національний банк “завуальовано” заборонив комерційним банкам (згідно з постановою Правління НБУ “Про окремі питання діяльності банків”) з 5 грудня 2008 р. робити дострокове повернення депозитів, оскільки вони вкладені у довгострокові кредити та інші активи [15]. Такі дії регулятора не сприяли підвищенню довіри до діяльності банків і призвели до подальшого вилучення коштів з банківської системи.

Розуміючи важливість забезпечення безперебійної роботи діяльності банків, з метою збереження їхньої ліквідності НБУ у жовтні-грудні 2008 р. провів масштабне рефінансування банків на загальну суму близько 100 млрд. грн. (рис. 2.1), хоча населення та підприємства за цей період вилучили з банківської системи держави коштів на загальну суму, що не перевищує 60 млрд. грн. Основною помилкою НБУ при рефінансуванні банків було те, що жодним чином регулятор не простежував цільового характеру використання коштів рефінансування, і банки, відповідно, основну частину коштів рефінансування спрямували на міжбанківський валютний ринок, створивши спекулятивний попит на іноземну

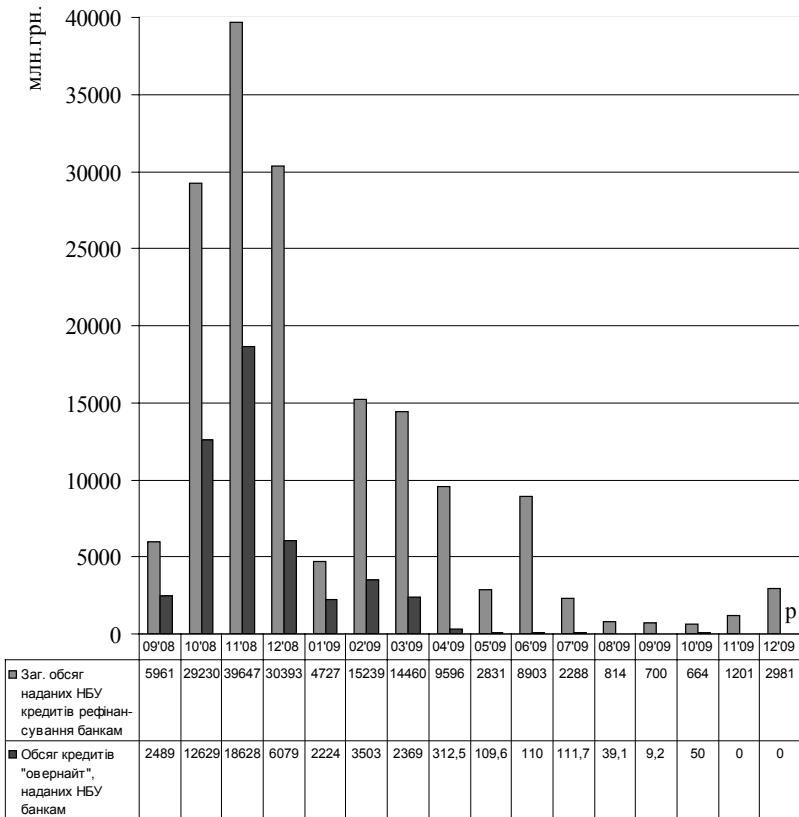

Рис. 2.1. Обсяги кредитів рефінансування, надані НБУ банкам упродовж жовтня 2008 – грудня 2009 рр. [101]

валюту. Звичайно, згідно з чинними нормативними документами НБУ не передбачено за жодним з кредитів рефінансування (окрім стабілізаційного кредиту) вимоги щодо цільового характеру використання кредиту. Проте в умовах кризи, застосувавши такий жорсткий адміністративний інструмент як мораторій на дострокове погашення депозитів, ми вбачаємо дивним незастосування змін до політики рефінансування банків з точки зору чіткого контролю за характером використання коштів. Тому механізм рефінансування

банків для забезпечення стійкості банківської системи у IV кварталі 2008 р. видається нам малоефективним.

Аналізуючи фінансову стійкість банків зокрема і банківську систему загалом у січні 2009 р., викликає подив позиція регулятора щодо рефінансування. Якщо у грудні 2008 р. було надано понад 30 млрд. грн. кредитів рефінансування банкам (рис. 2.1), то у січні 2009 р. – лише 4,7 млрд. грн., з яких близько 3 млрд. грн. було надано 29 і 30 січня, а протягом всього місяця – лише 1,6 млрд. грн. Фактично НБУ в січні 2009 р. повністю зупинив підтримувати банківську систему держави. Наслідком цього стали затримки клієнтських платежів окремими фінансовими установами, неповернення банками “Надра” і “Укрпромбанк” депозитів, що спричинило паніку серед населення і спровокувало нову хвилю вилучення депозитів з банківської системи. Довіра до банківської системи України в січні-лютому 2009 р. була значно нижчою, ніж у жовтні-листопаді 2008 р. Такі різкі зміни в політиці рефінансування банків є яскравим прикладом неефективності антикризових дій уряду та НБУ та можуть призвести до суттєвих проблем щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи України.

Поведінка Національного банку в сфері рефінансування у січні 2009 р. була наслідком протистояння НБУ з урядом з питань рефінансування банків і розробки відповідного механізму, що встановлював би: чіткі критерії звернення банків за кредитами рефінансування; єдині правила надання кредитів рефінансування банкам із забезпеченням принципу рівного доступу до рефінансування усіх банків; контроль за цільовим характером використання банками кредитів рефінансування. Враховуючи зазначену ситуацію, позитивними вважаємо ухвалення урядом і Національним банком спільної Постанови “Про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної кризи” від 29 січня 2009 р. [13], що дало змогу розблокувати можливість виконання НБУ функції “кредитора останньої інстанції” і забезпечити підтримку поточної ліквідності банківської системи в період кризи.

На неефективність і низьку результативність вказують і заходи Національного банку, спрямовані на регулювання валютного

ринку, оскільки таких суттєвих коливань валютного курсу українська гривня ще не знала. Аналізуючи дії НБУ щодо регулювання валютного ринку в період кризи, з метою збалансування попиту і пропозиції на валютному ринку НБУ потрібно було вжити низку адміністративних заходів з метою забезпечення пропозиції іноземної валюти на міжбанківському ринку. Серед основних заходів потрібно було ще в жовтні 2008 р. відновити обов'язковий продаж частини валютної виручки експортерів і зменшити строк повернення виручки в Україну з 180 до хоча б 60–90 днів, забезпечивши при цьому стабільність і прогнозованість валютного курсу гривні при помірній його девальвації.

Окремої уваги заслуговує аналіз проведення НБУ інтервенцій на міжбанківському валютному ринку, метою яких є підтримка стабільності обмінного курсу національної грошової одиниці, недопущення значних спекулятивних коливань курсу гривні. На наш погляд, дії НБУ на міжбанківському валютному ринку наприкінці 2008 р. і в першій половині 2009 р. були малоефективними. Проблема участі чи неучасті НБУ у торгах на міжбанківському валютному ринку посилюється тому, що міжбанківський валютний ринок в Україні фактично суттєво залежить від поведінки регулятора. Тому невчасні й невиважені дії Національного банку можуть призвести до значних курсових коливань.

Ми вважаємо, що у період фінансової нестабільності відповідальність регулятора повинна посилюватися і саме НБУ повинен відігравати роль “маркет-мейкера” ринку. При цьому дії Національного банку повинні бути спрямовані на досягнення балансу між попитом і пропозицією на валютному ринку з метою недопущення суттєвих коливань валютного курсу.

Якщо проаналізувати причини різких коливань обмінного курсу гривні, то зауважимо, що їхньою основою є диспаритет між попитом і пропозицією на валютному ринку. Такі різкі коливання характерні, наприклад, для періоду закупівлі іноземної валюти компанією “Нафтогаз України” для розрахунків за газ з ВАТ “Газпром”. Якщо врахувати, що пропозиція іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку, як правило, значних коливань

не має, то суттєве збільшення попиту на міжбанківському ринку призводить, зазвичай, до девальвації гривні. Для уникнення цього Національному банку доцільно напряму продавати іноземну валюту НАК “Нафтогаз Україна” за ринковим курсом, встановленим на міжбанківському валютному ринку попереднього дня, або оперативно врегулювати дисбаланс між попитом і пропозицією на міжбанківському валютному ринку в такі періоди. Координація дій НБУ й уряду з цього приводу повинна бути чіткою.

Позитивним прикладом можливості таких дій НБУ можемо назвати купівлю Національним банком понад 4 млрд. дол. США напряму, минаючи міжбанківський валютний ринок, при приватизації у жовтні 2005 р. комбінату “Криворіжсталь” індійською компанією “Mittal Steel”.

З метою поліпшення ситуації в банківській системі України, недопущення погіршення фінансового стану банків, відновлення довіри громадян та суб’єктів господарювання необхідно:

- відновити та удосконалити механізми рефінансування банків України, в основі яких закласти єдині правила надання кредитів рефінансування банкам із забезпеченням принципу рівного доступу до рефінансування усіх банків; запровадити належний контроль за цільовим характером використання банками кредитів рефінансування; встановити принцип підтримки середньострокової ліквідності банків, у яких виникають проблеми з наявністю ліквідного забезпечення за кредитами рефінансування НБУ, лише на умовах викупу пакету акцій банку за теперішньою ринковою ціною;

- запровадити жорсткі санкції до банків, які не повертають депозити і затримують платежі клієнтів, а також унеможливити проведення ними спекулятивних і ризикових операцій;

- пришвидшити процедуру зміни акціонерів банків, які мають проблеми з ліквідністю (банк “Надра”, “Укрпромбанк” та ін.) або ініціювати процедура банкрутства неплатоспроможних банків;

- запровадити комплекс адміністративних заходів на валютному ринку, спрямованих на забезпечення пропозиції іноземної валюти і реалізації цієї валюти за ринковим курсом;

- оперативно інформувати суспільство про ситуацію в банківському секторі як щодо проблем у діяльності банків, так і щодо поліпшення фінансового стану окремих з них і банківської системи загалом.

Зволікання НБУ щодо запровадження заходів, спрямованих на відновлення довіри суспільства до діяльності банків, може мати катастрофічні наслідки, оскільки банкрутство навіть одного-двох великих банків може призвести до кризи неплатежів у банківській системі України.

Узагальнюючи дослідження особливостей діяльності НБУ як центрального банку нашої держави, зазначимо, що сьогодні як ніколи Національному банку необхідно відновлювати довіру до своєї діяльності. На наш погляд, є значний потенціал поліпшення ситуації у сфері грошово-кредитного регулювання, значний потенціал власне банківської системи для поліпшення економіки держави. Однак згадані заходи виявляться обмеженими без належної співпраці між гілками влади і ефективного реформування інших сфер економіки: бюджетно-податкової, структурної тощо.

Уряд з року в рік не проводить ті реформи, що мають привести до структурної перебудови промисловості та збільшення надходжень до бюджету. Маючи обмежені ресурси, збільшує обсяг боргів і рано чи пізно постає перед проблемою: їх нічим сплачувати. Без перебудови бюджетного процесу кардинально змінити ситуацію в економіці неможливо.

Лише швидке реформування економіки на основі виваженої загальнодержавної політики здатне привести до поліпшення стану справ у нашій державі загалом. При цьому основна умова цього – незмінність незалежного статусу Національного банку та курсу грошово-кредитного регулювання економіки, метою якого повинна бути стабільність цін в Україні як запорука довгострокового економічного зростання і поліпшення життєвого рівня населення.

2.2. Грошово-кредитна і валютна політика центрального банку в період світової фінансової кризи

Однією із ключових подій історії першого десятиліття XXI ст. буде світова фінансова криза, яка охопила усі аспекти економічного життя суспільства більшості країн. Нинішній розвиток ситуації на міжнародних фінансових ринках, попри усі попередні кризові явища, засвідчив неготовність державного механізму регулятивного впливу на економіку до ефективної протидії тим негативним процесам, які через фінансовий сектор вводять у депресивний стан усе світове господарство. Втім, ця неготовність виявилась не лише у країнах, які розвиваються чи перебувають у стані переходу до ринкових відносин і в яких відсутні або не налагоджені ще належним чином ефективні засоби і методи реалізації державної економічної політики, але і в розвинутих країнах, у яких величезний досвід організації ринкових відносин і їхнього регулювання. Оцінка природи походження і особливостей розвитку світової фінансової кризи дає підстави вважати грошово-кредитну політику центрального банку одним із головних, хоча і далеко не єдиним, важелем регулятивного механізму, який має бути активізований для ефективної протидії і подолання наслідків кризових явищ.

Світова фінансова криза виявилась одним із негативних результатів розвитку міжнародної фінансової системи в період глобалізації. Безпосередньою передумовою її виникнення було погіршення ситуації на ринку іпотечного кредитування США в середині 2007 р. Проте реальні причини кризових явищ виникли ще за декілька років до цього. Після подій 11 вересня 2001 р. в якості головної мети грошово-кредитної політики Федеральної резервної системи США було обрано запобігання рецесії американської економіки, задля чого взято курс на послідовне зниження облікової ставки, яка у 2003 р. сягнула найнижчого за останнє півстоліття рівня – 1%, порівняно, скажімо, із 6,5% ще у 2000 р. (рис. 2.2). Унаслідок надмірно експансивної політики центрального банку США

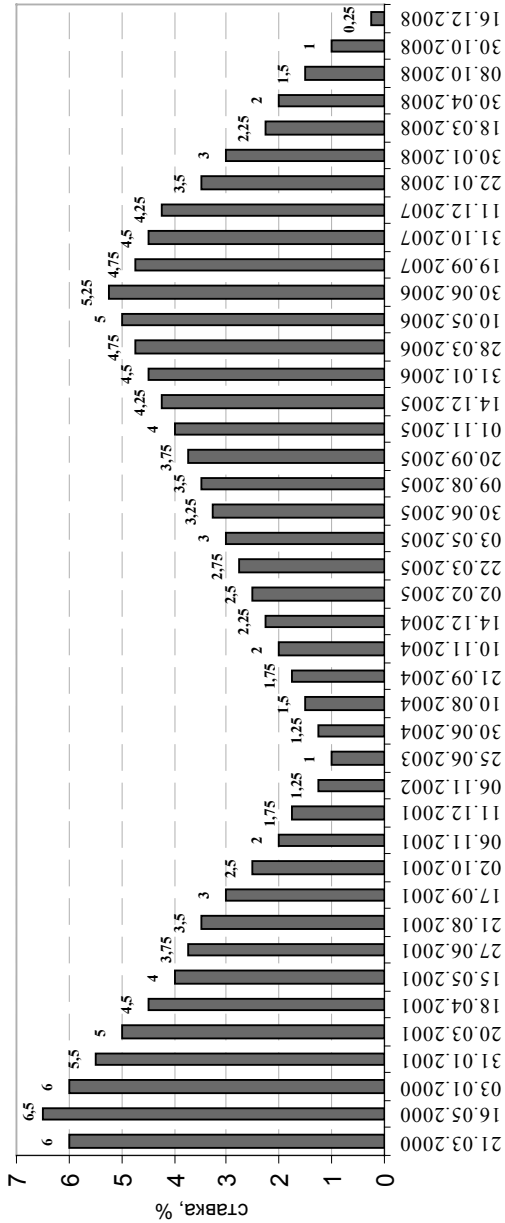

Рис. 2.2. Динаміка ставки рефінансування ФРС США у 2000–2008 рр.

значно збільшилась пропозиція кредитних ресурсів на грошовому ринку, тобто утворився надлишок ліквідності.

Банки та інші фінансові інститути, скориставшись слушною нагодою, розпочали активно інвестувати ці кошти, проте не в реальний сектор, а насамперед через іпотечні кредити у ринок нерухомості, ціни на яку мали найбільші тенденції до зростання, що підігрівалось також і спекулятивними настроями учасників ринку (коли придбання нерухомості відбувалося лише з метою її подальшого перепродажу). При цьому у своєму прагненні до максимізації прибутку кредитні установи не приділяли належної уваги оцінці кредитоспроможності потенційних позичальників, вимоги до здатності яких виконувати свої зобов'язання за отриманими позичками були суттєво занижені, адже банки почали широко застосовувати кредитування житла без першого внеску і без підтверджуючих документів про доходи позичальників. І якщо у 2001 р. обсяг таких позичок був відносно невеликий – 190 млрд. дол., що становило 8,6% загально-го обсягу іпотечних кредитів, то у 2005 р. ця сума становила уже 625 млрд. дол., або 20% величини іпотечних кредитів.

Отже, йдеться саме про кредити, що надавались таким позичальникам, фінансовий стан яких не давав змоги очікувати добросовісного виконання ними своїх зобов'язань. Натомість управління ризиками за такими кредитами відбувалось шляхом їхнього продажу фінансовим установам, сферою спеціалізації яких був випуск похідних цінних паперів – іпотечних облігацій, які завдяки невіправдано високим оцінкам провідних рейтингових агентств (аж до рівня AAA) вважались доволі надійними і купувались багатьма інвестиційними та пенсійними фондами і банками у різних країнах світу. Саме так ризик іпотечного кредитування у США поширився на решту країн, що і визначило глобальний характер майбутньої кризи. Однак насправді такий перерозподіл кредитного ризику зовсім не означав його зниження. Якщо похідні фінансові інструменти і можуть знизити ризики окремо взятого учасника ринку, то в межах усієї фінансової системи ці ризики лише нагромаджуються.

Утім, масована кредитна експансія американських банків замість стимулювання економічного зростання спровокувала перегрів

ринку і нарощування інфляційних процесів, задля боротьби із якими Федеральна резервна система прийняла рішення про поступове підвищення облікової ставки, яку в 2006 р. збільшено до 5,25% (рис. 2.2). А так як більшість іпотечних кредитів були видані із плаваючими процентними ставками, обсяг яких серед інших факторів залежав також і від величини ставки ФРС, то це зумовило автоматичне зростання обсягу платежів за виданими кредитами, сплачувати які позичальники вже не могли. Крім того, на ринку внаслідок його насичення через бум іпотечного кредитування і надлишок пропозиції розпочалося зниження цін на нерухомість (за 2007 р. – на 50%), що також зумовило масові неплатежі за кредитами.

Відповідно, падіння цін на ринку нерухомості обмежили можливості домогосподарств із використання житла в якості застави за кредитами, що скоротило обсяги коштів, які направляються на кінцеве споживання. А так як витрати на кінцеве споживання становлять у США до 70% ВВП країни, то це зумовило зниження темпів його зростання. Збільшення ж кількості неплатежів за іпотечними кредитами призвело до погіршення фінансового стану банків та інших кредитних установ, які надавали ці кредити, а також до падіння рейтингів цінних паперів, що ними випускалися, і вартості цих паперів. Це призвело до знецінення активів широкого кола учасників ринку, які інвестували ресурси в іпотечні облігації і, як наслідок, до різкого збільшення попиту на ліквідність з їхнього боку, а відтак і до зростання процентних ставок на грошовому ринку. У результаті криза, що почалася лише як іпотечна, переросла в іншу фазу – в кризу ліквідності. Адже зростання ризику за цінними паперами, забезпеченими іпотекою, призвело до зниження попиту на них. На фондовому ринку їх перестали купувати і банки понесли багатомільярдні збитки – з липня 2007 р. по серпень 2008 р. обсяги втрат міжнародної фінансової системи оцінювались у 800 млрд. дол., а до кінця 2008 р. було списано вже більше 1 трлн. дол. проблемних активів.

З метою послаблення впливу кризи на кредитну систему монетарна влада США змушена була піти на зниження облікової ставки, незважаючи на ризики пришвидшення інфляційних процесів. Те саме зроби-

ли й інші провідні центральні банки світу. З метою поліпшення ситуації в кредитній сфері було здійснено прямі вливання у банківські системи за допомогою різних інструментів (через аукціони РЕПО, “дисконтне вікно” та надання валютних свопів). Однак пом’якшення грошово-кредитної політики не принесло очікуваних результатів і, незважаючи на здійснені центральними банками США та інших розвинутих країн крупні вливання у фінансовий сектор, ситуацію це не поліпшило, а грошові ринки на таку масовану інтервенцію не прореагували – ставки міжбанківського кредитування залишалися набагато вищі, аніж того хотіла б монетарна влада. Унаслідок цього багато банківських установ не змогли залучити нові кредити у той момент, коли потрібно було погашати попередні. Зрозуміло, що зростання вартості запозичень (у тому числі і через “кризу довіри” на ринку) зумовило величезні збитки і стагнацію не лише світового фінансового сектору, але й “охолодження” усієї міжнародної економіки, адже реальний сектор не може нормально функціонувати без залучення банківських кредитів.

Отже, кризові явища, розпочавшись на іпотечному ринку США, набули спершу характеру загальної фінансової кризи, а врешті – і кризи усієї міжнародної економіки. Наслідками світової фінансової кризи була серія банкрутств провідних банків світу та поширення впливу кризових явищ на реальний сектор господарства, різке падіння попиту і обвал цін на світових сировинних і товарних ринках і, врешті, рецесія практично усіх національних економік.

Вплив світової фінансової кризи на економіку України виявився не одразу. Цьому сприяли два фактори: по-перше, вітчизняний фінансовий сектор використовував у своїх операціях відносно прості продукти, не пов’язані зі складним структуруванням і перерозподілом ризику через похідні цінні папери, невиконання зобов’язань за якими виявилось детонатором кризових явищ у розвинутих країнах; по-друге, в Україну все ще продовжували надходити значні потоки капіталу із зовнішніх ринків, що є закономірним результатом відкритості національної економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Утім, глобалізація нарівні із позитивними ефектами для світового господарства, пов’язаними з розширенням можливостей

зовнішнього фінансування національних економік, містить у собі також значну небезпеку дестабілізації, яка загрожує передусім країнам із недостатнім рівнем формування ринкових відносин. Характерними особливостями цих країн є те, що вони: а) вкрай залежні від зовнішнього фінансування; б) мають порівняно невеликі обсяги валютних резервів; в) не володіють значним досвідом макроекономічного регулювання. Попри це економічна політика усе більшого числа таких країн, до яких належить і Україна, за останні роки орієнтувалася на вільне переміщення капіталу, до чого спонукав світовий інтеграційний процес та інтенсивне формування міжнародних фінансових ринків.

Саме зростаюча залежність України від міжнародної економіки і світової фінансової системи була ключовою причиною поширення кризових явищ на національне господарство загалом і його фінансовий сектор зокрема. Адже зовнішньоекономічний обіг країни, співставний за обсягами із величиною ВВП (рис. 2.3), скажімо, у 2008 р., тобто безпосередньо перед початком кризи в його останньому кварталі, становив 101,3% від останнього (сума експорту та імпорту товарів і послуг). А це об'єктивно спричиняє дію передавальних каналів, якими світова фінансова криза поширюється і на національне господарство. Зокрема такими каналами є такі.

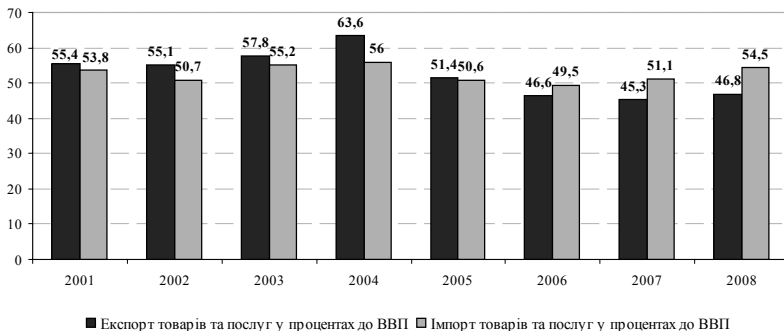

Рис. 2.3. Співвідношення експорту та імпорту із ВВП України у 2001–2008 рр.

По-перше, *експортний канал*, який полягає у тому, що спад світової економіки із переходом її у стан рецесії зумовлює зниження попиту з боку головних торговельних партнерів України на її продукцію, передусім металургійної і хімічної промисловості, що, відповідно, спричиняє загальний спад орієнтованого на експорт виробництва та суміжних із ним галузей. Так, якщо поставки продукції металургії забезпечували протягом перших трьох кварталів 2008 р. половину приросту всього експорту, то в IV кварталі вартість цих поставок порівняно із відповідним кварталом 2007 р. знизилась на 21,1%, що було зумовлено падінням зовнішнього попиту на цю продукцію та різким зниженням цін на неї. На початку 2009 р. негативні наслідки світової фінансової кризи іще більше позначились на динаміці експорту головних галузей економіки (табл. 2.1).

По-друге, *кредитний канал*, який визначає обмеження доступу до залучення грошових коштів на світових фінансових ринках, що зумовлює збільшення процентних ставок за міжбанківськими кредитами, а відтак і підвищення ставок позичкового процента для вітчизняних позичальників (рис. 2.4). Крім того, цей канал визначає скорочення ресурсної бази комерційних банків, неповернення уже виданих кредитів та кризи ліквідності всієї банківської системи.

По-третє, *інвестиційний канал*, який зумовлює відплив коштів іноземних інвесторів через невизначеність перспектив національної економіки і забезпечення дохідності та безпеки розміщення капіталів як у реальному, так і у фінансовому секторі, що спричиняє, відповідно, зростання попиту на іноземну валюту, а відтак і деваль-

Таблиця 2.1

Темпи скорочення експорту у січні 2009 р.*

Види експортних поставок	до січня 2008 р.	до грудня 2008 р.
металургійної продукції	- 44,7%	-31,3%
продукції хімічної промисловості	- 52,3%	-33,9%
машинобудівної продукції	-37,9%	-59,9%

*За даними Департаменту платіжного балансу НБУ: www.bank.gov.ua/Balance/index.htm

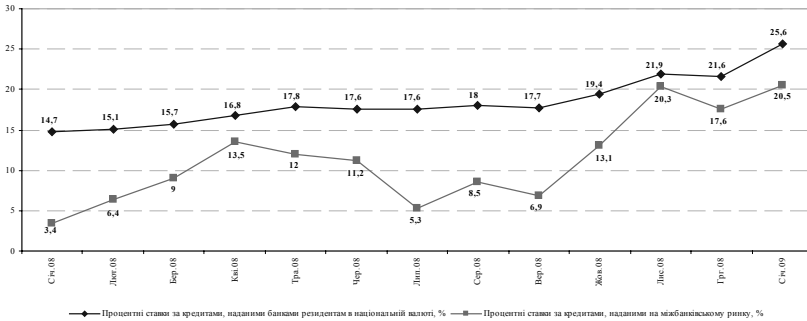

Рис. 2.4. Динаміка процентних ставок комерційних банків України у 2008 р.

ваційний тиск на національну грошову одиницю. Негативна дія цього каналу пов'язана із надзвичайно високим рівнем залежності національної економіки від короткострокових зовнішніх запозичень, спекулятивний характер яких спроможний доволі швидко дестабілізувати внутрішній фінансовий ринок країни загалом та фондовий ринок зокрема. Так, за 2008 р. індекс ПФТС знизився на 74,33% – із 1174,02 до 301,42 пункту (рис. 2.5), при чому найбільшого зниження зазнали акції саме металургійної та хімічної галузей.

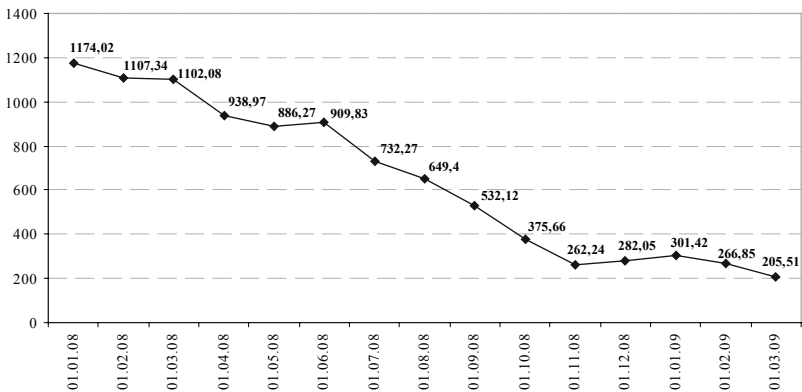

Рис. 2.5. Динаміка індексу ПФТС у 2008 р.

По-четверте, *інфляційний канал*, який пов'язаний із наростанням інфляційних процесів, значний вплив на які, окрім внутрішніх факторів усередині країни, мають і світові тенденції підвищення темпів інфляції, які позначаються і на цінах товарних груп, що імпортуються на внутрішній ринок (сировина, енергоносії, продовольчі товари), а також девальвація національної валюти, яка збільшує ціну імпортованих товарів – передусім ліків і продуктів харчування – та зумовлює подальші інфляційні очікування.

По-п'яте, *імпортний канал*, оскільки значні обсяги негативно-го сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу зумовлені саме перевищенням імпорту товарів і послуг над їхнім експортом, що визначає загрозу фінансової дестабілізації національного господарства, пов'язаної із обмеженими обсягами міжнародних валютних резервів та девальвацією національної грошової одиниці. Так, за перші 9 місяців 2008 р. негативне сальдо поточного рахунку сягнуло 8,2 млрд. дол. (5,7% ВВП), тоді як за відповідний період 2007 р. воно становило 2 млрд. дол. або 2% від ВВП, тобто збільшилось у 4,1 разу. До кінця 2008 р. негативне сальдо поточно-го рахунку зросло уже до 11,9 млрд. дол. або 6,7% від ВВП.

По-шосте, *інформаційний канал*, пов'язаний із психологічним ефектом впливу негативних новин із світових фінансових ринків на економічних агентів усередині країни, позаяк повідомлення про погіршення кон'юнктури міжнародної економіки банки, підприємства та населення сприймають об'єктивно як ознаку майбутніх аналогічних змін на вітчизняному ринку. Крім того, потік тенденційних повідомлень у засобах масової інформації про зниження кредитних рейтингів країни та загрозу дефолту об'єктивно зумовлює ажіотажні настрої в суспільстві, сприяє відпливу вкладів та підриває довіру до банківської системи.

Однак цілком очевидно, що розвиткові кризових явищ в економіці України значною мірою сприяли не лише указані канали передачі нестабільності на світових фінансових ринках, але і внутрішні фактори, пов'язані із певними структурними диспропорціями національного господарства, які загалом і визначили його “вразливість” як до зовнішніх викликів, так і до несприятливого розвитку подій усередині країни. До цих факторів насамперед належать такі:

1. *Зростання обсягів зовнішнього боргу країни.* Валовий зовнішній борг України тільки в січні-вересні 2008 р., тобто безпосередньо перед початком кризи, зріс на 27,5%, або на 22,8 млрд. дол., і за станом на 1 жовтня 2008 р. становив 105,4 млрд. дол. (56,4% до ВВП). При цьому зростання відбувалось не так державного боргу, як корпоративного (табл. 2.2). Зокрема, лише зовнішній борг банків за 9 місяців 2008 р. зріс на 11,1 млрд. дол. – до 42,1 млрд. дол. (майже 40% від усієї зовнішньої заборгованості країни), а величина корпоративного боргу інших секторів зросла за цей період на 12,5 млрд. дол. – до 49 млрд. дол. (46,5% від всього зовнішнього боргу). При цьому значна частина зовнішнього боргу має короткостроковий характер (від 30% у банків до 39% у корпоративного сектору), який навряд чи буде рефінансований за умов обмеженого доступу на зовнішні фінансові ринки.

2. *Переважання темпів зростання споживчого кредитування над іншими видами кредитів.* Йдеться передусім про перевищення

Таблиця 2.2

**Динаміка зовнішнього боргу України
за секторами економіки у 2004–2008 рр.***

(млн. дол. США)

	1.01. 2004 р.	1.01. 2005 р.	1.01. 2006 р.	1.01. 2007 р.	1.01. 2008 р.	1.10. 2008 р.
Сектор державного управління	8929	11204	12214	12894	14673	14153
Органи грошово-кредитного регулювання	1919	1690	1254	880	462	135
Банки	1746	2662	6112	14089	30971	42117
Інші сектори	10803	14532	19205	24706	33478	44339
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	414	559	834	1943	3079	4685
Валовий зовнішній борг	23811	30647	39619	54512	82663	105429

* Джерело: Національний банк України: www.bank.gov.ua/Balance/debt.htm

темтів зростання обсягів споживчого кредитування над темпами зростання кредитування реального сектору (табл. 2.3), адже споживче кредитування упродовж останніх років збільшилось до 2 разів на рік. За таких обставин усі зовнішні запозичення банків

Таблиця 2.3

Динаміка кредитних вкладень комерційних банків України відно окремих секторів економіки у 2005–2008 рр.*

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України, усього, млн. грн.	143423	245230	426867	734022
Темпи зростання до попереднього періоду, %	162	171	174	172
Кредити, надані реальному сектору, млн. грн.	106078	160503	260476	436769
Темпи зростання до попереднього періоду, %	148	151	162	168
Кредити, надані домашнім господарствам, усього, млн. грн.	35659	82010	160386	280490
Темпи зростання до попереднього періоду, %	221	230	196	175
Споживчі кредити домашнім господарствам, млн. грн.	–	55545	110121	188833
Темпи зростання до попереднього періоду, %	–	–	198	171
Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості домашнім господарствам, млн. грн.	–	20412	40778	88352
Темпи зростання до попереднього періоду, %	–	–	200	217
Інші кредити домашнім господарствам, млн. грн.	–	6053	9488	3305
Темпи зростання до попереднього періоду, %	–	–	157	35

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2009. – № 1. – С. 98, 107.

йшли насамперед на кредитування споживчих витрат (переважно на придбання імпортової побутової техніки й автомобілів), а також на іпотечне кредитування. Отже, залучаючи зовнішні запозичення, комерційні банки за рахунок цих же коштів кредитували зарубіжних виробників, продукція яких завозилась за імпортом.

3. *Використання валютного курсу в якості головного макроекономічного індикатора.* Орієнтація більшості суб'єктів ринку на обмінний курс гривні до долара США як головний показник макроекономічної стабільності має негативні наслідки: панічні настрої і спекулятивні атаки при найменшому відхиленні курсу від попереднього рівня, що зумовлює вплив депозитів та ажіотаж на валютному ринку. При цьому високі темпи інфляції й девальвації національної валюти виявляють найбільший негативний вплив на спроможність суб'єктів ринку виплачувати свої боргові зобов'язання. У результаті цього – значно знижується якість активів комерційних банків. Адже ситуація в банківському секторі ускладнюється ще й тим, що майже 60% загальної величини кредитного портфеля банків становлять кредити в іноземній валюті, які не забезпечені адекватними доходами позичальників, тобто доходами у тій валюті, в якій було отримано банківський кредит (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Динаміка кредитів, наданих банками України
резидентам у 2005–2008 рр.***

(млн. грн.)

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Усього кредитів, наданих банками	143423	245230	426867	734022
Кредити, надані в національній валюті	81279	123787	213802	300220
У % до підсумку	56,7	50,5	50,1	40,9
Кредити, надані в іноземній валюті	62144	121443	213065	433801
У % до підсумку	43,3	49,5	49,9	59,1

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2009. – № 1. – С. 91.

4. *Дестабілізація банківської системи країни.* Це пов'язано із особливостями функціонування вітчизняного банківського сектору і кумулятивним ефектом дії негативних факторів, які нагромаджувались упродовж тривалого періоду часу і вплив яких посилювався в період загострення кризових явищ на світових фінансових ринках. До цих факторів належать такі:

а) *порівняно низький рівень капіталізації банків*, що не забезпечує належним чином їхню фінансову стабільність. Розгляд тенденцій останніх років вказує на поступове зниження частки власного капіталу у структурі пасивів комерційних банків із майже 17% у 2002 р. до 13% на початок 2009 р., що відображає ризиковану політику банківських установ не лише із залучення ресурсів, а й провадження кредитних операцій, адже при цьому сама рентабельність капіталу не зменшувалась аж до останнього року, а навпаки мала послідовну тенденцію до зростання (рис. 2.6);

б) *високий рівень залежності ресурсної бази від зовнішніх запозичень* (табл. 2.5), що також є важливим фактором загрози фінансової стійкості банків з огляду на обмеження зовнішнього фінансування їхньої діяльності та ускладнення умов доступу на міжнародні ринки позичкових капіталів. Як видно із наведених у табл. 2.5 даних, тільки за 2008 р. зобов'язання банків за депози-

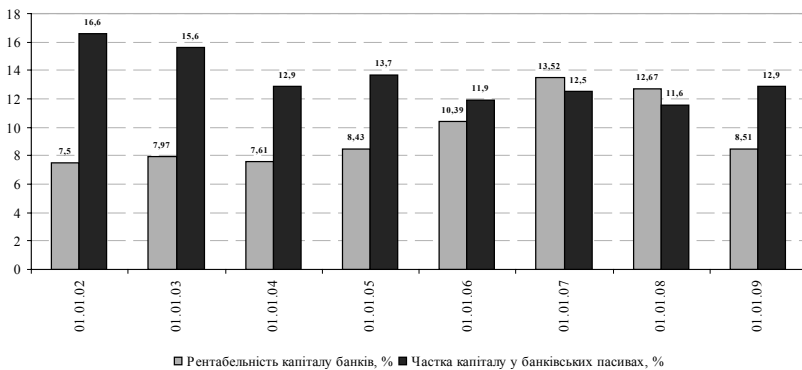

Рис. 2.6. Частка власного капіталу у банківських пасивах та рентабельність капіталу українських банків

Таблиця 2.5

**Динаміка зобов'язань банків України
перед нерезидентами у 2005–2008 рр.***

(млн. грн.)

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Зобов'язання банків за депозитами нерезидентів, усього	6349	8350	16347	45123
Зобов'язання банків за депозитами нерезидентів у національній валюті	3040	2982	3217	2236
Зобов'язання банків за депозитами нерезидентів в іноземній валюті	3309	5368	13130	42887
Зобов'язання перед нерезидентами в національній валюті	3202	3974	8027	4857
Зобов'язання перед нерезидентами в іноземній валюті	23278	60796	136465	278964

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2009. – № 1. – С. 68, 88.

тами нерезидентів в іноземній валюті збільшились більш як у 3 рази – із 13,1 до 42,9 млрд. грн., а загальна величина інвалютних зобов'язань, що, окрім депозитів, охоплює ще і цінні папери, кредити, похідні фінансові інструменти та іншу кредиторську заборгованість, – у 2 рази – із 136 до 279 млрд. грн.;

в) *низька якість банківських активів*, що визначається зростанням проблемної заборгованості у структурі кредитного портфеля. Так, якщо величина прострочених і сумнівних до погашення кредитів за 2007 р. зросла, за даними НБУ, із 4,5 млрд. грн. до 6,4 млрд. грн., тобто на 42%, то у 2008 р. вона зросла практично у 3 рази і за станом на 1.01.2009 р. становила понад 18 млрд. грн.¹;

г) *значна частка іноземного капіталу у структурі капіталу банківської системи України*. На початок 2009 р. вона становила 36,7%. А це може бути за умов кризових явищ загрозою для фінансової стійкості вітчизняних банків у разі виникнення проблем

¹ Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2009 року. – Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С. 19.

у діяльності зарубіжних банківських корпорацій – їхніх власників, адже останні не обов'язково мають виконувати зобов'язання своїх дочірніх структур перед клієнтами.

Водночас, аналізуючи зазначені фактори, потрібно вказати, що попри їхню дію протягом доволі тривалого періоду часу (а не виникненням в період загострення кризових явищ лише у жовтні 2008 р.) навряд чи можна однозначно погодитись із припущеннями про наявність можливостей у монетарної влади щодо попередження фінансової кризи і звинуваченнями у їхньому невикористанні при реалізації державної економічної політики. Адже тривалий вплив цих факторів на економіку країни і фінансовий сектор сам по собі не спричинив деструктивну поведінку економічних агентів, а лише сприяв розгортанню кризових явищ, привнесених ззовні та посилених надмірною відкритістю вітчизняної економіки, слабкістю банківської системи та залежністю реального і фінансового секторів національного господарства від зовнішніх запозичень. Справді, ослаблений організм більш схильний до інфекції, проте було б неправильно стверджувати, що він породжує саму інфекцію. Одна річ, коли криза української економіки визначалася трансформаційним спадом (до 50% ВВП) у всіх секторах господарства на початку 1990-х рр., зумовленим внутрішніми особливостями переходу до ринкових відносин, реформуванням інститутів власності та системи ціноутворення, і зовсім інша – коли кризові явища у 1998 р. і 2008 р. зумовлені, перш за все, відкритістю вітчизняної економіки для зовнішніх ринків, нераціональна політика запозичень на яких значною мірою привнесла ті проблемні явища, якими супроводжується ринкова організація господарювання в розвинутих країнах.

Насправді ж спрогнозувати із достатнім ступенем вірогідності настання кризових явищ, а тим більше уникнути їхніх наслідків, доволі складно. Якщо б це було не так, то тоді навряд чи можна було спостерігати ті масштабні кризові процеси (в т. ч. і дефолти) за останні 15 років, які були у Мексиці (1994 р.), Таїланді та інших країнах Південно-Східної Азії (1997 р.), Росії (1998 р.), Аргентині (2001 р.). Навіть у США як форпості ринкових відносин навряд чи хтось усвідомлював до останнього моменту всю сукупність ризиків

і масштаби реальних загроз для економіки. Водночас, якщо вести мову про пом'якшення наслідків фінансової кризи і пошук шляхів виходу із рецесії, то державна економічна політика загалом і грошово-кредитне регулювання зокрема має бути головним інструментом для реалізації відповідних завдань, позаяк саме банківська система є не лише головним рушієм економічного розвитку, а й свого роду трансмісійним каналом передачі нестабільності в реальний сектор.

Вплив світової фінансової кризи на реальний сектор економіки у всьому світі почав найбільш активно виявлятися у вересні 2008 р., коли скорочення обсягів банківського кредитування найбільш відчутно позначилося на тих галузях, які більшою мірою залежать від поточних запозичень коштів для формування оборотного капіталу – будівництво і машинобудування (особливо автомобільна промисловість). А обмеження кінцевого споживання у США та скорочення імпорту в цю країну на додаток до фінансових механізмів – це активний засіб поширення рецесії на решту світу. Зміна у поведінці суб'єктів ринку за таких умов пов'язана із їхнім прагненням за будь-яких обставин врятувати свої активи, а не забезпечувати максимізацію їхньої дохідності шляхом проведення різного роду інвестицій. На практиці це має такі наслідки:

- у розвинутих країнах економічні агенти намагаються зберегти свої активи, перетворюючи їх на ліквідну форму (наприклад, золото) або переказуючи із ринків, що розвиваються, у більш надійні країни (саме цим пояснюється зростання ціни на золото і курсу долара США у зв'язку із збільшенням попиту на цінні папери американського уряду в усьому світі);
- у країнах, що розвиваються, та країнах із перехідними економіками більш поширеним наслідком є масоване вилучення коштів із банківських депозитів у зв'язку із недовірою до кредитних установ і цінних паперів та конвертування їх на іноземну валюту на внутрішньому валютному ринку, що має своїм результатом девальвацію національної валюти.

Негативні результати такої поведінки учасників ринку безпосередньо позначаються на функціонуванні банківського сектору економіки, втрата яким власного капіталу і ресурсної бази має

природнім наслідком різке скорочення (якщо не повне припинення) кредитування реального сектору. Загальним результатом обмеження банківського кредитування є падіння обсягів виробництва, зниження біржових індексів та скорочення інвестицій у реальний сектор господарства.

Для реального сектору економіки України спад виробництва визначається одночасною дією сукупності таких характерних факторів, як: а) відсутність достатніх внутрішніх джерел для розвитку; б) неможливість отримання кредитів у банку; в) скорочення зовнішніх ринків збуту; г) заморожування власних ресурсів у запасах готової продукції; д) обмеження внутрішнього попиту через згортання кредитування споживачів і необхідність погашення попередньої заборгованості.

Зрозуміло, що якщо упродовж тривалого періоду часу приріст ВВП України безпосередньо був пов'язаний передусім зі сприятливою зовнішньоекономічною кон'юнктурою, то така структура економіки і джерел її зростання за негативного розвитку подій на зовнішніх ринках автоматично означає виникнення проблем для всього реального сектору національного господарства. Крім того, в разі подальшого обмеження доступу до світових фінансових ринків і джерел кредитування можливості погашення зовнішніх зобов'язань можуть бути пов'язані лише зі скороченням внутрішнього споживання і підвищенням норми внутрішнього нагромадження.

Однією із найбільш гострих проблем взаємодії банківської системи України із реальним сектором економіки може бути значне зростання загального обсягу простроченої заборгованості за кредитами банків, багатьом із яких це загрожуватиме різким погіршенням фінансового стану, неплатоспроможністю та навіть банкрутством. А це, вочевидь, вимагатиме від комерційних банків таких заходів: 1) перегляд в бік підвищення оцінки рівня ризиків і вимог до потенційних позичальників; 2) встановлення ще вищих процентних ставок за кредитами; 3) збільшення різних видів комісій; 4) посилення вимог щодо забезпеченості позичок; 5) збільшення обсягів резервування на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. Унаслідок цього банки змушені будуть

усе більшу частку своїх активів розміщати в найменш ризиковані вкладення, а відтак скорочувати власний кредитний портфель, що на практиці іще більше погіршить можливості подолання виробничого спаду і виходу реального сектору із кризи.

Зрозуміло, що за таких обставин головним напрямом макроекономічного регулювання має стимулювати розширення внутрішнього ринку, тобто переорієнтація економічного розвитку за рахунок передусім експортного потенціалу на внутрішні ресурси, незалежні від мінливості кон'юнктури зовнішніх ринків, а завданням грошово-кредитного регулювання має полегшити функціонування банківської системи задля оптимізації її взаємодії із реальним сектором економіки.

Очевидно, що напрями макроекономічної стабілізації у подоланні наслідків світової фінансової кризи мають охоплювати як міжнародний, так і національний рівень регулювання. На *міжнародному рівні* йдеться передусім про такі заходи.

По-перше, адаптація світової валютної системи до сучасних економічних реалій з метою пристосування діяльності міжнародних фінансових і валютно-кредитних організацій до нового співвідношення сил у світовій економіці для того, щоб вони володіли більшим обсягом грошових ресурсів (у тому числі і за рахунок нових індустріальних країн шляхом надання їм більших повноважень в управлінні) та могли більш ефективно реагувати на майбутні виклики.

По-друге, забезпечення суворого контролю з боку національних регуляторів в особі центральних банків та інших державних органів за діяльністю усіх інститутів кредитної системи (а не тільки банків), підвищення рівня їхньої прозорості та підзвітності з метою недопущення надмірної ризикованості їхніх операцій, а також запровадження обмежень на ринку деривативів, масштаби якого уже багаторазово перевищують світовий ВВП.

По-третє, посилення міжнародного співробітництва між національними регулятивними органами для того, щоб їхня політика не призводила до негативних наслідків для інших країн, тобто обмеження так званого “фінансового протекціонізму” у міжнародних економічних відносинах.

Сукупність таких заходів могла б теоретично призвести до формування певного нового формату світової валютної системи, у якій би наріжним каменем мало би бути завдання із посилення моніторингу поточних ризиків і нагляду за діяльністю кредитних інститутів, а також контроль за ситуацією на міжнародних фінансових і валютних ринках задля обмеження спекулятивного впливу і недопущення надмірної волатильності обмінних курсів національних валют, хоча, звісно, це не має означати повернення до надмірно жорстких рамок Бреттон-вудської валютної системи.

Національний рівень регулювання економіки визначає завдання із обмеження впливу кризових явищ на світових фінансових ринках на вітчизняну економіку і фінансовий сектор, що пов'язано передусім із реалізацією відповідних заходів структурної, фінансової і грошово-кредитної політики держави.

Структурна політика має спрямовуватись на зміни у господарстві, які потребують посиленої уваги і активізації регулятивного впливу з боку держави за такими напрямками, як: а) розвиток інноваційних галузей (таких як сучасні комунікації і біотехнології), що утворює систему заходів, спрямованих на збільшення ролі виробництв із високим ступенем переробки, які, відповідно, мають бути основою зниження частки експортно-імпортних операцій у структурі ВВП країни; б) підвищення ефективності функціонування таких важливих галузей, як металургія і хімічна промисловість, перед якими постає завдання зростання рентабельності виробництва шляхом запровадження нових енергозберігаючих технологій, що можливо лише у більш віддаленій перспективі і що загрожує поточною втратою ринків збуту – як зовнішніх, так і внутрішніх; в) поліпшення умов підприємницької діяльності шляхом зниження рівня зарегульованості відкриття і ведення бізнесу, а також забезпечення прозорої приватизації на конкурентних засадах вільного доступу учасників; г) вжиття заходів щодо обмеження темпів зростання заробітної плати у тому разі, якщо вони не підкріплені відповідними темпами зростання продуктивності праці.

Фінансова політика держави має передбачати: по-перше, максимально можливе скорочення обсягу бюджетного дефіциту

як одного із головних факторів провокування інфляційних процесів; по-друге, встановлення такого режиму оподаткування, який би стимулював внутрішній попит, зберігаючи при цьому збалансованість у бюджетній сфері при обмеженні непродуктивних витрат; по-третє, стимулювання витрат на реалізацію масштабних будівельних проєктів, транспортної інфраструктури та інтенсифікацію агропромислового виробництва.

Утім, потрібно розуміти, що реальні можливості реалізації заходів структурної і фінансової політики держави вкрай обмежені, що визначається дією таких факторів. По-перше, в умовах значних обсягів дефіциту державного бюджету і обмеження доступу до зовнішнього запозичення коштів реалізація відповідних структурних проєктів із реформування економіки може супроводжуватись активізацією емісійного потенціалу з усіма його негативними наслідками та посиленням загрози гіперінфляції в країні. По-друге, спроби стимулювання реального сектору і надання допомоги бізнесу шляхом скорочення податків і збільшення бюджетних витрат, вочевидь, матимуть своїм наслідком також передусім нарощування інфляційних процесів. По-третє, зростання доходів населення і соціальних витрат з бюджету, не підкріплене відповідним зростанням продуктивності праці та скороченням неефективних витрат, пов'язаних зі споживанням матеріальних, у тому числі енергетичних ресурсів, об'єктивно отримає своїм наслідком формування інфляційної навіси у динаміці грошової маси. Отже, у разі відсутності реальних джерел фінансування, які об'єктивно можуть виникнути лише із активізацією зовнішнього інвестування коштів, результативність заходів із реалізації стратегічних завдань структурної і фінансової політики безпосередньо пов'язана із ризиками розгортання високої інфляції в економіці з усіма негативними наслідками подальшого спаду в реальному секторі.

Тому очевидно, що на сучасному етапі попри важливість зазначених заходів головна увага має бути приділена оптимізації грошово-кредитної політики як головного фактора макроекономічної стабілізації, що визначається важливою роллю банківської системи у функціонуванні економіки.

Спрямованість грошово-кредитної політики в період кризових явищ на світових фінансових ринках має визначатися головним завданням із підтримання стабільності грошової системи і банківського сектору країни як ключового механізму взаємодії усіх економічних агентів і забезпечення нормальної життєдіяльності національного господарства через рух грошових коштів між суб'єктами ринку. Уся складність нинішньої кризи пов'язана саме із тим, що вона передусім фінансова, тобто розпочалась із труднощів у банківському секторі, а не класична криза перевиробництва чи біржова криза. Центральне місце в економіці, яке належить банківській системі, визначає її тісні взаємозв'язки та взаємодію із усіма без винятку секторами – фінансовим, корпоративним, домашніх господарств, зумовлюючи певні труднощі, а інколи і дестабілізацію усього процесу формування і використання їхніх фінансових ресурсів. А тому криза є саме фінансовою і напрямки її подолання нарівні із усіма важливими структурними заходами держави мають засновуватись передусім на ефективних інструментах монетарної політики. Адже власне сам початок фінансової кризи в Україні, її “бікфордів шнур” (попри ті фундаментальні причини і передумови, які були розглянуті вище) можна пов'язати із функціонуванням банківської системи, а точніше одного крупного комерційного банку, рейдерські атаки на який восени 2008 р. власне і спричинили ажіотаж серед клієнтів і масовий відплив депозитів, приклад з чого брали вкладники багатьох інших комерційних банків країни. А недовіра до банківської системи, масове вилучення коштів і спрямування їх за відсутності реальних альтернатив для інвестування на внутрішній валютний ринок, відповідно, спричинили знецінення національної грошової одиниці щодо іноземної валюти унаслідок ажіотажного підвищення попиту на останню. За таких обставин можна без перебільшення стверджувати, що довіра до національних грошей, а відтак і до всієї банківської системи має бути основою основ стратегії економічного розвитку та грошово-кредитного регулювання. Тому власне спрямованість монетарної політики має визначатися сукупністю певних послідовних кроків у двох тісно взаємопов'язаних між собою напрямках, що принаймні створили

б можливість наблизитись до стабілізації як національної валюти, так і банківського сектору.

Перший напрям – стабілізація національної валюти. Він визначається завданням із зменшення загроз як для внутрішньої вартості грошової одиниці унаслідок наростання інфляційних процесів, так і для зовнішньої ціни національних грошей, вираженням чого є обмінний курс. При цьому особливо важлива роль належить саме валютному курсу як головному тактичному орієнтиру і номінальному якорю монетарної політики, що є не лише індикатором кон'юнктури валютного ринку, а й важливим сигналом для усіх суб'єктів господарювання та фізичних осіб, визначаючи інфляційні очікування та цінову динаміку. Серед заходів, які могли б сприяти реалізації цього завдання, можна виокремити такі.

По-перше, задля стабілізації національної валюти і повернення довіри до неї з боку суб'єктів ринку доцільно було б запровадити на певний період дію валютного коридору як такого режиму курсоутворення, який би надавав чіткий сигнал усім економічним агентам про серйозні наміри центрального банку обмежити діапазон коливання обмінного курсу. Із цією метою НБУ і в подальшому необхідно активно виходити на міжбанківський валютний ринок і шляхом проведення інтервенцій забезпечувати погашення ажіотажного попиту на іноземну валюту та стабілізувати обмінний курс гривні, висловивши чітку позицію про незмінність головного тактичного орієнтиру монетарної політики, спрямованої на підтримання валютного курсу на стабільному рівні. Головним завданням такого заходу є передусім оголошення для широкого загалу публічної позиції НБУ про серйозний намір дотримуватись відповідного орієнтиру як сигналу про стабілізацію для усіх суб'єктів ринку. І якщо б вдалося принаймні упродовж одного кварталу суттєво обмежити коливання курсу національної грошової одиниці відносно іноземної валюти, то це б сприяло поверненню довіри до банківської системи, припиненню відпливу вкладів із банківських установ та, врешті, обмеженню девальваційного тиску на гривню на внутрішньому валютному ринку.

Водночас провадження активної девізної політики центрального банку без реалізації завдань із зміни кон'юнктури валютного

ринку на основі зрушень у попиті і пропозиції неможлива, що зумовлює потребу в іншому комплексі заходів.

По-друге, задля недопущення швидкого вичерпання офіційних золотовалютних резервів центрального банку через активні валютні інтервенції необхідно вжити певних обмежувальних заходів щодо збільшення пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку і скорочення попиту на неї. Для реалізації цього завдання необхідно: а) забезпечити відновлення норми із обов'язкового продажу від 50% до 100% валютної виручки експортерами на внутрішньому валютному ринку за офіційним обмінним курсом НБУ, що має сприяти збільшенню пропозиції валюти на ринку, а також поповненню міжнародних резервів НБУ для ефективного провадження ним девізної політики; б) обмежити строки повернення валютної виручки експортерами строком до 30–60 днів залежно від конкретних умов зовнішньоекономічної діяльності та укладених контрактів з метою стабілізації динаміки сальдо платіжного балансу і недопущення осідання цієї виручки за кордоном як необхідної умови врівноваження попиту і пропозиції на валютному ринку України; в) вжити адекватних заходів на законодавчому рівні щодо розблокування приватизаційних процесів і стимулювання надходження іноземного капіталу у вигляді довгострокових інвестицій у реальний сектор господарства з метою досягнення стійкої позитивної динаміки сальдо за рахунком операцій з капіталом і фінансових операцій платіжного балансу України; г) запровадити тимчасове скорочення сум, які можна для фізичних осіб вивозити за межі України без письмового декларування митному органу; д) у якості тимчасового заходу поновити умови доступу комерційних банків до купівлі іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку за наявності зовнішньоторгових контрактів їхніх клієнтів на оплату поставлених товарів, виконаних робіт, наданих послуг.

Збільшення пропозиції іноземної валюти і скорочення попиту на неї на валютному ринку повинно мати кінцевою метою максимальне обмеження сфер використання валютних коштів усередині країни і концентрацію їх передусім у зовнішньоекономічній діяль-

ності, із чого випливає необхідність реалізації наступної, третьої групи, заходів із дедоларизації господарських відносин.

По-третє, необхідно вжити активних заходів щодо зниження рівня доларизації вітчизняної економіки, адже потрібно розуміти, що підрив довіри до національної грошової одиниці, а відтак і банківської системи, зумовлений передусім виконанням грошових функцій на території нашої країни іноземною валютою – долларом США (частково євро). І до тих пір, поки усі основні функції грошей – міри вартості, засобу обігу і платежу та засобу нагромадження – не почнуть виконуватись лише національною валютою, загроза дестабілізації вітчизняної економіки і банківської системи при будь-яких найменших змінах у розвитку світового господарства і панічних чи спекулятивних настроях економічних агентів усередині країни буде зберігатися на доволі серйозному рівні. Так, якщо йдеться про вартість, зрозуміло, що ніякі внутрішні ціни на товари, роботи чи послуги ні за яких обставин не повинні обліковуватися в іноземній валюті (чи в так званих “умовних одиницях”). Це ж стосується і окремих нормативних вимог НБУ, адже якщо його Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні² мінімальний обсяг регулятивного капіталу визначається у євро, то це апіорі засвідчує недостатню роль національних грошей як міри вартості. Тому міра вартості, якщо не йдеться про міжнародні резервні активи, зарубіжні авуари і ціни за зовнішньоторговими контрактами, має бути лише одна і виражатися вона має у гривнях.

Щодо функції засобу нагромадження, то вочевидь потрібно взяти курс на поступове обмеження можливостей банків залучати депозити в іноземній валюті, адже якщо усі розрахунки і платежі на території країни проводяться вийнятковно із використанням національної грошової одиниці, то це визначає можливість економічних агентів робити нагромадження саме в національних грошах. Потреби ж із реалізації зовнішньоекономічної діяльності і міжнародних відносин мають забезпечуватися придбанням валюти на внутрішньому валютному ринку, а не нагромадженням валютних коштів у банках. Адже цілком очевидно, що якщо банківські установи акуму-

² Постанова Правління НБУ № 368 від 28 стhgyz 2001 р.

люють валютні ресурси, то вони мають їх розмістити у тих чи інших валютних активах – передусім кредитах. І, як показує вітчизняна практика, надання комерційними банками валютних кредитів позичальникам, які не отримують доходи в іноземній валюті, призводить до того, що ризики курсових коливань автоматично трансформуються у кредитні ризики із усіма негативними наслідками непогашення таких позичок та підриву фінансової стійкості банків. Потрібно зазначити, що певні кроки у цьому напрямку НБУ уже здійснив шляхом підвищення норми обов'язкових резервів за депозитами в іноземній валюті із 3 до 4% за строковими депозитами та із 5 до 7% – за депозитами до запитання³, а також шляхом встановлення підвищених вимог щодо коефіцієнтів резервування за кредитними операціями в іноземній валюті⁴. Однак такі заходи потрібно вважати лише першими кроками на шляху до більш дієвого обмеження сфер використання іноземної валюти у цій грошовій функції.

Щодо функції засобу обігу і платежу, то діючі правила Національного банку і законодавчо-нормативна база чітко встановлює обмеження на використання іноземної валюти на території країни⁵, а статтею 3 Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” передбачено, що гривня як грошова одиниця України (національна валюта) – єдиний законний платіжний засіб в нашій державі – приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території держави для проведення переказів. Принципова позиція щодо виключення будь-якої можливості проведення розрахунків між резидентами на території країни не в національній валюті має чітко відображати спрямованість Національного банку на послідовне витіснення іноземної валюти із каналів внутрішнього грошового обігу. Наслідком цього має бути досягнення такої ідеальної ситуації, коли динаміка обмінного курсу національної валюти є предметом зацікавленості передусім для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а для широкого кола суб'єктів ринку набагато більший інтерес становить

³ Постанова Правління НБУ № 422 від 22 грудня 2008 р.

⁴ Постанова Правління НБУ № 406 від 1 грудня 2008 р.

⁵ Постанова Правління НБУ № 200 від 30 травня 2007 р.

тимуть зміни індексу споживчих цін, тобто темпи інфляції, темпи економічного зростання та рівень безробіття.

Зрозуміло, що усунути іноземну валюту із внутрішнього грошового обігу, а також позбавитись від домінування валютного фактора у прийнятті рішень суб'єктами ринку можливо лише на основі дії об'єктивних економічних процесів, пов'язаних із підвищенням довіри до національних грошей, що, власне, і можна було в деякій мірі спостерігати практично до осені 2008 р. Проте ані держава, ані банківська система країни самі не мають пропонувати альтернативних варіантів використання активів у вигляді валютних депозитів, а тим більше надавати можливості практично безперешкодно отримувати валютні кредити. Банки мають надавати кредити передусім в національній валюті, а в разі виникнення потреби у їхніх клієнтів в інвалютних коштах – виконувати відповідні заявки на їхнє придбання на внутрішньому валютному ринку.

Очевидно, що тільки за тих умов, коли обмінний курс гривні щодо іноземної валюти не матиме домінуючого характеру в якості головного макроекономічного індикатора і показника стабільності, можна буде поступово відмовитись від прив'язки монетарної політики до валютного курсу як головного тактичного орієнтира і перейти до таргетування інфляції, як це і передбачалось неодноразово в Основних засадах грошово-кредитної політики НБУ на кілька останніх років. Проте до тих пір, поки не буде вжито активних заходів із зниження рівня доларизації національного господарства, а динаміка інфляційних процесів не отримає вагоміше значення за валютний курс в якості фактора довіри до національної грошової одиниці, потрібно і надалі усіма можливими засобами обмежувати рівень волатильності обмінного курсу гривні до долара США як необхідної умови реалізації нею усіх класичних функцій грошей і забезпечення стабільності внутрішнього грошового обігу та досягнення позитивної динаміки економічного зростання⁶.

⁶ Про необхідність збереження таргетування валютного курсу в якості діючого режиму грошово-кредитної політики автор наголошував ще у попередній публікації. Див.: Дзюблук О. Стратегія монетарної політики Національного банку України та її вплив на економічний розвиток // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 1. – С. 8–16.

Другий напрям – стабілізація банківської системи. Він пов'язаний із об'єктивною потребою формування необхідних заasad підтримання фінансової стійкості банківських установ та їхньої достатньої ліквідності як ключової умови ефективного виконання ними своїх базових функцій фінансового посередництва, виконання зобов'язань перед вкладниками і кредиторами, а також забезпечення безперервності платежів і розрахунків між суб'єктами ринку як принципової умови нормального функціонування всієї економіки. У числі основних заходів, які могли б сприяти виконанню цього завдання, можна виокремити такі.

1. *Гарантування збереження вкладів у банківських установах.* Важливим інституційним заходом стабілізації роботи банківської системи може бути підвищення рівня захисту банківських вкладів (наприклад, аж до 100% депозитів населення). У цьому разі йдеться про принципову зміну пріоритетів – від заборони на дострокове вилучення депозитів до гарантування з боку НБУ повернення усіх коштів вкладників, що може бути забезпечено за рахунок кредитів рефінансування і матиме важливий психологічний ефект, позаяк відновлення довіри до банків і впевненості їхніх клієнтів у можливості будь-коли забрати свої гроші позитивно впливатиме на динаміку ресурсної бази, оскільки відплив коштів із банків не визначає їхнього більш продуктивного використання в інших активах. Адже окрім “утримування вдома” або вкладення в іноземну валюту, що зумовлює ще більші втрати у зв'язку із зростаючим курсом і спричиняє ще більший девальваційний тиск на гривню, інших варіантів розміщення вилучених з банків депозитів у їхніх власників немає. Отже, 100%-не гарантування вкладів з боку держави може бути одним із вагомих факторів на користь прийняття рішення економічними агентами про повернення своїх коштів у банки.

2. *Контроль за цільовим використанням кредитів рефінансування.* Значною проблемою для банківської системи може стати спрямування кредитів рефінансування НБУ не за призначенням. Йдеться про можливість банків використовувати отримані кошти з метою валютних спекуляцій на міжбанківському валютному ринку, а також задля виведення валюти за кордон. Очевидно, що

у цьому разі потрібно посилити індивідуальний контроль з боку Національного банку за роботою керівних органів тих банків, які отримали відповідні кредити шляхом призначення спеціального представника центробанку, який би виконував наглядові функції за цільовим використанням коштів. За таких умов може бути розглянуто можливість видачі в окремих випадках кредитів рефінансування без застави як більш оперативний інструмент монетарної політики. Щоправда, потрібно враховувати наявність певних ризиків порушення макроекономічної стабільності у зв'язку із посиленням інфляції внаслідок збільшення Національним банком рефінансування комерційних банків, в тому числі і для гарантування вкладів, хоча помірні інфляція в нинішніх умовах є меншою проблемою для економіки порівняно із підривом ліквідності усієї банківської системи, а відновлення довіри до банків і повернення депозитів спроможне у подальшому нівелювати початковий негативний ефект від збільшення масштабів рефінансування (на відміну від гіперінфляційних загроз реалізації структурних і бюджетних заходів без пошуку реальних, а не емісійних джерел їхнього фінансування, про що йшлося вище).

3. *Обмеження боргового тиску на позичальників.* Процентна політика НБУ при організації кредитування комерційних банків може бути спрямована на заохочення останніх до проведення реструктуризації заборгованості і зменшення боргового навантаження на позичальників шляхом поступового зниження процентних ставок. Зменшення боргового тиску на позичальників спроможне відновити довіру до банківської системи загалом, позаяк кредитна підтримка банків з боку Національного банку – це вагомий фактор забезпечення їхньої ліквідності у тому разі, коли кредити не погашаються вчасно, а зобов'язання за депозитами потрібно виконувати. Також позитивним кроком у цьому напрямку можна розцінювати рішення Національного банку продавати позичальникам валюту за “спеціальним” курсом задля погашення заборгованості за валютними кредитами і недопущення подальшого погіршення якості кредитних портфелів банків, хоча в перспективі потрібно, щоб у країні був один валютний курс, стабільність якого гаранту-

вав би центробанк, а валютні кредити були б заборонені у рамках реалізації стратегії дедоларизації економіки.

4. *Надання гарантій за міжбанківськими кредитами.* З метою активізації міжбанківського кредитування як важливого фактора забезпечення належного рівня ліквідності і фінансової стабільності усієї банківської системи варто розглянути можливість надання центробанком гарантій щодо відшкодування частини імовірних збитків банків від кредитування інших банківських установ – учасників грошового ринку. Насамперед ідеться про державні та системуутворюючі банки, які можуть отримати від НБУ відповідні гарантії відшкодування можливих збитків, однак не просто так, бо самі вони мають взяти на себе певні зобов'язання щодо обсягів і ціни кредитних ресурсів, які можуть бути розміщені цими банками на міжбанківському ринку. Такий захід міг би певним чином зменшити емісійний вплив кредитів рефінансування на економіку і грошовий ринок, позаяк кредитування проводив би не центробанк, а комерційні банки, однак під гарантії НБУ.

5. *Формування системи моніторингу за виникненням ознак нестабільності.* Незважаючи на те, що форми прояву кризових явищ можуть постійно змінюватись, центральному банку потрібно сформуванати таку систему моніторингу ринків, за допомогою якої можна було б ретельно відстежувати деякі загальні ознаки ускладнень, що насуваються: а) надлишкова ліквідність на фінансовому ринку; б) надмірний приплив короткострокового капіталу в певні сектори економіки; в) швидке розширення сфери кредитування, тобто надмірна кредитна експансія банків; г) швидке зростання цін на певні види активів (наприклад, нерухомість). Хоча практично неможливо точно передбачити, у якому секторі економіки вірогідне настання кризових явищ, відповідати за пом'якшення і зниження таких ризиків має економічна політика держави, у т. ч. і грошово-кредитна політика НБУ.

6. *Рекапіталізація банків.* У якості одного із альтернативних до кредитів рефінансування напрямів підтримання платоспроможності і фінансової стійкості комерційних банків може розглядатися процедура їхньої рекапіталізації, яка передбачає участь держави

у придбанні корпоративних прав банків (акцій), що може бути здійснено за рахунок коштів стабілізаційного фонду, випуску державних цінних паперів, а також коштів міжнародних фінансових організацій. І хоча поки питання про участь держави у капіталі банківських установ розглядається лише щодо тих із них, де запроваджено тимчасову адміністрацію, у перспективі потрібно проаналізувати можливість такої участі у капіталі системоутворюючих банків, які найбільшою мірою впливають на стабільність усього банківського сектору та від стійкості яких значною мірою залежить макроекономічна стабільність в країні. У зв'язку із цим участь держави в управлінні такими банками і прийнятті рішень із пріоритетів кредитної політики може бути вагомим засобом реалізації антикризових заходів на доповнення до традиційних інструментів грошово-кредитного регулювання НБУ.

7. *Поліпшення управління ризиками.* Регулятивний механізм як з боку НБУ, так і з боку самих комерційних банків має бути спрямовано на удосконалення банківськими установами політики управління ризиками – передусім кредитним і ліквідності. Задля цього мають бути оптимізовані бізнес-процеси всередині самих банків, структура мережі їхніх відділень, механізми своєчасного і всебічного оцінювання ризиків та створення необхідних резервів, що пов'язано із ускладненням процедури розгляду заявок на отримання кредиту, розширенням системи показників для оцінювання фінансової стійкості одержувача позички, його доходів, кредитної історії, репутації і ліквідності пропонованої застави, а також переглянуто порядок внутрішнього контролю за наданням кредитів різним категоріям позичальників.

Отже, розглянуті заходи грошово-кредитної і валютної політики щодо обмеження девальваційного тиску на обмінний курс національної валюти, підтримання його стійкості та забезпечення стабільного функціонування банківської системи і збільшення довіри до неї можна вважати двома необхідними найважливішими передумовами фінансової і макроекономічної стабілізації та відновлення умов нормального економічного розвитку України в умовах світової фінансової кризи. Фінансовий сектор економіки

має розглядатися як єдиний об'єкт регулювання з боку державної влади, що потребує тісної координації дій Національного банку з іншими регуляторами фінансового ринку. Проте саме інструменти грошово-кредитної і валютної політики (як економічної так і адміністративної дії) мають найбільше впливати на ситуацію з огляду на роль центрального банку як справжнього кредитора останньої інстанції, від правильності дій якого буде залежати розвиток не лише банківської системи, а й усієї економіки.

2.3. Оптимізація наглядово-контрольної роботи Національного банку України щодо банківських установ

Банківська система України – один з найбільш розвинутих секторів економіки нашої держави. В умовах розвитку фінансово-економічної кризи в економіці, в умовах спаду виробництва, зростання безробіття, економічної та політичної невизначеності лише ефективно функціонуюча банківська система здатна забезпечувати стабільність фінансової системи держави. При цьому завданням банківської системи держави в умовах кризи повинно бути забезпечення мобілізації грошових коштів та їхньої концентрації на пріоритетних напрямках розвитку економіки, що сприятиме подоланню інфляційних та кризових процесів, посиленню кредитної та інвестиційної діяльності, стабілізації економіки держави загалом.

Проте на розвиток банківської системи України, основу якої становлять комерційні банки, впливають різноманітні фактори, до яких належать: суттєве зростання впливу закордонних банків на розвиток банківської системи; концентрація банківського капіталу в найбільших банках; посилення конкуренції між малими і великими банками, що призводить до надризикової діяльності окремих банків; орієнтація окремих банків на прибуткові, проте ризикові сфери діяльності тощо.

Враховуючи ситуацію на світових фінансових ринках, наслідком якої стало банкрутство багатьох відомих банків, в Україні особливої актуальності набуває проблема забезпечення стабільності і

стійкості національної банківської системи, підвищення транспарентності процесів, що відбуваються в ній.

Незважаючи на значні здобутки в дослідженні проблем забезпечення стійкості банківської системи через проведення ефективного регулювання діяльності банків та забезпечення належного нагляду, не знайдено єдиного погляду в теорії і практиці щодо найбільш ефективних механізмів проведення банківського нагляду в умовах фінансово-економічної кризи. Власне це й визначає актуальність і практичну цінність дослідження сучасного стану регулювання банківської діяльності в Україні та ефективності системи банківського нагляду з метою мінімізації негативних наслідків фінансово-економічної кризи, забезпечення безперервного і стабільного функціонування системи банківських установ загалом та окремих банків зокрема і підвищення рівня довіри до банківської системи держави.

Для забезпечення стабільності роботи банків та збереження довіри до банківської системи держави необхідно не лише своєчасні та ефективні дії основного регулятора фінансових ринків – НБУ, але й виважена та скоординована діяльність різних гілок влади, перш за все, виконавчої.

На наш погляд, у системі антикризових заходів Уряду і НБУ чи не найважливішим у сучасних мовах є забезпечення довіри серед суб'єктів господарювання та населення (і в жодному разі недопущення паніки) щодо належного і ефективного регулювання діяльності банків Національним банком України, а також щодо можливості окремими банками не виконувати свої фінансові зобов'язання.

Окрім необхідності проведення чіткої і послідовної політики НБУ в умовах кризи, підвищення довіри до регулятора банківської системи, важливе також забезпечення стабільної і безперервної роботи банків. Для вирішення цього завдання НБУ в умовах кризи повинен сконцентрувати свої зусилля на підвищенні ефективності регулювання діяльності банків та банківського нагляду, вживаючи іноді навіть доволі жорсткі заходи у сфері банківського нагляду.

Сутність державного регулювання банківської діяльності полягає в тому, що регулювання відбувається, перш за все, в межах

банківської системи та виражається у впливі центрального банку на комерційні. Мета державного регулювання банківської сфери – підтримка стійкості національної банківської системи, запобігання банкрутства окремих банків, підтримка конкуренції у банківській сфері, задоволення потреб суспільства та клієнтів банків у отриманні якісних банківських послуг.

Центральний банк впливає на діяльність комерційних за такими трьома основними напрямками:

1) створення законодавчих та інших умов, які б дали змогу комерційним банкам реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрямок);

2) вплив на операції банків шляхом грошово-кредитного регулювання, що впливає на обсяг і структуру грошової маси в обігу, на обсяг та ціну ресурсів банківських установ, які банки можуть використовувати для кредитування суб'єктів господарювання та населення (напрямок опосередкованого економічного впливу);

3) встановлення економічних нормативів та нагляд за їхнім дотриманням з метою забезпечення ліквідності банківської діяльності (напрямок опосередкованого економічного впливу).

Методи регулювання діяльності банків, основою яких є законодавчі і нормативні акти країни, у різних країнах можуть суттєво відрізнитися. Тому організація системи банківського регулювання і нагляду зазвичай базується на комбінованій моделі, для якої характерні такі підходи:

- *неформальний підхід* – його основою є консультації, переговори та попередження банків органом банківського регулювання і нагляду з метою упередження можливих помилок у діяльності банку і мінімізації банківських ризиків;

- *формалізований підхід* – передбачає процедуру активного втручання органів банківського нагляду і аудиту в діяльність банківських установ шляхом інспекційних перевірок на місцях;

- *легалістичний підхід* – базується на широкому обговоренні банківської громадськості (наприклад, представників асоціації банків та органу банківського регулювання і нагляду) сукупності нормативних показників, яких повинен дотримуватися комерцій-

ний банк, і, відповідно, визначенні сфер і масштабів повноважень з інспектування банківської документації на місцях.

Банківське регулювання – це система заходів, за допомогою яких держава в особі органів регулювання банківської діяльності (перш за все – центрального банку) забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Основна мета банківського нагляду – своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності комерційних банків з метою їхньої нормалізації, зміцнення фінансового стану, підтримки стабільності та надійності як кожного банку зокрема, так і банківської системи загалом.

Як правило, функцію банківського регулювання виконують кілька державних інститути – парламент (законодавчий орган, що визначає загальні правові основи регулювання банківської діяльності); уряд (видає додаткові нормативні акти з питань регулювання діяльності банків); безпосередньо орган банківського нагляду (регламентує банківську діяльність нормативними документами і перевіряє відповідність діяльності банків чинному законодавству). Органом реалізації функції банківського нагляду є, як правило, лише один державний орган.

Терміни *“регулювання банківської діяльності”* та *“нагляд за діяльністю банків”* інколи вживаються у значенні синонімів, хоча належать вони до різних видів діяльності. Під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед розробку та видання уповноваженими закладами конкретних правил та інструкцій, що базуються на чинному законодавстві і визначають структуру та способи ведення банківської справи. Такі закони та інструкції формують певну поведінку комерційних банків, які сприяють підтримці надійної та ефективної банківської системи.

Нагляд за діяльністю банків проводиться з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і неперервний нагляд банків за своєю діяльністю відповідно до чинного законодавства та інструкцій.

Необхідність банківського регулювання та нагляду з боку держави визначається суспільної природою банків. Комерційні банки функціонують переважно як недержавні структури, метою яких є отримання прибутку. Одночасно вони виконують спектр суспільно корисних та необхідних функцій (розрахунково-касове обслуговування підприємств та населення, збереження грошових заощаджень суспільства та ін.), що й робить регулювання їхньої діяльності та нагляд обґрунтованим та необхідним завданням держави.

До основних завдань банківського регулювання та нагляду належать:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- захист інтересів вкладників;
- створення конкурентного середовища у банківському секторі;
- забезпечення прозорості діяльності банківського сектору економіки;
- забезпечення ефективної діяльності банків, підтримка необхідного рівня стандартизації та професіоналізму у банківській сфері та ін.

У світовій практиці застосовують різні підходи до організації банківського регулювання і нагляду. З інституційної точки зору можна виокремити три групи країн, що відрізняються способами організаційної побудови органів нагляду, місцем та роллю центрального банку в цих структурах (табл. 2.6):

– країни, у яких банківський нагляд виконують лише центральні банки (Австралія, Нідерланди, Іспанія, Португалія, Україна);

– країни, у яких нагляд проводиться за участю центрального банку та інших органів у межах єдиного органу нагляду за фінансовими установами (США – разом з Міністерством фінансів, Швейцарія – разом з Федеральною банківською комісією, Німеччина – разом з Федеральною службою кредитного контролю та ін.);

– країни, у яких нагляд за діяльністю комерційних банків проводить не центральний банк, а інші органи (Канада, Фінляндія, Швеція).

Таблиця 2.6

**Організаційна побудова органів грошово-кредитного регулювання
та нагляду за діяльністю комерційних банків**

Країна	Органи грошово-кредитного регулювання	Органи нагляду за діяльністю банків
Австралія	Резервний банк Австралії	Резервний банк Австралії
Австрія	Національний банк Австрії	Єдиний орган нагляду (за участю Національного банку Австрії)
Бельгія	Національний банк Бельгії	Національний банк Бельгії
Великобританія	Банк Англії	Єдиний орган нагляду (за участю Банку Англії)
Нідерланди	Банк Нідерландів	Банк Нідерландів
Німеччина	Бундесбанк	Єдиний орган нагляду (за участю Бундесбанку)
Греція	Банк Греції	Банк Греції
Іспанія	Банк Іспанії	Банк Іспанії
Італія	Банк Італії	Банк Італії
Канада	Банк Канади	Міністерство фінансів
Люксембург	Монетарний інститут	Монетарний інститут
Польща	Банк Польщі	Банк Польщі
Португалія	Банк Португалії	Банк Португалії
США	Рада керуючих ФРС	Міністерство фінансів, Рада керуючих ФРС, уряди штатів та ін.
Україна	Національний банк України	Національний банк України
Фінляндія	Банк Фінляндії	Міністерство фінансів і Банк Фінляндії
Франція	Банк Франції	Банк Франції та Банківська комісія
Чехія	Банк Чехії	Банк Чехії
Швеція	Банк Швеції	Управління фінансового нагляду Швеції
Швейцарія	Швейцарський національний банк	Швейцарський національний банк
Японія	Банк Японії	Міністерство фінансів і Банк Японії

Отже, органи нагляду можуть бути різними за статусом, але серед них майже завжди є державні. Система органів нагляду у тій чи іншій країні повинна відображати специфічні особливості політичного та соціально-економічного розвитку країни, її національні традиції, відповідати структурі фінансової системи певної країни тощо. Тому жодну з моделей організації системи органів банківського регулювання і нагляду не можна вважати кращою чи оптимальною для різних країн.

З метою розробки та уніфікації стандартів регулювання діяльності інститутів фінансової сфери, в тому числі і діяльності банків, створено декілька міжнародних організацій. Базельський комітет з питань банківського нагляду, створений у 1975 р., є основним розробником міжнародних стандартів системи банківського регулювання і нагляду.

На початку своєї діяльності Базельський комітет розробляв методи удосконалення систем “раннього реагування” на проблеми, що виникають у роботі банків. Згодом основною метою було міжнародне співробітництво – діяльність спрямовувалася на усунення недоліків у національних системах нагляду, підвищення якості нагляду в усіх країнах світу.

На сучасному етапі Базельський комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання банківської діяльності, а також розробляє основні принципи банківського нагляду.

Базельський комітет діє як громадська організація і його висновки не мають правової сили. Комітет розробляє лише загальні підходи і стандарти щодо регулювання банківської діяльності і нагляду, які мають рекомендаційний характер. Проте, враховуючи високий авторитет Базельського комітету, підготовлені ним директиви сприймаються як обов’язкові у більшості країн світу.

Важливим результатом роботи Базельського комітету є розробка 25 принципів ефективного банківського нагляду (вересень 1997 р.), що стали орієнтирами для органів нагляду усіх країн світу. Принципи визначають критерії, за якими можна оцінити ефективність банківського нагляду.

Принципи ефективного банківського нагляду розкривають: передумови ефективного банківського нагляду (принцип 1); ліцензування і структуру нагляду (принципи 2–5); пруденційні правила і вимоги (принципи 6–15); методи поточного банківського нагляду (принципи 16–20); вимоги щодо інформації (принцип 21); офіційні повноваження наглядових органів (принцип 22); транснаціональні банківські операції (принципи 23–25).

Вищенаведені принципи потрібно розглядати як мінімальні вимоги, орієнтири, які кожна країна доповнює, відповідно до характерних лише їй умов і можливих ризиків. Проте дотримання кожною країною зазначених вище принципів буде кроком уперед у сфері зміцнення фінансової стабільності у національному і в міжнародному масштабі.

Іншим важливим документом щодо міжнародних стандартів банківського нагляду Базельського комітету є Базельські угоди про капітал (Базель I, Базель II), щодо ключових аспектів мінімізації та контролю за банківськими ризиками.

В Україні відповідно до Закону “Про Національний банк України” головним органом регулювання грошово-кредитної сфери є Національний банк, який проводить постійний нагляд за дотриманням банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативних актів НБУ, економічних нормативів.

Законодавчо визначено, що наглядові та регулятивні функції Національний банк може виконувати безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду. Нині весь спектр регулятивно-наглядових функцій Національний банк реалізує лише самостійно, шляхом реалізації таких повноважень:

- проводить усі види перевірок на місцях банків, інших фінансово-кредитних установ в Україні, а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами при реєстрації банків та ліцензуванні банківських операцій;
- може вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ проведення загальних зборів акціонерів і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

- може брати участь у роботі зборів акціонерів, засідань спостережної ради, правління і ревізійної комісії банку та іншої фінансово-кредитної установи з правом дорадчого голосу;
- може вимагати проведення обов'язкових аудиторських перевірок банків, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків тощо.

Зміст регулювання діяльності банків Національним банком України (згідно з функціями НБУ) полягає у впливі на банки та інші фінансово-кредитні установи з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці, сприяння дотриманню стабільності банківської системи та цінової стабільності.

Форми регулювання банківської діяльності відображають характер, засоби і прийоми впливу НБУ на банки та інші фінансово-кредитні установи. Згідно зі ст. 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність" НБУ проводить державне регулювання діяльності банків у таких формах:

1) адміністративне регулювання: реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; нагляд за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків.

2) індикативне регулювання: встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; визначення процентної політики; рефінансування банків; кореспондентських відносин; управління золотовалютними резервами, в т. ч. валютними інтервенціями; операції з цінними паперами на відкритому ринку; імпорт та експорт капіталу.

Основою адміністративного регулювання є застосування засобів впливу переважно організаційно-владного характеру. За допомогою адміністративного регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України. Форми адміністративного регулювання утворюють цілісну підсистему й охоплюють весь управлінський цикл.

Індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість НБУ за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювати грошовий обіг і кредитування економіки з метою забезпечення цілей діяльності НБУ.

Система банківського регулювання і нагляду в Україні скоординована за вертикаллю і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь НБУ. Вона має такі рівні:

- відділ банківського нагляду територіального управління НБУ;
- комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні НБУ;
- начальник територіального управління НБУ;
- відповідні департаменти банківського нагляду НБУ;
- дирекція з банківського регулювання і нагляду;
- виконавчий директор – директор Дирекції з банківського регулювання і нагляду;
- заступник Голови Правління НБУ.

Структура банківського нагляду в Україні змінювалася декілька разів, що вказує на пошук Національним банком оптимальних форм організації системи банківського регулювання і нагляду в умовах постійних змін у банківській системі держави. За сучасних умов структура банківського нагляду охоплює такі департаменти та управління (рис. 2.7):

- департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання і нагляду;
- департамент безвізного банківського нагляду;
- департамент інспектування банків;
- департамент реєстрації та ліцензування банків;
- департамент запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму;
- управління кризового менеджменту;
- управління ліквідації банків;

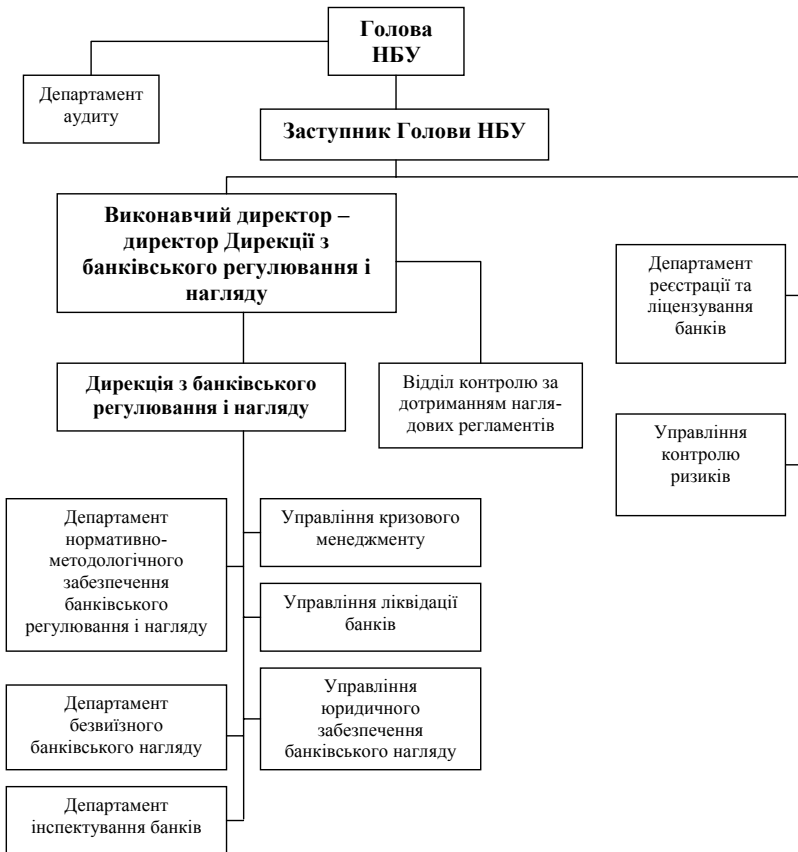

Рис. 2.7. Структура системи банківського регулювання і нагляду НБУ (за станом на 2009 р.)

- управління юридичного забезпечення банківського нагляду;
- управління контролю ризиків;
- відділ контролю за дотриманням наглядових регламентів.

Система банківського нагляду на рівні відповідних департаментів банківського нагляду НБУ виконує такі функції:

- реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності;
- економічний аналіз, розроблення нормативів регулювання діяльності банків;

- інспектування банків;
- робота з проблемними банками, нагляд за проблемними банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг “граничний” (4) та “незадовільний” (5);
- координація інформації щодо банківського нагляду.

На рівні територіального управління НБУ система банківського нагляду виконує такі функції:

- погодження на відкриття банківських установ та дозволів банківським установам на проведення банківських операцій;
- інспектування банків і банківських установ;
- обробка економічної інформації;
- нагляд за банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг “сильний” (1), “задовільний” (2) та “посередній” (3).

Дирекція з банківського регулювання та нагляду НБУ – це орган, спеціально створений для проведення скоординованої, зваженої та послідовної політики щодо нагляду за діяльністю банків в Україні, який сприятиме успішному функціонуванню українських банків, надійному захисту інтересів їхніх вкладників і кредиторів, прогнозуванню та своєчасному реагуванню на зміни, що відбуваються у банківській системі України.

Питання зміни організаційної структури банківського регулювання і нагляду в нашій державі є елементом наукових і практичних дискусій тривалий період часу. Основою дискусій є теза про доцільність виведення нагляду безпосередньо з компетенції НБУ і організаційної побудови органу банківського нагляду як окремої структури, підпорядкованої Кабінету Міністрів України.

Прихильники виведення функції банківського нагляду з безпосередньої компетенції НБУ аргументують свою позицію міжнародним досвідом регулювання банківського сектору і наголошують, що у більшості країн Європи практика суміщення центральним банком функцій реалізації грошово-кредитної політики, валютного регулювання і нагляду за діяльністю банків була відмінена ще 20-30 років тому. Окрім того, процеси фінансової глобалізації, розвиток фінансових систем країн світу потребують взаємоузгоджених систем регу-

лювання і нормативно-правового забезпечення не лише банківського сектору, а й фінансової системи країни загалом. Відповідно, зростає потреба в координації зусиль органів нагляду за окремими сферами банківської і кредитної системи країни, створення інституту мегарегулятора фінансового ринку, який би об'єднав наглядово-контрольні функції НБУ, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг і Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку.

Європейський досвід переконує нас у доцільності ґрунтовного вивчення можливості створення єдиного органу нагляду, до компетенції якого входив би нагляд за діяльністю фінансових установ різних секторів фінансової системи – банків, кредитних спілок, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних компаній тощо. Актуальність цієї проблеми в Україні особливо загострилась у період розгортання кризових явищ в економіці країни, оскільки ми спостерігали у 2009 р. не лише негаразди у діяльності багатьох банків, а й суттєві проблеми у діяльності парабанківських інститутів, зокрема кредитних спілок, страхових компаній. Нині в державі не розроблено надійного механізму захисту вкладників зазначених установ, не контролюється ретельно їхня діяльність. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, до компетенції якої входить нагляд за діяльністю зазначених фінансових інститутів, не змогла ефективно налагодити нагляд за діяльністю небанківських фінансових установ, зокрема не організована їхня звітність на щомісячній основі, багато прогалин законодавчо-нормативного характеру, що призводить до неплатоспроможності багатьох інститутів третього рівня кредитної системи.

Щодо банківського нагляду, то Національним банком налагодив систему щоденного контролю показників діяльності комерційних банків, є певна практика взаємовідносин між банківським сектором і регулятором – НБУ, створено належну матеріально-технічну базу, є необхідний штат професійних працівників у системі НБУ. Тобто створено всі необхідні передумови і можливості для ефективного нагляду за банківським сектором. Безперечно, питання вдосконалення системи банківського регулювання і нагляду актуальне, проте змінювати систему організації банківського нагляду в період кризи – справа доволі ризикована і може призвести до негативних наслідків.

Охарактеризувавши організаційну структуру системи банківського регулювання і нагляду в Україні, проаналізуємо ефективність виконання НБУ наглядово-контрольних функцій. Особливу увагу варто приділити ефективності виконання функції банківського регулювання і нагляду НБУ в період 2008–2009 рр., позаяк фінансово-економічна криза не лише не оминула, але й суттєво вплинула на діяльність як окремих банків, так і банківської системи держави загалом.

У період форсованого зростання банківського сектору економіки України в 2006 – першій половині 2008 рр. виникли структурні диспропорції у діяльності багатьох українських банків. Зокрема, суттєве нарощення кредитного портфеля банками упродовж 2006–2008 рр. не супроводжувалося такими самими темпами зростання депозитів суб'єктів господарювання і населення. Це посилювало розрив між обсягом кредитів, наданих юридичним та фізичним особам, і заощадженнями підприємств і населення (рис. 2.8).

Наприклад, якщо обсяги залучених банками коштів і наданих кредитів застаном на кінець 2005 р. практично співпадали, то в наступні роки відбувся суттєвий розрив між цими показниками (рис. 2.8). Обсяги кредитування у 2008 р. зросли з 426,9 млрд. грн. за станом на початок 2008 р. до 734,0 млрд. грн. за станом на кі-

Рис. 2.8. Динаміка зміни обсягів, наданих банками кредитів і залучених депозитів протягом 2005–2009 рр. (на кінець року, млрд. грн.)

нець 2008 р. Темпи зростання становили понад 70% на рік. Зростання ж ресурсної бази банків у 2008 р., сформованої за рахунок коштів резидентів – юридичних та фізичних осіб, становило лише близько 25% (депозити резидентів, залучені банками України протягом 2008 р. збільшилися з 283,9 до 359,7 млрд. грн.). Це вказує на активне використання банками інших джерел формування ресурсів – здебільшого залучення коштів на зовнішньому ринку.

Проте переорієнтація багатьох банків (першу за все, банків з іноземним капіталом) на формування ресурсної бази за рахунок не залучених, а запозичених у нерезидентів коштів, окрім поточних позитивних моментів для банку (низька собівартість отримання значної суми коштів і нижча процентна ставка порівняно з депозитами, залученими на внутрішньому ринку), потенційно має значні ризики. Ці ризики пов'язані, перш за все, із тим, що при настанні строку погашення кредитів нерезидентів, переважно нетривалого характеру (1–3 роки), знайти значну суму ресурсів для банку доволі складно. Тому одним з основних завдань для забезпечення стабільної ситуації в діяльності банків є збалансування і диверсифікація джерел залучення та розміщення ресурсів.

Діяльність НБУ як органу банківського регулювання і нагляду в період кризових явищ в економіці держави вимагає неабиякої чіткості та ефективності. Саме від регулятивних дій НБУ багато в чому залежить динаміка ситуації в банківському секторі держави.

Основними діями Національного банку в сфері наглядово-контрольної роботи з метою забезпечення стабільності банків, захисту інтересів вкладників та кредиторів банку, недопущення невиконання банками своїх зобов'язань було призначення тимчасової адміністрації, ініціювання процедури ліквідації в окремих банках.

За кількісними параметрами розвитку банківська система України у період кризи не зазнала суттєвих змін. За станом на 01.01.2010 р. в Державному реєстрі банків зареєстровано 197 банків, що становлять сектор інших депозитних корпорацій. Упродовж 2009 р. до нього було занесено 5 банків та виключено 6 банків (у зв'язку з ліквідацією). Деяко скоротилася лише мережа банківських установ – на 01.01.2010 р. налічувалось 1093 діючих філій банків, що на 216 менше, ніж на початок 2009 р. [101].

Упродовж 2009 р. було зупинено або припинено дію ліцензії на проведення окремих банківських операцій у 7 банків, у тому числі у 4 банків – на проведення валютних операцій. За період з січня по грудень 2009 р. у 8 банків було відкликано ліцензії на проведення усіх банківських операцій (у тому числі валютних).

НБУ доволі оперативно призначав тимчасових адміністраторів у фінансово нестабільних банках з метою запобігання відпливу певної частини ресурсів банку. Протягом 2009 р. тимчасові адміністрації діяли у 19 банківських установах, що становить майже 10% від кількості зареєстрованих банків в Україні. За станом на 01.01.2010 р. тимчасова адміністрація діяла лише в 13 банках. Поте, дії тимчасової адміністрації в більшості банків не привели до поліпшення ситуації і відновлення роботи банку в звичайному режимі. Більшість банків, у яких діяла тимчасова адміністрація НБУ, перебуває на стадії ліквідації. Окремі банки – націоналізовано.

У стадії ліквідації за станом на 01.01.2010 р. перебувало 14 банків (або 7,1% від загальної кількості банків у Державному реєстрі банків), з яких 12 ліквідуються за рішенням НБУ, 2 – за рішенням господарських (арбітражних) судів.

Розглядаючи загалом призначення тимчасової адміністрації в проблемних банках позитивно, доцільно зупинитися на тих моментах, що потребують вдосконалення. Перш за все, запровадження мораторію на задоволення вимог кредиторів та вкладників банку – фізичних осіб на термін 6–12 місяців є не зовсім коректне стосовно вкладників банку і дещо суперечить чинному законодавству. Розуміючи необхідність такого кроку НБУ, доцільно зацентувати роботу тимчасових адміністрацій саме на вивченні питань повернення коштів фізичним особам, а максимальний строк мораторію на задоволення вимог вкладників банку скоротити до 1–3 місяців. Діяльність тимчасових адміністрацій у банках не повинна перевищувати період 1 року. У більшості банків тимчасовий адміністратор зобов'язаний прийняти рішення про ситуацію в банку значно швидше – протягом 3–6 місяців. Після чого необхідно або ініціювати процедуру банкрутства банку, або переводити його у нормальний режим роботи. Затягування діяльності тимчасових адміністрацій у банках не сприяє поліпшенню ситуації в банківській системі держави

загалом, а швидше нагадує зволікання з вирішенням проблем у діяльності банку, а не процес оздоровлення банку.

Підвищення ефективності діяльності тимчасових адміністрацій у банках, забезпечення прозорості у їхній діяльності збільшить довіру до банківської системи держави і до регулятора – НБУ.

Проте зосередження дії НБУ в сфері банківського регулювання і нагляду на призначенні тимчасових адміністрацій в банках не повинно залишатися єдиним інструментом роботи з проблемними банками. Доцільно реалізовувати комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення банківської системи держави. Основними антикризовими заходами у сфері санації та рекапіталізації банків, повинні бути:

- пришвидшення реструктуризації проблемних банків;
- розробка механізмів звільнення банку від проблемних активів за участю держави (створення перехідного банку – bridge bank, створення компанії з управління активами);
- пришвидшення консолідації банківської системи;
- підвищення прозорості процедури банкрутства банку;
- упровадження системи ефективного моніторингу прострочених банківських кредитів;
- суттєве посилення відповідальності власників проблемних банків;
- напрацювання чітких і прозорих критеріїв надання фінансової допомоги банкам, що дасть змогу як зберегти системну цілісність банківської системи на основі процесів консолідації, так і запобігти звинуваченням НБУ в упередженому ставленні до окремих банків.

Важливим напрямком збільшення прозорості діяльності банків та підвищення стійкості банківської системи держави є введення в практику діяльності органу банківського нагляду ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю банків, ефективність якого полягає у можливості виявлення проблем у банку на початкових стадіях їхнього виникнення. Хоча складність введення ризик-орієнтованої системи нагляду за діяльністю банків полягає у тому, що необхідно теоретично обґрунтувати і методологічно розробити критерії оцінки певних проблем, що виникли в банку. При цьому потрібно враховувати усі фактори, що спричинили

ли ці проблеми. Проте альтернативи щодо переходу на систему ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю банків у сучасних умовах немає, оскільки діюча система банківського нагляду зосереджена переважно на аналізі попередньої звітності банку і практично не дає змоги побачити проблеми у діяльності банку в майбутньому.

Саме тому потрібно переорієнтувати систему банківського нагляду НБУ на якісно нову основу, при якій ризик-орієнтована система нагляду за діяльністю банків не лише б доповнювала діючу систему нагляду і відповідала принципам банківського нагляду, а діяла б на принципово нових методах проведення банківського нагляду відповідно до тенденцій розвитку системи нагляду за діяльністю банків провідних країн світу та з врахуванням специфіки розвитку вітчизняної банківської системи.

Аналізуючи сучасні умови діяльності банків України, серед яких превалює надризикове споживче кредитування, відсутність збалансування активів і пасивів банку за строками, пріоритетним напрямом банківського нагляду є моніторинг банківських ризиків, які виникають у процесі діяльності банку. При цьому аналіз рівня ризику органом нагляду повинен починатися з моменту допуску банку на ринок банківських послуг (з моменту надання ліцензії). При розгляді пакету документів банку на отримання ліцензії необхідно не лише звертати увагу на формальні критерії аналізу документів, а також важливим є врахування підібраних банком для роботи кадрів, мети та сфер діяльності банку, позаяк концентрація діяльності банку лише на окремих сферах (причому ризикових) вказуватиме на суттєву імовірність збільшення ризиковості діяльності банку і виникнення у ньому проблем у майбутньому.

З метою переходу до системи ризик-орієнтованого нагляду НБУ потрібно перейти від наявних методів банківського нагляду до ризик-орієнтованих, що ускладнено такими факторами:

- відсутністю методологічної основи контролю рівня ризиків у діяльності банків;
- немає належного програмного забезпечення, яке б дало змогу в режимі реального часу відстежувати фінансовий стан банку.

Важливе для підвищення ефективності банківського регулювання і нагляду створення інституту самоконтролю за діяльністю банку та наданням ним банківських послуг.

Організація ризик-орієнтованої системи банківського нагляду повинна базуватися на принципах ефективного банківського нагляду, серед яких основними є пріоритет змісту над формою щодо дотримання пруденційних норм та економічних нормативів, своєчасність реагування на появу проблемності у діяльності банку, адекватність заходів впливу органів нагляду умовам функціонування банківської системи та цілі нагляду загалом.

При ризик-орієнтованій системі банківського нагляду важливий системний підхід до організації нагляду, в основі якого повинна бути розробка кількісних та якісних індикаторів, які одночасно дають можливість діагностувати проблемність банку на всіх стадіях розвитку і функціонування банку, враховують індивідуальні особливості функціонування банків і при цьому є універсальними.

З метою ефективного моніторингу ризиків у діяльності банків НБУ необхідно:

- провести правову регламентацію взаємодії органів банківського нагляду, контролю та аудиту;
- розвивати пруденційний підхід щодо організації нагляду за окремим банком і ризиками, характерними для його діяльності;
- розробляти заходи впливу на основі ранньої діагностики проблемності банків, за допомогою сучасного комп'ютерного програмного забезпечення, що дає змогу простежувати регулятору діяльність банку в режимі реального часу;
- створити інститут самоконтролю за функціонуванням банку на ринку банківських послуг, стимулюючи при цьому мотивацію поведінки банку, спрямовану на підвищення рівня самоконтролю та прозорості його діяльності.

Зазначені заходи підвищать ефективність ризик-орієнтованого нагляду НБУ, вони необхідні для формування розвинутого банківського сектору України, функціонування якого відповідатиме міжнародним стандартам банківського бізнесу.

РОЗДІЛ 3 КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Основні напрямки підвищення ефективності операцій банків з кредитно-розрахункового та депозитного обслуговування суб'єктів господарювання та населення

З метою подолання економічної та фінансової кризи в Україні особливо актуальним залишається питання впровадження у практику банківських установ новітніх та удосконалення діючих банківських кредитно-розрахункових продуктів, оскільки саме від банківської системи нині значною мірою залежить призупинення спаду вітчизняного виробництва та активізація реального сектору економіки.

Зазначимо, що банки до осені 2008 р. розвивалися екстенсивно, в основному за рахунок розширення присутності в регіонах і збільшення кредитних продуктів тільки для фізичних осіб. Саме масове кредитування банками фізичних осіб було однією з причин кризових явищ у банківській системі. Сучасні умови розвитку банківської системи визначають необхідність зростання диверсифікації діяльності банків у різних сферах фінансово-банківських послуг, зокрема впровадження і розвитку нових кредитних продуктів для виробництва. Це один зі шляхів вирішення проблеми адаптації комерційних банків до нинішніх умов фінансового ринку та розробки пріоритетних ринкових ніш і сегментів. За цих обставин банки повинні розробляти і пропонувати на ринку все більшу кількість кредитних продуктів і технологій (процесів) для реаль-

ного сектору економіки. Це сприятиме, перш за все, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних банків та забезпеченню виробництва вкрай необхідними для нього фінансовими ресурсами та стабілізації ситуації як в економіці загалом, так і в банківській системі, зокрема.

Зростання обсягів банківського кредитування за останні роки не сприяли вирішенню проблем у реальному секторі економіки саме через зосередження банками своєї діяльності переважно на високодохідному роздрібному кредитуванні споживчих потреб населення.

Одним із найважливіших факторів підвищення ефективності діяльності банківських установ в Україні, на наш погляд, є розробка та запровадження в діючу практику нових кредитних продуктів. Втім, основні проблеми, які перешкоджають просуванню на кредитний ринок нових кредитних продуктів для виробництва, такі:

- втрата довіри до банківської системи, що веде до зменшення ресурсної бази комерційних банків;
- неможливість забезпечення стовідсоткової безпеки для електронних продуктів;
- відсутність кваліфікованих спеціалістів;
- відсутність механізму організації ефективної побудови і фінансування інноваційної діяльності в банківській сфері;
- слабка культура новаторства і управління інноваційною діяльністю.

Варто зазначити, що необхідність запровадження нових банківських кредитних продуктів зумовлене в основному трьома причинами: 1) розвитком підприємництва і посиленням конкуренції на ринку; 2) кризовими явищами (або загальними, або приватного характеру) у банківській сфері, що є стимулом до підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності банку; 3) функціонуванням фінансового ринку в зарубіжних країнах, що дає інформацію про банківські нововведення за кордоном.

Основою будь-якого банківського продукту є необхідність задоволення певної потреби. Основною характеристикою сутності банківського продукту та його новизни є те, що клієнт насправді отримує не продукт, як такий, що має певний набір властивостей,

а його здатність задовольнити деяку свою персоніфіковану потребу. Новий банківський продукт – це сукупність однорідних банківських послуг, які вперше пропонуються на банківському ринку або є новою для банку при наданні своїм клієнтам. Новим продуктом вважається також модифікація вже наявного продукту, яка стосується порядку (технології) надання, може призводити до можливості продажу новим типам клієнтів, або будь-яке нововведення, яке споживач вважає значущим для себе.

Рівень корисності нового кредитного продукту й ступінь його новизни визначається рівнем попиту на цей продукт. Кредитний продукт характеризується набором важливих для позичальника характеристик, а саме: такими показниками, як “ціна” і “якість”. Ціна кредитного продукту – це процентна ставка за кредитом, а поняття “якість” охоплює решту його параметрів: кількісні (термін, обсяг кредиту), забезпечення, рівень відповідності задоволення потреб позичальника, певні пільги для позичальника. Нові кредитні продукти повинні якнайкраще забезпечувати досягнення певної мети – наприклад, заданого рівня рентабельності і ризику, повноти і якості охоплення сегментів ринку (частки ринку). Отже, кредитний продукт – це конкретний вид кредиту комерційного банку, який створюється, виходячи з кредитної політики банку і є підсистемою кредиту, що включає якісні і кількісні характеристики, які базуються на споживчих перевагах клієнтів [118, с. 16].

Загалом до нових кредитних банківських продуктів не можуть належати незначні зміни часткового характеру, які не змінюють змісту і суті банківського продукту або технології. Наприклад, зміна процентних ставок за кредитами, страхування та ін. З урахуванням цього, новий кредитний продукт за змістом охоплює:

- 1) новий кредитний банківський продукт, який уперше з'явився на вітчизняному фінансовому ринку, тобто тільки в одному банку;
- 2) новий для України зарубіжний кредитний банківський продукт, тобто новий банківський продукт, що з'явився на фінансовому ринку, але який вже давно реалізовується на фінансових ринках інших країн відповідно до конкретних умов і юрисдикції;
- 3) нові кредитні технології.

Всебічне розширення асортименту кредитних продуктів, що загалом визначає ефективність спрямування банківських позичок на задоволення виробничих і споживчих потреб клієнтів, з нашої точки зору, варто вважати одним із визначальних моментів у практичній діяльності комерційних банків. Цей асортимент нині здебільшого обмежений видачею окремих цільових кредитів, позаяк сучасна практика організації кредитного процесу в ринкових умовах мала б передбачати більший набір позичкових операцій, комплекс яких міг би охоплювати:

- окремі цільові кредити, що мають разовий характер і призначені для обслуговування конкретних видів господарських операцій (виробничого, торгово-посередницького, експортно-імпортного чи іншого призначення);
- кредитну лінію, що передбачає можливість надання кредитів клієнту протягом певного часу в межах заздалегідь узгодженого ліміту;
- овердрафт, при якому в разі виникнення у клієнта потреби банком автоматично допускається виникнення дебетового сальдо на поточному рахунку;
- факторинг, що передбачає купівлю банком у позичальника права на отримання боргу з покупця за поставлені йому товарно-матеріальні цінності;
- операції репо – це придбання у клієнта цінних паперів з обов'язковим їх зворотнім викупом;
- іпотечний кредит, що надається під заставу нерухомого майна;
- врахування векселів, що становить собою дострокову сплату суб'єкту господарювання належної йому за векселем суми із наступним її отриманням з боржника перепродажем векселя третій особі;
- авалювання векселів, тобто зобов'язання банку оплатити вексель замість платника за цим векселем у разі його неплатоспроможності;
- гарантовані кредити, що передбачають надання права позичальнику звернутися до банку за отриманням кредиту у заздалегідь визначеній сумі.

Ці та інші види позичкових операцій – це основа банківського продукту, і чим різноманітніший їхній асортимент та чим вища можливість банку якісно надавати увесь спектр зазначених позик, тим стійкіші його позиції на ринку з огляду на значну конкуренцію між банківськими установами за надійного позичальника.

Реалії вітчизняного кредитного ринку вказують на його недосконалість, і ті кредитні продукти, що реалізувалися до цього часу, враховуючи строки залучення ресурсів банками, були достатніми для споживчого кредитування, на яке в основному спрямовували свою діяльність банки. Однак ситуація, що склалася на кредитному ринку нині, спонукає банки до впровадження нових продуктів, нових технологій кредитування реального сектору. Оскільки реальний і банківський сектори взаємозалежні один від одного, без розвитку банківського сектору неможливий розвиток виробничого, а без зростання економіки неможливе зростання банківських активів. На фінансовому ринку України вже виникають різноманітні нові банківські продукти і технології. Однак, варто зазначити, що впровадження нових кредитних продуктів для суб'єктів господарювання має хаотичний характер.

Підтвердженням цього є дослідження макроекономічного стану банківського кредитування реального сектору економіки в Україні. Так, величина частки кредитних вкладень у ВВП більшою мірою відображає процес розвитку кредитних відносин у країні, але саме: вона дає початкове пояснення змінам інших показників (табл. 3.1).

Як видно з табл. 3.1, кредитні вкладення в економіку до 2009 р. зростали. Зв'язки реального сектору економіки і банків відзначалися позитивною динамікою, а саме: кредитні вкладення банків у 2008 р. збільшилися на 307,2 млрд. грн. (77,1%) – до 734 млрд. грн. (у 2007 р. – на 59,9%). Співвідношення сукупного обсягу банківських кредитів до ВВП у 2007 р. – 59,9%, а в 2008 р. – 77,2%, однак потрібно зазначити, що на показник приросту кредитних вкладень на кінець листопада 2008 р. вплинула курсова переоцінка раніше наданих кредитів у валюті. Частка кредитів у ВВП зросла за 4 роки (2005–2008 рр.) на 27,4%, тобто з 32,5 до 77,2%. Величину в 77,2% потрібно вважати для нашої економіки позитивною, але орієнти-

Таблиця 3.1

Динаміка кредитних вкладень банків і ВВП

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ВВП, млн. грн.	170070	204190	225810	267344	345113	441452	544153	712945	949864
Темпи зростання (зниження) до попереднього року, %	130,4	120	110,5	118,4	129	127,9	123,3	131	133
ВВП у порівняльних цінах, % до попереднього року	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,1	107,3	102,1
Кредитні вкладення (кінець року, млн. грн.)	19574	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863	734022
Кредитні вкладення суб'єктам господарювання (млн. грн.)	18594	26955	38721	58849	73785	109895	166683	271417	443665
Частка сукупних кредитних вкла- день у ВВП, %	11,5	13,9	18,6	25,4	25,7	32,5	45	59,9	77,2
Частка кредитних вкладень, наданих суб'єктам господарюван- ня у ВВП, %	10,9	13,2	17,1	22	21,4	24,9	30,6	38	46,7

ром є рівень кредитів у ВВП у зарубіжних країнах. Для порівняння цей показник у таких розвинутих країнах як США – близько 100%, в Японії, Сінгапурі, Німеччині – до 150% [132, с. 32]. Темп приросту кредитних вкладень за 2005–2008 рр. був найбільшим у 2007 р. і становив 74%.

Банківська система демонструвала доволі високі темпи кредитування як юридичних осіб (зростання на 63%), так і населення (98%) (рис. 3.1).

Однак частка кредитів у ВВП, наданих суб'єктам господарської діяльності збільшилася за 4 роки лише на 21,8%. У 2009 р. через обмежені можливості комерційних банків, пов'язаних з макро- і мікроекономічними факторами, кредитування економіки переважно було припинено.

Щоб підвищити ефективність банківського кредитування, підхід банків до розробки нових кредитних продуктів для виробництва повинен бути не як до ресурсу, який необхідно повернути з процентами, а як до складової, елемента, необхідного для втілення того чи іншого проекту, інвестиції. Нині при розробці будь-якого кредитного продукту банкам необхідно враховувати споживчі переваги і можливості його потенційних позичальників. Якщо для збільшення привабливості продукту споживачеві не можна зменшити його ціну – процентну ставку за кредит, то банк може змінити інші його споживчі характеристики, в т. ч. саму процедуру кредитування і су-

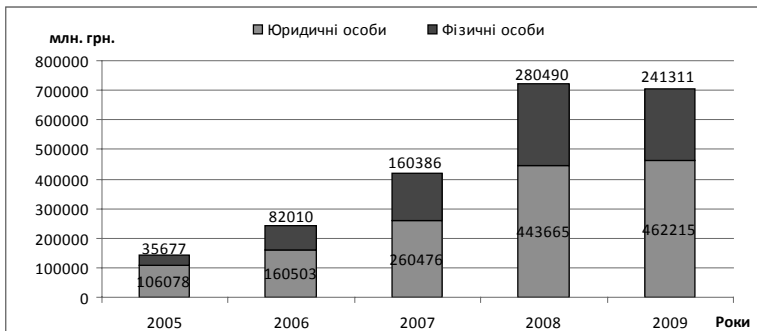

Рис. 3.1. Зміна структури кредитних вкладень комерційних банків

проводу. Для кожного позичальника можлива побудова декількох кредитних портретів залежно від параметрів кредиту: процентної ставки за кредитом, схеми виплати процентів і основного боргу. Кредитний продукт, який матиме оптимальні параметри, як для кожного конкретного позичальника, дасть змогу залучити більше надійних позичальників, так і оптимальні параметри щодо поворотності кредитів для банку, що дасть змогу йому збільшити активи. При цьому кожен банк повинен враховувати, що клієнтура банку не буває чимось єдиним, посереднім, а складається з різних сегментів і підсегментів, для яких потрібний окремий підхід.

На нашу думку, найбільший ефект від нового кредитного продукту досягатиметься через додаткові переваги для суб'єкта господарювання – пільги. Більший інтерес для суб'єктів господарювання має саме набір супутніх послуг і переваг, які забезпечують кредиту неповторність і цільовий характер, що відрізнятиме його від кредитів, наданих на загальних умовах. Надання певних пільг стимулюватиме зацікавленість суб'єктів господарювання до кредитів, зробивши їх доступнішими. Це сприятиме підвищенню ефективності кредитних взаємин як суб'єктів господарювання, так і банків. Збільшення обсягів кредитування забезпечить виробничий сектор економіки необхідними ресурсами, що приведе до збільшення не тільки обсягів виробництва, а й до зростання прибутків банків, та сприятиме формуванню і збереженню тісних довгострокових відносин на взаємовигідних умовах суб'єктів господарювання і банків. Відповідно, банкам потрібно звернути увагу на розробку не тільки масових нових кредитних продуктів, а й надавати поодинокі нові кредитні продукти, як це роблять, зокрема, банки Канади. Кредитні продукти вони розробляють під потреби, можливості конкретного клієнта.

Обслуговуючи клієнта, банк володіє достатньою інформацією, щоб визначити, який продукт зацікавить клієнта, що банк може запропонувати клієнту, на які поступки він може піти і в якій мірі. Часто такі кредити є поодинокі і банки йдуть на їхню розробку, щоб якомога більше задовольнити потреби клієнта у фінансових ресурсах і цим зберегти тісні взаємовигідні довгострокові відно-

сини з ним. Варто зазначити, що при розробці і наданні довгострокових продуктів зарубіжні банки дуже відповідально підходять до аналізу фінансового стану позичальника, його становища на ринку та роблять прогнози його діяльності на перспективу.

Так, при наданні довгострокових кредитних продуктів банки Канади, зокрема банк RBC ROYAL, бере до уваги всі зобов'язання позичальника, звертає увагу на зобов'язання із заробітної плати, а саме: на її обсяг, чи має підприємство можливість залучати кваліфікованих працівників, адже від кваліфікованого персоналу залежить прибутковість підприємства. Отже, вітчизняні банки повинні головний акцент робити не на особливостях кредитного продукту (його опису), а на перевагах і цінностях, які матиме клієнт, якщо ним скористається, тобто на причині, з якої споживач віддасть перевагу саме цьому кредитному продукту, як це роблять зарубіжні банки.

На наш погляд, для ефективної діяльності комерційних банків і суб'єктів економіки перші повинні змінити свої традиційні загальні підходи до кредитування і застосовувати індивідуальний підхід до кожного позичальника, врахувавши потреби кожного сектору економіки та можливості погашення для кожного позичальника. В цьому плані банкам варто звернути увагу на зарубіжні кредитні технології, які розробляють для кожного позичальника індивідуально, залежно від оцінки позичальника, його доходів, потреб у кредитних ресурсах та особливостей сфери його діяльності. Так, наприклад, банк Канади Alberta Treasury Branches (ATB Financial) пропонує окремі спеціальні кредитні продукти для підприємств таких галузей, як енергетична, лісова, харчова та для сільського господарства [99]. Для кредитування підприємств кожної галузі створено окремі підрозділи, які складаються з кількох груп, що спеціалізуються тільки на кредитуванні однієї галузі і займаються розробкою спеціальних кредитних продуктів для неї, враховуючи усі зміни як у галузі, так і на ринку загалом. Багато зарубіжних банків для зручності для клієнтів працюють і надають свої послуги цілодобово [100].

У якості важливого напрямку підвищення ефективності банківського кредитування та запровадження нових форм банківського кредитування підприємницьких структур можна було б за-

пропонувати так звану “комбіновану” форму кредитування, яка б поєднувала різні методи надання позичок клієнтам, полегшуючи останнім доступ до кредитних ресурсів банку та спрощуючи загальну процедуру організації кредитних відносин, передбачену нами у такому внутрішньобанківському документі як Регламент кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Які ж базові методи кредитування можна було б використати у якості формоутворюючих для “комбінованого” кредитування підприємницької діяльності? Насамперед мова може йти про поєднання в межах одного кредитного договору у взаєминах із конкретним позичальником таких форм кредитування: вексельного кредиту і кредиту за кредитною лінією або ж поєднання вексельного кредиту із револьверним способом надання позичок.

Вексельний кредит може бути доволі зручним способом організації кредитування підприємств за умови активного розвитку і належного нормативно-правового забезпечення усіх процедур, що супроводжують обіг векселів у країні. При цьому банк достроково викуповує (тобто обліковує) вексель, а векселедержателю надається кредит на суму, визначену номіналом векселя за мінусом облікового процента і банківської комісії. Спрощення процедури при такому способі кредитування полягає у тому, що забезпеченням є сам вексель, а оцінка кредитоспроможності позичальника суттєво полегшується за умови надійності векселедавця.

За подібних умов “комбінована” форма кредитування полягає у тому, що позичальнику, котрий регулярно користується вексельними кредитами банку, може бути автоматично відкрита кредитна лінія, величина ліміту, за якою може визначатися як обсяг середньомісячного, середньоквартального або середньорічного (залежно від конкретних обставин) обігу цього підприємства за вексельними операціями. При цьому величина плати за користування кредитною лінією може бути встановлена на рівні, аналогічному до процентної ставки за вексельним кредитом або нижчому за неї, що суттєво спрощує процес організації кредитного забезпечення підприємств.

Ще більш простим способом організації “комбінованого” кредитування можна вважати поєднання вексельного і револьверного

методів надання позичок. За таких умов сума вексельного кредиту є основою для визначення початкового ліміту видачі позичок, якими клієнт може користуватися певний період часу відповідно до попередньої домовленості із банком про револьверний кредит (або взагалі без обмежень часу при збереженні певних умов надійності позичальника). Підприємство може вільно користуватися кредитом в межах ліміту без додаткових переговорів та оформлень, а періодичне погашення позичок автоматично відновлює вільний ліміт кредитування.

Отже, основними перевагами “комбінованої” форми кредитування потрібно вважати: 1) скорочення часу на тривалі переговори та оформлення документів; 2) надання суб’єктам підприємницької діяльності широких можливостей із маневрування залученими ресурсами з метою оперативних розрахунків за господарськими операціями; 3) створення умов для розвитку довготривалих партнерських стосунків між банком і підприємствами.

Варто зазначити, що певні інвестиційні проекти, які мають бажання реалізувати суб’єкти економіки в Україні, потребують значного обсягу ресурсів, а відтак для підвищення ефективності кредитного обслуговування банками клієнтів варто передбачати адекватний обсяг кредитних ресурсів. Оскільки часто коштів у одного банку недостатньо, то вирішити цю проблему може малопоширений для кредитного ринку України такий кредитний продукт, як консорціумний кредит.

Як джерело фінансування, для банків він має переваги порівняно з іншими кредитними продуктами. Консорціумне кредитування дає змогу банкам акумулювати ресурси для фінансування великих проектів. Для українських банків, які доволі малі як за міжнародними мірками, так і в зіставленні з великими вітчизняними компаніями, це дуже важливо. Консорціум дає змогу банкам уникнути надмірної концентрації ризиків, розподіляючи їх між учасниками консорціуму. Загалом для банківської системи розвиток консорціумного кредитування сприяє підвищенню її стійкості. Основними обмежувачами розвитку кредитування реального сектору економіки є низька капіталізація банківської системи України

і вимоги дотримання пруденційних норм. У цій ситуації ефективним інструментом розвитку кредитних відносин може бути саме консорціумне кредитування.

Суть консорціумного кредиту полягає в об'єднанні декількох банків для надання кредиту, що дає змогу акумулювати необхідний обсяг грошових ресурсів і розподілити ризики між усіма учасниками угоди. Дрібні банки матимуть можливість доступу до інвестиційних привабливих секторів економіки, набуваючи певної частки в кредитуванні. Еластичність цього кредитного продукту дає змогу інвестувати кошти, отримувати вищі прибутки і збільшувати обсяги кредитування.

В Україні переважно поширений зовнішній ринок консорціумного кредитування. Основні позичальники – великі банки і великі компанії, кредиторами є, як правило, винятково зарубіжні банки. Кредити надавали в іноземній валюті, а позиції лідерів щодо отримання таких кредитів в Україні займають іноземні банки. Однак для реального сектору такі кредити вони не видавали. Серед вітчизняних банків створювали консорціум для кредитування суб'єктів господарювання Ощадбанк і Укрексімбанк. Проте в умовах кризи вітчизняним банкам необхідно розвивати сегмент гривневого консорціумного кредитування суб'єктів господарювання. Консорціумне кредитування на сучасному етапі – один із найперспективніших способів відновлення кредитування банками економіки, що посилить вплив кредитних важелів на виробництво. Розвиток консорціумного кредитування матиме позитивний ефект як для банків, так і для позичальників.

Для банків позитивні тенденції використання консорціумного кредитування полягають у:

- розширенні кредитної експансії в умовах обмеженості ресурсів;
- підвищенні конкурентоспроможності банків і збереженні пріоритетності на кредитному ринку;
- диверсифікації кредитних ризиків та їхньої мінімізації;
- поліпшенні якості кредитних портфелів учасників і оцінці позичальника.

Для регіональних позичальників залучення консорціумних кредитів також має переваги: 1) ресурси, що залучаються таким чином, є “довшими” і “дешевшими” порівняно з традиційними кредитами через диверсифікацію джерел кредитування; 2) позичальник створює кредитну історію у кількох кредиторів, що надалі сприятиме формуванню довгострокових відносин з цими банками.

Варто зазначити, що використання консорціумних кредитів вітчизняними банками пов’язане з деякими проблемами.

По-перше. Відсутність довіри між банками. Криза ліквідності в 2008–2009 рр. показала вразливість і фінансову нестійкість багатьох вітчизняних банків. Високий ризик пов’язаний і з можливістю відкликання у банку-партнера ліцензії у зв’язку з погіршенням його фінансового стану та порушенням ним пруденційних норм.

По-друге. Недосконалість законодавчої і нормативної бази. У законодавчій і нормативній базі відсутні окремі документи, які б регулювали консорціумне кредитування. Складнощі полягають у тому, що в більшості законодавчих актів, таких як Цивільний кодекс, консорціуми згадуються побічно і для їхнього створення встановлені лише загальні правила. При цьому документи НБУ, що регулюють консорціумне кредитування, не відповідають стандартам, які застосовують іноземні організатори. Крім того, на ринку практично відсутні напрацьовані судові прецеденти.

Отже, запровадження консорціумного кредитування вітчизняними банками потребує розробки методологічного підходу до його розвитку. Необхідні загальні підходи і правила організації консорціумного кредитування.

Значну роль у підвищенні ефективності кредитних взаємин банків із клієнтами, на наш погляд, повинно відігравати довгострокове кредитування суб’єктів підприємництва в Україні, оскільки лише за умови активної участі банківської системи у широкомасштабних проєктах щодо кредитування інвестиційних потреб реального сектору економіки можливе подолання виробничого спаду в українській економіці. З цього приводу важливим є вивчення зарубіжного досвіду в частині проведення довгострокового кредитування та окреслення можливих напрямів його адаптації до вітчиз-

няної практики здійснення кредитного обслуговування суб'єктів економіки.

Так, у США поширеною формою довгострокового кредитування є довгострокові інвестиційні кредити, які надаються на створення нових підприємств, розширення і модернізацію діючих. Однак ці кредити можливі лише під значно вищі проценти і вони не мають ніякого забезпечення – відповідно мають ризиковий характер. Цей кредит видається фірмам, у яких є поточний рахунок у цьому банку. Для зменшення ризику банки вимагають у власність значної частки акцій, тобто отримують можливість проводити своїх представників в органи управління фірми, яка кредитується, або ж брати фірму під повний контроль. У Німеччині застосовується система пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв, створенні малих приватних підприємств. У такому разі плата за користування кредитними ресурсами, як правило, не перевищує 6% річних, а строк надання позики – 10–15 років.

У світовій практиці відомі такі форми підтримки суб'єктів підприємництва, як повернення пільгових позик у разі успіху та позики з пільговими процентними ставками. Наприклад, у Японії також надаються довгострокові позики на пільгових умовах для розвитку малого бізнесу в певних регіонах країни, стимулювання виробництва нових видів продукції та поповнення основного та оборотного капіталів підприємницьких структур. При цьому держава гарантує комерційним банкам своєчасне повернення підприємствами позик.

В Італії практикують надання пільгових довгострокових позик, наприклад, під 3–5% річних за ринкової процентної ставки близько 15%. Підприємства можуть отримати додаткову пільгу у 20–30% компенсації вартості позики при достроковому поверненні кредиту.

В Україні, з огляду на такий досвід, також необхідно створити певний комплекс гарантій з боку держави тим кредитним установам, які надаватимуть кредити малим підприємствам. Нині вже почала діяти система пільгового кредитування підприємств, які виконують державні замовлення, або підприємств, діяльність яких

зумовлена соціально-економічним розвитком певного регіону. На нашу думку, доцільно розвинути систему пільгового кредитування малого та середнього бізнесу, використати зарубіжний досвід у практиці комерційних банків України щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Доцільно надавати довгострокові позики (понад 5 років) під пільговий процент підприємствам, які уже мають 2/3 капіталу для проведення інвестицій. Така фінансова допомога дасть можливість підприємству акумулювати необхідні фінансові ресурси для реалізації бізнесу, прискорить окупність проекту. Умовою надання пільгової позики має бути наявність у підприємницької структури більшої частини необхідного капіталу, що мінімізує ризик неповернення кредиту.

Крім розширення асортименту кредитних продуктів для суб'єктів господарювання, банки повинні прагнути інтегрувати окремі банківські операції і пропонувати комплексні рішення своїм клієнтам, що дасть змогу враховувати весь спектр їхніх індивідуальних потреб. Комплексні пакети банківських продуктів дозволять банку збільшити обсяги комісійних доходів за рахунок зростання продаж, а клієнту – знизити вартість комплексного продукту порівняно з роздрібною ціною на окремі продукти і послуги, сприятиме його інтеграції в тіснішу багатопрофільну співпрацю з банком. Однак варто зазначити, що надмірна кількість кредитних програм може негативно позначитися на ефективності кредитної пропозиції і роботі кредитних відділів банків. Тому кредитні продукти можуть бути об'єднані у великі блоки за цілями кредитування і кредитними інструментами. З часом можливі варіації за ціною, сумами і термінами кредитування. Впровадження нових кредитних продуктів комерційними банками в Україні часто має хаотичний характер, втім у світі давно використовуються стандарти моделювання бізнес-процесів, які допомагають систематизувати цей процес, зробити його ефективнішим.

Виходячи з мінливості ринкових реалій і еволюції банківських продуктів, виокремимо основні структурні зміни в роботі комерційних банків над своїми продуктами і способи їхнього доведення до потенційних споживачів: встановлення, формування

і підтримка довгострокових відносин з клієнтами комерційного банку. У цьому випадку мова йде про перехід від пасивної системи вибудовування відносин з банківськими клієнтами до активної. Під активною системою відносин комерційного банку з клієнтами, перш за все, варто розуміти чітко визначену за своєю структурою, але гнучку, з урахуванням індивідуальних особливостей кожного клієнта, систему управління відносин між банком і його клієнтською базою. Тут варто зробити акцент саме на сукупності банківських продуктів, оскільки саме вони значною мірою змінює вектор відносин між банком і споживачем банківських продуктів.

Особливо варто підкреслити, що нові кредитні продукти, особливості їхнього функціонування потребують своєчасного моніторингу і встановлення рівня доцільності їхнього впровадження. Тому банки повинні проводити моніторинг задоволення клієнтів якістю банківських продуктів з урахуванням специфіки функціонування комерційних банків на ринку України. Перевагою такого методу моніторингу для банку є оперативне отримання інформації про якісний склад власних продуктів, їхні основні переваги і недоліки для виробничого сектору. Окрім нових продуктів банкам також варто підвищувати якісний рівень вже наявних продуктів і технологій.

Отже, для підвищення ефективності банківського кредитування та його впливу на стимулювання розвитку реального сектору економіки банкам необхідно не тільки розширити спектр нових кредитних продуктів для суб'єктів господарювання через адаптацію зарубіжних кредитних технологій і продуктів до вітчизняної практики кредитування, а й удосконалювати діючу практику кредитування. Загалом, проаналізовані вище кредитні продукти банківських установ для суб'єктів господарювання вказують на необхідність посилення діяльності банків у частині адаптації світового досвіду до діючої практики – з одного боку, а з іншого – потребують подальшого удосконалення вже освоєних вітчизняними банками методів провадження кредитування.

Іншим не менш важливим напрямом підвищення ефективності операцій банків з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів є можливість вибору гнучких варіантів погашення кредитів.

У банківських установах за кордоном дуже популярний Balloon loan (у дослівному перекладі “позичка методом аеростата”). Схема погашення побудована таким чином, що погашення кредитів відбувається відносно невеликими частинами протягом кредитного періоду й більшою сумою після закінчення терміну погашення боргу. Наприклад, за кредитом строком на 7–10 років з процентною ставкою 5,25% перших п’ять років можна виплачувати тільки проценти, після чого борг або рефінансується, або виплачується повністю. В деяких випадках при кредитуванні методом “аеростата” погашення всієї суми заборгованості проводиться тільки тоді, коли строк дії позики закінчується [58].

Зарубіжні банки враховують також той факт, що новостворений бізнес спочатку має незначні прибутки, тому вони знижують перший внесок інколи навіть до 0%, нерідко одночасно піднімаючи процентну ставку за кредит. Також можна виокремити кредитні пропозиції з ануїтетом, що підвищується або знижується. Кредитні продукти з ануїтетом, що підвищується, спеціально розраховані на щойно започаткований бізнес. Суть таких кредитних продуктів полягає в залежності обсягу щомісячних виплат за кредитом від платоспроможності позичальника. На початковій стадії позичальник вносить символічну суму як перший внесок, а щомісячні платежі часто складаються тільки з процентів за кредит, але не за весь період кредитування, а за три-п’ять років. Після цього періоду банк переводить клієнта на іншу програму, збільшуючи платежі і строк, за яким вони розраховуються.

В умовах високої ризиковості банківської діяльності особливої уваги, на наш погляд, набуває також розробка дієвих заходів щодо уникнення чи зменшення проблемної або ж простроченої заборгованості. У комерційних банках можуть застосовувати різноманітні схеми погашення проблемної та простроченої заборгованості із залученням третіх осіб, якими можуть бути, наприклад, інший боржник цього банку, кредитоспроможна особа, котра, відповідно, отримує кредит у цьому банку, або особа, діяльність котрої контролює банк. Вивчення причин банкрутства та важкого фінансового стану комерційних банків, а також принципів та закономір-

ностей технології банківської справи приводить до висновку, що наявних проблем можна уникнути шляхом проведення виваженої політики з проблемними кредитами та застосування нових банківських технологій у сфері кредитування.

До проблем із позичками та позичкових втрат призводять найрізноманітніші фактори. Деякі з них – керовані (тобто перебувають у межах впливу), інші – некеровані. Керовані – це фактори, що відображають кредитну політику банку загалом, а також рівень проведеного ним аналізу, структурування позичок, оформлення відповідної документації. До некерованих належать ті, що зазвичай відображають несприятливі економічні умови, негативні зміни у середовищі, в якому функціонує позичальник, тощо. Хоча вплинути на некеровані фактори майже неможливо, ефективні методики надання кредиту можуть значною мірою сприяти скороченню втрат.

За умов кризових явищ в економіці України спостерігається суттєве зниження попиту на вітчизняну продукцію на світових ринках та зменшення попиту на внутрішньому ринку, що призвело до погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання, а в окремих випадках – до їхнього дефолту і, як наслідок, – до неповернення кредитів банкам юридичними особами. Також внаслідок девальвації гривні щодо іноземної валюти зменшилась спроможність позичальників погашати свою заборгованість перед банками, насамперед за позичками в іноземній валюті, що спричинило зростання проблемних кредитів, наданих банками.

Результати аналізу діяльності комерційних банків щодо забезпечення повернення наданих кредитів показують позитивні тенденції, що спостерігалися протягом 2001–2008 рр., позаяк частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банків за 2007 р., порівняно з аналогічним показником 2001 р. значно скоротилася (на 4,8%) і становила лише 1,7%. Втім, на фоні фінансових негараздів у банківській системі лише у 2009 р. цей показник підвищився на 5,3% і станом на 01.11.2009 р. становив 8,1%. Порівняно з 2008 р. частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банківських установ України у 2009 р. збільшилася у 1,4 разу (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Динаміка структури заборгованості за кредитами,
наданими банками за 2001–2009 рр.***

Показник	01.01. 2002 р.	01.01. 2003 р.	01.01. 2004 р.	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	1.01. 2008 р.	1.01. 2009 р.*	01.11. 2009 р.*
Кредитний портфель, млн. грн.	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863	792384	751120
Проблемні кредити (прострочені та сумнівні), млн. грн.	1863	2113	2500	3145	3379	4456	7089	18015	60882
Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі, %	6,5	5,0	3,7	3,6	2,6	1,8	1,7	2,3	8,1

* Джерело: Вісник НБУ. – 2009. – № 12(166). – С. 39.

Це доволі серйозна проблема, оскільки є межа, за якою наявний в Україні капітал не зможе перекривати збитки, спричинені неповерненням кредитів. Саме тому банки зацікавлені у пролонгації кредитів та в різних формах реструктуризації кредитних портфелів з метою виплати лише процентів (залежно від того, яким є рівень капіталізації банку та рівень доходів). Частина ж банків узагалі почала продавати свої кредити колекторським фірмам.

Саме тому нині перспективним напрямом у системі заходів щодо підвищення ефективності кредитно-розрахункового обслуговування банками клієнтів може бути реструктуризація заборгованості. Реструктуризація, тобто видозміна заборгованості, може застосовуватися як комерційними банками, так і боржниками. При цьому банки ставлять такі цілі: дострокове вивільнення коштів із обігу і пришвидшення їхнього обігу; спрощення балансу за рахунком вивільнення від дебіторської заборгованості; зниження ризиків. Варто зауважити, що отримання додаткового прибутку за рахунок пришвидшення обігу капіталу компенсує витрати комерційних банків на реструктуризацію заборгованості.

Позичальники також можуть бути зацікавлені у реструктуризації своїх зобов'язань у випадку фінансових труднощів, які пов'язані з їхнім погашенням. Адже їхня мета – знизити витрати на залучення коштів, тобто ціну запозиченого капіталу. Водночас необхідно розуміти, що з метою удосконалення кредитних взаємин має бути створена юридична основа реструктуризації заборгованості між кредиторами та позичальниками. Позичальник може перевести борг за позичкою або кредиту зі згоди кредитора на третю особу, котра згідна взяти на себе такі зобов'язання. У цьому випадку комерційний банк повинен прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою. Можливий переказ боржником боргу шляхом виписки переказного векселя, який, звичайно ж, повинен бути акцептований платником (новим боржником).

Право вимоги, яке належить кредитору на підставі зобов'язання, може бути передане ним іншій особі за угодою або перейти до іншої особи на підставі закону. Причому для переходу до іншої особи прав кредитора не вимагається згода боржника, якщо інше не передбачено законом або договором. Право першого кредитора переходить до нового кредитора у тому обсязі і на тих умовах, які були до моменту переходу цього права.

Вибір форм реструктуризації заборгованості кредиторами може бути доволі великий (табл. 3.3).

Можлива також новація, тобто заміна початкового зобов'язання що є між сторонами, іншим зобов'язанням між тими ж особами, яке передбачає інший предмет або спосіб виконання. У випадку нова-

Таблиця 3.3

Способи і механізми фінансування під уступку права вимоги

Спосіб уступки права вимоги	Механізм уступки права вимоги
Продаж права вимоги фінансовому агенту	<ul style="list-style-type: none"> ● Факторинг ● Форфейтинг ● Облік векселів
Передача права вимоги у забезпечення кредиту (позики)	Кредити (позики) під заставу права вимоги (векселів та інших боргових зобов'язань)

ції склад учасників кредитних відносин не змінюється. Наприклад, заборгованість за кредитним договором або договору позики може бути замінена вексельним зобов'язанням. При оплаті товарів (робіт, послуг) векселем завершується зобов'язання по договору купівлі-продажу і виникає зобов'язання за векселем перед тим самим кредитором. Можливі також зміни умов кредитної угоди без змін її юридичної форми, тобто переоформлення договору на нових умовах. У банківській практиці зміна умов кредитування і переоформлення позик може відбуватися як з ініціативи позичальника, так і з ініціативи банку. Однак переоформлення позики банки розцінюють як пониження її якості та підвищення кредитного ризику.

При реструктуризації боргу склад учасників кредитних відносин може змінюватися. Цивільний кодекс передбачає можливість переміни осіб у зобов'язанні шляхом переходу прав кредитора до іншої особи (уступка права вимоги) або цесії. Застосовуються різні економічні механізми, які забезпечують переміну осіб у зобов'язанні. Так, права вимог переходять до іншої особи при продажу дебіторської заборгованості на основі договору уступки прав вимог (договору цесії). Уступка прав за ордерним цінним папером, наприклад векселем, проводиться шляхом індосаменту на цьому цінному папері. Сам факт продажу боргових цінних паперів, які вільно обертаються, означає автоматичну зміну однієї зі сторін кредитних відносин, а саме – перехід прав до іншого кредитора, причому в більшості випадків без відома боржника.

З метою реструктуризації заборгованості кредитор може звернутися до фінансового агента і отримати фінансування під уступку грошової вимоги. Застосовують також специфічні механізми реструктуризації заборгованості, оформленої векселем. Сама природа векселя як платіжного засобу та інструменту комерційного кредиту дає змогу кредитору управляти боргом, адже вексель можна передати за індосаментом, продати (облікувати) до наступлення строку платежу, закласти у якості забезпечення кредиту.

Отже, застосування у банківській практиці усіх можливих форм та методів реструктуризації заборгованості сприятиме підвищенню ефективності кредитного процесу і поліпшенню струк-

тури кредитного портфеля комерційних банків, а відтак позитивно впливатиме на розвиток кредитних взаємовідносин із суб'єктами підприємницької діяльності. У будь-якому разі це стосується як зниження ризику кредитної діяльності банківської установи (якщо банк впевнений у погашенні позички, яка реструктурується), так і послаблення боргового навантаження на підприємство, що особливо актуально для малого та середнього бізнесу.

Важливе значення у контексті підвищення ефективності діяльності банківських установ в Україні, на наш погляд, може мати можливість встановлення гнучких процентних ставок за виданими кредитами. Так, значну увагу в процесі кредитування зарубіжні банки приділяють саме встановленню процентних ставок за кредитами. Вони використовують фіксовані та плаваючі процентні ставки. Видача кредитів за фіксованою процентною ставкою страхує позичальника від можливих втрат при підвищенні процентних ставок на кредитному ринку підвищує ризик втрат для банку. При видачі кредитів за плаваючою процентною ставкою, кредитна ставка переглядається і встановлюється відповідно до ринкової. Видача кредитів за такою ставкою мінімізує ризик втрат для банку, однак збільшує його для позичальника. Тому деякі зарубіжні банки пропонують комбіновану форму застосування процентних ставок. Наприклад, італійський банк Intesa Sanpaolo використовує поєднання обох ставок у певних процентних співвідношеннях залежно від умов конкретного позичальника і обсягу кредиту. Процентні співвідношення фіксованих процентних ставок до плаваючої можуть бути 70:0; 60:40; 50:50; 30:70. Тобто частину терміну кредиту позичальник сплачує за фіксованою процентною ставкою, а частину – за плаваючою. Банки Канади до певної суми кредити надають за плаваючою процентною ставкою, а ті, які перевищують встановлену суму, – за фіксованою. Так, банк RBC ROYAL кредити від 5000 дол. США надає за плаваючими ставками, а починаючи з 10000 дол. США, – за фіксованими ставками [99].

Підтвердженням необхідності оптимізації процентної політики комерційних банків в умовах кризових явищ в економіці є дослідження динаміки процентних ставок за наданими кредитами. Так, у листопаді 2009 р. тривало підвищення процентних ставок за креди-

тами в національній валюті та зменшення за кредитами в іноземній валюті, як у секторі нефінансових корпорацій, так і в секторі домашніх господарств. Збільшення вартості кредитів було обумовлене збереженням інфляційних та девальваційних очікувань. Середньозважена процентна ставка за кредитами (без урахування овердрафту), наданими інституційним одиницям сектору нефінансових корпорацій), зросла на 1,1 процентного пункту до 17,6% річних. При цьому вартість кредитів у національній валюті підвищилась на 1,4 процентного пункту до 20,6% річних, а в іноземній валюті знизилась на 0,2 процентного пункту до 9,7% річних (зокрема, в доларах США – знизилась на 0,8 процентного пункту до 9,6% річних, в євро – збільшилась на 2,5 процентного пункту до 9,5% річних) [101].

Втім, така ситуація зумовлена не лише “неправильною” поведінкою тільки комерційних банків: це проблема комплексна і залежить від меж втручання держави та регламентації діяльності банківських установ – до правильності прийняття управлінських рішень на рівні, власне, банку. Так, на величину банківського процента на кредитні ресурси впливає, з одного боку, величина ризику за кредитною операцією, а з іншого – вона обумовлюється операційними видатками комерційних банків.

Тому, з метою встановлення оптимальної процентної ставки за позиками комерційних банків, ціна кредиту, з одного боку, повинна бути такою, яка б сприяла ефективному функціонуванню реального сектору економіки, а з іншого – одночасно забезпечувала б кредитним установам відповідний рівень процентної маржі, тобто компенсувала величину витрат, які пов’язані з наданням кредиту. Проте не можна допускати, щоби банки практикували покриття надзвичайно високих витрат за рахунок вартості кредитів. На сьогоднішній день, в більшості випадків, у банках зберігаються доволі високі операційні видатки, рівень яких був закладений ще в початковий період їхньої діяльності, в період високих темпів інфляції, коли банки могли собі забезпечувати високу рентабельність внаслідок інфляційного прибутку.

За таких обставин кредитні ставки повинні встановлюватися таким чином, щоб їхня величина не спричиняла виникнення додаткових збитків для комерційних банків внаслідок кредитного обслуговування

клієнтів і одночасно повинна стимулювати зменшення витрат щодо видачі кредитів. Тому нижня межа процентної ставки повинна бути на тому рівні, який би забезпечував покриття всіх витрат банку і отримання мінімального обсягу прибутку, достатнього для гарантування всіх ризиків, пов'язаних із кредитуванням. Верхня межа повинна бути встановлена, виходячи із основних параметрів грошово-кредитної політики НБУ і рівня процентних ставок на кредитному ринку.

З метою становлення якісно нових взаємин між учасниками кредитних відносин, засадами яких є взаємовигідне партнерство, з нашої точки зору, комерційні банки мають формувати і ефективно проводити власну процентну політику, основою для провадження якої може бути диференційований підхід у встановленні плати за кредит для різних клієнтів, а саме:

1) залежно від кредитного рейтингу позичальників та напряму їхньої виробничої діяльності;

2) залежності від видів кредиту та умов їхньої видачі.

Цей підхід у встановленні процентних ставок на мікрорівні дасть змогу більш ґрунтовно формувати кредитну політику банку, дивесифікувати кредитний портфель, зокрема, орієнтуватися на середні параметри процентної ставки, тобто регулювати їх таким чином, щоб їхнє середнє значення за банком не було нижчим, ніж мінімально допустимі межі і, одночасно, не були надзвичайно завищені внаслідок власних витрат банку.

Окреслені можливі заходи щодо підвищення ефективності кредитно-розрахункового обслуговування комерційними банками клієнтів, з нашої точки зору, сприятимуть встановленню тісних партнерських взаємин між учасниками кредитних відносин, а відтак і підвищенню конкурентоспроможності окремого банку на грошовому ринку через розширення його можливостей щодо надання різноманітних банківських продуктів кредитного характеру.

Отже, нині, в умовах функціонування в Україні банків з іноземним капіталом з більш професійними менеджерами, складнішими продуктами та послугами саме такі підходи до розширення асортименту та поліпшення якостей кредитних продуктів, набувають особливої актуальності, оскільки дасть змогу посилити конкурентні переваги вітчизняних банків.

3.2. Оптимізація діяльності банківських установ щодо організації депозитних операцій

Беззаперечним нині є той факт, що високі темпи економічного зростання в Україні можливі лише за умови достатніх обсягів інвестиційних ресурсів. Ключову роль в нарощенні достатніх обсягів інвестиційного потенціалу виробничого сектору економіки мають відігравати саме банки, оскільки вони є найголовнішими фінансовими посередниками грошового ринку, які, з одного боку, акумулюють, а з іншого – перерозподіляють тимчасово вільні кошти суб'єктів економіки. За таких обставин, основним пріоритетом завдання регулювання банківської діяльності повинно бути стимулювання інвестиційної активності вітчизняних банків.

З іншого боку, запровадження у практику вітчизняних банківських установ новітніх конкурентоспроможних кредитних продуктів та поліпшення якісних характеристик кредитно-розрахункового обслуговування банками клієнтів можливе насамперед за умови формування довгострокових ресурсів, а саме – шляхом стимулювання залучення коштів населення на депозитні рахунки, які становлять значну частину грошової маси, яка перебуває поза банками. Варто зазначити, що на сьогодні обсяг готівки на руках у населення доволі значний, і ті комерційні банки, які зможуть запропонувати індивідуальним вкладникам більший комплекс високоякісних послуг, отримають у своє розпорядження значні суми додаткових ресурсів.

Розвиток таких послуг вимагає від банківських установ нових підходів до встановлення форм депозитних рахунків, впровадження нової техніки та технології ведення банківських операцій із застосуванням різноманітних засобів (чекових книжок, кредитних карток та ін.). Це дало б змогу більше задовольнити потреби клієнтів банку у різноманітних послугах, поліпшити якість обслуговування, підвищити зацікавленість фізичних осіб у розміщенні своїх коштів на поточних рахунках у банку і таким чином залучити нових вкладників.

Важливість залучення банками коштів для проведення кредитування та інвестування показують дані табл. 3.4, з яких видно,

Таблиця 3.4

Питома вага зобов'язань у пасивах банків

Показники	За станом на 01.01.2009 р.		За станом на 01.11.2009 р.		Темпи приросту, %
	Сума	Процент	Сума	Процент	
Пасиви	926086	100	870308	100	94
Власний капітал	119263	12,9	121540	14,0	102
Зобов'язання	806823	87,1	748767	86	93

*Джерело: Вісник НБУ. – 2009. – № 12 (166). – С. 39.

що зобов'язання банку станом на 01.11.2009 р. становили 86% пасивів, а власний капітал – лише 14%. За останній період спостерігається значне зниження депозитної бази комерційних банків, а саме: за період з 01.01.2009 р. по 01.11.2009 р. аналізований показник зменшився на 1,1 процентного пункту, що значною мірою обумовлено зниженням довіри вкладників до банківських установ.

Варто зазначити, що за відсутності довіри заощадження суб'єктів економіки зберігаються в готівковій формі або спрямовуються в тіньову сферу, що значною мірою обумовлює зменшення можливостей формування банками інвестиційних ресурсів, а відтак і стримує економічне зростання держави. Загалом втрата українськими вкладниками своїх заощаджень, розміщених в Ощадбанку СРСР, діяльність фінансових пірамід 90-х років, висока інфляційність очікування та проблема банкрутства банків, яка наявна нині, зумовлює перед вкладниками необхідність обережного та ретельного вибору банку для розміщення своїх заощаджень. Ця проблема посилюється значною кількістю ліквідованих банків. Так, за станом з 24.06.1992 р. по 01.07.2009 р. кількість банків, вилучених з Державного реєстру банків України, становила 131 [19, с. 61–62].

У стадії ліквідації за станом на 01.10.2009 р. перебувало 12 банків (або 6,1% від загальної кількості банків у Державному реєстрі банків), з яких 9 ліквідується за рішенням НБУ, 3 банки – за рішенням господарських (арбітражних) судів. Заборгованість клієнтів за кредитами перед іншими депозитними корпораціями, що

перебувають у режимі ліквідації, на кінець вересня 2009 р. становила 3,7 млрд. грн., а вимоги клієнтів за депозитами – 0,7 млрд. грн.

Нині в Україні в банківській системі спостерігається нагромадження швидкими темпами валютних і строкових дисбалансів, які проявляються у зростанні розривів (гепів) між обсягами залучених депозитів та наданих кредитів за строковістю та валютою платежу (табл. 3.5). Це вказує на зростання не лише ризиків ліквідності, а й системних ризиків, які створюють загрозу фінансовій стійкості банківської системи.

Таблиця 3.5

Динаміка окремих показників, які характеризують дисбаланси в банківській системі України у 2000–2008 рр.

Показники	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Співвідношення депозитів та кредитів, наданих суб'єктам економіки в іноземній валюті	0,70	0,81	0,73	0,58	0,42	0,36	0,44
Співвідношення довгострокових депозитів та довгострокових кредитів, наданих суб'єктам економіки у тому числі:							
Співвідношення довгострокових депозитів та довгострокових кредитів, наданих суб'єктам економіки в національній валюті	0,80	0,70	0,69	0,67	0,69	0,49	0,21
Співвідношення довгострокових депозитів та довгострокових кредитів, наданих суб'єктам економіки в іноземній валюті	0,51	0,61	0,48	0,40	0,27	0,22	0,13

Коефіцієнт забезпечення довгострокових кредитів довгостроковими депозитами із початку року стрімко зменшувався (з 0,31 на 01.01.2009 р. до 0,16 на 01.01.2010 р.) внаслідок суттєвого перевищення темпів скорочення довгострокових депозитів над кредитами як сектору не фінансових корпорацій, так і сектору домашніх господарств. Складна ситуація спостерігається у співвідношенні довгострокових депозитів та довгострокових кредитів як у національній, так і в іноземній валютах, а саме: ці показники за період 2008–2009 рр. знизилися майже удвічі.

Такі валютні та строкові дисбаланси стали причиною фінансових криз у країнах Латинської Америки та Азії. Так, показник співвідношення депозитів та кредитів в іноземній валюті за останніх п'ять років зменшився з 0,81 до 0,44 і свідчить про те, що на кінець 2009 р. лише на 44% кредити банків в іноземній валюті покриваються внутрішньою ресурсною депозитною базою. Це вказує на зростання ролі зовнішніх залучених джерел, у тому числі іноземних запозичень банків, що в загальному підсумку створює загрозу її фінансовій стійкості через зростання залежності банків від зовнішніх запозичень та шоків на світових ринках капіталів.

З метою подолання негативних явищ на грошовому ринку України та створення сприятливих умов для відновлення фінансового стану банків НБУ запровадив мораторій на дострокову видачу депозитів. Мораторій на дострокове розірвання договорів за депозитними вкладками було введено постановою НБУ № 319 від 13 жовтня 2008 р. [14]. У грудні цей документ було скасовано постановою № 413, у якій банки зобов'язувалися забезпечити позитивну динаміку зростання депозитів з метою недопущення дострокового повернення коштів, розміщених вкладниками [15].

Постановою НБУ № 282 від 12 травня 2009 р. НБУ було відмінено пункт 2 постанови № 413, в якому зазначалося, що банки мають вживати всі необхідні заходи для забезпечення позитивної динаміки зростання депозитів з метою недопущення дострокового повернення коштів, розміщених вкладниками. У цій постанові було зазначено, що метою таких дій є “закріплення окремих позитивних тенденцій, що намітилися у відновленні довіри вкладників до банківської системи”.

Втім, доволі радикальний захід НБУ щодо обмеження впливу банківських ресурсів суттєво не вплинув на підвищення ступеня довіри вкладників до банківських установ. Так, порівняно з 2008 р. у 2009 р. відбувався вплив грошових коштів усіх суб'єктів економіки. Обсяги залучених банками коштів на депозитні рахунки юридичних осіб знизились на 31086 млн. грн. і за станом на 01.01.2010 р. становили 112842 млн. грн. Не менш складна ситуація спостерігається і в заощадженнях на банківських рахунках фізичних осіб, а саме: вплив депозитів за аналізований період становив 4,8% (рис. 3.2).

За таких обставин банківські установи в Україні повинні активізувати свою діяльність у частині залучення тимчасово вільних ресурсів суб'єктів ринку. На сучасному етапі розвитку економіки України депозитні продукти банків порівняно з іншими формами інвестування тимчасово вільних фінансових ресурсів є найбільш простим варіантом розміщення коштів. Оскільки діяльність на фондовому ринку чи на ринку нерухомості потребує розпорядження значними сумами коштів, проблема ефективної діяльності банків із залучення коштів фізичних осіб та суб'єктів господарювання саме на банківські депозити у подальшому набуватиме усе більшої актуальності, особливо за умов нестабільності економічного середовища.

Зазначимо, що останнім часом комерційні банки в Україні перейшли від політики масового залучення коштів клієнтів на ра-

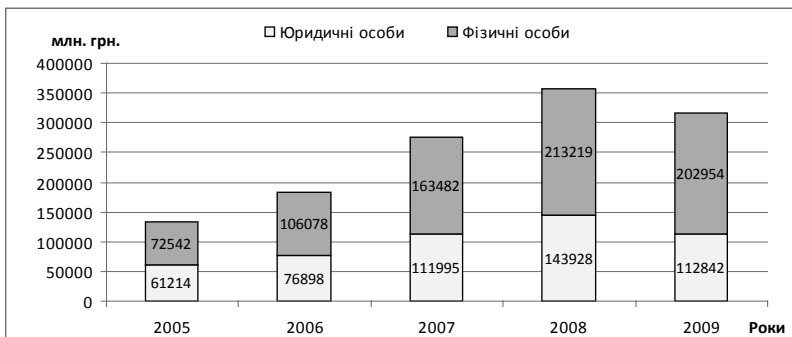

Рис. 3.2. Зміна структури депозитних ресурсів комерційних банків

хунки до тактики формування оптимальної структури банківських пасивів. Це виявляється, насамперед, у проведенні банками окремих акцій, збільшення процентних нарахувань на вклади клієнтів, визначення диференціації процентів за різними видами вкладів залежно від валюти і строків, стимулювання клієнтів через систему маркетингових послуг, аукціони та інші форми заохочення щодо збільшення заощаджень на вигідних умовах тощо.

Втім, з метою активізації процесів залучення коштів населення та юридичних осіб до активного банківського обігу необхідно впроваджувати нові види банківських депозитів, зручних для клієнтів: pow-рахунки; superpow-рахунки; вклади, дохід на які нараховується за складними процентами; депозитні рахунки грошового ринку та різні (святкові, відпускні, інвестиційні) депозити; активніше залучати кошти громадян України в іноземній валюті, залучаючи при цьому до обслуговування й іноземних громадян; пришвидшити реалізацію державної програми цілісної автоматизованої системи безготівкових розрахунків.

Серед випробуваних за кордоном, але не дуже поширених в Україні, форм акумулювання коштів населення є залучення банками різдвяних, відпускних, податкових та інших строкових вкладів, внески на які робляться регулярно (наприклад, щотижня) з метою нагромадження коштів, достатніх для оплати видатків на різдвяні свята чи на час відпустки. Для банків такі методи мобілізації коштів цікаві тим, що вони сприяють зростанню депозитів і стимулюють вкладників розміщувати тимчасово вільні кошти саме на банківські рахунки.

Якщо звернутися до досвіду передових країн світу, то, наприклад у США, комерційні банки для населення відкривають так звані перевідні (або звичайні чекові рахунки). Ці рахунки відкриваються проти вкладу до запитання, переважно невеликого. З клієнта щомісяця береться плата за ведення рахунку, за опрацювання кожного чека, за спеціальні запити (наприклад, припинення платежів). Плата не береться у випадку, коли клієнт повинен залишати на рахунку певну мінімальну суму (за домовленістю з банком); витрати банку на ведення цих рахунків складаються з витрат на опра-

цювання чеків, обслуговування вкладів, виписування рахунків до оплати та поштових витрат.

Іншим доволі поширеним видом вкладних рахунків є спеціальні чекові рахунки, за якими вкладник не проводить щомісяця значної кількості платежів, рідко користується чековою книжкою. Тому встановлюється спеціальна плата за опрацювання кожного чека. Витрати банку складаються з тих самих статей, що й при веденні звичайних чекових рахунків.

Ще один вид вкладних рахунків – рахунки депозитів грошового ринку. Процентна ставка за ними не обмежується, але зняти гроші з нього можна не більше трьох разів на місяць за чеком і тричі на місяць за попередньою вимогою.

Останнім часом у країнах Заходу клієнти банків отримали змогу користуватися так званими pow-рахунками. Ці рахунки поєднали в собі принципи зберігання і використання строкових вкладів та вкладів до запитання – як тільки сума залишку перевищує певну величину, на неї починають нараховувати проценти. Для клієнтів pow-рахунки вигідні тим, що вони, як і вклади до запитання, дають змогу проводити розрахунки за допомогою документа, що є засобом платежу, а головне, як і строкові вклади, pow-рахунки дають право отримувати відповідний дохід. Окрім того, приватна особа може отримати кредит обсягом 50% від залишку на вкладі. Для банку pow-рахунки привабливі тим, що кошти на них зберігаються протягом точно визначеного часу і тому можуть бути використані для довгострокових вкладень.

Іншим не меш перспективним засобом залучення заощаджень вкладників на банківські рахунки є superpow-рахунки, на які нараховується дохід за плаваючою ставкою. Ці рахунки випробували на практиці деякі вітчизняні банки. Втім, на відміну від зарубіжного досвіду, практикою обслуговування таких видів рахунків у вітчизняних банківських установах, не передбачено додаткових послуг. В інших країнах за таким вкладом можна виписувати необмежену кількість чеків або отримувати позики під заставу нерухомості. Такі види банківських вкладів умовно складаються з двох частин: витратно-прибуткової та строково-накопичувальної. Первісно на-

громаджена сума витратно-прибуткової частини вкладу через певний строк (найчастіше через місяць) автоматично переводиться у строково-накопичувальну, після чого на неї нараховуються проценти. Нараховані за процентами кошти одразу ж повертаються до витратно-прибуткової частини вкладу. Клієнт має право у будь-який час повністю або ж частково зняти нараховані за процентами кошти, а також додати на рахунок будь-яку суму. Певного визначеного числа кожного місяця всі незапитані вкладниками проценти та донесені суми також переводяться у витратно-накопичувальну частину вкладу.

Також, наприклад в США, доволі поширеними є рахунки, з яких виплата проводиться на першу вимогу клієнта. Такі вклади засвідчуються видачею ощадної книжки. Витрати банку за цими рахунками складаються з витрат на обслуговування вкладів, виплат процентів тощо. У деяких країнах банки за дорученням клієнтів переказують із ощадних рахунків гроші на сплату за електроенергію, газ, телефон тощо.

Відомі так звані рахунки “зв’язаних коштів”, які об’єднують в єдине ціле різні рахунки: виписування чеків; безкоштовне чекове обслуговування; надання кредитних карток клієнтам; скорочення процентних нарахувань за окремими видами споживчого кредиту тощо. За користування цим рахунком клієнт щомісяця сплачує незначну фіксовану плату. Окрім того, банк може визначати обсяг середнього або мінімального вкладу, за який плата не береться.

Значно поширився у банківській практиці депозит, який відкривається клієнтові при оформленні ним поточного рахунку. Депозит має обов’язковий характер, а його величина і строк вкладення коштів на рахунок визначаються банком. Якщо клієнт не виконує умов цього депозиту, банк може припинити його обслуговування. За своїм характером цей депозит належить до умовного, оскільки вилучення коштів з нього можливе лише у разі закриття клієнтом поточного рахунку. Він вважається безстроковим, що дає змогу банку використовувати його як довгостроковий кредитний ресурс. За мінімальні проценти або вони зовсім не нараховуються, якщо банк не бере з клієнта плати за ведення операцій на поточному ра-

хунку. Банки часто надають цьому депозиту характер заставного, тобто передбачають право вкладника на отримання кредиту в сумі депозиту без додаткового забезпечення, а відтак вклад у цьому разі є гарантією повернення позики.

Для клієнта депозит на термін обслуговування є певною мірою примусовим, тому такі депозити можуть залучати тільки ті банки, що пропонують своїм вкладникам додаткові банківські послуги або зручне і пільгове розрахунково-касове обслуговування. Інакше банк не тільки втратить можливість залучати додаткову клієнтуру, а й може позбутися вже наявної.

Комерційні банки використовують і такий метод залучення вкладів, як установлення залежності між кредитуванням клієнта і нагромадженням на його депозитному рахунку. У цьому разі між банком і клієнтом підписується договір, відповідно до якого банк бере на себе зобов'язання надати клієнту кредит за умови нагромадження і зберігання останнім протягом установленого строку визначеної суми коштів. Формування коштів на депозитному рахунку може відбуватися по-різному: або виходячи з можливостей клієнта, або на основі планових регулярних вкладів. Вигода клієнта при такому депозиті полягає в тому, що він має можливість безперешкодно отримати в банку кредит, причому чим меншим буде розрив між сумою депозиту і сумою кредиту, тим меншим буде встановлений процент за позичкою. У банку при такому кредитуванні значно меншим буде ризик неповернення позички, оскільки він має право спрямовувати на погашення кредиту кошти, що зберігаються на депозитному рахунку. Проте успіх такого методу залучення вкладів залежить від гнучкої процентної політики банку щодо кредитів. Якщо клієнт виявить, що за свій вклад у банку він отримує набагато менше, ніж сплачує банку за кредит (з урахуванням витрат на розрахункове обслуговування), він відмовиться від такої угоди, що для банку стане втратою як потенційних, так і наявних клієнтів.

Ще однією обов'язковою, на наш погляд, умовою підвищення ефективності депозитного обслуговування банками клієнтів є те, що банки повинні звертати особливу увагу на конкурентні переваги

інших банків щодо залучення внесків. Технологічні і маркетингові нововведення будуть виникати все частіше, оскільки банки намагаються привернути увагу своїх клієнтів новими видами внесків, які відповідають нинішнім фінансовим вимогам. Новинками як за кордоном, так і в Україні вважаються індексні депозитні сертифікати, брокерські депозити тощо.

Отже, зростання обсягів і подальше вдосконалення депозитного обслуговування банківських клієнтів може відбуватися через автоматизацію вкладних операцій, пошук та запровадження нових форм взаємовигідного співробітництва банку із вкладниками. До таких форм належать деякі нові види депозитних рахунків, поширені у банківській практиці промислово розвинутих країн, наприклад [90, с. 40]:

- рахунки з управлінням коштами, на яких клієнтам надається можливість зберігати певний мінімум, необхідний для забезпечення поточних розрахунків, а всі суми понад цей мінімум автоматично вкладаються у різні види ліквідних дохідних активів, що забезпечують вищий процент, ніж звичайні рахунки до запитання;

- депозитні рахунки грошового ринку, які є депозитами до запитання, рівень процентних ставок за якими регулярно (наприклад, щотижня) коригується відповідно до змін ринкової норми банківського процента або встановлюється згідно із середнім процентом за державними облігаціями. Ув'язування рівня процентних ставок за вкладами з дохідністю державних цінних паперів може бути додатковим фактором довіри клієнтів до банку, спонукаючи їх розміщувати вільні ресурси на таких рахунках;

- рахунки “зв’язаних послуг”, операції за якими передбачають надання цілого комплексу послуг, в т. ч. дозвіл на виписування чеків понад залишок на рахунку, надання сейфу, кредитної картки, скорочення процентів за деякими видами кредитів.

Перспективним напрямом удосконалення депозитного обслуговування клієнтів є розширення кола депозитних рахунків клієнтів з різноманітним режимом функціонування, що надаватиме вкладникам банку додаткові можливості щодо використання своїх коштів із прийнятним рівнем доходів. У відносинах комерційних

банків з різними групами клієнтів: як з фізичними особами, так і з юридичним, – доцільно було б використовувати депозитні рахунки, що мають змішаний режим функціонування. Корисним щодо цього, як зазначалося вище, може бути досвід зарубіжних комерційних банків у застосуванні pow-рахунків.

З метою оптимізації депозитного портфеля та для забезпечення більшого надходження коштів на строкові та ощадні депозити за необхідне видається запровадження спрощеного режиму функціонування відповідних рахунків, тобто порядку зарахування коштів на вклади, видачі готівки та перерахування з депозитних рахунків. Потрібно ширше застосовувати строкові вклади з додатковими внесками, а також скоротити обмеження на проведення розрахунків із використанням коштів, що містяться на ощадних та строкових депозитах. У перспективі чітке розмежування різних видів депозитів – до запитання, строкових, ощадних – буде поступово зникати, що підтверджується досвідом комерційних банків розвинених країн, де все більше розширюється сфера застосування змішаних типів рахунків.

Ефективним методом додаткового залучення комерційними банками коштів на депозити може бути застосування комплексного обслуговування клієнтури. Крім традиційного кредитно-розрахункового та касового обслуговування, комерційні банки надаватимуть своїм клієнтам додаткові послуги. Постійне розширення діапазону послуг, зниження їхньої вартості, поліпшення якості кредитно-розрахункового та касового обслуговування, надання різноманітних консультацій сприятимуть збільшенню обсягів кредитних ресурсів банку, забезпечуючи йому належний рівень прибутковості при проведенні активних операцій.

З метою обслуговування клієнта з максимально можливим комфортом традиційними заходами банків є розширення мережі філій та продовження часу обслуговування. Однак із розвитком сучасних технологій нині в банківській практиці більш доцільно користуватися віддаленим (дистанційним) банківським обслуговуванням фізичних і юридичних осіб через банкомати, управління рахунком (банкінг) по телефону, через мережу Інтернет тощо.

Технологія дистанційного управління передбачає надання клієнтом розпоряджень банку щодо його власного рахунку. За допомогою цього виду обслуговування клієнт матиме змогу проводити практично всі операції, пов'язані з банківським обслуговуванням. Основним напрямом розвитку банківського дистанційного обслуговування клієнтів у майбутньому будуть такі канали просування банківських послуг, як маркетинг через Інтернет, інтерактивні філії, всесвітня телевізійна мережа (Web-TV).

Конкуренція у банківській галузі так загострилася, що постійний пошук і впровадження нових видів депозитних продуктів для багатьох банків є питанням не лише лідерства, але й виживання. Одна з інновацій полягає у створенні дебетової карточки, яка застосовується як при проведенні електронних комерційних операцій, так і в банкоматах. Поки що існуючі дебетові карточки не приймаються в якості електронного платежу, оскільки персональні комп'ютери при їхньому використанні не можуть забезпечити потрібної міри безпечності, як це можливо, наприклад, для кредитних чи оффлайнових дебетових карток, що емітуються банками-членами міжнародних асоціацій VISA і Master Card. Збільшення обсягу ринку платіжних карток в Україні багато в чому залежить від банків, які впроваджують цей вид послуг, від проведеної ними рекламної компанії. Більшість потенційних клієнтів недостатньо проінформовані про перевагу безготівкових розрахунків. Тому необхідно вдатися до продуманої стратегії маркетингу.

Розглянуті напрямки розвитку депозитного обслуговування банками клієнтів можуть сприяти розширенню сфери діяльності комерційних банків в Україні, їхній адаптації до нових умов ринку і зростаючих потреб клієнтури у повноцінному комплексі послуг, адекватному вимогам сучасного стану економіки. Для цього банку необхідно стимулювати юридичних та фізичних осіб розміщувати свої кошти саме у комерційних банках. Серед таких основних стимулів виокремлюють: 1) обсяг нарахувань процентних ставок за депозитами; 2) порядок виплати процентів; 3) можливість капіталізації нарахованих процентів; 4) умови зміни процентної ставки.

Отже, серед методів стимулювання залучення коштів на різні види депозитів суттєву роль відіграє процентна політика банку. Нині у цій сфері відсутні певні стійкі схеми. Процентна ставка за вкладами переважно визначається банком з кожним конкретним клієнтом на договірних засадах. Водночас процент безпосередньо пов'язаний з умовами депозиту: сумою, строком, порядком вилучення.

З точки зору банку процент, що виплачується за депозитами, є важливим інструментом управління процесами формування і використання грошових нагромаджень підприємств та населення і одночасно ефективним засобом у конкурентній боротьбі банків за вкладників. Конкретні обсяги процента за вкладними операціями складаються під впливом попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів. Однак високі темпи інфляції в країні знижують ефективність цього стимулу до розміщення коштів у банках, знецінюючи вклади юридичних та фізичних осіб. Щоб утримати кошти клієнтів, банки змушені постійно підвищувати процентні ставки за вкладками.

Так, останнім часом із метою нарощення ресурсної бази спостерігається підвищення процентних ставок за депозитами. Процентна політика банків на депозитному ринку була спрямована на залучення довгострокових ресурсів у національній валюті. У листопаді 2009 р. активно просувалися акційні вклади із більш високими, порівняно з попереднім місяцем, процентними ставками. Крім того, наближення кінця фінансового року обумовлювало необхідність залучення банками додаткових строкових коштів без вільного доступу до користування ними з боку вкладників, що позначалося на зростанні дохідності депозитів.

У листопаді процентні ставки за депозитами, залученими на рахунки суб'єктів підприємництва, в національній валюті збільшилися на 1,1 процентного пункту до 12,0% річних, а в іноземній валюті – на 0,4 процентного пункту до 8,8% річних (зокрема, в доларах США – на 1,6 процентного пункту до 10,1% річних).

В умовах суттєвого звуження можливості доступу банків до зовнішніх ринків вклади населення були головним джерелом фінансування банків, які пропонували підвищені процентні ставки за різними акційними депозитами у національній валюті. Вартість

депозитів, залучених протягом листопада від фізичних осіб, у національній валюті зросла на 0,2 процентного пункту до 15,5% річних, в іноземній валюті залишилася на рівні 10,2% річних (у доларах США – зростання з 10,4 до 10,5% річних). Така процентна політика стосовно вкладів населення в іноземній валюті обумовлена зниженням зацікавленості у формуванні ресурсної бази в іноземній валюті внаслідок звуження спектра категорій позичальників та напрямів кредитування (рис. 3.3).

Втім, підвищення ставок за депозитними операціями банків призводить до скорочення банківської маржі, оскільки, відповідно, повинні зростати і проценти за активними операціями, інакше можуть знизитися обсяги прибутку та рівень рентабельності банку. Однак підвищення процентів за кредитами може зумовити і падіння попиту за ними, тому процес зростання процентних ставок за пасивними та активними операціями має певні об'єктивні межі, які визначаються загальним станом економіки фінансів і грошового обігу в країні.

Нині одним із способів стимулювання вкладів є застосування процентної ставки, що прогресивно зростає залежно від часу фактич-

Рис. 3.3. Зміна облікової ставки НБУ та процентних ставок за кредитами і депозитами комерційних банків

ного перебування коштів на рахунку. З метою компенсації інфляційних витрат комерційні банки можуть пропонувати вкладнику виплату процентів наперед. У випадку дострокового розірвання депозитної угоди банк може утримати проценти від основної суми вкладу.

За таких обставин, враховуючи обмежені можливості банків щодо залучення додаткових обсягів депозитів ціновими методами, банки повинні створювати конкурентоспроможні умови не лише клієнтам, а й забезпечувати максимально можливий перелік депозитних продуктів для тих суб'єктів ринку, з якими клієнт проводить операції в процесі своєї діяльності. Загалом подальше збільшення ролі депозитних операцій банків, підвищення їхнього розвитку до рівня світових стандартів будуть відбуватися в міру створення у нашій країні всіх необхідних умов, які характерні ринкової економіці.

Не менш важливим при розгляді проблем депозитного обслуговування банками клієнтів є те, що за умов загострення кризових явищ в економіці України, вплив широкого кола банківських ризиків підриває надійність банків і довіру населення до банківської системи, що, відповідно, може призвести до небезпеки переведення рахунку клієнта до іншого банку чи дострокового вилучення вкладу. Значний рівень ризику банківської діяльності спричинений тим, що банк як специфічний суб'єкт господарської діяльності діє на перетині фінансових, матеріальних та інформаційних потоків суспільства, що обумовлює необхідність розробки ефективної системи регулювання ризиків депозитних операцій банків, враховуючи можливі негативні наслідки настання ризиків, як для клієнта та самих банків, так і для економіки країни загалом.

Серед різноманітних систем захисту, які наявні нині, програми страхування депозитів відіграють основну роль. Страхування депозитів – це надзвичайно корисний інструмент, що може протистояти банківським кризам як на макро-, так і на мікрорівні. На макрорівні страхування депозитів дає змогу мінімізувати негативний вплив банківських ризиків та сприяє зміцненню довіри до банківської системи. Щодо мікрорівня, то страхування депозитів захищає банківські рахунки пересічних громадян. З огляду на за-

рубіжний досвід, страхування депозитів може попередити згубні наслідки масового вилучення вкладниками своїх коштів з банків та інших фінансово-кредитних установ, що завдає шкоди грошовій та платіжній системам країни.

У банківській системі є два напрями захисту власників вкладів: внутрішній і зовнішній (рис. 3.4).

Внутрішній захист заощаджень населення базується на забезпеченні стабільності та підвищенні ефективності функціонування банківської системи. Він охоплює: створення адекватної реальним економічним умовам системи управління ризиками комерційних банків; забезпечення правового захисту прав та інтересів банків у їхніх взаємовідносинах із клієнтами та органами державного управління; підвищення ефективності банківського нагляду.

У зв'язку з цим, важлива також переорієнтація політики банків від мети отримання короткострокової вигоди до довгострокових стратегій розвитку. Ідеться про розроблення бізнес-концепцій, довгострокових маркетингових стратегій, оптимізацію операцій і витрат, зростання інвестицій у нові технології та системи управління, удосконалення організації діяльності філій тощо. Крім того, посилення внутрішнього захисту депозитів пов'язане з пришвид-

Рис. 3.4. Напрями захисту депозитів

шенням проведення адміністративної і судової реформ. Поєднавши реальний захист прав кредитора з раціональною організацією банками системи управління ризиками, можна забезпечити підвищення захисту заощаджень населення.

Зовнішній захист депозитів має на меті створення спеціальних фондів, які є гарантом повернення вкладів на випадок банкрутства окремих банків або кризи банківської системи. Першочергове завдання системи страхування депозитів – це сприяння стабільності банківської системи, пришвидшення мобілізації заощаджень і захист власників вкладів.

Необхідність широко запроваджувати систему страхування банківських депозитів обумовлена, насамперед, таким обставинами:

- загальним спадом довіри до банків;
- потребою надання допомоги тим банкам, які потрапили у скрутну фінансову ситуацію;
- необхідністю стабілізації фінансових ресурсів банків – усунення причин до передчасної ліквідації депозитів вкладниками, занепокоєними станом їх надійності;
- обов'язком захисту клієнта, який не завжди володіє достовірною інформацією про фінансовий стан банку, якому довіряє свої заощадження.

Деякі дослідники вважають, що створювати систему страхування депозитів у країнах з перехідною економікою недоцільно, оскільки це потребує значних матеріальних витрат [40, с. 35]. Втім, на наш погляд, проблему гарантування вкладів, безумовно, необхідно вирішувати саме через створення повноцінного страхового фонду в масштабах банківської системи загалом.

У країнах ЄС проблема гарантування повернення вкладів вважається настільки важливою, що спеціально виокремлюється з масиву відносин у банківській сфері в окремий інститут. Із цього питання ухвалено Директиву Європейського парламенту та Ради 94/19/ЄС від 30 травня 1994 р. щодо схем гарантування депозитних вкладів.

Загалом всі системи страхування депозитів поділяються на два види. Перший, що спирається на досвід США, передбачає створення особливого державного чи підконтрольного державі ор-

гану, діяльність якого фінансується спільно банками та державою. За такого варіанта всі банки зобов'язані брати участь у гарантуванні вкладів. Подібна модель застосовується в Канаді, Великобританії, Японії, її частково використовують країни, що розвиваються, і вперше запроваджують страхування банківських вкладів. Другий варіант поширений у Західній Європі і базується на німецькому досвіді. У цьому випадку системою гарантування вкладів керують асоціації банків. Відповідно участь банків у такій системі добровільна, а державне фінансування відсутнє. Так захищають вкладників у Франції, Швейцарії, Нідерландах та інших країнах.

За умов світової фінансової кризи, практично всі розвинені країни розширили або створили гарантії закладами: у США гарантоване державою страхове покриття банківських вкладів збільшено з 100 до 250 тис. дол., міністри фінансів країн ЄС схвалили поетапне підвищення мінімальних гарантій за приватнихкладах з 20 до 100 тис. євро до кінця 2011 р., при цьому першим етапом буде підвищення наявного мінімуму до 50 тис. євро на середину 2009 р. Аналогічні кроки запроваджено також у Новій Зеландії, Тайвані, Гонконгу, Сінгапурі, Малайзії, Індонезії, Філіппінах, Таїланді. В Україні теж рівень гарантування вкладів фізичних осіб підвищено до 150 тис. грн., однак це суттєво не вплинуло на відплив коштів із банків. Тому одним з головних напрямів, пов'язаних з оптимізацією взаємодії банківського і реального секторів економіки, є відновлення довіри населення до банків і залучення в економіку коштів приватних вкладників.

Загалом діюча система захисту інтересів вкладників є прикладом каси, що формується за рахунок внесків комерційних банків-учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). Як за європейським, так і за українським законодавством участь банків у схемах гарантування вкладів обов'язкова. Проте в країнах ЄС той чи інший кредитний інститут має право не брати участі у схемі гарантування повернення вкладів, якщо він належить до системи, яка належним чином забезпечує його ліквідність та платоспроможність, а також пропонує вкладникам щонайменше рівнозначний офіційній схемі гарантування ступінь захисту вкладів.

За українським законодавством схема, розроблена у законі про гарантування вкладів, є безальтернативним “вибором” банків, що дає підстави стверджувати про необхідність удосконалення діючого порядку гарантування вкладів фізичних осіб шляхом розробки механізму, який більшою мірою враховував би інтереси банків.

Хоча за весь період існування ФГВФО виконував свої функціональні завдання щодо проведення відповідних виплат і кілька разів підвищував обсяг гарантованої суми відшкодування, дедалі очевиднішою стає основний недолік діючої системи – ризик значних фінансових втрат у випадку ліквідації банку. За відсутності відкритого доступу до інформації про обсяги непогашення боргів банків, які ліквідуються, та орієнтовну вартість активів, які залишилися, навіть інформація про виплати гарантованих сум відшкодування за банками, які ліквідуються, вказує на масштабність проблем для їхніх вкладників.

На сьогодні в Україні об’єктивно виникла потреба в ефективнішій і прогресивнішій системі захисту інтересів вкладників. Зокрема доцільно розширити джерела формування коштів ФГВФО за рахунок частини консолідованого прибутку НБУ, підвищити базову суму гарантованої компенсації, запровадити прогресивну шкалу компенсації вкладів, а також диференціювати внески банків залежно від строків та обсягів залучених пасивів.

Окрім захисту коштів дрібних вкладників, система страхування депозитів повинна також захищати безпеку платіжної системи, запобігати виникненню кризових ситуацій, сприяти роботі з проблемними банками тощо. Страхування депозитів – лише один із компонентів системи фінансової безпеки, передбачає також надійний правовий режим, стабільне макроекономічне середовище, дотримання стандартів бухгалтерського обліку й аудиту, адекватну систему ліцензування, жорсткий пруденційний нагляд, належний режим розкриття інформації. Основні риси ефективної системи страхування депозитів – належний рівень інформування громадськості; чітко визначені вигоди, повноваження та обов’язки страхувальника депозитів; обов’язкова участь банків; тісна координація роботи задіяних установ; зважена цінова політика, що утримує від високих ризиків.

Отже, на сьогоднішній день комерційні банки мають багато можливостей щодо страхування чи гарантування вкладів населення. Універсальної моделі організації програми захисту депозитів немає, оскільки кожний банк враховує нормативно-правовий режим, економічне та фінансове становище країни. Страхування банківських вкладів в Україні має перспективи для подальшого розвитку і вдосконалення. Для цього необхідно запровадити страхування не лише фізичних, а і юридичних осіб, розширити повноваження Фонду, прив'язувати зростання обсягу відшкодування банківських вкладів до ВВП на душу населення, встановити диференційований обсяг регулярних внесків до фонду залежно від ризиковості їхньої діяльності, встановити плату за користування тимчасово вільними залишками коштів фонду на рівні плати за використання бюджетних коштів комерційними банками.

3.3. Перспективи розвитку нових сегментів ринку банківських послуг в Україні

Можливості реалізації банківських продуктів визначаються наявністю відповідного ринку як невід'ємної складової частини усього ринкового механізму національної економіки. Фундаментом формування ринкових відносин і ринкових структур, що забезпечують умови глибинної структурної перебудови економіки, розвиток ринкових відносин, є створення ринку банківських послуг як необхідного елемента забезпечення реалізації банківських продуктів як результату діяльності банку. Саме тому, враховуючи те, що комерційні банки є специфічними підприємствами, які виконують функцію фінансового посередництва, їхня комерційна діяльність розпочинається із дослідження ринку. Розширення сфери послуг і підвищення її частки в структурі суспільного виробництва приводить до того, що банківські послуги набувають все більшого значення для становлення і розвитку ринкових відносин, а саме: у забезпеченні фінансовими ресурсами, стають елементом економічного зростання національної економічної системи в умовах конкуренції як на вітчизняних ринках, так і на світових.

Під словом “ринок” потрібно розуміти систему економічних відносин, пов’язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів. У загальному розумінні ринкова система – це економічна система, що працює заради прибутку, на задоволення економічного інтересу. Основні умови ринкового господарства такі: 1) суспільний поділ праці, що ґрунтується на спеціалізації, яка визначається порівняльними перевагами або відносно меншою альтернативною вартістю виробництва; 2) економічна відокремленість суб’єктів господарювання, що зумовлена наявністю різних форм власності; 3) вільний обмін ресурсами, який забезпечує вільне ціноутворення та ефективне господарювання.

Оскільки ми розглядаємо банки як фінансові посередники, то, відповідно, враховуючи специфіку їхньої діяльності, потрібно зазначити, що вони функціонують у ролі продавців або покупців практично у всіх секторах ринкової економіки. Комерційні банки функціонують на кожному із сегментів фінансового ринку, проте їхня роль, поряд із іншими інституційними установами, є основною і визначальною. Це зумовлено тим, що сучасна економіка, економіка ринкового типу, потребує функціонування ефективного перерозподільчого механізму. Саме банки забезпечують оптимальну взаємодію суб’єктів ринку, що мають надлишкові заощадження, із суб’єктами, які мають їх недостатньо. Для того, щоб така взаємодія відбулася, необхідно забезпечити трансформацію строків, обсягу ресурсів та інтересів кінцевих позичальників та кінцевих кредиторів, що на практиці й реалізують саме банки. Завдяки трансформаційній діяльності банків забезпечуються більш широкі можливості взаємодії суб’єктів відтворення, що сприяє належному відновленню виробництва та економічних відносин суспільства.

З огляду на викладене, механізм, який переміщує потоки грошових коштів від населення до виробництва, створюється завдяки розвитку інфраструктури фінансового ринку, яка в умовах ринкової економіки має обслуговуючий характер щодо фінансового ринку і забезпечує його нормальне функціонування як на мікро-, так і на макроекономічних рівнях, відображаючи внутрішній і зовнішній попит

та пропозицію фінансових активів у межах централізованої саморегулюючої системи глобальних та регіональних фінансових ринків.

Основні суб'єкти фінансового ринку – це фінансові посередники, які утворюють доволі багаточисельну групу і повинні забезпечувати посередницький зв'язок між продавцем і покупцем фінансових інструментів. У вітчизняній літературі найпоширенішим є поділ фінансових посередників на дві групи: 1) банки; 2) спеціалізовані фінансово-кредитні інститути.

Ключове місце серед фінансових посередників на ринку займають банки. Це зумовлено, насамперед, такими основними факторами:

- через банки проходить грошовий обіг як окремих суб'єктів ринку, так і економіки загалом;

- банки, створюючи сприятливі умови для функціонування реального сектору економіки, забезпечують неперервність кругообіг капіталу в процесі розширеного відтворення;

- банки забезпечують переміщення грошових заощаджень домашніх господарств в обіг підприємств. Ці заощадження є найбільшим джерелом інвестицій в економіку, проте вони перебувають у великій кількості власників, їхні індивідуальні обсяги невеликі, тому, без банків їх акумулювати і перерозподілити неможливо;

- банкам як фінансовим посередникам вдається подолати протиріччя, що виникає в економічній системі між надлишком грошових нагромаджень в одних її секторах та потребою у залученні додаткових грошових ресурсів для інвестування – в інших;

- банки мають можливість надавати економічним суб'єктам широкий асортимент різних послуг, тоді як інші посередники спеціалізуються на окремих, часто обмежених фінансових послугах;

- на банки припадає більша частка в перерозподілі позичкових капіталів на грошовому ринку в країнах з перехідною економікою, оскільки сектор спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів ще не сформований;

- оскільки комерційні банки беруть участь у депозитній емісії, тому їхня діяльність надзвичайно вразлива і чутлива для економіки і потребує регулювання з боку центрального банку.

Як вже зазначалося, поряд з банками на фінансовому ринку функціонують і спеціалізовані фінансово-кредитні інститути. Проте діяльність банків як фінансових посередників має суттєві відмінності. Це зумовлено тим, що клієнти мають можливість вільно розпоряджатися вкладеними у банк коштами, вилучати їх на вимогу, чи проводячи розрахунки зі своїми контрагентами. Проводячи відповідні операції, банки керуються малою імовірністю одночасного вилучення коштів усіма вкладниками і тому виплати з одних рахунків компенсуються відповідними надходженнями на інші. Обслуговувати розрахунки та платежі можуть лише банки. Спеціалізовані фінансово-кредитні інститути, залучивши кошти від суб'єктів економіки, стають як користувачами, так і розпорядниками цих коштів, проте отримувати і переказувати їх можна лише через банк. Отже, вони також стають клієнтами банку, оскільки останні сприяють формуванню їхніх грошових фондів, проводять розрахунково-касове та кредитне обслуговування і через це мають можливість впливати на їхню діяльність.

Оскільки на фінансовому ринку реалізуються різного роду фінансові послуги, то в складі фінансового ринку доцільно виокремити вужче поняття, яке б характеризувало особливості діяльності банків, – це ринок банківських послуг. Загалом ринок банківських послуг – це ключовий елемент фінансового ринку, виокремлений за критерієм головних інститутів, які забезпечують його функціонування, а саме: банків, оскільки вони домінують у цій сфері, то власне цей сегмент є основою і головною складовою фінансового ринку.

Сьогодні у сфері надання банківських послуг змагання за клієнта стало жорстким. Оскільки стандартна економічна модель ринкової структури припускає виживання продукції з низькою вартістю, то клієнти повинні мати вигоду з більш низьких цін і більш широкого вибору банківських послуг. Наявність ринку банківських послуг пришвидшує рух капіталу, знижує собівартість банківського продукту загалом та задовольняє потреби споживача банківських послуг щонайліпше. Незважаючи на те, що поняття “ринку банківських послуг” неодноразово вживається в тексті різних як нормативних, так і економічних видань, воно не чіткого визначення. Саме тому, з переходом до ринкових

відносин, проблема розвитку ринку банківських послуг, удосконалення банківського обслуговування населення набула особливої актуальності і вагомості. Цьому сприяли такі фактори: по-перше, змінилася структура банківської системи, по-друге, соціально-економічна роль банків у ринковому господарстві передбачає розширення сфери і підвищення якості банківських послуг населенню, по-третє, у міру проведення ринкових реформ і зростання добробуту населення усе більша його частка потребує якісного банківського обслуговування.

На нашу думку, з функціонального погляду ринок банківських послуг потрібно розглядати як сферу ринкових відносин, що є механізмом, який акумулює і перерозподіляє вільні грошові кошти суспільства між різними секторами і галузями, що дає змогу забезпечити практичний перерозподіл вартості для нормального перебігу індивідуальних відтворювальних процесів та створити належні можливості для регулювання грошово-кредитних відносин в економіці загалом для підтримання оптимальних умов неперервності суспільного відтворення.

З організаційного погляду ринок банківських послуг – це сукупність банківських установ, що пов'язані між собою й утворюють певну підсистему, яку можна розглядати як самостійно діючу, що, на нашу думку, дає підстави вважати його самостійною підсистемою фінансового ринку. Ринок банківських послуг має особливі риси, які відрізняють його від інших ринків: 1) він тісно пов'язаний зі всіма сегментами товарного ринку, оскільки в умовах товарно-грошових відносин жодний сегмент товарного ринку не може функціонувати без споживання банківських послуг; 2) безпосередньо пов'язаний з рухом грошей; 3) є складовою фінансового ринку, оскільки будь-яке переміщення грошових коштів на фінансовому ринку вимагає платіжного обслуговування, що проводиться банками.

Отже, ринок банківських послуг можна розглядати: по-перше, як економічний простір, тобто систему зв'язків та відносин з приводу взаємодії попиту та пропозиції на банківські послуги; по-друге, як сукупність банківських установ та механізмів ринкової інфраструктури; по-третє, спосіб організації форм взаємозв'язків між суб'єктами ринку з метою досягнення критерію найвищої

ефективності. Отже, підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо визначити ринок банківських послуг як економічну систему взаємовідносин між його суб'єктами, що забезпечують реалізацію попиту на банківські послуги з боку клієнтів та пропозицію цих послуг банками на основі сформованої ціни. Цей ринок доцільно сегментувати – ринок на дрібні однорідні сегменти, що, відповідно, дає змогу виокремити групи клієнтів з близькими або ідентичними потребами. Доцільно виокремити певні умови сегментування, а саме: 1) сегмент повинен бути доволі значним, щоб виправдати витрати на його виявлення та розробку і реалізацію необхідних йому продуктів; 2) реакція клієнтів одного сегменту на дії банку повинна суттєво відрізнятися від реакції іншого сегменту.

Сегментування ринку банківських послуг дає можливість: доволі точно проаналізувати цільовий ринок і його потреби; визначити переваги і недоліки банку в конкурентній боротьбі за нові ринки; створити необхідну базу для розробки довгострокової стратегії банку. Основні ознаки сегментування ринку банківських послуг такі: 1) поділ залежно від виду банківських послуг, які реалізуються (рис. 3.5); 2) за клієнтською ознакою.

Наступний критерій, за яким пропонуємо сегментувати ринок банківських послуг – це клієнтська ознака, тобто виокремлення

Рис. 3.5. Класифікація ринку банківських послуг за продуктовою ознакою

складових ринку, залежно від юридичного статусу клієнтів. Відповідно, клієнти банку поділяються на юридичних і фізичних осіб. На нашу думку, це зумовлено тим, що потреби фізичних осіб різнопланові і швидко змінюються.

Окрім того, на потребу в тих чи інших послугах фізичної особи, впливає дуже багато факторів, а саме: стать, вік, сімейний стан, професійне спрямування. Споживачами оптових банківських послуг є, відповідно, юридичні особи, а роздрібних – фізичні. Тому в структурі ринку банківських послуг пропонуємо виокремити ринок оптових банківських послуг і ринок роздрібних банківських послуг (рис. 3.6).

Виокремлення зазначених сегментів можливе з огляду на класифікацію банківських послуг на роздрібні та оптові і передбачає розмежування діяльності банків, спрямованої на обслуговування приватних, фізичних осіб, які є для банків роздрібними клієнтами, і спрямованої на обслуговування корпоративних клієнтів, підприємств (юридичних осіб у широкому розумінні).

Доцільність виокремлення саме сегмента ринку роздрібних банківських послуг як складової ринку банківських послуг в умовах розвитку вітчизняної економіки обумовлена такими факторами:

– по-перше, на руках у населення нагромадилась велика кількість грошових коштів, які є для банків привабливими ресурсами;

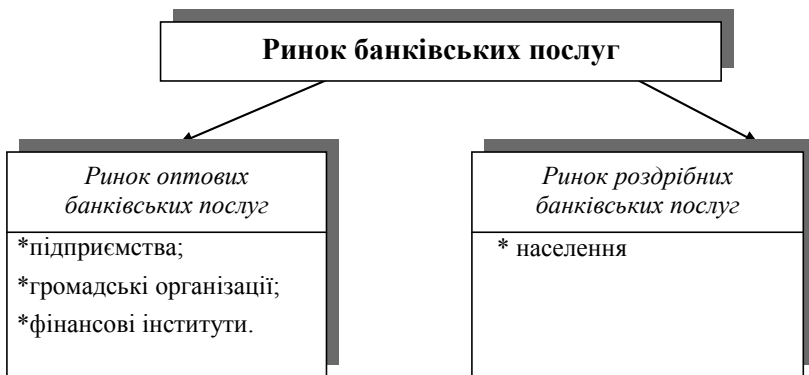

Рис. 3.6. Класифікація ринку банківських послуг за клієнтською ознакою

– по-друге, активізується процес формування споживачів банківських послуг – фізичних осіб;

– по-третє, напрямок обслуговування роздрібних клієнтів, фізичних осіб вже не розглядається банками як неприбутковий та малорентабельний;

– по-четверте, роздрібний ринок ще не сформований повністю, клієнти на ньому є більш мобільні, відповідно, конкуренція менш інтенсивна, ніж на оптовому ринку, де клієнти прив'язані до конкретного банку;

– по-п'яте, великі корпоративні клієнти, в основному, вже поділені між банками, тому останні змушені вступати у конкурентну боротьбу за роздрібних клієнтів.

Отже, вважаємо, що ринок роздрібних банківських послуг – це економічно обумовлена система взаємовідносин між його суб'єктами: банками, які забезпечують пропозицію роздрібних банківських послуг і формування на них ціни, та фізичними особами, які формують попит на різноманітні послуги. Забезпечення нормального конкурентного середовища – необхідна складова ринку роздрібних банківських послуг, яка є умовою дотримання інтересів споживачів, підвищення якості та кількості послуг, що надаються.

Для ринку роздрібних банківських послуг, як і для будь-якого ринку, характерні такі елементи, як попит і пропозиція, конкуренція, ціна. Відповідно, на цьому ринку є свої об'єкти і суб'єкти. Хоча ринок роздрібних банківських послуг і є складовою ринку банківських послуг, він має свої особливості і його необхідно розглядати як окремий елемент ринкової системи.

Необхідні умови функціонування ринку роздрібних банківських послуг в економічній системі такі: регулювання і регламентація ринкових відносин на ринку роздрібних банківських послуг вітчизняним законодавством; наявність портфеля різноманітних послуг; ринкове ціноутворення на роздрібні банківські послуги; зважене державне регулювання ринку роздрібних банківських послуг з метою підтримання його стабільності; прозорість інформа-

ції про стан і тенденції розвитку ринку роздрібних банківських послуг та його учасників.

Щодо ринку роздрібних банківських послуг, то доцільно виокремити його інституційну структуру, під якою розуміється сукупність організаційно-правових форм, які забезпечують формування попиту і пропозиції, купівлю-продаж роздрібних банківських послуг, а також його регулювання.

Суб'єкти ринку роздрібних банківських послуг такі:

1. Центральний банк, який має регулювати функціонування ринку роздрібних банківських послуг з боку держави.

2. Комерційні банки, які пропонують фізичним особам різноманітні банківські послуги, тобто формують пропозицію.

3. Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, які створюють конкуренцію для комерційних банків, оскільки різними шляхами намагаються залучити вільні грошові кошти населення.

4. Фізичні особи, які є власниками вільних грошових коштів, а також єдиними споживачами роздрібних банківських послуг, формують попит.

Становлення й ефективний розвиток повноцінного ринку банківських послуг загалом та ринку роздрібних банківських послуг зокрема – це одне із найважливіших завдань у загальній стратегії реформування економічної системи нашої країни на ринкових засадах.

Особливої уваги заслуговує питання правового регулювання функціонування ринку банківських послуг. В Україні ухвалено законодавчі та нормативні акти, на основі яких регламентується діяльність банків у процесі обслуговування клієнтів, проводячи різноманітні операції. До переліку таких основних нормативних документів належать: Закон України "Про банки і банківську діяльність", Закон України "Про Національний банк України", Інструкція "Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті", Положення "Про порядок здійснення емісії пластикових карток і здійснення операцій з їх застосування", Положення "Про кредитування", Інструкція "Про порядок відкриття, використання та закриття рахунків у національній та іноземній валютах" та ін. Проте в жодному з них не вказано, що потрібно розуміти під

поняттям “ринок банківських послуг” і яким чином проводиться його регулювання.

У Законі України “Про банки та банківську діяльність” зазначено, які банківські послуги можуть надаватися банками. В цьому законодавчому акті вказано й те, що банківські послуги можуть надаватися небанківськими установами на підставі ліцензії на проведення окремих банківських операцій та в порядку, визначеному законами України. Майже всі послуги банк може надавати на підставі ліцензій, отриманих від НБУ, який, відповідно, має право на їхнє відкликання. Отже, за НБУ формально закріплюється функція регулювання ринку банківських послуг. Проте методологічно не відокремлюються банківські послуги від банківських операцій і не встановлюється механізм функціонування ринку банківських послуг загалом та його структурних частин. Тому, вважаємо, якщо такі механізми не передбачені в Законі України “Про банки та банківську діяльність”, то необхідно розробити і прийняти законодавчий документ, в якому було б детально обумовлено особливості функціонування ринку банківських послуг, суб’єктів цього ринку, чітко зазначено, що потрібно вважати банківською послугою, подано перелік банківських послуг та специфіку його регулювання з боку НБУ, а також особливості функціонування саме ринку роздрібних банківських послуг. Усі зазначені аспекти можуть бути обумовлені в Законі України “Про функціонування та регулювання ринку банківських послуг”.

Зважаючи на те, що в Україні практично всі банки універсальні і мають ліцензії на надання повного спектру банківських послуг, а спеціалізованими вважаються банки, якщо більше 50% його активів є активами одного типу, тому для розвитку ринку банківських послуг доцільним було б удосконалити українське банківське законодавство з метою сприяння розвитку спеціалізації на ринку банківських послуг. Важливе й ухвалення закону про створення дочірніх спеціалізованих банків при великих банках. Відповідно, для таких банків необхідно розробити й окремі нормативи, порядок регулювання їхньою діяльністю, розробити пільговий механізм оподаткування. Розвиток таких банків призведе до зниження собівартості послуг, підвищення продуктив-

ності праці, що, відповідно, стимулюватиме розвиток відповідних банківських послуг.

Якщо взяти до уваги ранні етапи формування ринкових відносин в Україні, то вітчизняні банки майже не приділяли багато уваги роздрібному обслуговуванню, що було зумовлено здебільшого низьким рівнем прибутковості цього напрямку діяльності, а також і тим, що кошти населення розглядалися тільки як дешеві ресурси для подальшого їхнього використання на фінансування корпоративних клієнтів. Обслуговуванням фізичних осіб на цьому етапі займався Ощадний банк.

Така ситуація була зумовлена тими факторами, які не залежали від самих банків, а мали об'єктивний характер. Зокрема, сфера банківської діяльності була обмежена низьким рівнем доходів населення, а відтак і незначною їхньою часткою, яка могла б бути спрямована на заощадження коштів та, відповідно, формування ресурсної бази банківських установ.

Можливості формування та розвитку в Україні повноцінного ринку роздрібних банківських послуг для населення залежатимуть від вирішення проблем макроекономічного характеру, зокрема:

- подолання недовіри населення до банківських установ, що було пов'язано із втратою значної кількості заощаджень на початку 90-х років;
- підвищення рівня доходів більшої частини населення, що дасть змогу банкам реалізовувати повноцінні стратегії з широким розмаїттям відповідних послуг для населення;
- збільшення залучення іноземного капіталу у вітчизняний банківський бізнес, що дасть змогу активно використовувати як досвід, так і сучасні технології з обслуговування населення, якими володіють зарубіжні банки.

Формування ринку роздрібних банківських послуг – це об'єктивна необхідність, відповідь на тенденції розвитку світової банківської системи. Зі зростанням економіки України, збільшенням заощаджень населення ринок роздрібних банківських послуг набуватиме дедалі вагомішого значення.

Економічна ситуація в Україні має тенденції до постійних змін, тому доволі динамічно розвивається і ситуація на роздрібному ринку банківських послуг. Відбувається перерозподіл частки цього ринку між учасниками, змінюється їхня кількість і склад, значно зростає рівень вимог зі сторони клієнтів-фізичних осіб. На ринку виникають нові послуги та способи їх надання, крім цього держава періодично удосконалює політику у сфері регулювання ринковими взаємовідносинами. Тому будь-який банк, який має намір продовжувати свою діяльність, повинен адекватно реагувати на зміни. Окрім цього, він має ставити перед собою завдання щодо розвитку та досягнення позиції лідера на ринку, постійно прогнозувати зміни та планувати відповідні заходи для досягнення поставлених цілей. У більшості випадків ці завдання можна вирішити шляхом зміни структур банку та бізнес-процесів і способів управління ними, а також за допомогою пропозиції нових послуг та удосконалення вже наявних. Отже, цілеспрямований і динамічний розвиток банку обумовлюється, перш за все, постійним удосконаленням і запровадженням нових послуг.

Нові послуги можуть мати різноманітний характер і охоплювати як традиційні напрямки діяльності банків на роздрібному ринку, такі як депозитне та кредитно-розрахункове обслуговування клієнтів, а також й нові напрямки, які пов'язані з використанням новітніх технологій.

Той стандартний асортимент роздрібних послуг, який пропонують вітчизняні банки в сучасних умовах, потребує розширення за рахунок впровадження в практику нових роздрібних послуг. На наш погляд, із великої різноманітності послуг, які банки можуть запроваджувати у свою діяльність на роздрібному ринку, найбільш прийнятні для розвитку в сучасних умовах трастові послуги, послуги із нерухомістю та консультаційні. Зазначимо, що нині вони є новими лише для українських банків, оскільки західні банки вже тривалий час надають такі послуги своїм клієнтам.

Нерозвиненість зазначених роздрібних послуг в Україні зумовлена такими проблемами:

– у банках немає достатньо коштів, які можна спрямувати у розвиток зазначених видів послуг, оскільки запровадження їх потребує значних затрат;

– необхідна відповідна професійна підготовка банківських працівників;

– соціально-економічні умови, що склалися. Проблема полягає в тому, що в нашому суспільстві мала група населення, яке має стабільний прибуток (накопичення), – середнього класу, що не створює попиту на такі послуги. Серед населення спостерігається велика диференціація в рівнях отриманих доходів.

В умовах становлення ринкових відносин в Україні, із поліпшенням рівня життя населення і розвитком промисловості та виробництва особливої актуальності набувають трастові послуги комерційних банків як альтернатива депозитних операцій.

Виникнення та подальший розвиток трастових послуг зумовлені багатьма причинами. Зокрема, це: 1) зниження дохідності традиційних банківських операцій та послуг; 2) брак або недостатній рівень надійності джерел інформації, нестача спеціальних знань і вмій у власників майна, щоб розпоряджатися або самостійно управляти ним; 3) зростаюча зацікавленість клієнтів в отриманні все більшого набору послуг; 4) необхідність підвищення якості обслуговування своїх клієнтів. Це виявляється, зокрема, у тому, що відбувається закріплення за кожним солідним клієнтом окремого менеджера, котрий надає йому весь спектр послуг та проводить необхідні операції; 5) порівняно невеликі витрати на надання зазначених послуг; 6) диверсифікація банківських доходів, зокрема шляхом збільшення в них частки непроцентних доходів, у т. ч. комісійні доходи; 7) залучення нових клієнтів з метою розширення та вдосконалення структури ресурсної бази комерційного банку, адже трастові послуги дають можливість залучити значні кошти, які можуть використовуватися банком і приносити йому доходи.

Трастові послуги на користь фізичних осіб, як правило, можуть охоплювати такі послуги: розпорядження спадщиною – розпорядження майном, грошовими коштами або фінансовими активами клієнта після його смерті, здійснюване відповідно до письмового заповіту, який залишив померлий і в якому зазначено виконавця заповіту, або за рішенням суду, коли заповіт не було складено; управління майном, грошовими коштами та фінансови-

ми активами відповідно до договору; опікунство та забезпечення зберігання майна, грошових коштів або фінансових активів; агентські послуги.

Зацікавленість вітчизняних банків у впровадженні в практику трастових послуг для фізичних осіб у сучасних умовах, на нашу думку, підкріплюється, перш за все, зростанням потенційної бази для цієї діяльності (насамперед збільшенням доходів населення). Частина заощаджень фізичних осіб залишається на депозитах у банках, частина використовується для купівлі валюти і цінних паперів, і певна частина залишається на руках, а також розвиток ринку нерухомості.

Для комерційного банку надання цього виду послуг вигідне з огляду на такі причини:

- 1) отримання додаткового прибутку або у вигляді процента від прибутку, або у вигляді фіксованої суми;
- 2) придбання і зміцнення зв'язків з вигідними клієнтами;
- 3) отримання можливості розпоряджатися капіталом на свій розсуд (з урахуванням інтересів клієнта), контролюючи інвестиційний процес;
- 4) отримання можливості збільшити мобільність капіталу, а також власного впливу на грошовий ринок.

Для клієнтури вигідність трастових послуг полягає в тому, що:

- 1) наявна велика прибутковість послуг, оскільки траст передбачає надання клієнту всього прибутку, що отримується внаслідок управління його власністю (за винятком комісійних, що отримуються банком);
- 2) клієнт може брати участь у процесі управління коштами і у виборі напрямів інвестицій;
- 3) банк зберігає анонімність проведення подібних послуг, оскільки розпорядник траста має право проводити операції від свого імені і, звичайно, не повідомляє про обсяги переданих в траст капіталів і про того, кому ці капітали належать;
- 4) трастові послуги психологічно привабливі для клієнтів.

Зазначимо, що більшість вітчизняних банків, маючи ліцензію на проведення трастових операцій, не використовують повністю свій потенціал. До причин, які зазначалися вище, що стримують розвиток нових видів послуг, можна додати ще: 1) відсутність чіткого законодавства, регулюючого відношення у цій сфері. Комерційні банки, використовуючи закони України “Про банки і банківську діяльність”, “Про власність”, “Про господарські товариства”, а також Цивільний кодекс України, розробляють і використовують власні внутрішні положення про довірчі послуги; 2) недовіру населення до фінансових інститутів. Вкладники добре пам’ятають хвилю афер, що прокотилася в країні з так званими “трастовими” фондами і компаніями, що привласнили їхні кошти. Насправді ж ці фірми не можуть бути названі трастовими хоч би тому, що вони пропонують за “трастовими” договорами фіксований процент.

Ефективна гнучка система банківських послуг для фізичних осіб може і повинна сприяти мобілізації внутрішніх заощаджень. Особливого значення набуває у зв’язку з цим гнучке банківське обслуговування, яке може реагувати на потреби клієнтів; підвищення якісних і кількісних характеристик банківського обслуговування в умовах конкуренції на основі широкого запровадження різноманітних трастових послуг. Для того, щоб трастові послуги фізичним особам набули популярності, вважаємо, що потрібно чітко розробити технологічну карту надання трастових послуг, в якій би було розписано всі етапи надання цих послуг, а також форму трастового договору.

Технологічна карта надання трастових послуг фізичним особам охоплюватиме декілька етапів:

1. Проведення співбесіди з клієнтом щодо його фінансового становища, доходів і заощаджень за станом на певну дату. Виявлення конкретних потреб клієнта у трастових послугах з метою їхнього максимального задоволення.

2. Визначається приблизний строк, протягом якого банк буде мати можливість розпоряджатися коштами, майном клієнта.

3. Необхідність пересвідчитися у законному походженні коштів, правильності складання заповідальних документів.

4. Укладення трастового договору, в якому зазначаються права та обов'язки сторін.

Враховуючи зростаючий попит з боку населення на нерухомість, банки можуть пропонувати своїм клієнтам новий вид послуг, а саме – послуги з нерухомістю. Банки можуть надавати послуги за дорученням клієнта за такими напрямками:

- інвестування коштів фізичних осіб за дорученням клієнтів у нерухоме майно шляхом прямих і непрямих інвестицій, а також цінних паперів;

- перепродаж нерухомості клієнта за комісійну винагороду;

- управління нерухомим майном клієнта – здача в оренду, страхування та інші послуги.

Отже, надаючи послуги клієнтам із нерухомістю, банки є посередниками, оскільки роблять це за дорученням клієнтів і отримують плату у вигляді комісійних. Обсяг комісійних буде залежати від виду послуги, суми угоди, додаткових затрат з боку банку. Визначальною рисою таких послуг є врахування банком особливостей інвестування у нерухомість з точки зору роздрібного клієнта. Такими особливостями є те, що: 1) протягом останніх років зростання цін на житло значно випереджає темпи інфляції; 2) нерухомість є доброю заставою; 3) будинки як об'єкт інвестування не приносять миттєвого доходу; 4) ціни на нерухомість можуть як зростати, так і знижуватися.

Зазначимо, що розвиток трастових послуг та послуг із нерухомістю неможливий без розвитку консультативних послуг. Вітчизняні банки такого виду послуги фактично не надають. Сфера консультацій для фізичних осіб може бути надзвичайно широкою. Консультаційні послуги, перш за все, повинні охоплювати базовий набір послуг депозитних та кредитно-розрахункових, що пов'язано із застосуванням різноманітних сучасних електронних засобів для їхнього надання. В подальшому ці послуги можуть охоплювати і юридичні консультації громадян.

Для сприяння забезпечення фізичних осіб різноманітною інформацією вітчизняним банкам доцільним було б запровадити інформаційну телефонну систему, оскільки для більшості клієнтів

телефон є основним засобом зв'язку з банком. Якість і вичерпність інформації, яку клієнти можуть отримати за допомогою такої системи, може бути індикатором, за яким споживач може оцінити загальний рівень обслуговування в цьому банку.

Для того, щоб вітчизняні банки могли й надалі розширювати спектр нових послуг та з метою забезпечення ефективності діяльності банку, необхідним є розробка технологічної платформи за провадження нової послуги. Зазначена платформа є тією основою, на якій банк може розробляти та впроваджувати на ринку будь-які нові види роздрібних банківських послуг.

Вирішуючи завдання удосконалення діяльності банку на ринку роздрібних банківських послуг, доцільно, на нашу думку, виокремити два найбільш важливих аспекти його розвитку:

- планування запровадження нових послуг з використанням прогнозу, аналізу потреб як банку, так і клієнтів, а також аналіз вже наявних тенденцій у банківській сфері;
- власне організація запровадження із вирішенням завдань побудови якісних планів запровадження, підготовки структурних змін та оптимізації складу та обсягу залучених фінансових, матеріальних, людських ресурсів, а також строків.

У банків, які активно працюють на ринку роздрібних банківських послуг, основою бізнесу є підтримання взаємовідносин з клієнтами. Для того, щоб зберігати і збільшувати клієнтську базу, банк вимушений вирішувати такі завдання: по-перше – створення інформаційно-довідкової служби для фізичних осіб; по-друге – розробка економічно вигідної системи віддаленої підтримки клієнтів, оскільки якою б великою не була філіальна сітка того чи іншого банку, дотягнутися “фізично” до кожного клієнта неможливо; по-третє – забезпечення єдиного стандарту обслуговування клієнта незалежно від місця його перебування; по-четверте – відкриття каналу для донесення клієнтам оперативної інформації та інформації про новинки банківського бізнесу (відомості про нові продукти, послуги, зміни тарифів, спеціальні пропозиції); по-п’яте – створення диспетчерської служби (оперативні завдання підтримки

внутрибанківського і мережевого оповіщення, служб та заходів, вирішення екстрених ситуацій).

Вітчизняним банкам, орієнтованим на обслуговування фізичних осіб, з метою оптимізації політики в цій сфері необхідно розпочати пошук нових методів та шляхів переходу від бізнес-моделей, які використовувалися раніше і були орієнтовані на продукцію, до стратегій, які базуються на врахуванні попиту, коли спектр продуктів та послуг, а також і способи їхньої реалізації будуть визначатися лише потребами клієнтів.

У боротьбі за клієнтів на ринку роздрібних банківських послуг для банків особливої ваги набуває їхнє вміння чітко визначати і залучати нових перспективних клієнтів та одночасно збільшувати кількість використовуваних ними банківських послуг. Для того, щоб досягти бажаного результату при реалізації роздрібних послуг, банкам необхідно пристосовувати останні до поширення їх різними шляхами та ефективно координувати цей процес. Тобто вітчизняним банкам у сфері роздрібно обслуговування клієнтів доцільно використовувати концепцію багатоканального менеджменту. Зміни у вимогах клієнтів і подальший розвиток технологій помітно впливають на стратегію поширення роздрібних послуг банків (рис. 3.7).

Для ефективного функціонування роздрібно банківського бізнесу важливого значення набуває банківський персонал. Виживання і процвітання банків у сфері обслуговування фізичних осіб прямо залежить від ефективності і якості діяльності банківських співробітників.

При роботі з клієнтами-фізичними особами вітчизняним банкам доцільно було б використати досвід банків економічно розвинутих країн, зокрема створення ефективної і коректної системи обробки скарг (service recovery system – SRS) як базового фактора успішного ведення банківського бізнесу. В результаті посилення конкуренції і вимог клієнтів до банківських роздрібних послуг банки звертаються до системи розгляду скарг з метою адаптації до змін зовнішнього середовища та гарантування успіху в конкурентній боротьбі. Створення ефективної SRS розпочинається з

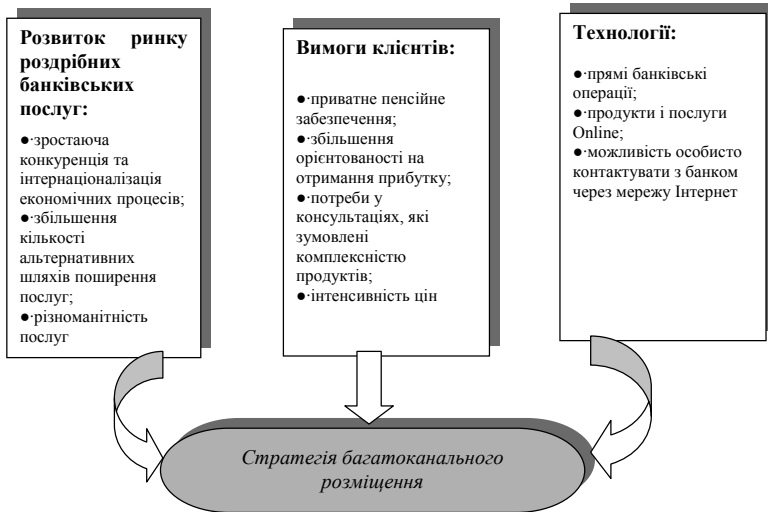

Рис. 3.7. Фактори, які впливають на стратегію поширення роздрібних банківських послуг

фіксації окремих випадків неякісного обслуговування клієнтів, неправильного оцінювання співробітниками банку конфліктної ситуації, спроможності виправдати очікування споживачів, а отже, виникнення причин цього. Досягнення поставленої мети вимагає комплексного підходу до вирішення завдань, що виникають при роботі з фізичними особами. Зазначимо, що SR (service recovery) – це процес, що постійно розвивається і складається з двох етапів. Перший – аналіз проблемних ситуацій, що виникають, та їхнє вирішення. Для цього проводиться збір скарг із наступною їхню класифікацією (за видами послуг, групами клієнтів), збір даних, пошук причин і прийняття оптимального вирішення конкретних конфліктних ситуацій. Другий етап – навчання банківського персоналу основам SR, створення технологій, які полегшують акумуляцію та обробку скарг, що надійшли, прогнозування можливого виникнення проблем у майбутньому і передбачення шляхів їхнього вирішення (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Характеристика основних етапів роботи банку зі скаргами клієнтів

Стадії SR	Основні цілі та завдання
Перший етап	<ul style="list-style-type: none">● визначення основних причин незадоволення клієнтів;● відпрацювання рішень ситуацій, що виникли;● попередження повторення проблемних ситуацій в майбутньому.
Другий етап	<ul style="list-style-type: none">● вимірювання ефективності SR;● поліпшення і оновлення системи;● оцінка результатів діяльності банку за ефективністю SR.

Так, існує декілька способів збору відповідної інформації: анкетування, безкоштовна гаряча телефонна лінія, різні інтерв'ю, опитування, які проводяться як безпосередньо під час обслуговування клієнтів, так і по телефону. При роботі з фізичними особами однією з причин незадоволення клієнтів є якість роботи персоналу, з яким безпосередньо вони контактують, тому для банків важлива професійна підготовка персоналу, знання співробітниками банку стандартів та процедур взаємодії з клієнтами, з одного боку, і мотивація, зацікавленість, бажання вислухати клієнтів – з іншого.

Доволі часто в практиці банків такі клієнти не оголошують своїх скарг та побажань. Однак відомості про скарги є тим джерелом інформації, яке дає змогу банку розробити програму повернення утраченого клієнта. Тому велике значення має навчання працівників банку основам SR. Таке навчання можна проводити за допомогою тренінгу, метою якого є розвиток комунікаційних навичок, уміння творчо мислити і швидко приймати рішення, які необхідні при роботі з клієнтами на ринку роздрібних банківських послуг.

Особливістю діяльності банків на роздрібному ринку є те, що всі вони пропонують своїм клієнтам приблизно однаковий перелік послуг, тому для залучення нових клієнтів та формування стійких зв'язків з ними кожний банк повинен приділяти особливу увагу додатковим послугам, які диференціюватимуть його, зроблять більш привабливим в очах потенційних клієнтів порівняно з конкурентами. Асортимент додаткових послуг формується в міру розвитку банку за рахунок введення модифікованих або заміни наявних по-

слуг. У такому випадку, на нашу думку, значну роль відіграє служба SR, яка на базі аналізу причин невдоволення клієнтів повинна давати рекомендації про розвиток нових послуг, а також оцінювати їхню доцільність з точки зору потреб клієнтів.

У сучасних умовах конкуренція на ринку роздрібних банківських послуг розвивається в результаті цінової політики, а також розширення асортименту додаткових послуг. Надання послуг вищої якості, ніж у конкурентів, – це один із основних способів виокремитися на цьому сегменті ринку, що дасть змогу отримати переваги, збільшити зростання прибутку і розширити клієнтуру. Саме завдяки впровадженню SRS можна досягти зменшення розриву в якості між отриманим рівнем обслуговування і рівнем, на який очікує споживач. Поліпшення якості обслуговування клієнтів на ринку роздрібних банківських послуг зводиться до досягнення трьох основних результатів: 1) зростання лояльності існуючих клієнтів, зниження показника втрати клієнтів, у результаті чого клієнти довше співпрацюють з банком; 2) збільшення частки коштів, які обслуговуються в цьому банку – клієнт витрачає більше; 3) залучення нових клієнтів завдяки усним рекомендаціям, які забезпечують задоволені клієнти. Це сприяє нарощуванню прибутку банку у довгостроковій перспективі.

В Україні загострення конкурентної боротьби за клієнта-фізичну особу вже сформувало передумови для ефективного запровадження та функціонування систем SR. Причинами загострення такої конкуренції є такі фактори:

- поява на вітчизняному фінансовому ринку спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які створюють конкуренцію банкам;
- диверсифікація банківської індустрії, розширення асортименту послуг, що надаються;
- розвиток інформаційних технологій і засобів комунікації на базі сучасних технологій.

Оскільки потреби клієнтів постійно змінюються, то, відповідно, важливо постійно підтримувати контакти з ними, організовуючи бесіди, опитування, анкетування, проводячи семінари та використовуючи інші форми спілкування.

При роботі з фізичними особами найбільш сильною є перша реакція на культуру обслуговування, яка визначає в подальшому поведінку клієнта. Саме тому в розробці SRS велику увагу потрібно приділяти підготовці персоналу і встановленню стандартів обслуговування. Так, SRS визначає конкурентні переваги банку, допомагаючи йому таким чином зайняти міцні позиції на ринку. Активне використання добре спланованої системи SR створить банку позитивний імідж, буде сприяти досягненню високої якості послуг, що надаються, розширенню асортименту послуг, розвитку філіальної мережі, поліпшенню кваліфікації співробітників, а отже, зростанню прибутку.

Робота з клієнтами-фізичними особами вимагає від банківських працівників не тільки добрих економічних знань, а й знань основ економічної психології, права, ділової етики, вміння вести переговори. Зарубіжні дослідження засвідчують, що не завжди менеджери правильно оцінюють ступінь вагомості для споживача відповідного сервісу. Тому запровадження системи SR – це один із ефективних і найменш затратних шляхів приведення у відповідність культури обслуговування в банку з відповідними очікуваннями клієнтів у вітчизняних банках.

На роздрібному ринку банківських послуг широкого розповсюдження набуває особистий продаж, тобто усне представлення послуги в ході бесіди з потенційним клієнтом, яке передбачає індивідуальне спілкування працівника банку з клієнтами. Засоби такого спілкування – спілкування по телефону, повідомлення поштою і безпосередній контакт із клієнтами в банку. Абстрактність роздрібних банківських послуг і складність їхнього сприйняття, на нашу думку, пред'являють особливі вимоги до працівників банку. Вони повинні викликати довіру, вміти переконувати і кваліфіковано консультувати клієнтів. Тому добре спланована система SR повинна охоплювати навчання банківського персоналу і створення відповідної атмосфери в місцях продажу, що є необхідною умовою забезпечення ефективного спілкування з клієнтом.

Ми вважаємо, що в сучасних умовах в Україні розробка успішно функціонуючої системи SR дасть змогу детальніше ви-

вчити роздрібний ринок банківських послуг, забезпечить оптимізацію політики банку при роботі з фізичними особами та сприятиме його прибутковій діяльності. Запровадження системи SR у практику вітчизняних банків дасть змогу удосконалити банківську діяльність при роботі із зазначеною групою клієнтів, зокрема допоможе визначити:

- напрямки покращення банківського обслуговування клієнтів;
- конкурентні переваги банку (на основі аналізу стану конкуренції на ринку роздрібних банківських послуг);
- можливі потреби в нових видах банківського сервісу;
- аспекти уже функціонуючого сервісу, які найбільш прийнятні для клієнтів, а також ті, які їх не задовольняють;
- типи клієнтів (сьогодні й на перспективу), які користуються послугами.

Банківський персонал, який працює з фізичними особами, повинен володіти високим професіоналізмом, мотивацією та культурою поведінки. Перше місце в системі управління банком, який обрав роздрібно обслуговування клієнтів, повинно займати управління відносин з клієнтами, що має базуватися на використанні сучасних інформаційних технологій. Саме така система вже використовується банками в економічно розвинутих країнах – це так звані CRM-технології (Customer Relationship Management – управління взаємовідносинами з клієнтами). Першим кроком на шляху впровадження методів CRM для вітчизняних банків повинен стати аналіз поточного стану банку (перш за все, встановлення дохідності роздрібних клієнтів і ступеня ефективності операцій). Банкіри повинні спочатку детально обґрунтувати стратегію застосування нових методів CRM, а вже після цього приступати до практичних рішень. CRM – це стратегія, а не технологія.

Технологія CRM тією чи іншою мірою охоплює застосування та аналіз максимального обсягу інформації за окремо взятими клієнтами. Цей аспект CRM, який іноді називають “аналітичною частиною”, передбачає не тільки обробку даних за клієнтами, але й використання їх для прогнозування майбутньої поведінки споживачів. Крім того, правильно опрацьована інформація відіграє важливу

роль у сегментації клієнтів, яка відповідно має вирішальне значення для більш складних аналітичних функцій технологій CRM.

Банки, запровадивши ці технології, отримають такі переваги:

- більш жорсткий і оперативний контроль за роздрібним бізнесом та поліпшення управління загалом;
- збільшення координації та підвищення ефективності роботи різних підрозділів;
- підвищення продуктивності праці менеджерів по роботі з клієнтами, в тому числі за рахунок автоматизації введення базової і максимального обсягу додаткової інформації про клієнтів;
- автоматизацію і здешевлення експрес-аналізу клієнтів з метою класифікування їх за групами;
- підвищення лояльності клієнтів, у тому числі за рахунок використання максимально зручних для них механізмів взаємодії, швидкого реагування на їхні зауваження і збільшення номенклатури та поліпшення якості продуктів та послуг;
- отримання даних про прибутковість та собівартість роботи з клієнтами і збільшення дохідності за рахунок: а) інтеграції всієї необхідної інформації про них; б) створення портретів клієнтів та формування набору стандартних дій з кожною групою на основі їхнього моніторингу (пропозиція додаткових послуг, внесення в “чорний” список, зміна умов обслуговування і способу роботи з ними);
- забезпечення укріплення позицій банку на ринку роздрібних банківських послуг.

Впровадженню CRM-систем у банківський сектор України перешкоджають такі фактори, як, нестача знань про їхні можливості, а також недооцінка важливості їхнього впровадження. На нашу думку, однією з головних причин є те, що автоматизації піддаються тільки відлагоджені бізнес-процеси, чого поки що немає саме в роздрібному бізнесі. Інша причина криється в ментальності: в нашій країні фізичні особи неохоче дають інформацію про себе навіть тоді, коли інформація є, довіряти їй повністю не доводиться.

Одним із елементів оптимізації політики банків на роздрібному ринку є побудова системи управління ризиками, які при цьому виникають. Така система повинна забезпечувати дотримання

основних критеріїв оптимізації політики: ліквідності, дохідності, надійності.

У процесі роздрібного обслуговування клієнтів банки зазнають впливу різних ризиків: депозитного, кредитного, процентного та ризику ліквідності. Наявність такої великої кількості ризиків, з якими стикаються банки на ринку роздрібних банківських послуг, зумовлює запровадження ефективної системи управління ризиками. Однак для того, щоб певною мірою управляти банківськими ризиками при обслуговуванні фізичних осіб, необхідні значні організаційні зусилля, затрати часу та інших ресурсів. Найбільш доцільно, на наш погляд, виконувати цю функцію за допомогою спеціальної системи управління (рис. 3.8).

Основні проблеми, які повинні вирішити банки при організації системи управління ризиками своєї роздрібної діяльності, на наш погляд, можна поділити на дві основні групи: 1) група організаційних проблем; 2) група методологічних проблем.

Організаційні проблеми, як правило, пов'язані з необхідністю зміни структури управління в банку, що вже склалася, а також з ресурсними обмеженнями. Для вирішення цих проблем необхідне усвідомлення персоналом банку доцільності запровадження системи управління ризиками, а також внесення змін в організацій-

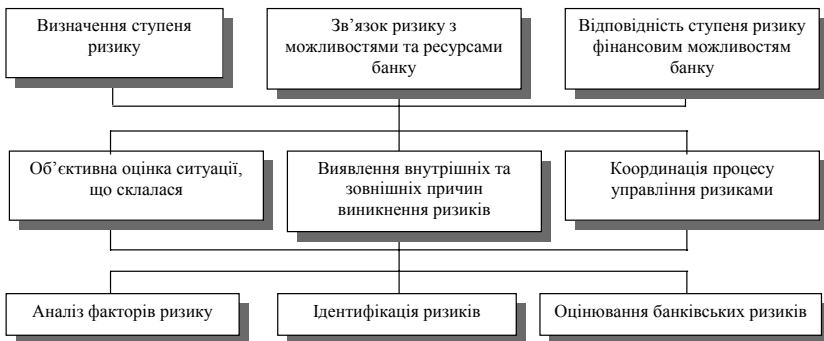

Рис. 3.8. Система управління ризиками в комерційному банку при обслуговуванні роздрібних клієнтів

ну структуру, бізнес-процеси, посадові інструкції співробітників, розподіл повноважень при оцінці та контролі за ризиками.

До методологічних проблем належать проблеми формування інформаційної бази і створення методології для оцінювання ризиків. Відповідно до вирішення методологічних проблем і з метою забезпечення стабільності та прибутковості роботи банків у коротко- та середньостроковій перспективі, з метою забезпечення підтримки довіри з боку населення до них, необхідно, поряд з такими формами державного контролю банківських ризиків, як регулювання власного капіталу та страхування вкладів, які вже функціонують, законодавчо делегувати НБУ функції контролю за державною програмою збирання і використання інформації про банківські ризики. Ми пропонуємо вжити такі заходи щодо впровадження державної системи централізації інформації з банківських ризиків при обслуговуванні фізичних осіб:

1. Запровадити систему поширення серед банків України статистичної інформації про неповернуті фізичними особами кредити, яка придатна до дисперсійного аналізу частотності випадків за такими показниками як суми заборгованості, категорії клієнтів, види кредитів, регіони. Поширювати таку інформацію повинен НБУ.

2. Дозволити НБУ, правоохоронним органам, усім зацікавленим банківським установам користуватися Єдиним реєстром заборон на відчуження нерухомого майна, що створений у системі Міністерства юстиції України і діє у реальному масштабі часу.

3. Доручити НБУ створити Державну картотеку неповернутих кредитів, наданих фізичним особам. Усі банки України повинні мати телекомунікаційний доступ до цієї бази даних.

4. Дозволити НБУ користуватися Державним реєстром осіб – платників податків, що його веде Державна податкова інспекція, – для пошуку банківських рахунків та майна, яке належить особам, звинуваченим у неповерненні кредиту.

Зазначимо, що аналіз факторів та ідентифікація ризиків (рис. 3.8) можуть проводитися при різних рівнях методичного та програмного забезпечення – від досліджень, які проводить група спеціалістів, до використання різних прикладних програмних за-

собів. На ефективність системи управління ризиками впливають різні фактори, такі як помилки в прийнятті рішень, нестача інформації, збільшення масштабів діяльності. І тут особливу роль повинен відіграти контроль, який полягає в оцінюванні вже зробленої роботи і прийнятті необхідних заходів щодо усунення відхилень від допустимих параметрів ризиків.

Особливість контролю в системі управління банківськими ризиками полягає в тому, що його об'єктом є не всі сфери діяльності банку, а тільки результати управління ризиками. При цьому узгодження роботи всіх ланок контролю відповідно до прийнятих цільових установок банку повинно відбуватися на найвищому рівні. Всі процедури управління ризиками повинні бути ретельно сплановані та організовані, тобто повинні бути вказані строки проведення робіт, форма й обсяг представлених результатів, склад і порядок виконання процедур аналізу та оцінки рівня ризиків, підготована нормативна і довідкова інформація.

Ефективність системи управління банківськими ризиками невіддільна від ефективності діяльності банку на ринку роздрібних банківських послуг і може бути оцінена за ступенем досягнення поставлених цілей, кінцевими результатами роботи банку, а також за критерієм доходу від ризикових операцій. Запропонована система управління банківськими ризиками при обслуговуванні клієнтів на ринку роздрібних банківських послуг повинна бути адаптована до реальних умов конкретного банку.

Банківська діяльність пронизана ризиками, які мають різні напрямки, зони формування, особливості прояву. Ризики можуть діяти як негативно, так і позитивно. Все це визначає практичну необхідність організації управління ризиками як концентровано, централізовано у вигляді одного із елементів банківського ризику, так і розрізнено, за рахунок факторів організації окремого виду банківської діяльності. Отже, політика комерційних банків у сфері роздрібно обслуговування клієнтів яку ми пропонуємо сприятиме зміцненню позицій банків на зазначеному сегменті ринку, сприятиме загостренню конкурентної боротьби, що, відповідно, сприятиме задоволенню потреб клієнтів та збільшенню прибутків банків.

3.4. Напрями зміцнення фінансової стійкості банків та подолання кризових явищ у роботі банківської системи

Реалізація банками належним чином кредитного та депозитного обслуговування клієнтів та удосконалення механізмів надання окремих видів послуг значною мірою залежить від їхнього стабільного функціонування на грошовому ринку. Адже визначальними факторами при формуванні довіри з боку вкладників, партнерів, інвесторів є фінансова стійкість та стабільний розвиток банківських установ. Загалом, і фінансова стійкість, і стабільний розвиток мають бути не лише короткочасними досягненнями банків, а їхніми стратегічними завданнями, від чого, відповідно, залежатиме динамічність ринкових перетворень та підвищення соціальних стандартів.

Проблема забезпечення та зміцнення фінансової стійкості банків – не породжена сьогоднішнім, вона має корені й у минулому, складна та до кінця не вирішена. Вона є у розвинутих країнах ринкового типу, набула загальнонаціонального значення і для України, що значною мірою зумовлено специфікою розвитку вітчизняних банків, зокрема порівняно коротким періодом їхньої діяльності, необхідністю працювати в умовах підвищеного ризику, що пов'язано з економічною та політичною нестабільністю у країні, а також порівняно з банками провідних ринкових країн незначними обсягами власного капіталу. Саме тому ефективне управління і забезпечення власної фінансової стійкості має бути обов'язком та основним стратегічним завданням кожного комерційного банку.

Під *фінансовою стійкістю комерційного банку* потрібно розуміти, на нашу думку, якісну характеристику його фінансового стану, який відзначається достатністю, збалансованістю та оптимальним співвідношенням фінансових ресурсів і активів за умов підтримання на достатньому рівні ліквідності й платоспроможності; зростання прибутку та мінімізації ризиків; спроможність витримати непередбачені втрати і зберегти стан ефективного функціонування. Саме стійкий фінансовий

стан забезпечує спроможність комерційного банку ефективно працювати, досягати окреслених цілей, протидіючи різноманітним ризикам у процесі діяльності на ринку фінансових послуг, а також зберігати та поновлювати життєздатність у разі раптового її порушення.

Важливого значення для підвищення рівня фінансової стійкості комерційних банків набуває необхідність розроблення шляхів удосконалення пріоритетними факторами, які визначають надійність та стабільний розвиток банківських установ.

Так, зважаючи на вагомість власного капіталу в забезпеченні стабільного розвитку та стійкого фінансового стану банків, необхідно обґрунтувати основні напрямки підвищення рівня капіталізації комерційних банків. Варто зазначити, що підвищення рівня капіталізації банку завжди було, є і буде однією з найактуальніших і найважливіших проблем банківської діяльності. Обсяг достатнього капіталу залежить від ступеня ризику і чим більшим є ризик, що приймає банк, тим вищим має бути рівень капіталізації банку.

Важливий внутрішній фактор підвищення рівня банківського капіталу – генерування чистого прибутку [122, с. 206], обсяг якого залежить від інвестиційної, дивідендної політики банку. Інструментом управління капіталом у цьому випадку є внутрішня ставка генерування капіталу (g), що дорівнює приблизно добутку значення ROE банку та його коефіцієнту утримання прибутку (RR):

$$g \approx ROE * R \quad (1.1)$$

Значення g точніше обчислюють так:

$$g = (ROE * RR) / (1 - ROE * RR) \quad (1.2)$$

Коефіцієнт утримання прибутку обчислюють за наступною формулою:

$$RR = (1 - PR), \quad (1.3)$$

де PR – коефіцієнт сплати дивідендів.

$$\text{Зважаючи на те, що } ROE = ROA * EM, \quad (1.4)$$

$$\text{а } ROA = PM * AU, \quad (1.5)$$

де EM – мультиплікатор капіталу,

PM – коефіцієнт прибутку (чистий прибуток/валовий дохід),

AU – використання активів (валовий дохід/сукупні активи).

$$\text{Відповідно } g \approx PM * AU * EM * RR. \quad (1.6)$$

Тобто ставка внутрішнього генерування капіталу залежить від прибутковості банку, здатності активів генерувати прибуток, мультиплікатора капіталу та коефіцієнта утримання прибутку. Збільшення значення кожного з компонентів сприятиме внутрішньому генеруванню банківського капіталу. З цього випливає, що банк має ефективно управляти спредом, контролювати витрати, підвищувати операційну ефективність, прагнути оптимального фінансування та розробляти ефективну дивідендну політику.

Для підвищення рівня капіталізації комерційні банки мають прагнути до збільшення власного капіталу за рахунок зовнішніх джерел, зокрема такими відомими способами: 1) емісією акцій; 2) емісією боргових зобов'язань (субординований борг); 3) продажем активів, орендою нерухомості. Кожний із цих способів має переваги та недоліки, тому, обираючи один із шляхів, банк має раціонально проаналізувати ефективність їхнього застосування. Зауважимо, що найпоширенішим зовнішнім джерелом поповнення капіталу для вітчизняних банків залишається емісія акцій. Інструменти, що дають змогу залучати кошти на умовах субординованого боргу, не набули значного розвитку.

На додаток до розглянутих методів підвищення рівня капіталізації банку Б. Л. Селлерс [148, с. 52] навів додаткові способи нарощування банківського капіталу, зокрема: 1) створення планів реінвестування дивідендів; 2) розроблення планів купівлі акцій службовцями банку.

Перший спосіб передбачає заміну грошових дивідендів дивідендами-акціями, що дає банкові змогу зберегти прибуток, який потрібно виплачувати у формі дивідендів. Банкам рекомендовано заохочувати участь у реінвестуванні дивідендів, пропонуючи дисконт 5% щодо справедливої ринкової вартості. Тобто, це дає акціонерам змогу купувати цінні папери за 95% їхньої ціни (справедливої ринкової вартості) в день виплати дивідендів. Відповідно до плану реінвестування дивідендів із дисконтом обсягом 5% замість виплати дивідендів на відповідну дату банк утримує грошовий прибуток та емітує нові акції, які акціонери отримують замість дивідендів. Перевагами для акціонерів є можливість забезпечити приріст капіталу, який (приріст) дорівнює величині дисконту.

Формування планів щодо купівлі акцій службовцями банку вважають новаторським методом, який сприяє тому, щоби банк отримав додатковий капітал. Цей спосіб передбачає складання відповідної програми, яка заохочувала би службовців до придбання акцій свого банку. Зауважимо, що такий план може бути засобом утримання персоналу, відповідно викликаючи у службовця відчуття співучасті в управлінні банком. Згідно з цим планом створюють траст, бенефіціарами якого стають службовці банку. Знову емітовані акції, внесені в траст, розширюють ринок обігу банківських акцій. Окрім цього, створений в інтересах службовців траст не обтяжений податком (у США), що, відповідно, дає банкові змогу використовувати його як пряме джерело капіталу.

Розглядаючи питання достатності капіталу, неможливо не зупинитися на новій угоді Базель-II (Basel Committee Capital Accord II) [84, с. 95], оскільки стандарти достатності банківського капіталу відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової стійкості банків. Основною метою нової Базельської угоди є перетворення порядку оцінки капіталу на чутливіший до ризику процес, що, з одного боку, сприятиме формуванню оптимальної величини капіталу, а з іншого – зниженню чутливості банку до ризиків.

Нова Базельська угода базована на трьох основних компонентах-опорах (“стовпах”): 1) мінімальні вимоги до капіталу; 2) процес наглядової перевірки; 3) ринкова дисципліна. Перший компонент передбачає методологію розрахунку мінімально необхідної величини капіталу для покриття кредитного, ринкового та операційного ризику. Зосередивши увагу на цьому компоненті, зауважимо, що основними цілями у цьому напрямку є необхідність зробити мінімальні вимоги до капіталу чутливішими до ризику, забезпечити повне покриття ризику капіталом, передбачити багатоваріантний підхід, надати більше повноважень органам нагляду, підтримати загальний рівень забезпеченості банків капіталом, що є позитивним із огляду на гарантування їхньої фінансової стійкості.

Зауважимо, що від Базель-I нова редакція відрізняється складнішим підходом до оцінки операційного та кредитного ризиків. Зважаючи на силу впливу саме кредитного ризику на рівень ре-

гулятивного капіталу, зупинимося на підходах, що запропоновані Базель-II до розрахунку капіталу під кредитний ризик: 1) “стандартизований” (standardized approach) – передбачає встановлення регулятором для кожної групи активів значення спеціального коефіцієнта кредитного ризику; 2) підхід внутрішніх рейтингів IRB-підхід (від англ. “Internal ratings-based approach” – підхід, що ґрунтований на внутрішніх рейтингах), зокрема ризики оцінюють спеціалісти й аналітики банку.

У межах стандартизованого підходу визначають спрощений стандартизований підхід і загальний стандартизований підхід. Значимо, що при загальному стандартизованому підході для окремих категорій активів коефіцієнт ризику визначають відповідно до зовнішнього кредитного рейтингу (зазвичай встановлює незалежна організація – рейтингове агентство). Зокрема, як зазначено у праці В. Кротюка, О. Куценка [80, с. 18], основними перевагами цього підходу є “відносна простота для розуміння та застосування, а також можливість у рамках однієї категорії активів зменшити навантаження на капітал банку через чіткий стимул до роботи з надійнішими контрагентами”. Головна проблема застосування цього підходу в українській банківській практиці – необхідність встановлення зовнішніх рейтингів основним категоріям активів, що ускладнюється відсутністю ефективно працюючих рейтингових агентств і бажання контрагентів оприлюднювати інформацію щодо свого фінансового стану та результатів діяльності. Так, національний ринок рейтингових послуг – нерозвинутий. Відповідно, у цій ситуації об’єктивність виставлених кредитних рейтингів регулятор справедливо ставитиме під сумнів, оскільки у вищій оцінці кредитоспроможності позичальника будуть зацікавлені і банк (менший рівень капіталу), і підприємство, що рейтингує, і рейтингове агентство. При спрощеному стандартизованому підході проблеми зовнішніх кредитних рейтингів практично нема, оскільки застосовують лише суверенні рейтинги країн, що визначають агентства експортного фінансування.

Стандартизований підхід загалом має низький ступінь чутливості до ризикових активів і, відповідно, дає завищені оцінки показника ак-

тивів, зважених на ризик. Враховуючи це, банки змушені утримувати вищий рівень капіталу, порівняно з розрахунками нормативу капіталу за альтернативними методиками. Проте, зважаючи на недостатню капіталізацію вітчизняних банків і високоризикові активи, утримування надлишкового капіталу банками поки що не передбачено. Зазначимо, що спрощений стандартизований підхід – найоптимальніший для вітчизняних банків, оскільки практично не потребує значних змін методологічної бази та інвестиційних вливань із боку банків.

Підхід внутрішніх рейтингів – нова методика, яку раніше не використовували у банківській практиці. Згідно з цим підходом окремо розраховують очікувані та неочікувані збитки – для визначення величини капіталу, необхідної для їх компенсації. При розрахунку неочікуваних збитків беруть до уваги значну кількість компонентів ризику (ймовірність дефолту, збиток при дефолті, експозиція при дефолті та ін.), що є значною відмінністю від стандартизованого підходу. Загалом обсяги резервного капіталу залежатимуть від якості та виду активів банку, тобто зменшення ризику активів призводитиме до зменшення загального обсягу резервів.

Зазначимо: з одного боку, варіативність розглянутих підходів до розрахунку покриття кредитних ризиків банку передбачає, що рівень капіталу більшою мірою відповідатиме реальній структурі кредитних ризиків, які приймає банк. З іншого боку, застосування складних і найточніших підходів потребує масштабних інвестицій для створення систем внутрішніх рейтингів (консалтинг, ІТ-системи, навчання персоналу). Відповідно, це дає підстави стверджувати, що впровадження вимог Базеля-II більшою мірою виправдане для найавторитетніших банків, які володіють необхідними ресурсами для використання IRB-підходу. Малі та середні банки, які не мають можливостей для налагодження функціонування систем внутрішніх рейтингів, можуть зазнавати втрат, оскільки будуть змушені розраховувати регулятивний капітал за стандартизованим підходом. Відповідно, реальні нормативи капіталу для них будуть вищими, що, зрозуміло, впливатиме на динаміку банківських операцій. Проте, що стосується саме українських банків, то навіть перед найбільшими банками проблема вибору між двома підходами поки що не ви-

никає. З позиції регулятора, наші банки ще не готові до застосування поглибленіших підходів, тому використовуватимуть лише найпростіший стандартизований підхід. Така обставина лише посилить тиск на банківський капітал, насамперед на найбільші банки. Для невеликих банків проблема капіталізації не настільки критична, оскільки вони розвиваються менш динамічно.

Необхідно додати, що загалом запропоновані підходи до розрахунку мінімальних вимог щодо капіталу позитивно відображаються на рівні банківського капіталу, оскільки його обсяг відповідатиме кредитним ризикам, які прийняв банк. Стандартизований підхід менш прогресивний, що змушуватиме банки утримувати більші обсяги власного капіталу. Застосування цього підходу оптимальне у короткостроковій перспективі, IRB-підхід ефективніший із точки зору формування оптимального обсягу капіталу і, звичайно, його застосування необхідне у довгостроковій перспективі.

Друге головне нововведення Базеля-II стосується стандартів управління операційними ризиками. Банкам уперше запропоновано оцінювати операційні ризики та резервувати додатковий капітал. Є три варіанти розрахунку капіталу під операційні ризики: 1) базовий індикативний підхід (базового індикатора); 2) стандартизований підхід (Alternative Standardized Approach, ASA); 3) вдосконалений підхід (Advanced Measurement Approach). Вдосконалений підхід передбачає гнучкішу систему врахування операційних ризиків, але потребує вищого рівня розвитку систем ризик-менеджменту.

Фахівці передбачають, що більшість вітчизняних банків у цьому випадку застосовуватимуть базовий індикативний підхід. Проте ми вважаємо, що банки мають реальні стимули вдосконалювати методики та процедури управління ризиками, рухаючись до вдосконалених підходів щодо оцінки операційних ризиків, оскільки застосування гнучкіших і найсучасніших методик дасть змогу знизити оцінки рівня регулятивного капіталу і вивільнити ресурси для динамічного розвитку банківського бізнесу, що позитивно позначатиметься на рівні прибутковості й на забезпеченні фінансової стійкості.

Розглядаючи два інші компоненти Базеля-II, варто зауважити, що значно розширено роль органів нагляду щодо перевірок внутрішньої

банківської оцінки достатності капіталу, а також щодо втручання органів нагляду, в тому випадку, якщо капітал не забезпечує достатніх резервів для ризику, що приймає банк, та знижує його фінансову стійкість. Зокрема, відповідно до другої компоненти “Процес наглядової перевірки” встановлено основні принципи нагляду: 1) банки мають володіти процедурами оцінки достатності капіталу з урахуванням профілю їхніх ризиків; 2) органи нагляду мають оцінювати внутрішні можливості банку щодо забезпечення достатності капіталу і вживати відповідних заходів у випадку їхнього неналежного стану; 3) органи банківського нагляду мають очікувати від банків перевищення мінімального обов’язкового рівня капіталу, оскільки при розрахунку кредитного, ринкового та операційного ризиків не враховують витрати на випадок надзвичайних ситуацій.

Важливе місце у новій Базельській угоді відведене ринковій дисципліні банків, що пов’язується з прозорістю та своєчасністю інформації про ризики і капітал банку, політику банку щодо управління ризиками, сумнівні та протерміновані кредити, що, відповідно, створює учасникам ринку можливості обґрунтовано оцінити ризики та вжити адекватних заходів для їхньої нейтралізації.

У загальному, з необхідністю виконання вимог Базель-II, банки ставлять у жорсткіші умови, проте, як відомо, таке “прогресивне” регулювання орієнтує їх на розвиток. Для адаптації до нових вимог Базельського комітету, виконання яких у перспективі позитивно впливатиме на рівень фінансової стійкості, банки мають оптимізувати процес управління власним капіталом, зокрема: 1) шляхом постійного нарощування капітальної бази, зважаючи на обсяги активних операцій та прийняті ризики; 2) активно проводити рекапіталізацію прибутку; 3) розробити внутрішню методику розрахунку мінімального обсягу регулятивного капіталу з урахуванням свого ризикового профілю; 4) сформуванню належну інструктивну базу в цьому напрямку для працівників банку.

Для підвищення рівня капіталізації банків органам державної влади, на нашу думку, необхідно внести у законодавство відповідні зміни, що передбачають зміну критеріїв субординованого боргу відповідно до міжнародної практики, зокрема запропоновано передбачити

в Інструкції “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні” [11] ширший перелік гібридних інструментів для залучення капіталу, які активно застосовують у міжнародній банківській практиці.

Наступним важливим напрямком забезпечення фінансової стійкості банків є оптимізація управління активами та зобов’язаннями й підвищення їхньої якості шляхом вдосконалення методів управління процентним ризиком.

Зауважимо, що науковцями запропоновано підходи та моделі щодо оптимізації управління активами і пасивами банку [114, с. 117; 146, с. 79]. Як зазначено у праці Дж. Сінкі, управління фінансами в американській банківській практиці мало кілька етапів: 1) теорія комерційного кредитування (1920-і рр.); 2) метод конверсії активів (із кінця Другої світової війни та в 1940-х рр.); 3) теорія очікуваного прибутку (1950-і рр.); 4) управління пасивами (кінець 1960-х – початок 1970-х рр.); 5) управління активами-пасивами та сек’юритизація (середина 1970-х – середина 1990-х рр.); 6) ризик-менеджмент (із середини 1990-х рр. і до нашого часу).

Зважаючи на викладене, актуальним у світовій банківській практиці залишається ризик-менеджмент, а у вітчизняних умовах із метою вдосконалення управління фінансами банку, що позитивно відобразатиметься на підвищенні їхньої якості, рівня банківської ліквідності й прибутковості, абсолютно значимим є забезпечення ефективності процесів та ризик-менеджменту, і сек’юритизації, впровадження яких у комерційних банках України ще не набуло значного розмаху, тим більше активної дієвості.

Аналіз досліджень щодо управління процентним ризиком дає підставу зазначити, що серед базових методів управління процентним ризиком є такі: метод узгодження строків розміщення активів і залучення пасивів (збалансований, незбалансований за строками підхід); геп-метод (за яким визначають стратегію фіксації спреду або стратегію управління гепом); імітаційне моделювання; хеджування; метод дюрації (передбачає стратегію імунізації балансу чи стратегію управління дюрацією), метод сек’юритизації.

Зокрема, застосування методу сек’юритизації передбачає можливість позбутися ризикових активів шляхом їхнього прода-

жу. Зазначимо, що сек'юритизація стала однією з найвагоміших фінансових інновацій останньої чверті ХХ ст. Сек'юритизація передбачає об'єднання кредитів у пули і структурування їх як цінних паперів, забезпечених грошовими потоками відповідних кредитів. Першим сек'юритизованим активом стали іпотечні кредити, хоча будь-який вид активів може бути сек'юритизованим. Можливості, передбачені сек'юритизацією, дали комерційним банкам змогу продавати та обслуговувати значні обсяги кредитів.

Процес сек'юритизації передбачає застосування двох типів облігацій, зокрема ABS (облігація, що забезпечена грошовим потоком дискретного пулу фінансових активів із фіксованими або плаваючими ставками, які після закінчення строку погашення перетворюються на готівку, або права чи інші активи з фіксованими або плаваючими ставками, завдання котрих – переконати власника цінних паперів у надійності їхнього забезпечення) та іпотечних облігацій. Зазначимо, що ABS мають переваги перед іншими цінними паперами з фіксованою дохідністю, а саме: високий кредитний рейтинг; високу диверсифікацію термінів, дохідності активів, що забезпечують виплати за випуск.

Розрізняють два види сек'юритизації: 1) традиційний (активи знімають із балансу банку і перепродають спеціально створеній структурі – special purpose vehicle (SPV), яка займається випуском та продажем облігацій); 2) синтетичний (активи виносять на окремі статті балансу банку для забезпечення облігацій, що випускають). Незважаючи на уявну простоту, сек'юритизація – технологічно складний і дорогий процес. Вона, як важливий інструмент управління активами і пасивами та метод мінімізації ризику з бухгалтерського балансу, дає змогу, крім цього, генерувати дохід у формі комісійних чи плати за обслуговування.

У вітчизняній практиці активне впровадження сек'юритизації ускладнене через деякі причини. Першою проблемою майбутніх емітентів буде вибір місця випуску цінних паперів. Залишається значною проблема щодо інвесторів, які б були готові вкладати грошові кошти у фінансові інструменти тривалістю 5–7 років і дохідністю не більше 10% річних. Тому спочатку доцільним є вихід на

зовнішні ринки, які б змогли поглинути відповідні обсяги українських облігацій. Щодо ABS облігацій, то в Україні можливі два варіанти їхнього використання. Зокрема, перший не передбачає створення SPV, адже банки – майже єдині фінансові інституції у нашій країні, що мають високі кредитні рейтинги, тому можливим є випуск ABS саме банками. Проте це не завжди доцільно, оскільки для них іноді вигідніший продаж емітентові за готівку кредитних активів зі свого балансу. Зокрема, тут буде використано інший варіант, що передбачає створення відкритого акціонерного товариства (акціонерами будуть банки), котре принципами роботи нагадуватиме SPV. Застосування у вітчизняній банківській практиці цього методу ускладнене тим, що не вирішені правові проблеми сек'юритизації фінансових активів.

Один із найпоширеніших методів управління процентним ризиком – метод аналізу та контролю дюрацій, який передбачає наявність таких різновидів: 1) стандартна дюрація (дюрація Макколі), яку визначають, як середньозважений за сумою термін погашення фінансового інструменту; 2) модифікована дюрація – відношення стандартної дюрації до величини $(1-r)$, де r – процентна ставка; 3) ефективна дюрація – відношення відносної зміни ціни до зміни процентної ставки, визначають на основі відповідних статистичних даних про залежність між змінами ринкової ціни фінансового інструменту та зміною процентної ставки.

Метод аналізу дюрації базований на її здатності відображати чутливість поточної вартості фінансового інструменту до зміни процентних ставок: чим більше значення дюрації фінансового інструменту, тим чутливіша його поточна вартість до зміни процентної ставки. При оцінці отриманих результатів потрібно враховувати, що у цьому методі різниця активів і пасивів за величиною становить обсяг власного капіталу. Саме тому як відносний показник позиції варто використовувати дисбаланс дюрацій, нормалізований на величину власного капіталу – нормалізований дисбаланс дюрацій. Позитивний нормалізований дисбаланс дюрацій зумовлює зміну економічної вартості банку в бік, протилежний до змін процентних ставок. Від'ємний нормалізований дисбаланс дюрацій викликає

зміну економічної вартості в один бік зі зміною процентних ставок. Як абсолютну оцінку процентного ризику приймають можливу зміну економічної вартості банку в результаті процентного стрибка.

Управління дюраціями передбачає встановлення цільового значення та лімітів на нормалізований дисбаланс дюрацій чи на відношення дюрації активів до дюрації пасивів. Перевагами цього методу є порівняно проста математична модель та облік ефекту зміни економічної вартості комерційного банку. Недоліки – низька точність аналізу при значних змінах процентної ставки, ігнорування базисного ризику і залежності непроцентних доходів від процентної ставки. Процентним ризиком управляють, не лише узгоджуючи терміни до погашення (дюрацій), а й за допомогою позабалансових інструментів (хеджування). Використання у практиці комерційних банків такого методу управління процентним ризиком, як хеджування дає змогу повністю або частково нейтралізувати ризик зміни вартості активів чи пасивів у майбутньому під впливом змін процентної ставки. При цьому також широко використовують похідні фінансові інструменти, зокрема процентні свопи, процентні ф'ючерси, форварди, процентні кепи, коллари.

Зауважимо, що незначна частка застосування похідних фінансових інструментів банками зумовлена насамперед нечіткістю законодавства та недостатнім розвитком строкового ринку. У функціонуванні внутрішнього ринку фінансових деривативів зацікавлені як вітчизняні суб'єкти господарської діяльності, так й іноземні інвестори, котрі, вкладаючи кошти в українську економіку, надають перевагу хеджуванню ризиків. Забезпечити ефективне функціонування строкового ринку можуть лише комерційні банки, які мають відігравати роль каталізатора процесів популяризації та впровадження фінансових деривативів у повсякденну діяльність економічних суб'єктів.

Отже, з метою розширення можливостей сек'юритизації активів, створення механізму нагляду за здійсненням даних угод та оцінки ризиків, що приймаються, органам державної влади, на нашу думку, необхідно внести відповідні зміни у законодавство, зокрема розширити перелік видів фінансових активів, зменшити

правові ризики, пов'язані з продажем, врегулювати діяльність емітента цінних паперів під час сек'юритизації.

Окрім цього, у контексті оптимізації управління банківськими активами необхідно реструктуризувати проблемні кредити, оскільки нарощування швидкими темпами комерційними банками обсягів кредитування, особливо протягом 2005–2008 рр., призвело до значного зростання кредитних ризиків. Заходи щодо реструктуризації проблемної банківської заборгованості повинні бути комплексними і застосовуватися на макро- та мікроекономічному рівнях. Так, НБУ в контексті створення правових умов для комерційних банків щодо реструктуризації боргів позичальників 5 лютого 2009 р. ухвалив постанову № 49 “Про окремі питання діяльності банків”, згідно з якою банкам на період до 01.01.2011 р. дозволено:

- для розрахунку регулятивного капіталу брати до уваги субординований борг, наданий в іноземній валюті, за курсом на звітну дату;
- установити максимальне значення процентної ставки за залученими коштами на умовах субординованого боргу в іноземній валюті не вище Libor (на відповідну дату) за дванадцятимісячними міжбанківськими депозитами плюс 12% річних;
- самостійно та на власний ризик, з урахуванням фінансового стану позичальників – фізичних осіб, приймати рішення про реструктуризацію наданих їм кредитів і оцінювати їхній фінансовий стан та стан обслуговування боргу без урахування факту такої реструктуризації відповідно до вимог “Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків”;
- підвищувати на один рівень категорію реструктуризованої кредитної операції з позичальниками, які належать до класів “Б”, “В” та “Г”, за якою стан обслуговування позичальником боргу протягом останніх шести місяців визначений як “добре”, за умови, що кредитним договором встановлено строк погашення основного боргу та процентів (комісій) не рідше одного разу на місяць.

Окрім цього, банкам рекомендовано проводити реструктуризацію заборгованості з дотриманням таких принципів: 1) створення умов для забезпечення відновлення платежів за кредитом

шляхом продовження строків дії кредитних договорів та (або) зменшення щомісячних платежів до прийнятного рівня, виходячи з фінансових можливостей позичальника; 2) незастосування штрафних санкцій (пені, штрафи тощо) за реструктуризованими кредитами в разі забезпечення виконання позичальниками умов додаткового договору або дострокового їхнього погашення.

Також заборонено вживати заходи впливу щодо комерційних банків за порушення економічних нормативів, якщо таке порушення спричинено зростанням курсу іноземних валют, та не зменшувати регулятивний капітал на суму перевищення нормативного значення економічних нормативів Н7 та Н9 (за кредитами, наданими до 10.10.2008 р.).

Окремо встановлено вимоги для банків, реорганізованих у порядку, передбаченому постановою Правління НБУ № 405 від 01.12.2008 р. “Про затвердження спеціального порядку здійснення заходів щодо фінансового оздоровлення банків”, на період до одного року, зокрема: 1) можуть бути прийняті рішення щодо пролонгації за потреби строку дії кредитів рефінансування на підставі обґрунтованого звернення банку- правонаступника та з урахуванням виду і строку застави, що надана як забезпечення кредиту; 2) може бути прийняте рішення щодо зменшення нормативу обов’язкового резервування за коштами в іноземній валюті; 3) не застосовувати заходи впливу за порушення економічних нормативів до банку- правонаступника, загальні активи якого в результаті реорганізації шляхом злиття або приєднання збільшилися не менше ніж на 20%.

Також враховуючи звернення банків і з метою забезпечення їхньої стабільної діяльності та уникнення небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених банкам, а також беручи до уваги найкращу банківську практику та світовий досвід у цій сфері, Правління НБУ ухвалило постанову № 328 “Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів” від 03.06.2009 р., згідно з якою банкам дозволено:

1. Якщо банк за узгодженням з позичальниками приймає рішення про реструктуризувати (змінити) валюту зобов’язання він повинен дотримуватися таких принципів: а) реструктуризації

підлягає заборгованість у національній та іноземній валютах за кредитами, виданими до 01.10.2008 р. позичальникам, фінансовий стан яких на дату реструктуризації класифіковано банком не нижче класу “В” та стан обслуговування ними боргу визначено як “добрий” або “слабкий”; б) банк повинен мати підтвержені достовірними документами (фінансовою звітністю, довідкою з місця роботи тощо) об’єктивні та беззаперечні докази того, що позичальник не в змозі забезпечувати виконання умов первинного кредитного договору; в) реструктуризація (зміна) валюти зобов’язання, беручи до уваги обмеженість ресурсів банку, проводиться в такій послідовності за видами кредитів:

- іпотечні кредити, які надані фізичним особам, якщо предметом іпотеки є житлова нерухомість загальною площею до 110 м², де зареєстровані та проживають позичальник і члени його сім’ї, та щомісячні платежі за таким кредитом перевищують 30% місячного доходу позичальника;

- кредити, які надані товаровиробникам, видом економічної діяльності яких є виробництво;

- кредити, які надані фізичним особам на лікування, навчання, завершення будівництва тощо, заборгованість за якими не перевищує 200 тис. грн. та щомісячні сукупні платежі за якими перевищують 30% місячного доходу позичальника;

2. Банкам дозволено до 01.01.2011 р. за кредитними операціями, за якими була реструктуризована (змінена) валюта зобов’язання оцінювати фінансовий стан позичальників – фізичних осіб без урахування достатності обсягу забезпечення для погашення в повному обсязі кредиту і процентів за ним за умови, що позичальник забезпечує виконання зобов’язань своєчасно та в повному обсязі.

Комплекс зазначених заходів, на нашу думку, сприятиме оптимізації банківської діяльності в кризових економічних умовах та позитивно впливатиме на реструктуризацію проблемних активів і виконання позичальниками зобов’язань за кредитами.

Проблеми зі сумнівною та безнадійною заборгованістю вирішуються на макроекономічному рівні також шляхом проведення процедури викупу проблемних активів. Механізм полягає у викупі

сумнівних і безнадійних банківських активів (які під впливом макроекономічних, ринкових та інших факторів схильні до суттєвого впливу ризиків (знецінення), зокрема кредити надані під заставу нерухомості) уповноваженими сануючими державними організаціями з метою подальшого управління (реструктуризація, продаж) ними.

Зокрема, створюють спеціалізовані корпорації для цілеспрямованої роботи з банківськими активами такого типу. В цьому контексті, як зазначив А. А. Хандриков [136, с. 63], для роботи з проблемними активами застосовують централізований та децентралізований підходи. Децентралізований підхід передбачає створення відповідних структур за межами банків, а централізований – створення органами державної влади Спеціалізованої корпорації з викупу та управління проблемними активами всієї банківської системи. У цьому випадку (при централізованому підході) проблемні активи обмінюють на боргові зобов'язання чи акції корпорації, або боргові зобов'язання держави. Зазначимо, що цим може займатись і центральний банк (зокрема, розширюються його повноваження) або агентство з реструктуризації.

Важливим аспектом під час процедури викупу є оцінка проблемних активів. Загальноприйнятою і поширеною практикою є визначення ціни продажу активу за його поточною дисконтованою вартістю. З цією метою кредити поділяються на дві основні групи, зокрема незабезпечені, які реалізуються з більшим дисконтом і забезпечені, які отримують вищу вартісну оцінку. У праці професора В. Міщенко [87, с. 16] чітко виокремлено особливості, які притаманні діяльності компаній з управління проблемними активами (КУА), зокрема:

– передача активів від банку до КУА проводиться за розрахунковою ринковою вартістю. Якщо вартість буде заниженою, компанія матиме менше стимулів поліпшувати активи та продавати їх за найкращою ціною. І навпаки, якщо вартість завищено, персонал КУА також не матиме стимулів, оскільки заздалегідь знатиме, що ніколи не зможе повернути таку високу вартість;

– КУА повинна мати єдину мету – максимізацію прибутку, що означає повернення якомога більшої частини вартості активів з мінімальними втратами.

– розгляд необхідності продажу активів від КУА базується на збалансуванні швидкості розміщення та ціни. Активи, щодо яких очікується повільне зростання цін, потрібно продати швидко. Активи, щодо яких у перспективі очікується значно краща ціна, – поліпшити й підготувати для продажу в майбутньому;

– організація КУА повинна відповідати структурі портфеля “поганих” активів, щоб забезпечити найкращу роботу з ними. Треба створити спеціальні підрозділи для розпорядження об’єктами нерухомості різного призначення та активами за кордоном;

– КУА має діяти як поважний і надійний учасник ринку, але не повинна використовувати надмірно переваги свого статусу, державної власності тощо.

Корпорації з управління проблемними активами створюють, як правило, на період реструктуризації банківської системи. Досвід їхнього застосування у відповідні періоди свідчить про їхнє успішне функціонування в США (1933 р.), Швеції (1933 р.), Кореї (1962 р.), Аргентині (1995 р. і 2002 р.), Малайзії (1998 р.), Казахстані (2008 р.), Угорщині (2008 р.), Росії (2009 р.). Проте в окремих країнах, зокрема у Філіппінах (Asset Privatization Trust), Фінляндії (Arsenal) корпорації такого характеру з дещо іншими повноваженнями функціонують досі.

З метою забезпечення ефективної діяльності КУА повинні виконуватися такі умови: 1) обов’язкове дотримання принципу їхньої операційної та політичної незалежності; 2) об’єктивно необхідне формування чіткої законодавчої бази щодо регулювання їхньої діяльності загалом та реалізації заставного майна зокрема; 3) достатність та оптимальність обсягів фінансування; 4) формування професійного та досвідченого кадрового забезпечення, особливо управлінців; 5) дотримання принципу відкритості, транспарентності щодо подання об’єктивної інформації про свою діяльність.

Розглянутий підхід щодо реструктуризації проблемної заборгованості шляхом викупу неякісних активів, на нашу думку, варто застосовувати у періоди кризових ситуацій у банківському секторі, оскільки викуп проблемних кредитів виправданий з точки зору підтримки банківського сектору.

А в умовах нормального та порівняно стабільного розвитку банківського сектору банки мають зосереджувати основну увагу на ефективному функціонуванні власних підрозділів проблемних активів. Тобто банки мають володіти відповідним організаційним підрозділом, який координував би роботу з проблемними активами і розглядав би це завдання як пріоритетне.

Керівництво багатьох банківських структур, на жаль, не завжди усвідомлює необхідність та доцільність створення такого підрозділу. Зокрема, існують думки, що створення такого виду підрозділу вказує на нестабільність банку, на його нестійке фінансове становище, і на основі цього відмовляються від формування цієї структурної одиниці. Вважаємо, що ця думка дещо упереджена, оскільки в умовах циклічно повторюваних криз при загальній стагнації виробництва необхідне створення комерційними банками спеціалізованих підрозділів з управління проблемною заборгованістю. Створення такого відділу (департаменту, управління, підрозділу) вказує на чітке розуміння топ-менеджментом банку та визначення об'єктивної оцінки ситуації на кредитному ринку країни. У цьому випадку керівництво спроможне не лише на констатацію фактів виникнення проблемної заборгованості, а й на формування кредитно-інвестиційної стратегії банку, ключовим напрямком якої є зниження рівня неповернення кредитів і профілактика виникнення проблемних активів.

Свою діяльність підрозділ по роботі з проблемними активами повинен здійснювати відповідно до чинного законодавства, нормативних актів НБУ, а також керуватися статутом, рішеннями правління та іншими нормативними документами банку. Варто зауважити, що у своїй роботі він повинен застосовувати лише легальні методи, які відповідають вимогам цивільно-правового законодавства. Зокрема цей підрозділ має виконувати такі функції: 1) брати участь у плануванні й реалізації ефективної кредитної та інвестиційної політики для максимізації прибутку; 2) формувати стратегію, визначати принципи та методи діяльності банку щодо роботи з проблемними активами; 3) забезпечувати розроблення та реалізацію відповідних схем протермінованої заборгованості;

4) вивчати і впроваджувати новітні, прогресивні методи уникнення чи мінімізації ризику виникнення проблемних активів.

Деякі науковці [51, с. 167] визначають базові принципи, якими повинен керуватися підрозділ з проблемними активами, зокрема такі:

- своєчасність вживання заходів – у роботі з проблемними активами найчастіше виникають ситуації, коли необхідно негайно прийняти рішення, що дає змогу повернути до 100% заборгованості або перевести актив із проблемного в нормальний. Якщо буде упущений час, то надалі це може призвести до переходу активу в категорію безнадійного до стягнення;

- ефективність вживання заходів – результатом роботи підрозділу повинно бути реальне зростання доходів банку. Повинен бути прийнятий до уваги і часовий фактор. У практичній діяльності банк найчастіше змушений іти на поточні втрати з метою досягнення стратегічного позитивного результату;

- нарощення позитивного ефекту – боржник, який не може, розрахуватися одноразово, повинен повертати борг частинами, але за графіком і під пильним контролем підрозділу.

Зауважимо, що поряд із втручанням служби безпеки, юридичної служби, під час виникнення проблем із поверненням кредиту необхідно оперативно втручатися підрозділові проблемних активів і консолідовано приймати рішення. До підрозділу проблемних активів, на нашу думку, мають належати керівники кредитного та юридичного підрозділів, служби безпеки, фахівці бухгалтерського, податкового та технічного профілю (загалом до семи осіб). Засідання доцільно проводити приблизно раз на місяць, а роботу з повернення кредитів виконувати постійно. Економічний ефект від праці цього підрозділу полягає у мінімізації втрат, підвищенні прибутковості, фінансової стійкості й надійності банку загалом.

Окрім забезпечення ефективної діяльності підрозділу з проблемними активами, у світовій та вітчизняній банківській практиці до теперішнього часу сформувалися та використовуються заходи щодо погашення простроченої заборгованості. Зокрема визначають такі напрямки реструктуризації боргів:

1. Пролонгація строків кредитування. Цей спосіб відносно нескладний для банку і передбачає продовження строку кредитування. Відповідно, суми боргу розподіляється на більшу кількість платіжних періодів, тобто сума щомісячних платежів і боргове навантаження за кредитом зменшуються. У випадку збільшення строку платежу в два рази щомісячний платіж знизиться на 20–25%. Застосування цього методу реструктуризації боргу для комерційного банку економічно вигідний, оскільки збільшується строк платежу і зростає обсяг процентів, сплачених позичальником за увесь період користування кредитом. Однак банк водночас наражається на додаткові ризики, пов'язані із невизначеністю щодо фінансового стану позичальника, вартості грошей в часі, що змушує його підвищувати процентну ставку, нівелюючи ефект від пролонгації для позичальника.

Варто зауважити, що багато європейських банків застосовують цей метод. Наприклад, у другій половині 2008 р. усі іпотечні позичальники у Норвегії отримали листи від банків із пропозиціями щодо продовження строку погашення кредитів на 30–40 років. Також казначейство Великобританії запровадило програму підтримки іпотек домовласників, згідно з якою позичальники можуть розраховувати на пролонгацію частини своїх платежів строком до двох років. Угорщина наприкінці 2008 р. також пішла таким шляхом, зокрема між Міністерством фінансів і дев'ятьма найбільшими банками було прийнято компромісне рішення щодо реалізації програми реструктуризації кредитів із наданням позичальникам можливостей щодо пролонгації строків кредитування.

Деякі вітчизняні банки погоджуються на пролонгацію кредитів на максимальний строк до десяти років, але, як правило, на такі кроки йдуть банки з іноземним капіталом.

2. Зміна способу погашення позики, перехід із класичної (стандартної) на анuitетну. Продовження строку дії кредитного договору, як правило, супроводжується зміною графіку погашення кредиту. Зокрема стандартна схема погашення процентів, яка передбачає щомісячне погашення певної частини суми основного боргу і процентів на залишок цієї суми змінюється на анuitетну. Ця схема полягає у погашенні кредиту рівними частинами (суми основного боргу і

процентів) через однакові проміжки часу. Тим самим зменшується платіжне навантаження на клієнта, тобто його щомісячний платіж протягом усього строку дії кредитної угоди, що дає змогу більш “розмірено” погасити кредит, дотриматися строків, хоча і дещо переплатити зважаючи на специфіку ануїтетного методу. Для комерційного банку відповідно не виникає простроченої заборгованості, немає необхідності формувати додаткові резерви.

3. Відстрочка платежу за кредитом (“кредитні канікули”). Доволі популярний серед банкірів метод, зміст якого полягає у звільненні позичальника на визначений строк від сплати щомісячних платежів за основною сумою боргу, які в подальшому рівномірно розподіляються на залишок відповідно до терміну дії кредитного договору. Цей спосіб є вигідним для позичальника у тому випадку, якщо він отримує відстрочку без одночасного збільшення відсоткової ставки за кредитом чи зміни строків дії кредитної угоди.

4. Зниження відсоткових ставок за кредитом є одним із методів реструктуризації проблемної заборгованості, який не набув поширення у вітчизняній банківській практиці і більшою мірою застосовуються за кордоном.

Даний спосіб найбільш привабливий для клієнтів, оскільки дає змогу зекономити кошти на погашенні кредиту, особливо це стосується позик в іноземній валюті. Проте для банку він економічно не вигідний, оскільки банк розраховується за залученими коштами у відповідному процентному співвідношенні, нижче якого банк не в змозі встановити процентну ставку за кредитом. Якщо комерційні банки і знижують проценти, то лише на обмежений і невеликий (пільговий) термін, наприклад на період, необхідний для відновлення виробничих потужностей підприємства, після чого відновлюють рівень процентних ставок або взагалі вдаються до їхнього підвищення.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, зазначимо, що Федеральна корпорація страхування депозитів США (2008 р.), розробила програму реструктуризації іпотечних кредитів, яка передбачає зниження ставок за тими кредитами, де відношення боргу до доходів становить 38%. Цей спосіб застосовувався і в Аргентині у 1995 р., де банки практикували зниження процентних ставок за кредитами.

5. Конвертація валютних кредитів. Цей метод найбільш вигідний для позичальника, оскільки конвертація боргу в іноземній валюті на кредит у національній валюті зменшує (нівелює) рівень ризику девальвації гривні. Банки, проводячи таку конвертацію, підвищують процентну ставку (наприклад із 12% за кредитом в іноземній валюті до 20% у національній). Очевидно, що чим вища ставка за інвалютним кредитом, тим більш вигідний перехід на кредит у національній валюті. Відповідно, значну вигоду отримує боржник у випадку зниження курсу гривні, а в протилежному випадку конвертація може призвести до зростання обсягу збитків позичальника.

Досвід конвертації валютних кредитів ми можемо простежити в Аргентині (лютий 2002 р.), де було проведено так звану асиметричну песифікацію, що мала примусовий характер (банки проводили конвертацію депозитів у песо за новим курсом 1,4 песо/1 дол. США, тоді як зобов'язання за кредитами конвертувалися за старим курсом 1 песо/1 дол. США). Міністерство фінансів Угорщини (листопад 2008 р.) досягнуло домовленості із дев'ятьма найбільшими банками щодо реалізації програми реструктуризації кредитів, якою передбачено можливість конвертації кредитів в іноземній валюті у кредити деноміновані у форинтах. У Росії (грудень 2008 р. – січень 2009 р.) Банк "ВТБ 24" проводить реструктуризацію іпотечних і споживчих кредитів в іноземній валюті за ставками, що діють на поточний момент за аналогічним кредитами у рублях (за конвертацію кредиту банк стягує одноразову комісію, крім того, позичальник має оплатити послугу з оцінювання квартири, а також поновити довідку з місця роботи).

6. Зменшення основної суми боргу. Цей метод комерційні банки застосовують вкрай рідко, практичне застосування якого мало місце у Мексиці (грудень 1998 р.), коли уряд схвалив програму "Пунта Фіналь", якою передбачалося списання боргів. У межах цієї програми пропонувалися значні субсидії (до 60% балансової вартості кредиту) боржникам банків для виплати їхніх кредитів. Отже, програма сприяла розподілу тягаря між урядом і банками. У США (листопад 2008 р.) банк "Сітігруп" також оголосив про зменшення сум боргу за іпотечними кредитами, за якими відношення боргу до доходів перевищує 40%.

Серед цих заходів найпоширеніші пролонгація строків кредитом і надання “кредитних канікул”, оскільки вони дають змогу в короткі строки послабити платіжне навантаження на позичальників за рахунок зменшення щомісячних платежів за кредитом, однак водночас призводять в кінцевому підсумку до збільшення суми платежів за кредитом загалом. Відповідно, банки не втрачають своїх прибутків, а навпаки отримують додатковий дохід, хоча повинні правомірно розподіляти ризики спричинені девальвацією гривні, кризовими економічними умовами, а не перекладати увесь тягар платежів на позичальника, оскільки збитки, пов’язані з реструктуризацією, мають розподілятися між банками, державою і позичальниками. Конвертація валютних позичок і зменшення основної суми боргу є менш популярні, хоча і найбільш вигідні для позичальників.

Розглянуті методи банки повинні застосовувати на добровільній основі щодо кредитів як у національній, так і в іноземній валютах, особливо стосовно добросовісних позичальників. Загалом увесь комплекс цих заходів сприяє зменшенню платіжного навантаження на боржника, за умови, якщо банки не вимагають додаткового забезпечення і не роблять переоцінку заставного майна.

Зауважимо, що реструктуризація проблемних кредитів в Україні повинна проводитися із використанням позитивних аспектів її проведення у зарубіжних країнах, але з урахуванням національної специфіки та особливостей розвитку вітчизняної банківської системи. Зокрема, як зазначає професор В. Міщенко, реструктуризація повинна діяти на основі єдиних правових норм, правил і методів, які б поширювалися на усі банківські установи.

Вибір тієї чи іншої схеми реструктуризації боргу повинен передбачати індивідуальний підхід до позичальника і ґрунтуватися на оцінці фінансового стану позичальника, параметрів кредитного ризику і запиту, що спрягло б належному обслуговуванню боргу. На нашу думку, комерційні банки повинні застосовувати комбіновані програми реструктуризації заборгованості на основі так званого “методу партнерських взаємовідносин з боржниками”, який повинен передбачати: 1) рівноправність сторін проблемних кредитних

відносин; 2) досягнення узгодженості відносно вибору методу врегулювання проблемної заборгованості; 3) методичне (документальне) забезпечення роботи з проблемними кредитами, тобто банки повинні мати чіткі програми з реструктуризації проблемних кредитів, які б повною мірою відповідали нормам чинного законодавства; 4) сприяння зі сторони кредиторів до позичальника щодо реалізації оптимально вигідного способу реструктуризації боргу.

Окремо необхідно зупинитися також на підвищенні якості фінансового менеджменту банку, зокрема роботі Казначейства банку та Комітету управління активами й пасивами (КУАП), оскільки вони є основними підрозділами банку, на які потрібно покласти завдання забезпечення фінансової стійкості. Зокрема визначені такі функції КУАП: 1) визначення потреб у ліквідних коштах; 2) оцінювання величини і достатності капіталу; 3) прогнозування й аналіз коливань процентних ставок; 4) прийняття рішень про хеджування ризиків; 5) оцінювання змін у доходах і витратах; 6) визначення прийнятної структури і якості кредитного й інвестиційного портфелів; 7) калькулювання цін на банківські послуги; 8) додаткові питання з управління активами та пасивами.

Казначейство банку є реалізатором прийнятих управлінських рішень КУАП. Воно займається проведенням фінансових операцій на відкритих фінансових ринках (валютному, грошовому, ринку цінних паперів); обґрунтовує курси купівлі-продажу іноземних валют, рівень процентних ставок, формує політику трансфертного ціноутворення. Основні цілі казначейства – це підвищення прибутковості банку, збереження ліквідності на належному рівні, розширення обсягів активно-пасивних операцій банку. Для виконання цих завдань казначейство виконує методологічну й аналітичну функції. Суть першої зводиться до розроблення технології та методики розрахунків показників, які необхідні для виконання аналітичної функції, визначення собівартості операцій на основі їхніх технологій, бюджету підрозділів, вартості використовуваних ресурсів.

Як зазначили окремі автори [109, с. 13], доволі поширеною практикою стало утворення центрів прибутковості (профінт-центрів), які перебувають у тісному взаємозв'язку з казначейством банку. Зо-

крема між казначейством та профіт-центрами проводить операції з умовного використання ресурсів, їх купівлі-продажу за трансфертною ціною. Функціонування центрів прибутковості має як переваги, так і недоліки. До основних переваг належать такі: гнучкість реагування на умови місцевого ринку, підвищення швидкості процесу прийняття рішень, зменшення обсягу звітності. Серед недоліків: зростання накладних витрат, підвищення рівня ризиків через неузгодженість процесів управління активами і пасивами в різних філіях, складність консолідації зусиль. Саме тому, перш ніж прийняти рішення щодо створення цього центру, менеджмент банку має детально проаналізувати фактори, що обумовлюють доцільність та оптимальний ступінь децентралізації управління.

Зважаючи на функціональні особливості КУАП і казначейства, їх можна вважати головними підрозділами банку, що відповідають за постійне забезпечення фінансової стійкості. Вони мають належно виконувати функції щодо забезпечення достатнього рівня ліквідності, прибутковості й платоспроможності банку шляхом ефективного управління активами та пасивами. Для оптимізації роботи КУАП і казначейства потрібно слід передбачати вдосконалення організаційних аспектів з метою забезпечення максимальної чіткості повноважень, що виконують ці підрозділи, та методів щодо високоякісного управління ліквідністю, прибутковістю, активами й пасивами банку, а також належним чином застосовувати затверджені підрозділом із ризик-менеджменту методи управління та мінімізації ризиків (процентного, ризику ліквідності тощо).

Також важливим напрямком, який забезпечує фінансову стійкість комерційних банків є необхідність ефективного та високоорганізованого управління ризиками, які, як відомо, постійно супроводжують діяльність банку. Так, серед ризиків, які найбільше впливають на фінансову стійкість банків, є кредитний, процентний та ризик ліквідності. Зрозуміло, що банки в процесі діяльності натрапляють не лише на ці ризики, вагоме значення мають й інші ризики (операційний, валютний, ринковий), проте на кредитний, процентний та ризик ліквідності найбільше звертають увагу органи нагляду, та й комерційні банки вважають їх найнебезпечнішими для свого фінансового становища.

Цей ризик може, зокрема, суттєво зменшити прибуток банку, а в найгіршому випадку призвести до банкрутства. Крім цього, банки, які мають значні втрати за кредитними операціями, наражаються на ймовірність зниження своєї вартості. Так, неналежне управління кредитним ризиком спричиняє виникнення непрацюючих активів, збитків за кредитами, що значно знижує рівень прибутковості, зменшує вартість банку та негативно відображається на фінансовій стійкості загалом (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Наслідки неефективного управління кредитним ризиком банку

Кредитний ризик впливає на сукупний банківський ризик, що підтверджує індекс ризику (RI), який обчислюють за такою формулою:

$$RI = \frac{[E(ROA) + CAP]}{S_{ROA}}, \quad (1.7)$$

де $E(ROA)$ – очікувана рентабельність активів; CAP – відношення власного капіталу до активів; S_{ROA} – стандартне відхилення ROA .

Зважаючи на те, що головним ризиком кожної з компонент формули RI є кредитний ризик, то концептуально він може бути представлений як:

$$RI = f(\text{кредитний ризик, процентний ризик, ризик ліквідності...}). \quad (1.8)$$

Відповідно, фахівці банківського ринку, провідні банкіри розуміють необхідність ефективної організації ризик-менеджменту, деякі найбільші банки впровадили, інші прагнуть до введення відповідної організаційної структури управління ризиками. Якщо ж говорити про невеликі банки, то більшість із них не те, що не мають відділу ризик-менеджменту, а й інколи навіть жодного спеціаліста в банку з відповідним функціональним навантаженням.

Органи державного регулювання також забезпечують підтримку формування та розвитку систем управління ризиками в банках, зокрема прикладом можуть бути затверджені постановою Правління НБУ № 361 від 02.08.2004 р. “Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України”. Втім, вітчизняним банкам потрібно виконати як методологічні, методичні, так і організаційні завдання для побудови ефективної системи ризик-менеджменту. Кожна система управління банківськими ризиками в окремому комерційному банку має бути особливою (унікальною), з притаманними лише їй особливостями та ознаками, рівень автоматизації та програмного забезпечення якої також відрізнятиметься, зважаючи на специфіку кожного банку. Зауважимо, що необхідність банку зважати на обсяги та специфіку своєї діяльності при формуванні системи управління ризиками цілком виправдана, оскільки впровадження та функціонування системи ризик-менеджменту потребує

чималих затрат (побудова технології управління ризиками; добір, купівля та впровадження програмного забезпечення; підтримка технології на актуальному рівні), що за нераціонального підходу, зрозуміло, негативно позначатиметься на рівні банківської прибутковості.

Ефект від запровадження системи управління ризиками довгостроковий, оскільки ризик-менеджмент є своєрідною ланкою щодо обмеження розвитку бізнесу на короткий строк, але на середній за тривалістю період, навпаки, створює можливості отримання прибутку. Зокрема при визначенні вартості впровадження технології управління ризиками необхідно розраховувати не менше ніж на п'ять років функціонування системи та екстраполювати прогнозований ефект відповідно. Отже, необхідно чітко визначити основні аспекти побудови ефективної комплексної системи управління банківськими ризиками з точки зору оптимального впливу на фінансову стійкість комерційного банку, при цьому більше уваги зосередивши на вдосконаленні порядку управління саме кредитним ризиком. Зокрема Л. О. Примостка вважає, що "система управління банківським ризиками повинна складатися з таких підсистем: 1) ідентифікація ризиків за допомогою логічних методів аналізу; 2) формування системи аналітичних показників ризикованості; 3) кількісне оцінювання (квантифікація) ризиків; 4) обґрунтування рівнів допустимих ризиків (лімітів ризику); 5) вибір методів управління ризиками; 6) реалізація процесу мінімізації ризиків (аналітичне супроводження, оцінювання ефективності); 7) організація ефективних систем моніторингу ризиків" [110, с. 21]. Проте, на нашу думку, окреслені елементи є швидше етапами чи складовими компонентами процесу управління ризиками, а не підсистемами системи ризик-менеджменту, оскільки вважаємо, що поняття "система управління ризиками" – ширше й охоплює наступні елементи: 1) стратегію, політику, методи оцінки та мінімізації ризиків у банку (методологія); 2) підрозділи, які беруть участь в управлінні ризиками і разом формують інфраструктуру управління ризиком у банку (організація); 3) процес управління ризиком; 4) достовірні та своєчасні потоки інформації.

Стратегія відображає допустимий рівень ризику для банку, її мета – якість активів, прибуток, а політика та процедури управління ризиками стосуються всіх банківських ризиків, вони уповноважені

реалізувати цю стратегію. В управлінні ризиками беруть участь ті підрозділи банку, які мають відповідне функціональне навантаження. Процес ризик-менеджменту в банку має охоплювати всі його структурні рівні – від управлінського (Спостережної ради і Правління банку) до рівня, на якому безпосередньо приймають і генерують ризики. Банк зобов'язаний чітко визначити та розподілити функціональні обов'язки і повноваження з ризик-менеджменту та схему відповідальності за таким розподілом. Зокрема важливе місце в організації системи управління ризиками займають Спостережна рада і Правління банку, які мають забезпечити запровадження організаційної структури, механізмів контролю, виділення необхідних ресурсів на створення та підтримання ефективної системи ризик-менеджменту і поширити в банку єдине розуміння його корпоративної культури щодо управління ризиками.

Також можливий варіант створення комітету з ризик-менеджменту Спостережної ради, який би частково виконував окреслені функції ради, а також розглядав би звіти підрозділу з ризик-менеджменту, звіти Правління банку, що стосуються управління ризиками. Комітет із ризику затверджує рівень допустимого ризику за різними банківськими продуктами, елементами і напрямками діяльності, підзвітний Спостережній раді й Загальним зборам акціонерів. Підрозділ із ризик-менеджменту, який робить оцінку, контроль та моніторинг ризиків, обов'язково має виконувати такі функції: 1) визначати політику та стратегію управління ризиком, розробляти і подавати на затвердження Правління банку методики оцінки ризиків; 2) забезпечити управління ризиком на стратегічному та операційному рівнях; 3) розробити інфраструктуру для отримання даних від інших систем; 4) нагромаджувати історичні дані для порівняльного аналізу; 5) ідентифікувати порушення лімітів.

Закордонна банківська практика показує, що основною вимогою до цього підрозділу є його повна незалежність (структурна й фінансова) від підрозділів банку, що безпосередньо приймають ризики (фронт-офісів), та підрозділів, які реєструють факт прийняття ризику і контролюють його величину (бек-офісів).

Із урахуванням значимості впливу кредитного, процентного, ринкового, операційного та ризику ліквідності на фінансову стійкість комерційного банку можливий також варіант створення в

структурі управління ризиками шести відділів та трьох груп. Зокрема чотири з них можуть займатися кредитними ризиками (два відділи – ризиками компаній, один відділ – ризиками рітейлу (роздрібних банківських послуг) і ще один – ризиками країни і банківськими ризиками). Решта, один відділ, – ринковими ризиками і ще один відділ – операційними ризиками. Групи мають займатися проблемними кредитами, аналізом та звітністю за кредитним портфелем. Процентним та ризиком ліквідності у цьому випадку має займатися комітет з управління пасивами й активами.

Відомі міркування з приводу того, що ризиками необхідно управляти у тому відділі, який безпосередньо причетний до конкретного ризику. Так, усі ризики різні за природою, і функціонування того чи іншого підрозділу банку пов'язане з окремими видами ризиків, проте у випадку їхньої реалізації страждає капітал банку, який, на відміну від кількості ризиків, один. Ми схильні до тієї точки зору, що більш цільовий та ефективний той підхід, який передбачає функціонування єдиного відділу ризик-менеджменту, який забезпечить і технологію, й ідеологію управління ризиками, особливо у великих банках. Щодо середніх і малих банків, які прагнуть до розвитку бізнесу, то їм також необхідний ризик-менеджмент. Проте, можливо, ці функції можна доручити комусь із спеціалістів, які вже працюють у штаті. Наприклад, операційними ризиками до певної міри можуть управляти внутрішні аудитори.

Процес управління ризиками має передбачити: 1) виявлення (ідентифікацію) ризиків, яким піддається банк; класифікацію і ранжування ризиків; 2) аналіз та оцінку ризиків, зокрема рівня окремих ризиків й інтегральну оцінку сукупності ризиків, яким піддається банк; 3) розроблення заходів щодо мінімізації ризиків; 4) моніторинг та реалізацію системи заходів щодо управління ризиками; 5) контроль коригування впливу інструментів ризик-менеджменту. На наш погляд, неврахування згаданих етапів у процесі управління ризиками або упущення одного з них на практиці призводить до неефективного управління банківськими ризиками.

Основна мета процесу управління ризиками загалом зводиться до мінімізації (за рахунок пом'якшувальних заходів або перекладання ризику на інших осіб через похідні інструменти чи страхування) або уникнен-

ня ризику. Зауважимо, що наявність прямої залежності між прибутком і ризиком ускладнює чітке формулювання мети та її однозначність. Саме тому банк має зорієнтуватися не лише на зниження ризиків, а й на пошук оптимальних рішень щодо підтримки компромісного та оптимального співвідношення між ризиком і доходом, що позитивно відображається на загальному рівні його фінансової стійкості (рис. 3.10).

Основну відповідальність за ефективність управління ризиками несе сам банк, воно має стати складовою частиною щоденної роботи менеджерів усіх рівнів. Комплексна система ризик-менеджменту дає змогу суттєво підвищити прибутковість банку та його інвестиційну привабливість і фінансову стійкість загалом, що актуально у період інтенсифікації розміщення коштів іноземними інвесторами в банках України.

Для забезпечення розвитку та вдосконалення функціонування систем управління ризиками у вітчизняних банках, на нашу думку, необхідно:

1. Органам державної влади: сприяти розвитку фінансового ринку в структурному (зміна структури фінансового ринку в бік збільшення частки фондового ринку) та інфраструктурному (розвиток кредитних бюро, рейтингових агентств тощо) контекстах.

2. Національному банку України: формувати і вдосконалювати нормативну базу щодо регулювання банківських ризиків; активізувати стимулювання банків до впровадження комплексних систем ризик-менеджменту; розглянути питання про резервування банками коштів під операційні ризики; встановити жорсткі вимоги до функціонування комплексних систем ризик-менеджменту в найбільших та великих банках. Щодо середніх і малих банків, то ці функції може виконувати хтось із штатних спеціалістів.

3. Комерційним банкам: формувати оптимальну організаційну структуру, яка б органічно охоплювала управління ризиками на всіх етапах банківської діяльності; застосовувати інтегральні системи оцінки ризиків (зокрема, найбільшим банкам системи оцінки “зверху-вниз”); оцінити можливості впровадження у щоденну практику оцінки та прийняття ризиків сучасних методів, зокрема математичних і статистичних; формувати інформаційну базу даних, необхідну для оцінки ризиків, використовуючи сучасні підходи; забезпечити функціону-

Рис. 3.10. Забезпечення фінансово стійкого банку

вання єдиного відділу ризик-менеджменту і його повної незалежності (структурної та фінансової) від підрозділів банку, що безпосередньо приймають ризики (фронт-офісів) та підрозділів, які реєструють факт прийняття ризику й контролюють його величину (бек-офісів).

Підсумовуючи, зазначимо, що основні напрямки зміцнення фінансової стійкості банків, які загалом визначають їхню можливість вдосконалювати кредитно-розрахункове та депозитне обслуговування клієнтів в умовах кризових явищ в економіці, такі: підвищення рівня капіталізації; створення довгострокової ресурсної бази для обслуговування потреб реального сектору; підвищення якості активів; проведення ефективної роботи з реструктуризації проблемних кредитів; забезпечення виваженості оперативних дій структурними підрозділами банку; розроблення та вдосконалення методів управління ризиками.

РОЗДІЛ 4 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

4.1. Оптимізація грошово-кредитної політики в Україні з огляду на тенденції європейської валютної інтеграції

Особливості реалізації системи заходів з реформування української економіки на ринкових засадах значною мірою залежать від успішності перетворення регулятивного механізму впливу держави на перебіг відтворювального процесу. Центральне місце у цьому механізмі в повноцінній ринковій системі належить грошово-кредитному регулюванню, що є найбільш дієвим інструментом впливу на економіку через масштаби банківських кредитних операцій, а відтак і обсяги грошової маси в обігу. Водночас, ринкові перетворення у господарстві нашої країни мають відбуватися з урахуванням тих основних тенденцій розвитку світової економіки, що визначають можливості входження України на рівноправних, партнерських засадах до складу країн, які у перспективі можуть бути інтегровані до європейських економічних структур.

Серед указаних тенденцій ключовою варто вважати формування згідно з Маастрихтським договором, що набув чинності 1 листопада 1993 р., економічного і валютного союзу європейських країн (ЄВС), який передбачає створення єдиної валютно-фінансової системи 11 країн Європейського союзу (ЄС) на базі спільної грошової одиниці – євро. Відповідно до цього договору з 1 січня 1999 р. євро введено у безготівковий обіг країн-членів союзу на

основі запровадження постійних фіксованих курсових співвідношень між їхніми національними валютами, а центральні банки 11 держав передали свої повноваження з розробки й реалізації грошово-кредитної політики новоствореному наднаціональному Європейському центральному банку (ЄЦБ), розміщеному у Франкфурті-на-Майні.

Отже, фундаментальні зміни економічної політики європейських країн, спрямовані на забезпечення успішного функціонування ЄВС, пов'язані із двома найвагомішими моментами: по-перше, це необхідність дотримання стійкої загальної конвергенції умов економічного розвитку країн-членів "зони євро", що передбачає наявність у всіх їхніх економіках низького рівня інфляції, здорових державних фінансів та стабільних курсів валют; по-друге, це застосування уніфікованих механізмів грошово-кредитного регулювання, яке проводить ЄЦБ та підпорядковані йому національні центральні банки з метою підтримання стабільності цін, а також сприяння загальній економічній політиці ЄС.

За таких обставин реалізацію стратегічної мети реформування вітчизняної економіки щодо її поступової інтеграції у європейські структури можна було б розглядати з позицій вирішення такого важливого завдання, як поступова адаптація фінансово-кредитної системи нашої країни до прийнятих у ЄВС стандартів. Цілком очевидно, що шляхи вирішення цього завдання перебувають як у макроекономічній площині, так і в межах функціонування центрального банку як головного державного органу монетарного регулювання економіки. Макроекономічні аспекти цієї проблеми визначаються можливостями обрання в якості стратегічних цілей економічної політики України "критеріїв конвергенції", сформульованих у Маастрихтському договорі для участі країн у "зоні євро":

- забезпечення стабільного рівня цін (не більше 1,5 процентного пункту від середнього рівня трьох країн ЄС із найбільш стабільними показниками інфляції);
- забезпечення стабільного обмінного курсу національної валюти;

- низький рівень дефіциту державного бюджету (не більше 3% від ВВП) і державного боргу (не більше 60% ВВП);
- забезпечення стійкої динаміки довгострокових процентних ставок (не вище 2 процентних пунктів від середнього рівня трьох країн ЄС із найбільшою стабільністю цін).

Щодо діяльності центрального банку, то можливості удосконалення механізму грошово-кредитного регулювання залежать від ефективності застосування основних інструментів монетарного впливу на економіку, що використовуються центральними банками розвинутих країн та нині набувають певних уніфікованих форм в межах функціонування ЄЦБ, загалом визначаючи застосування ним трьох груп інструментів: 1) обов'язкових резервів, 2) постійно діючих механізмів рефінансування та 3) операцій на відкритому ринку.

Оцінюючи діяльність НБУ в системі заходів державної економічної політики, необхідно відзначити значний прогрес у плані використання ринкових інструментів монетарного регулювання, що де-факто охоплюють набір тих же трьох ключових важелів: 1) мінімальні обов'язкові резерви; 2) політику облікової ставки, що визначає умови рефінансування банківських установ; 3) операції на відкритому ринку. Водночас безпосередні практичні аспекти їхнього застосування потребують ще доволі серйозних заходів із удосконалення самих механізмів грошово-кредитного регулювання, що має бути спрямовано на досягнення максимального рівня відповідності умовам функціонування ЄВС і Європейської системи центральних банків, а відтак вимагає більш детального, послідовного вивчення зазначених інструментів.

Мінімальні обов'язкові резерви – це інструмент грошово-кредитного регулювання економіки, суть якого полягає у встановленні для банківських установ обов'язкової норми резервів (у процентному відношенні від величини залучених пасивів), які вони зобов'язані зберігати в центральному банку. Вперше мінімальні обов'язкові резерви для комерційних банків на офіційному рівні були запроваджені у США в 1913 р. із створенням Федеральної резервної системи, причому в окремих штатах ці вимоги були встановлені ще раніше. Досвід США пізніше перейняли інші цен-

тральні банки і нині цей інструмент грошово-кредитного регулювання застосовується майже у всіх країнах з розвинутими ринковими відносинами, у т. ч. ЄС.

Загалом обов'язкове резервування виконує в економічній системі дві основні функції: по-перше, воно є засобом підтримання ліквідності банківських установ і, по-друге, є інструментом регулювання обсягу грошової маси в обігу. Розвиток і взаємозв'язок цих функцій визначає роль мінімальних обов'язкових резервів у сучасних умовах.

Первинною функцією мінімальних резервів було страхування ліквідності кредитних інститутів. Створення централізованого в межах банківської системи фонду грошових коштів повинно бути надійною гарантією за вкладами клієнтів. Інакше кажучи, мінімальні резерви мали задовольняти інтереси вкладників, коли за тих чи інших обставин могло розпочатися вилучення ресурсів з комерційного банку. Нині роль цієї функції для банківської системи загалом пов'язана із забезпеченням стабільності її діяльності, сприяючи, з одного боку, підтриманню безперервності функціонування платіжно-розрахункового механізму, а з іншого – зниженню ризикованості вкладень банків та зменшенню втрат від їхніх можливих банкрутств. Основною ж функцією мінімальних обов'язкових резервів є вплив на кредитний потенціал комерційних банків з метою регулювання кількості грошей в обігу. Рівень мінімальних резервних вимог, що встановлюється центральним банком, безпосередньо впливає на кількісні параметри кредитування банківською системою економіки і, зрештою, визначає обсяг грошової маси.

Центральний банк періодично змінює норматив обов'язкового резервування залежно від ситуації, яка складатиметься на ринку і типу політики, яку він проводить. При обмежувальній (рестрикційній) грошово-кредитній політиці центральний банк підвищує норми обов'язкових резервів, що призводить до зменшення тієї частки ресурсів, яка може бути спрямована комерційними банками на кредитування підприємств і населення, що в результаті призводить до скорочення грошової маси в обігу. Розширювальна (експансивна) монетарна політика, навпаки, передбачає зниження норм

обов'язкових резервів, у результаті чого більша частка ресурсів залишається у розпорядженні комерційних банків, надаючи можливість останнім збільшувати обсяги кредитування економічних агентів, що водночас призводить і до нарощування грошової маси.

Особливості впливу змін норм обов'язкових резервів на кредитну активність комерційних банків, а відтак і динаміку грошової маси виражаються через зміну грошової бази, яка охоплює окрім готівки в обігу ще й величину банківських резервів. Врешті величина грошової бази, на яку центральний банк країни безпосередньо впливає саме через регулювання норм обов'язкових резервів, у ринкових умовах є основою впливу відповідного монетарного регулятивного механізму на грошову масу, а будь-які зміни у грошовій базі так чи інакше мають позначатися і на кількості грошей в обігу.

Зазначені моменти загалом характеризують зміну мінімальних обов'язкових резервів як доволі дієвий інструмент, здатний активно впливати на можливості комерційних банків кредитувати економіку. Тому, незважаючи на певні дискусії у виборі важелів грошово-кредитного регулювання ЄЦБ, загалом було визнано необхідність обов'язкових резервів у якості ефективного механізму підтримання ліквідності кредитних інститутів, а також забезпечення стабільної кон'юнктури грошового ринку євро.

Безпосередня дія зазначеного механізму залежить від величини встановленого центральним банком нормативу обов'язкових резервних відрахувань, які мають проводити комерційні банки. У переважній більшості розвинутих країн мінімальні обов'язкові резерви встановлюються відносно пасивів банківських установ, хоча в окремих країнах (наприклад, у минулому у Франції), можуть встановлюватись і щодо активів, що визначає їхню залежність від суми наданих кредитів. Загалом резервні вимоги поширюються або на загальну величину пасиву банківського балансу, або на окремі його статті (в абсолютних сумах на конкретну дату чи на їхній приріст за певний період). Нині згідно з методикою ЄЦБ резервні вимоги поширюються на всі види банківських депозитів та емітованих цінних паперів за винятком зобов'язань щодо кредитних інститутів, що формують обов'язкові резерви, а також

установ Європейської системи центральних банків. Власне ж сам норматив обов'язкового резервування, встановлений нині ЄЦБ, становить 2% (при офіційно закріплених можливостях його зміни від 0 до 10%).

Комерційні банки виконують вимоги ЄЦБ щодо мінімального обов'язкового резервування здійснюється шляхом підтримання необхідного залишку грошових коштів на кінець дня на кореспондентському рахунку у відповідному національному центральному банку. При цьому, на відміну, скажімо, від Федеральної резервної системи США, Європейський центральний банк не приймає до зарахування в резерв залишки готівки в касах комерційних банків.

На основі вищесказаного загальну схему застосування мінімальних обов'язкових резервів НБУ можна вважати у достатній мірі наближеною до діючої практики розвинутих країн. Водночас необхідно зазначити і наявність суттєвих розбіжностей, які умовно можна поділити на три основні групи, за якими можна визначити шляхи подальшого удосконалення системи обов'язкового резервування для банківських установ нашої країни.

По-перше, якщо розглянути механізм визначення періоду для нарахування резервів, то очевидно є розбіжність між подекадним нарахуванням резервів, встановленим за методикою НБУ, та методами ЄЦБ, згідно з якими банки формують резерви із запізненням на 1 місяць і 24 дні. У цьому плані доцільно було б розглянути можливості збільшення періоду розрахунку резервів українськими банківськими установами (принаймні до 30 днів), що могло б стати умовою досягнення належної еластичності системи обов'язкового резервування, а розрахунковий період давав би змогу належним чином враховувати коливання залишків депозитів і планувати відповідні активні операції банків, забезпечуючи відповідну дохідність.

По-друге, на відміну від України, ЄЦБ на суму середнього значення обов'язкових резервів протягом періоду підтримання нараховуються і сплачуються проценти шляхом їхнього зарахування на рахунок комерційного банку. Тому для вирішення проблеми неефективного використання значних сум сформованих комерційними банками ресурсів Національному банку варто було б розгля-

нути можливості нарахування плати за сформовані комерційними банками резерви (принаймні обсягом половини встановленої облікової ставки), що могло б стати важливим засобом підвищення ефективності функціонування кредитних установ загалом.

По-третє, є суттєві відмінності безпосередньо між обсягами встановлених нормативів мінімальних обов'язкових резервів НБУ (0–7% з 30.01.2009 р.) та ЄЦБ (2%), що вказує на нестабільність грошової сфери економіки перехідного періоду. Однак і в цьому відношенні з метою підвищення ефективності механізму обов'язкового резервування можна було б запропонувати заходи, які стосуються передусім диференціювання величини резервних вимог. Таке диференціювання можна робити за кількома критеріями: 1) за строками залучення коштів – чим вони коротші, тим вищі ставки резервування і навпаки; 2) за абсолютними сумами коштів, внесених на банківські депозити; 3) залежно від типів кредитних установ, їхніх обсягів, а також вибору пріоритетів при виконанні активних операцій.

Саме запровадження елементів диференціювання резервних вимог за різними критеріями варто вважати одним із найбільш перспективних напрямів розвитку обов'язкового резервування в системі заходів грошово-кредитного регулювання економічних процесів, що може підвищити їхню гнучкість та ефективність. Загалом же реалізація означених вище напрямів вдосконалення системи мінімальних обов'язкових резервів може створити оптимальну схему застосування НБУ резервних вимог як інструмента впливу на діяльність комерційних банків, адекватного системі, що використовується нині Європейським центральним банком.

Політика облікової ставки – це важлива складова грошово-кредитного регулювання, яка полягає у змінах процента за позиками, які центральний банк надає комерційним банкам, що відображається на кредитному потенціалі останніх. Власне саме поняття облікової ставки історично пов'язане з діяльністю центрального банку з переобліку векселів, представлених комерційними банками з метою відновлення ресурсів, вкладених в кругообіг капіталів підприємств реального сектору, тобто *рефінансування*. У такому

аспекті облікова ставка – це сума процента (дисконт), що утримується центробанком за час від представлення векселя до моменту його погашення.

Нині зміст операцій центрального банку з рефінансування здебільшого розглядається у ширшому контексті та охоплює не лише купівлю векселів (переобліковий кредит) чи позики під заставу цінних паперів (ломбардний кредит), а й процес надання усіх різновидів кредитів центробанку комерційним банкам. Тому облікову ставку можна розглядати як основну (базову) норму процента, що стягується центральним банком при наданні позик комерційним банкам. У зв'язку з цим політику облікової ставки потрібно розуміти не лише у вузькому значенні – як зміну офіційної процентної ставки центрального банку, а й у широкому, що має охоплювати регулювання сукупності умов кредитування центральним банком комерційних банків. Напрямок зміни облікової ставки центрального банку залежить від типу грошово-кредитної політики (рестрикційного чи експансивного), що реалізується в певний період, та відповідних цілей регулятивного процесу, спрямованого на обмеження чи розширення кредитних можливостей банківської системи країни.

При найбільш загальному розгляді дія механізму з регулювання центральним банком облікової ставки та її вплив на економіку виглядає так. У разі проведення рестрикційної грошово-кредитної політики центральний банк має на меті подорожчання процесу рефінансування кредитних установ, а тому підвищує облікову ставку. Це ускладнює для комерційних банків можливість отримати позику в центральному банку і одночасно підвищує ціну грошей, що надаються в кредит вже самими комерційними банками. У результаті скорочуються кредитні вкладення в економіку, позаяк знижується попит суб'єктів господарювання на дорогі банківські позики, а відтак обмежуються й інфляційні тенденції. При експансивній монетарній політиці мета центрального банку полягає у розширенні можливостей комерційних банків щодо рефінансування, у зв'язку з чим рівень офіційної облікової ставки знижується, позаяк банківські установи можуть отримати у своє розпорядження біль-

ше ресурсів. Ця спрямованість грошово-кредитної політики сприяє зростанню обсягів кредитних операцій комерційних банків, що відповідає завданню поживлення ділової активності в країні та стимулювання економічного зростання.

Нині діючий набір інструментів ЄЦБ, що використовується ним для рефінансування комерційних банків, загалом охоплює так звані постійно діючі кредитні і депозитні механізми, які дають змогу впливати на ліквідність банківських установ країн ЄС. До них належать:

- депозитні операції (“вікно” залучення короткострокових депозитів – deposit facility), що дають змогу комерційним банкам розміщувати короткострокові депозити в національних центральних банках за заздалегідь обумовленою процентною ставкою. Як правило, строки депозитів встановлюються ЄЦБ в один операційний день (тобто це депозити овернайт), а процентні ставки за ними утворюють нижню межу одноденних міжбанківських кредитів ринку євро;

- кредитні операції (“вікно” короткострокового кредитування – marginal lending facility), які дають змогу комерційним банкам отримати короткострокові позики на поповнення своєї ліквідності у національних центральних банків під визначене забезпечення.

Власне сам механізм надання позик національними центральними банками ЄЦБ жорстко не регламентується, а відтак він може охоплювати такі різноманітні види рефінансування, як: переоблік векселів (позички надаються комерційним банкам шляхом купівлі у них векселів підприємств реального сектору, попередньо облікованих цими банками); ломбардні кредити (позики під заставу цінних паперів – комерційних і казначейських векселів, державних облігацій та інших надійних зобов’язань, перелік яких визначається центральним банком); операції РЕПО (угоди про зворотній викуп, продаж цінних паперів на умовах їхнього зворотного викупу через певний строк за фіксованою ціною, яка охоплює ставку процента або її еквівалент); кредитні аукціони (проводяться у формі задоволення центральним банком аукціонних заявок комерційних банків на отримання кредитних ресурсів); прями кредити (як пра-

вило, у форму овердрафту за кореспондентським рахунком комерційного банку в національному центральному банку).

Нині в Україні згідно з чинними нормативними актами НБУ передбачена можливість реалізації усіх зазначених форм рефінансування. Проте в різні періоди реформування економіки їхнє практичне застосування впроваджувалось поступово, відповідно до формування ринкових механізмів впливу на господарські процеси. Поетапний розвиток цих операцій відбувався від прямих кредитів, що були свого роду початковим етапом на шляху вдосконалення кредитного обслуговування комерційних банків (щоправда не у формі овердрафту, а як наслідок централізованого розподілу ресурсів) у 1992–1994 рр., – до кредитних аукціонів у 1994–1997 рр. і до ломбардного кредитування (з 1996 р.), а також операцій РЕПО (з 1997 р.). Нині основними формами рефінансування НБУ комерційних банків залишаються переважно підтримання ліквідності банків шляхом надання їм кредитів овернайт через постійно діючу лінію рефінансування та кредитів рефінансування строком до 14 та до 365 днів, стабілізаційних кредитів, операцій прямого репо та операцій з обміну іноземної валюти на національну валюту з метою підтримання ліквідності банків (своп).

Щодо базових вимог Європейського центрального банку до порядку надання кредитів рефінансування, то вони стосуються насамперед видів цінних паперів, які використовуються в якості забезпечення і мають відповідати високим параметрам надійності і ліквідності (наприклад, наявність юридичної адреси емітента в “зоні євро”, котирування на фондових ринках ЄС, високий рейтинг одного із провідних рейтингових агентств тощо). Такі параметри вочевидь можуть стати об’єктивною перешкодою для оцінки операцій рефінансування НБУ як таких, що адекватні європейським стандартам.

Крім того, складні умови функціонування перехідної економіки суттєво обмежують не лише можливості впливу політики облікової ставки центрального банку на економічні процеси, а й навіть використання її просто у якості індикатора господарської кон’юнктури та загальної оцінки спрямування монетарної політики центрального банку. Так, при від’ємному значенні облікової

ставки у кілька сотень, а то і тисяч процентів (у 1992–1994 рр.), вона сама втрачає будь-який сенс як ціна кредиту, а останній виступає винятково у якості емісійного ресурсу. Лише починаючи з кінця 1995 р. реальна облікова ставка НБУ набуває стійкого позитивного значення щодо темпів інфляції.

Однак і в сучасних умовах облікова ставка НБУ має більшою мірою декларативний, аніж регулятивний характер через незначні обсяги кредитування центральним банком комерційних банків та спрямування останніми значних обсягів ресурсів на ринок держзобов'язань. Отже, маємо зворотну реакцію: не ринкові ставки реагують на зміну облікової політики центробанку (як у європейських країнах), а навпаки – ставки міжбанківського кредитування та дохідність ОВДП у кінцевому підсумку визначали динаміку облікової ставки НБУ. Тому в якості основного напрямку вдосконалення політики облікової ставки і механізму рефінансування потрібно вважати розширення можливостей комерційних банків отримувати кредити в Національному банку, що в принципі можливо в разі зміни пріоритетів у його кредитній активності з ринку держоблігацій (принаймні його первинного сектору) на позичкові операції з комерційними банками.

Реалізація указанного завдання дала б можливість суттєво розширити сфери застосування політики облікової ставки саме як інструмента грошово-кредитного регулювання. При цьому важливо пам'ятати, що адекватна реакція ринку на зміну процентних ставок центральним банком можлива лише за умов наявності належного конкурентного середовища на ринку банківських послуг, коли належний стан ліквідності комерційних банків і доступ до централізованих кредитних ресурсів дає змогу вести ефективну конкурентну боротьбу за клієнта ціновими методами.

Операції на відкритому ринку – це інструмент грошово-кредитного регулювання, зміст якого утворює купівля або продаж центральним банком цінних паперів з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків. У цьому разі монетарне регулювання проводиться через зміну портфеля цінних паперів у центральному банку, що залежить від типу політики, на провадження якої спря-

мовуються відповідні зусилля – кредитної рестрикції (портфель зменшується) або кредитної експансії (портфель збільшується). Операції з купівлі чи продажу цінних паперів з власного портфеля, які проводить центробанк безпосередньо позначаються на кредитних можливостях банківської системи загалом.

При реалізації політики “дорогих грошей” центральний банк продає на ринку цінні папери (тобто зменшує власний портфель), списуючи відповідні суми коштів з резервних або кореспондентських рахунків комерційних банків, що купують ці папери. У результаті цього скорочується обсяг ресурсів, які банки можуть використовувати для кредитування економіки, що обмежує динаміку грошової маси та рівень ділової активності. З іншого боку, монетарна політика “дешевих грошей” передбачає придбання центральним банком цінних паперів у комерційних банків (тобто збільшення відповідного інвестиційного портфеля центробанку), що приводить до зростання ресурсної бази банківських установ і дає змогу збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи тим самим поживлення господарської кон’юнктури.

Отже, обсяг цінних паперів, що перебувають у розпорядженні центрального банку, безпосередньо корелює з кредитними можливостями комерційних банків, позаяк операції на відкритому ринку визначають розподіл індивідуальних портфелів активів банківських установ. При цьому об’єктом зазначених операцій можуть бути державні зобов’язання, облігації місцевих органів влади, казначейські векселі, безпроцентні казначейські зобов’язання та інші першокласні цінні папери, перелік яких визначає центральний банк. Як правило, основним об’єктом операцій центральних банків на відкритому ринку у розвинутих країнах є найбільш надійні цінні папери – боргові зобов’язання держави.

Важливо зазначити, що власне механізм зазначених операцій передбачає їхнє проведення саме на вторинному фондовому ринку. Інакше кажучи, придбання центральним банком цінних паперів безпосередньо в емітента, тобто відповідна участь на первинному ринку, має лише однобічну, експансивну спрямованість, що може і не збігатися із встановленими в певний період цілями регулю-

вання. Зауважимо, що у деяких країнах можливості проведення операцій центрального банку з державними цінними паперами на первинному ринку обмежені і в законодавчому порядку.

Уперше цей інструмент реалізації грошово-кредитної політики почали застосовувати у 20-ті рр. в США, а в 30-ті рр. – і у Великобританії, що було пов'язано із високим рівнем розвитку ринку цінних паперів у цих країнах. Нині операції на відкритому ринку проводять центральні банки практично усіх розвинутих країн та визнані в якості основного інструмента грошово-кредитного регулювання, що використовується Європейським центральним банком.

Активне застосування операцій на відкритому ринку зумовлене перевагами цього інструмента грошово-кредитного регулювання (зокрема, належної *контрольованості*, позаяк обсяги проведених операцій залежать від обсягу портфеля цінних паперів у центробанку або ж наміченої величини щодо збільшення резервів комерційних банків, а також достатнього рівня *гнучкості*, оскільки в разі припущення помилки у прогнозі ситуації на грошовому ринку, її можна порівняно легко виправити, вдавшись до контрактивних дій). Важливість цього інструмента для Європейського центрального банку визначається передусім необхідністю забезпечення активного коригування процентних ставок грошового ринку євро, а також регулювання ліквідності банківських установ у країнах ЄС, що може доволі оперативно позначитись на обсягах кредитування і грошової маси, а відтак і рівневі інфляції в країнах “зони євро”.

Оцінюючи практичні аспекти реалізації операцій на відкритому ринку, необхідно звернути увагу на порівняно широкий набір їхніх видів, використовуваний ЄЦБ для монетарного регулювання:

- основні операції з рефінансування, що проводяться шляхом щотижневого викупу у комерційних банків зобов'язань із 14-денним строком погашення та з фіксованою процентною ставкою;
- довгострокові операції з рефінансування, що проводяться кожного місяця у формі стандартних аукціонів за голландською або американською системою із наданням кредитів строком до 3 місяців;

- операції “тонкого настроювання”, що можуть проводитись у формі кредитних і депозитних угод, прямого і зворотного РЕПО, а також валютних свопів з метою впливу на кредитні ставки і ліквідність кредитних інститутів у разі непередбачуваних коливань кон’юнктури на грошовому ринку євро;

- структурні операції, що проводяться з метою зміни структури балансу і ліквідності банківської системи у взаєминах з ЄЦБ через емісію боргових сертифікатів і дисконтних боргових зобов’язань.

Як бачимо, в системі інструментів грошово-кредитного регулювання ЕВС поняття операцій на відкритому ринку розглядається у значно ширшому контексті, аніж це прийнято, скажімо, у практиці Федеральної резервної системи США, тобто це не просто операції на ринку державних цінних паперів, а широкий набір інструментів регулювання ліквідності кредитних інститутів, здатний вагомо впливати на ситуацію на грошовому ринку країн “зони євро”.

Переваги операцій на відкритому ринку в системі заходів реалізації монетарної політики вказують на необхідність їхнього активного розвитку і в Україні. Однак нині вони не набули ще визнання у якості основного важеля впливу центрального банку на перебіг макроекономічних процесів і кредитне забезпечення економіки. Незважаючи на те, що відповідно до ст. 25 і 29 Закону України “Про Національний банк України” ці операції належать до основних засобів грошово-кредитної політики, їхня практична реалізація пов’язана із певними труднощами.

Насамперед необхідно зазначити, що в якості об’єктів операцій на відкритому ринку законодавством визначено не лише казначейські зобов’язання, а й власні зобов’язання НБУ (депозитні сертифікати), комерційні векселі, інші цінні папери та боргові зобов’язання. Відсутність конкретизації щодо останніх, низький рівень розвитку корпоративних цінних паперів (як у плані капіталізації, так і інфраструктури), а також світовий досвід реалізації грошово-кредитної політики центральними банками в розвинутих країнах вказують на пріоритетність використання саме державних

боргових зобов'язань в якості основного об'єкта провадження регулятивних заходів через операції на відкритому ринку.

Однак неефективна політика уряду у сфері державних запозичень протягом 1996–1998 рр., виявом чого стала надмірна емісія боргових зобов'язань та штучне утримання їхньої надвисокої дохідності, в кінцевому підсумку призвела до краху ринку ОВДП в Україні та підриву довіри інвесторів до цього виду вкладень, позбавивши Національний банк головного об'єкта реалізації операцій на відкритому ринку, внаслідок чого НБУ перетворився на головного покупця державних боргових зобов'язань. За оцінками самого НБУ втрати короткострокової ліквідності комерційних банків у зв'язку з конверсією ОВДП під час кризи у 1998 р. становили 700 млн. грн. Природно, що у таких умовах вести мову про розвиток операцій на відкритому ринку в якості активного інструмента грошово-кредитного регулювання доволі проблематично, позаяк спершу має бути відроджений сам ринок державних цінних паперів – насамперед у плані відновлення у потенційних інвесторів довіри до облігацій, що може бути забезпечено лише при беззастережній гарантії з боку Міністерства фінансів своєчасної виплати основного боргу та процентів за державними зобов'язаннями.

Крім цього, нарівні із завданнями щодо раціоналізації фінансової політики для розвитку операцій на відкритому ринку як засобу грошово-кредитного регулювання потрібно вжити певних заходів і НБУ. Йдеться передусім про необхідність перегляду політики центрального банку нашої країни, за якої він виступає як генеральний агент з обслуговування, розміщення та погашення облігацій. Природно, що ця функція покладає на НБУ цілком визначені обов'язки щодо розміщення державних облігацій на первинному ринку державних цінних паперів через проведення аукціонів. Однак неприродним з економічної точки зору є діяльність центрального банку, спрямована на викуп ОВДП у разі відсутності попиту на них в інших учасників торгів. Тому основний шлях до оптимізації емісійної діяльності центробанку і ефективного використання на практиці операцій на відкритому ринку як інструмента грошово-кредитного регулювання полягає у відмові Національного банку

від операцій щодо вкладання коштів у ОВДП на первинному фондовому ринку (або принаймні суттєвому обмеженні таких операцій). Зрозуміло, що тільки чітке дотримання центральним банком граничних параметрів вкладення коштів у держоблігації на первинному ринку та перенесення основної спрямованості ресурсів на вторинний ринок (з “двостороннім” рухом грошових потоків) може забезпечити умови для більш надійного контролю за приростом грошової маси в економіці через регулювання кредитних операцій комерційних банків.

Нині головним інструментом грошово-кредитного регулювання Національного банку в системі операцій на відкритому ринку, що певною мірою можна вважати наближеним до практики реалізації монетарної політики ЄЦБ, є випуск депозитних сертифікатів. Являючи собою свідоцтва про депонування коштів комерційних банків у системі електронного обігу Національного банку, депозитні сертифікати розміщуються на аукціонах, про умови яких (максимальна чи мінімальна сума, строк дії сертифікату, стартова ціна продажу, дата погашення) банківські установи ставляться до відома окремими електронними повідомленнями. Дохід власника сертифікату визначається у вигляді фіксованої процентної ставки річних, яка встановлюється на період випуску сертифіката, на основі пропозицій комерційних банків.

Врешті випуск депозитних сертифікатів можна оцінити як форму “зворотного рефінансування”, при якому кредитуються не комерційні банки, а центральний банк, метою якого є обмеження ресурсної бази комерційних банків з огляду на ситуацію на грошовому ринку та можливості наростання інфляційної напруженості в економіці. Використання Національним банком власних депозитних сертифікатів в якості важеля реалізації монетарної політики можна вважати до деякої міри вимушеним з огляду на ті проблеми, які супроводжують становлення і розвиток у нашій країні повноцінного ринку державних цінних паперів. Очевидно, що за умов існування цих проблем розвиток операцій на відкритому ринку нині може відбуватись у напрямі розширення набору важелів впливу на

діяльність кредитних інститутів за наведеним вище складом інструментів, які використовує ЄЦБ.

Загалом розглянуті інструменти грошово-кредитного регулювання утворюють своєрідний “класичний набір” тих важелів, за допомогою яких НБУ спроможний доволі ефективно впливати на економічну систему. Проте дієвість механізму реалізації монетарної політики нині не перебуває ще на рівні, адекватному сучасним вимогам ринкової економіки та ролі і місця у ній центрального банку, що вказує на необхідність подальшого вдосконалення відповідних регулятивних інструментів за розглянутими вище напрямками і, перш за все, – з урахуванням досвіду методологічних розробок у цій сфері ЄЦБ.

4.2. Теоретико-методологічні засади впливу процесів глобалізації на вітчизняну банківську систему

В останні десятиріччя ми спостерігаємо значне розширення міжнародних фінансових ринків, зростання обсягів угод на валютному ринку і ринку капіталів, прогрес в інформаційних та телекомунікаційних технологіях, лібералізацію і дерегуляцію руху капіталів, розробку нових фінансових інструментів. Усі ці процеси стимулюють збільшення обсягів переміщення капіталу, що сприяє підвищенню ефективності світового фінансового ринку. Як наслідок – глобалізаційні процеси призводять до зміни практично усіх сфер діяльності економічних суб’єктів держави на макро-, мезо- і мікрорівні, формуючи для національних економік як нові можливості, так і певні загрози.

Нові можливості, які може принести глобалізація світової економіки для національної економіки держави, полягають, перш за все, в поглибленні диференціації економічного розвитку країни і, відповідно, зміцненні її економічного потенціалу [65, с. 351]. Це дає змогу окремим країнам суттєво поліпшити свої економічні позиції, забезпечити політичну стабільність та добробут громадян. Враховуючи те, що процеси глобалізації розгортаються між країнами різного рівня економічного розвитку, скористатися новими можливостями

ми глобалізації світогосподарських зв'язків і посилити свою роль у світовій економіці переважно можуть саме високорозвинуті країни.

Для інших країн процеси глобалізації створюють здебільшого суттєві загрози, оскільки слаборозвинуті країни зазвичай виступають “сировинним придатком” світової економіки, відстають технологічно, а їхня економіка набуває стагнаційного характеру і суттєво залежить від зміни світових цін на сировину. Внаслідок розвитку глобального ринку економічний націоналізм окремих держав практично позбавлений змісту.

Незважаючи на наявність загроз, ми усвідомлюємо незворотність глобалізаційних процесів для країн, ринки яких формуються. При розбудові банківської системи України потрібно враховувати як позитивні, так і негативні фактори процесів глобалізації, зосередивши діяльність на створенні передумов для успішної інтеграції у процес глобалізації, зокрема розвивати на основі стабільної правової основи високоефективну і надійну банківську систему.

Проблемам становлення та функціонування банківської системи України та інших держав у контексті євроінтеграційних процесів присвячено багато досліджень, зокрема праці українських науковців: А. С. Гальчинського, В. В. Козюка, В. І. Міщенко, А. М. Мороза, С. І. Юрія, російських – О. І. Лаврушина, А. Ю. Симановського, А. М. Тавасієва, В. М. Усоскіна, західних – П. Роуза, Дж. Сороса, С. Фішера та ін. Незважаючи на доволі пильну увагу науковців до питань розвитку банківської системи, сутність банківської діяльності в контексті впливу процесів глобалізації вивчена недостатньо. Дискусійними залишаються підходи до трактування терміна “банківська система”.

Детальне дослідження розвитку вітчизняної банківської системи та впливу глобалізаційних процесів на діяльність банків дуже актуальне в останні роки. Це пов'язано з тим, що для банківських систем багатьох країн світу, в тому числі і високо розвинутих, характерне посилення впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, підвищення рівня конкуренції на національних та міжнародних ринках, фінансова та економічна нестабільність. За останні десятиріччя банківські системи багатьох країн світу пережили значну

кількість банківських криз, що набули практично перманентного характеру. Підтвердженням цього є дослідження фахівців Міжнародного валютного фонду, котрі, починаючи з 1997 р., ідентифікували 112 системних банківських криз у 93 країнах світу і 51 кризу в 46 країнах між 1975 і 1995 рр. Однією з таких банківських криз була “криза заощаджень і позик” у США наприкінці 1980-х рр., що коштувала американському суспільству понад 150 млрд. дол. США [147, с. 7]. З того часу Аргентина, Росія, Індонезія, Туреччина, Південна Корея та багато інших країн зіштовхнулися з системними банківськими кризами.

Світова валютно-фінансова криза, що охопила переважну більшість держав починаючи з вересня 2008 р., не лише не оминула, а й безпосередньо стосується банківської системи, оскільки розвиток кризи розпочався з інформації про банкрутство найбільших світових банків (Lehman Brothers, Merrill Lynch) та провідних фінансових компаній світу.

Причиною світової кризи була іпотечна криза в США, що розгорнулася ще в 2007 р., в основі якої було надмірне і неякісне надання іпотечних кредитів населенню, не підкріплене можливостями багатьох громадян сплачувати такі кредити. Підсилення кризові явища отримали внаслідок непрозорої і неконтрольованої діяльності банків та фінансових компаній на фондовому ринку, де продавались активи (похідні фінансові інструменти), що не мали справедливої ринкової вартості. Як наслідок, фінансова криза поширилась на реальний сектор економіки, внісши суттєві корективи в політику ціноутворення на основних сировинних і товарних ринках, і є наймасштабнішою за останнє сторіччя [64, с. 14]. Проте зводити причини розвитку світової кризи лише до іпотечних проблем – помилково. Ми поділяємо точку зору професора А. Гальчинського щодо більш фундаментальних витоків світової валютно-фінансової кризи, в основі яких є зміна за останні десятиріччя пропорцій у структурі грошей і співвідношенні повноцінних та “квазігрошей”, а також ролі банківської системи, перш за все, комерційних банків, у сфері обслуговування потоків спекулятивних капіталів [43, с. 8].

Враховуючи те, що загальний обсяг іпотечного боргу США (боргу під реальні цінності – нерухомості) становить близько 13 трлн. дол., а щоденний обсяг операцій на світовому валютному ринку становить близько 2 трлн. дол. США (з яких понад 90% становлять спекулятивні трансакції, а з реальною економікою пов'язані лише 5–7%), причинами світової кризи правомірно можна вважати спекулятивні операції фінансових посередників на світовому ринку. Фінансовими посередниками при обслуговуванні усієї суми цих коштів здебільшого є банки, які дедалі більше перетворюються на інститути обслуговування спекулятивних капіталів. Тому завдання для науковців – це не лише дослідження причин виникнення банківських криз, а й намагання знайти шляхи запобігання кризовим явищам банківського сектору в майбутньому.

В умовах становлення системи ринкових відносин національна банківська система є основою розвитку фінансового ринку і економіки України загалом. Модель банківської системи повинна відповідати національним особливостям розвитку економіки та враховувати тенденції фінансової глобалізації. Для побудови ефективної банківської системи держави важлива оцінка усього комплексу умов та факторів стабільної діяльності банків, забезпечення потреб української економіки в банківських послугах. У методологічному плані оцінка умов та факторів, які впливають на формування та розвиток національної банківської системи, а також її основних складових елементів – банків, базується на якісній відмінності впливу макроекономічних факторів на банківську систему держави загалом і діяльність окремого банку (для якого вплив макроекономічних факторів хоча й важливий, проте мікроекономічні фактори, наприклад можливість отримання максимального прибутку незважаючи на рівень ризику і негативні наслідки для діяльності інших банків, відіграють першочергову роль).

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі представлено багато підходів до визначення сутності банківської системи, проте дискусійними залишаються окремі положення теоретичного обґрунтування цієї дефініції. Більшість дослідників традиційно розуміють банківську систему як сукупність різноманітних видів

банків та банківських інститутів у їхньому взаємозв'язку, що існує в країні у певний історичний період [22, с. 21]. Проте для формування цілісного наукового поняття про банківську систему недостатнє виокремлення та перерахування окремих елементів банківської системи. Важливо розкрити їхню внутрішню закономірність, показати взаємозв'язки, розкрити взаємодію компонентів.

А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк і Т. С. Смовженко розглядають банківську систему як "...сукупність різних банків та інших кредитних установ, котрі функціонують в межах єдиного фінансового механізму" [70, с. 422]. Схожого підходу дотримується російський науковець Г. А. Тосунян, який включає в банківську систему поряд з банками також і "...небанківські кредитні організації" [130, с. 127]. За такого підходу практично нівелюється різниця між банківською і кредитною системами, оскільки до небанківських кредитних установ у широкому розумінні ми відносимо інвестиційні компанії, кредитні спілки, лізингові компанії, ломбарди, трастові компанії та ін., які є складовими кредитної системи. Враховуючи те, що банківська система держави є складовою кредитної системи, то відносити інші кредитні установи до складу саме банківської системи є неправомірним.

Грунтовно до визначення сутності банківської системи підходить і проф. М. І. Савлук [41, с. 92–114; 47], що комплексно розглядає банківську систему як складний господарський організм, враховуючи її особливе призначення, специфічні функції в економіці. Він розкриває суть банківської системи через дослідження її функціонального призначення. Обґрунтовуючи три основні функції банківської системи – трансформаційну, функцію створення платіжних засобів і регулювання грошового обігу (емісійну), функцію забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційну), науковець визначає банківську систему як "... законодавчо визначену, чітко структуровану та субординовану сукупність фінансових посередників, які займаються банківською діяльністю на постійній професійній основі і функціонально взаємоув'язані в самостійну економічну структуру" [47].

Підтримуючи функціональний підхід до визначення суті банківської системи, вважаємо за доцільне розширити межі дослідження цієї дефініції через акцентування уваги не лише з точки зору методології інституціонального та функціонального підходу (наявності системи інститутів та їхніх функціональних взаємозв'язків), а також з урахуванням впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на банківську систему держави.

Банківська система не існує сама. Вона є складовою частиною економічної, фінансової системи країни і виконує в складі зазначених систем певні специфічні функції, перебуває у взаємозв'язку з іншими компонентами економічної і фінансової систем, маючи при цьому певний рівень ієрархічної взаємозалежності [62, с. 35]. Тому банківську систему недоцільно розглядати відокремлено від реальної економіки, а певний рівень взаємозалежності між економічною системою країни і банківською системою дає змогу нам сформулювати висновок про взаємообумовленість і кореляційну залежність ефективного розвитку банківської системи від загального стану економіки держави і соціальної сфери, зважаючи на органічну взаємопов'язаність банків з усіма галузями народного господарства. Найбільш характерно така взаємозалежність проявляється під впливом змін економічної кон'юнктури ринку. Наприклад, у фазі економічного зростання банківська система держави розвивається не лише внаслідок ефективної діяльності окремих банків, а перш за все завдяки зростаючому попиту на банківські послуги зі сторони реальної економіки, коли збільшення обсягів виробництва супроводжується збільшенням банківської активності, перш за все у сфері кредитування. Така ситуація дає змогу банкам не лише збільшити прибутковість своїх операцій, а й забезпечує стабільний розвиток банківських установ, нарощування їхніх капіталів. Протилежною є ситуація у фазі економічного спаду, оскільки зменшується потреба суб'єктів господарювання у кредитних ресурсах банків, згортається ділова активність у державі, що об'єктивно призводить і до скорочення обсягу активних операцій банків, зменшення їхніх прибутків та погіршення стану банківської системи держави загалом.

Дотримуючись методології системного дослідження і враховуючи функціональний підхід до визначення суті банківської системи, важливе знаходження факторів впливу на банківську систему, що можуть привести до зміни цілісності системи, її кількісних та якісних характеристик. З цією метою необхідно розглянути категорію “система” в її гносеологічному розумінні, включаючи в поняття “системи” не лише певний порядок у розташуванні і зв’язку частин будь-чого, а й певне ціле, що являє собою єдність закономірно розташованих і взаємозв’язаних частин [92, с. 31].

Враховуючи такий підхід до розуміння сутності “системи”, ключовими ідентифікаційними ознаками системи, окрім її складових елементів, потрібно вважати наявність та дієвість механізмів зв’язку між компонентами системи, функцію та мету системи, вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Взаємопов’язані елементи системи утворюються та функціонують у межах певного соціально-економічного середовища під впливом дії механізмів внутрішніх та зовнішніх зв’язків між компонентами системи. Важливо зазначити, що зміна окремих елементів системи (зміна структури, механізму взаємодії окремих елементів, зміна їхнього вагового впливу) може порушувати цілісність системи, змінювати системні взаємозалежності й приводити до зміни якісних та кількісних характеристик системи.

Застосовуючи методологію теорії систем для наукового підґрунтя розуміння сутності банківської системи, проаналізуємо ключові ідентифікаційні ознаки банківської системи.

Виходячи з дворівневого принципу організаційної побудови банківської системи, першим рівнем якої є незалежний від уряду та підзвітний парламенту центральний банк, а другим – незалежні від органів влади та центрального банку щодо здійснення своєї фінансової діяльності банківські установи (як приватні, так і державні), а також враховуючи функціональне навантаження механізмів зв’язку між основними компонентами банківської системи – банками, розглядати таку систему доцільно з позицій побудови системи за ієрархічним типом з принципами певного підпорядкування, з наявністю ознак керованості та спрямованості системи банком першого рівня –

центральним банком. У дворівневій банківській системі взаємовідносини між банками будуються у горизонтальній та вертикальній площинах. Відносини по вертикалі характеризують підлеглисть, певну підпорядкованість комерційних банківських установ (як державних, так і приватної форми власності) центральному банку. Відносини по горизонталі – це відносини конкурентного рівноправного партнерства банків другого рівня між собою.

Організація функціональних взаємовідносин між банками в межах банківської системи має важливий вплив не лише на ефективну організацію діяльності окремих банків, а й на стабільність банківської системи, позначається на її взаємодії як з національною економікою держави, так і в межах глобалізованого фінансового ринку.

При дворівневій банківській системі відповідальність центрального банку за підтримку стабільності національних грошей на макrorівні відмежована від відповідальності за ефективне використання грошових коштів на мікрорівні банківськими установами. Центральний банк проводить загальне макроекономічне регулювання економіки за допомогою інструментів прямого та опосередкованого впливу грошово-кредитної політики на основні параметри грошового обігу, змінюючи при цьому кількісні показники монетарної сфери через мережу банківських установ для всіх суб'єктів економіки. Центральний банк практично усі свої операції та регулятивний вплив на економіку проводить через комерційні банки і безпосередньо не взаємодіє з суб'єктами господарювання і населенням. Увесь комплекс операцій щодо організації грошово-кредитних відносин на мікроекономічному рівні з суб'єктами ринку проводять комерційні банківські установи. Вони обслуговують усі сфери народного господарства держави і зовнішньоекономічні зв'язки, виконуючи широкий діапазон банківських операцій з метою задоволення інтересів суб'єктів господарювання та населення. Такий розподіл функцій банків першого і другого рівня в межах банківської системи дає змогу обґрунтувати системність банківської діяльності не лише з позиції організаційної побудови банківської системи, а також з позиції функціонального навантаження при наявності глибинних системних взаємозалежностей між банками (як за горизонталлю, так і за вертикаллю).

При ідентифікації тієї чи іншої системи, в тому числі банківської, важливу роль відіграє така ознака як мета системи. Як правомірно зазначає М. І. Савлук, “банківська система має своє особливе призначення... Виникає банківська система не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а будується по заздалегідь виробленій концепції, в межах якої відводиться певне місце кожному виду банків і кожному окремому банку” [41, с. 95]. Мету діяльності банківської системи України, на основі аналізу ст. 1 Закону України “Про банки і банківську діяльність” [1, ст. 1], можна сформулювати як організаційно-правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні, створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечення захисту законних інтересів вкладників і клієнтів банків, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника. Така мета розвитку банківської системи України вказує на наміри держави через механізм ринкової конкуренції розбудовувати національну банківську систему, розвивати правове поле діяльності банків на основі світового досвіду, чітко законодавчо розмежовуючи права й обов’язки банків різних рівнів та акцентуючи увагу на безпечній діяльності банків з різних точок зору – як з точки зору комерційного банку як елемента другого рівня банківської системи (регулюючи діяльність банків з позиції мінімізації банківських ризиків, встановлюючи вимоги щодо обсягу капіталу банків), так і з позиції захисту інтересів кредиторів та вкладників банків.

Вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовища на функціонування та розвиток банківської системи держави має важливе значення. Беручи до уваги те, що банківська система є складовою системи вищого порядку – економічної, і враховуючи багатогранність зв’язків елементів банківської системи з усіма галузями народногосподарського комплексу держави, вплив загального стану економіки держави та процесів змін у різних сферах економіки на розвиток банківської системи є настільки суттєвий, що може призвести до порушення якісних характеристик банківської системи і навіть її цілісності.

В останні десятиріччя банківські системи практично усіх держав світу зазнають додаткового потужного впливу, зумовленого

пришвидщенням процесів фінансової глобалізації. Вплив процесів глобалізації на стабільність та розвиток банківської системи держави має як позитивні, так і негативні моменти. Проте об'єктивний характер впливу цих процесів стримати в межах окремої держави доволі складно, що й вимагає належного наукового обґрунтування впливу глобалізації на розвиток банківської системи.

Переваги процесів “фінансового глобалізму” для національної банківської системи і діяльності банківських установ держави такі:

- поширення міжнародних стандартів ведення банківської справи, засвоєння передових технологій банківської діяльності;

- створення сприятливих умов для розвитку конкуренції, що спонукає банки підвищувати ефективність своєї діяльності, якість управління активами, удосконалювати і розширювати асортимент банківських послуг та продуктів, поліпшувати корпоративну культуру і прозорість діяльності;

- зростання можливості залучення недорогих ресурсів на міжнародних ринках, що диверсифікує джерела залучених коштів банків, є джерелом збільшення обсягу кредитних ресурсів середньострокового і довгострокового характеру, дає змогу знизити загальний рівень процентних ставок в економіці;

- підвищення капіталізації та консолідації національної банківської системи, зокрема через процеси реорганізації шляхом злиття і поглинання вітчизняних невеликих банків іноземними інвесторами;

- підвищення рівня кваліфікації працівників банківської сфери, які працюватимуть за міжнародними стандартами надання банківських послуг;

- збільшення ефективності банківської системи держави загалом, враховуючи зростання конкуренції та зменшення дохідності й маржі банків.

Основні негативні моменти і загрози процесів фінансової глобалізації для національної банківської системи такі:

- лібералізація і демократизація фінансових ринків, при яких ускладнюються процеси регулювання національної банків-

ської системи, посилюються загрози збереження стабільності фінансових ринків й економічної безпеки держави;

- послаблення позицій національних банків, які не можуть належно конкурувати з банками з іноземним капіталом. Іноземні банки, маючи конкурентні переваги, опановують найбільш прибуткові сегменти національного ринку та обслуговують клієнтів з високим кредитним рейтингом, а місцеві банки, не витримуючи конкуренції, вимушені обслуговувати роздрібний кредитний ринок та клієнтів з більшим рівнем ризику;

- низьку прогнозованість поведінки іноземних інвесторів при кризових явищах в економіці країни та світовій економіці, позаяк власники іноземного капіталу керуються лише приватними інтересами і жодним чином не ставлять за мету дбати про розвиток національної банківської системи. Така ситуація може становити загрозу економічній безпеці держави, спричинену неконтрольованим відпливом іноземного капіталу та фінансових ресурсів.

Беззаперечним є той факт, що залучення державою значних обсягів іноземного капіталу дає змогу забезпечити макроекономічну стабільність і вказує на певний рівень довіри інвесторів до економіки та політичної влади держави. Хоча мова не йде про короткострокові та спекулятивні капітали іноземних інвесторів, а про переважно довгострокові прямі іноземні інвестиції. Тому вплив позитивних та негативних факторів фінансової глобалізації на банківську систему країни та її економіку залежить від форми присутності іноземного капіталу. Прихід на національний банківський ринок першокласних іноземних банків потрібно розглядати як позитивний момент забезпечення цивілізованості й ефективності української банківської системи, потужний фактор стабільного розвитку банківського сектору на конкурентних засадах, забезпечення високого рівня ліквідності та стійкості національної банківської системи, залучення її у світовий фінансовий простір.

Водночас присутність значних обсягів іноземного капіталу в банківському секторі економіки певним чином послаблює захищеність національної банківської системи від глобальних тенденцій нестабільності цієї сфери. Доволі складно прогнозувати поведінку

іноземних інвесторів у банківському секторі в період розгортання фінансових криз, суттєвих фінансових негараздів як всередині країни, так і за її межами. Враховуючи специфіку діяльності банків, суть якої полягає у багаторазовому перевищенні обсягу залучених і запозичених коштів порівняно з власним капіталом банку (власні кошти банків становлять близько 10–15%), у період фінансової нестабільності іноземні інвестори подекуди віддають перевагу втраті усього обсягу власних коштів порівняно з більш значними збитками, які вони зазнають при залишенні на ринку країни в період кризи. Прикладів такої поведінки власників банків з іноземним капіталом історія знає чимало, зокрема під час кризи в Аргентині у 2001 р. іноземні банки залишили країну, погіршивши фінансово-економічну ситуацію в державі [48, с. 175]. Тому можна погодитися з тим фактом, що ризики та потенційні негативні моменти від процесів фінансової глобалізації та проникнення іноземного капіталу в національну банківську систему стосуються не стільки ефективності, скільки стабільності банківської системи та рівня економічного розвитку країни.

Проаналізувавши банківську систему з позиції ідентифікаційних ознак системи, можна сформулювати висновок про обумовленість розвитку банківської системи комплексом процесів, що відбуваються як у зовнішньому середовищі, так і у внутрішньому – в межах самої банківської системи. Із врахуванням інституціонального та функціонального підходу до визначення суті банківської системи банківську систему держави доцільно розглядати як ієрархічно структуровану та субординовану цілісну сукупність банків, які професійно діють відповідно до законодавчо встановлених норм і правил, формуються та розвиваються протягом тривалого періоду часу в межах національної економічної системи під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Такий підхід дає змогу розглядати банківську систему як цілісну систему взаємовідносин між банками, що має ознаки керованості, цілеспрямованості та самоорганізації. Вказані ознаки формуються об'єктивно, тобто незалежно від бажань окремих елементів банківської системи.

4.3. Платіжна система України у контексті формування нового світового економічного порядку

Нині у зв'язку з активізацією та лібералізацією грошового ринку в Україні, його глобалізацією у всьому світі велика увага приділяється платіжним системам. Це пов'язано з тим, що надійність платіжної системи – це важлива вимога для ефективного функціонування всієї економіки, її галузей, економічних інститутів та окремих суб'єктів.

Платіжна система, яка забезпечує функціонування усіх секторів економіки, – це ядро фінансової інфраструктури країни. У сучасних умовах господарювання запорукою суспільного добробуту є становлення ефективної платіжної системи із орієнтацією на стандарти ЄС та забезпечення стабільного грошового обігу. В Україні процес становлення платіжної системи, з одного боку, адаптований до європейських комунітарних підходів, а з іншого – вже нині практично втілює міжнародні принципи побудови платіжних систем, які розроблені Банком міжнародних розрахунків, що зумовлює значну кількість розбіжностей як у теоретичному, так і в практичному плані. Нині в науковій літературі немає одностайності щодо універсальної моделі платіжної системи. До того ж становлення ринкової економіки, зародження і швидкий розвиток грошового, фондового, валютного ринків останніх років, погіршення загальноекономічної ситуації та початок економічної і фінансової криз докорінно змінили середовище функціонування платіжних систем: розширився спектр їхніх послуг, оскільки виникли нові технології розрахунків на базі сучасної техніки та засобів зв'язку, а отже, ускладнилася внутрішня структура цих систем. Саме це зумовлює внесення корективів у практику проведення платежів, у структуру та функціонування національних платіжних систем і адаптації їх до європейських стандартів. Правильне усвідомлення цих потреб та впровадження дієвих заходів має неабияке значення в контексті стабільності вітчизняної фінансової системи в сучасних умовах.

Нині створення в Україні умов для подальшого економічного зростання вимагає вдосконалення організації грошового обігу від-

повідно до потреб ринкової економіки, з одного боку, а з другого – суттєвого скорочення готівкового обігу на користь безготівкових розрахунків. За таких умов виникає необхідність удосконалення та подальшого розвитку платіжних систем, особливо на інтеграцію нашої держави у світову економічну систему, в якій системи електронних платежів – неодмінний атрибут сучасного світового фінансового ринку.

Серед наукових праць, в яких досліджуються проблеми становлення та розвитку платіжних систем, необхідно виокремити дослідження таких вітчизняних економістів, як: Л. А. Віднійчук-Вірван, О. Д. Вовчак, С. О. Пиріг, А. С. Савченка, В. Ф. Степаненка, В. П. Страхарчук, С. Л. Цокол, В. А. Ющенко та ін. Вивченню особливостей платіжних систем світу приділяли увагу також відомі зарубіжні науковці, зокрема: Р. М. Канафіна, В. Ю. Копитін, Н. А. Медяк, колективи дослідників Банку міжнародних розрахунків в м. Базель, Федеральної резервної систем США, Європейсько-го центрального банку та ін.

Переважна більшість наукових робіт вітчизняних науковців-економістів зорієнтована на дослідженні загальних тенденцій розвитку банківської системи України та діяльності її суб'єктів. Менше уваги приділяється аналізу проблем платіжних систем під час проведення міжбанківських розрахунків та систем масових платежів. Наведені аргументи, а також недостатній рівень дослідження цієї проблеми та розробки її в умовах економічної інтеграції України в ЄС обумовлюють актуальність теми дослідження.

Вітчизняні платіжні системи потребують подальших наукових досліджень і розробок. Зокрема актуальна нині розробка теоретичних пропозицій і рекомендацій з удосконалення функціонування системи електронних платежів (СЕП) Національного банку України (НБУ) та Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП).

У зв'язку з цим актуального значення набуває вирішення проблеми вдосконалення платіжної системи України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Платіжні системи – це основний канал, яким можуть передаватися потрясіння на внутрішніх та міжнародних грошових та інших ринках, і якщо ризики належним чином не стримуються, – провокувати системні кризи, загрожуючи стабільності цих ринків. Тому ефективність, оперативність, економічність, надійність, безпека та зручність – основні вимоги і до платіжної системи окремої країни, так і світової фінансової системи загалом.

У 2001 р. з метою зміцнення платіжних систем Комітет з платіжних і розрахункових систем (CPSS) Банку міжнародних розрахунків (BIS) у Базелі розробив 10 Базових принципів для системно важливих платіжних систем [120, с. 38–40].

Принцип I. Система повинна мати надійну нормативно-правову основу у всіх тих юрисдикціях, що її стосуються.

Принцип II. Правила і процедури системи повинні давати учасникам можливість розуміти вплив системи на кожний вид фінансового ризику, на який вони наражаються, беручи в ній участь.

Принцип III. Система повинна мати чітко визначені процедури управління кредитним ризиком і ризиком ліквідності, в яких вказуються відповідні обов'язки оператора й учасників системи і забезпечуються достатні стимули для управління ризиком і його обмеження.

Принцип IV. Система повинна забезпечувати швидкий остаточний розрахунок на дату валютування, бажано – протягом дня і, як мінімум, – наприкінці дня.

Принцип V. Система, в якій відбуваються клірингові розрахунки, повинна, як мінімум, гарантувати своєчасне завершення щоденних розрахунків у разі нездатності учасника розрахуватися з найбільшими зобов'язаннями за одним розрахунком.

Принцип VI. Бажано використовувати при розрахунках активи, що знаходяться в центральному банку; якщо використовуються інші активи, пов'язаний з ними кредитний ризик повинен бути невеликим або зовсім відсутнім.

Принцип VII. Система повинна забезпечувати високий рівень безпеки і надійності в експлуатації, а також мати засоби на випа-

док надзвичайних обставин для своєчасного завершення щоденної обробки платежів.

Принцип VIII. Система повинна надавати засоби виконання платежів, зручні для користувачів та ефективні для економіки.

Принцип IX. Система повинна мати об'єктивні і загальновідомі критерії участі, які забезпечують справедливий і відкритий доступ.

Принцип X. Засоби керування системою повинні бути ефективними, контрольованими і прозорими.

На нашу думку, лише електронні платіжні системи, які використовують найсучасніші досягнення техніки та технологій, можуть задовольнити поставлені вимоги.

Незважаючи на значення платіжної системи, в економічній літературі немає єдиної думки щодо визначення її суті. Так, на думку авторів підручника “Банківські операції” “Платіжна система в широкому розумінні – це сукупність визначених законом платіжних інструментів, норм, правил, а також механізмів та процедур їх застосування всіма суб'єктами грошового обороту” [24, с. 103]. У навчальному посібнику “Платіжні системи” зазначено: “Платіжна система (payment system) – набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг, разом з інституційними та організаційними правилами і процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів. Основна мета платіжної системи – забезпечення розвитку виробництва товарів і послуг” [107, с. 16].

Р. М. Канафіна і Н. А. Медяк визначають платіжну систему як “сукупність установ, правових норм, інструментів, процедур, програмно-технічних, комунікаційних та інформаційних засобів, які забезпечують проведення розрахунків між учасниками” [71, с. 48].

А. Савченко та Є. Бургіна вважають, що “Платіжні системи – це засоби, за допомогою яких переміщуються кошти між суб'єктами господарювання” [120, с. 38].

Відомий російський економіст О. І. Лаврушин вважає, що: “Платіжна система є формою організації безготівкового платіжного

обороту” [27]. У цій же роботі під платіжною системою він розуміє: “сукупність законодавчо регульованих елементів, котрі забезпечують виконання боргових зобов’язань, які виникають у процесі економічної діяльності” [27].

На думку Л. А. Віднійчук-Вірван, “електронна платіжна система України – це телекомунікації, які служать для перерахування грошових коштів через банки між державами, регіонами суб’єктами господарювання для розрахунків за платіжними вимогами і зобов’язаннями” [38, с. 20].

У ст. 1.28 Закону України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” сказано: “Платіжна система – платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу грошей. Проведення переказу грошей є обов’язковою функцією, яку має виконувати платіжна система” [7].

Платіжні системи класифікуються за різними ознаками. В Україні діють внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи. Платіжні системи можуть бути як банківськими, так і небанківськими (рис. 4.1).

До внутрішньодержавних банківських платіжних систем належать системи міжбанківських розрахунків, системи масових платежів та внутрішньобанківські платіжні системи.

Залежно від використовуваної схеми платежів, платіжні системи поділяються на кредитові і дебетові, залежно від швидкості виконання платіжних трансакцій – на онлайнів та офлайнів та ін.

Всі платіжні системи можна умовно поділити на три основні групи [129]:

- 1) C2C (customer-to-customer) – платежі однієї фізичної особи іншій;
- 2) C2B (customer-to-business) – платежі однієї фізичної особи юридичній особі;
- 3) B2B (business-to-business) – платежі однієї юридичної особи іншій.

Мета дослідження – це аналіз платіжної системи, платіжною організацією якої є НБУ, надаючи послуги з проведення міжбанківських розрахунків (B2B) та Національної системи масових електро-

них платежів (С2В), а також розробка конкретних рекомендацій та пропозицій щодо їхнього практичного використання для банківських установ у контексті розвитку світогосподарських зв'язків.

Для задоволення потреб єдиної грошової політики центральні банки країн ЄС створили систему TARGET. Вона дає змогу швидко та безпечно проводити платіжні операції між ЄЦБ та банківською системою. Система TARGET забезпечує миттєве та остаточне проведення всіх платежів за умови, що грошових коштів достатньо або установі, що проводить, надано овердрафт на її рахунок у центральному банку. Необхідна умова участі країни в системі міждержавних розрахунків TARGET – наявність у ній загальнодержавної системи міжбанківських розрахунків великими сумами, в якій і обробка інформації, і остаточний розрахунок проводиться безперервно, в режимі реального часу – RTGS (Real Time Gross Settlement).

Головна проблема для розвитку платіжних систем України, на нашу думку, – це узгодження з міжнародними платіжними системами. Відповідно до положень Концепції адаптації законодавства України до законодавства ЄС ухвалено такі закони та нормативно-правові акти НБУ, у яких враховуються вимоги окремих директив ЄС:

- Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. № 2121-III [1];
- Закон України “Про електронний цифровий підпис” від 22 травня 2003 р. № 852-IV [3];
- Закон України “Про Національний банк України” від 20 травня 1999 р. № 679-XIV [5];
- Закон України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” від 5 квітня 2001 р. № 2346-III [7];
- Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320 [9; 10].

Закон України “Про банки і банківську діяльність” відповідає положенням Рекомендації 97/489/ЄС щодо проведення розрахункових операцій.

Закон України “Про електронний цифровий підпис” гармонізований з урахуванням рекомендацій ЄС і, зокрема, з Директивою

Рис. 4.1. Класифікація платіжних систем України

Європейського Парламенту та Ради Міністрів Європейського Союзу 1999/93/ЄС від 13 грудня 1999 р. “Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства”.

Згідно зі ст. 7 Закону “Про Національний банк України” Національний банк виконує функції, що прямо узгоджуються із завданнями Європейської системи центральних банків, визначеними у протоколі “Про Статут Європейської системи центральних банків та Європейський центральний банк” [5]:

- визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- встановлює систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення

електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

- проводить банківське регулювання та нагляд;
- відповідно до визначених спеціальним законом повноважень проводить валютне регулювання, визначає порядок проведення операцій в іноземній валюті, організовує і проводить валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію НБУ на проведення валютних операцій;
- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та проведення операцій з ними та банківськими металами та ін.

У Законі “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” враховуються Рекомендації № 97/489/ЄС щодо трансакцій, які проводяться за допомогою електронних засобів платежу та Директиви № 98/26/ЄС від 19 травня 1998 р. про остаточні домовленості щодо розрахунків у платіжних системах і системах розрахунків за цінними паперами.

Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті також визначає окремі положення реалізації вимог Рекомендацій №97/489/ЄС щодо трансакцій, які проводяться за допомогою електронних засобів платежу та вимог Директиви 97/5/ЄС Європейського Парламенту і Ради “Щодо транскордонних переказів” від 27 січня 1997 р.

Враховуючи, що робота платіжної системи України спирається на добре обґрунтовану правову базу в усіх відповідних юрисдикціях, це додає нашій країні позитиву при оцінюванні рівня адекватності національного банківського законодавства до стандартів Євросоюзу.

НБУ створив систему електронних платежів (СЕП) між юридичними особами (B2B). СЕП забезпечує проведення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов’язаннями банків. СЕП виконує міжбанківський переказ у файловому режимі (офлайн) та в режимі реального часу (онлайн). Проведення банком початкових платежів у файловому режимі обов’язкове, а в режимі реального часу – за його вибором.

Водночас, банк, який працює в СЕП у файловому режимі, забезпечує приймання платежів у режимі реального часу.

У файловому режимі обмін платіжними документами організовано у пакетному режимі технологічними циклами шляхом приймання-передавання відповідних документів. Тривалість циклу становить 15–20 хв. [101].

У режимі реального часу кошти зараховуються на рахунок отримувача негайно, у момент надходження платежу від відправника СЕП. Саме це є головною ознакою платіжних систем класу RTGS згідно з міжнародною класифікацією.

Ключове значення у світли інтеграції України до ЄС має міжбанківський переказ у СЕП у режимі реального часу через використання RTGS технології.

Відповідно до загальних вимог ЄС щодо платіжних систем міжбанківський переказ у СЕП у режимі реального часу відповідає принципам RTGS систем:

- виконує розрахунки на валовій основі, що передбачає окремі розрахунки за кожною трансакцією;
- проводить розрахунки в режимі реального часу, що також передбачає обробку платіжних доручень негайно після їхнього отримання та перевірки. Списання коштів з технічного рахунку учасника СЕП (платника) та зарахування коштів на технічний рахунок учасника СЕП (отримувача) виконується одночасно;
- правилами роботи СЕП передбачено, що учасники системи, враховуючи свої потреби, самостійно визначають режим роботи в СЕП.

Саме система електронних платежів забезпечує життєдіяльність вітчизняної банківської системи, є необхідною умовою для успішного розвитку ринкової економіки нашої держави на шляху євроінтеграції.

За станом на 1 січня 2010 р. учасниками СЕП були 1315 установ, із них [101]:

- 181 – банки України;
- 1070 – філії банків України;
- 28 – органи Державного казначейства України;
- 36 – установи НБУ.

За 2009 р. послугами СЕП у режимі реального часу скористалися 514 установ (39% від загальної кількості учасників СЕП), з яких 32 учасники виконували платежі в цьому режимі, а саме: 20 банків та 11 філій банків і НБУ з його установами.

За 2009 р. учасники системи виконали 313310 тис. початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень на суму 6168083 млн. грн. (табл. 4.1), що відповідно на 10% та 23% менше, ніж за 2008 р., із них:

- початкові платежі у файловому режимі – 310976 тис. шт.;
- початкові платежі в режимі реального часу – 246 тис. шт.;
- електронні розрахункові повідомлення – 2088 тис. шт.

Дані, наведені в табл. 4.1, вказують, що початкові платежі та електронні розрахункові повідомлення, виконані в СЕП у режимі реального часу, використовують переважно учасники 8 моделі обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку, частково 3 моделі і установи, які працювали за незалежним кореспондентським рахунком.

У режимі реального часу кількість початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень зменшилась на 62,5%, проте збільшилась за сумою на 17,6% (рис. 4.2, 4.3).

У 2009 р. у середньому за день оброблялося 1248 тис. початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень на суму 24574 млн. грн., у тому числі середньодобову завантаженість становили [101]:

- у файловому режимі за кількістю – 1247 тис. початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень, за сумою – 22709 млн. грн., що відповідно менше на 10% за кількістю та на 25% за сумою, ніж у 2008 р.;

- у режимі реального часу за кількістю одна тисяча початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень, за сумою – 1865 млн. грн., що у 2 рази менше за кількістю та на 18% більше за сумою, ніж у минулому році.

Для режиму реального часу платіж зраховується на рахунок банку-отримувача миттєво, і той може отримати його хоч наступної секунди. Однак ще не всі банки доопрацювали свої системи

автоматизації банку (САБ) такою мірою, щоб забезпечувати відправлення початкових платежів у режимі реального часу. У системі TARGET вимагається використання відповідних форматів та мережі SWIFT, що є принциповим. Технологія і формати обміну інформацією в СЕП не подібні до SWIFT, а тому мають бути допрацьовані.

Аналіз статистичних даних роботи системи електронних платежів Національного банку щодо переказу коштів між банками вказує на те, що система протягом 2009 р. успішно виконувала функції державної системи міжбанківських розрахунків, задовольняла потреби її учасників у переказі коштів, забезпечувала максимальну

Таблиця 4.1

Завантаженість системи за моделями обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку за 2009 р. [101]

Моделі	Загальна кількість початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень		Загальна сума початкових платежів		у т. ч.:			
					початкові платежі та електронні розрахункові повідомлення, виконані в СЕП у файловому режимі		початкові платежі та електронні розрахункові повідомлення, виконані в СЕП у режимі реального часу	
	Тис. шт.	% від "Ра-зом"	Млн. грн.	% від "Ра-зом"	Кількість (тис. шт.)	Сума (млн. грн.)	Кількість (тис. шт.)	Сума (млн. грн.)
Само-стійно	41082	13,1	679180	11,0	41080	677248	2	1932
3 модель	174413	55,7	2404158	39,0	174402	2285100	11	119058
4 модель	13596	4,3	161172	2,6	13596	151172	0	0
7 модель	29552	9,4	908613	14,7	29552	908613	0	0
8 модель	54667	17,5	2014960	32,7	54421	1667897	246	347063
Усього	313310*	100	6168083	100	313051	5700030	259	468053

* у т. ч. 2088 тис. електронних розрахункових повідомлень

швидкість, прозорість, високий рівень безпеки та надійності проведення платежів.

Суттєвого скорочення операцій з готівкою на користь безготівкових розрахунків вимагає необхідність раціоналізації платіжної системи в країні. Розвиток платіжних систем масових платежів має на меті скорочення в Україні готівкових операцій і розширення сфери застосування безготівкових розрахунків, залучення у банківську систему значного обсягу готівкових коштів населення.

Системи безготівкових розрахунків – це платіжні системи на основі платіжних карток. Широке впровадження системи масових платежів на основі платіжних карток особливо необхідне в умовах значного поширення небажання населення тримати заощадження на рахунках у банківських установах. Загальна кількість платіжних карток, емітованих українськими банками (за якими протягом року була проведена хоча б одна операція), у 2009 р. зменшилася на 9472 тис. шт. або на 24,6% (з 38576 тис. шт. до 29104 тис. шт.) (табл. 4.2).

Зменшення кількості платіжних карток, на нашу думку, пов'язано з такими факторами:

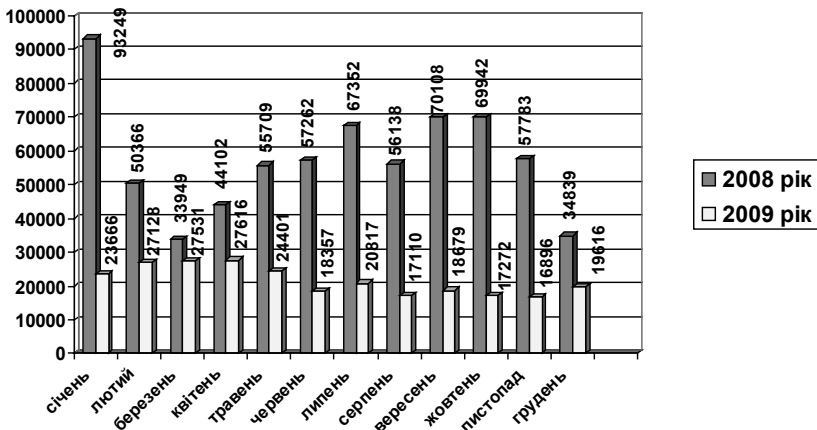

Рис. 4.2. Завантаженість СЕП за кількістю початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень, виконаних у режимі реального часу, штук [101]

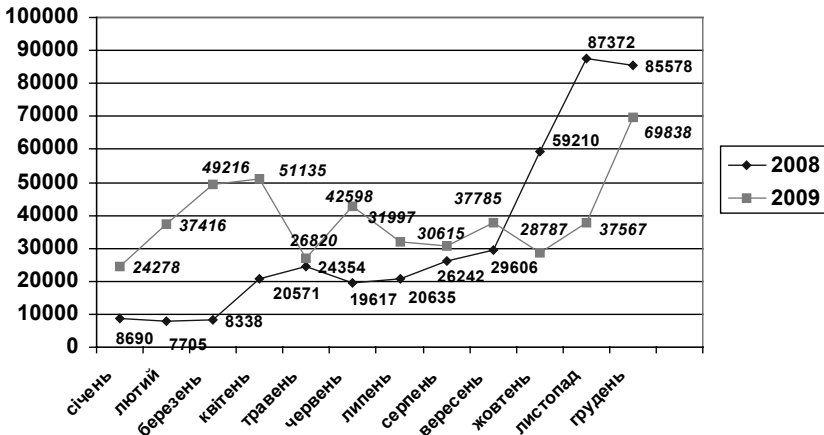

Рис. 4.3. Завантаженість СЕП за сумою початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень, виконаних у режимі реального часу, млн. грн. [101].

- зростанням рівня безробіття в умовах економічної та фінансової кризи, що призвело до зменшення кількості працівників, які отримували заробітну плату за допомогою дебетових платіжних карток;
- зменшенням споживчого кредитування, у тому числі на основі кредитних карток.

За видами носіїв інформації в загальному обсязі емітованих банками карток домінують картки з магнітною смугою – 93,1% (27092 тис. шт.). На картки з чіпом і магнітною смугою та чіпом припадає відповідно понад 4,6% (1348 тис. шт.) і 2,0% (588 тис. шт.), а на платіжні картки, що використовуються для розрахунків у мережі Інтернет, – 0,3% (76 тис. шт.) (табл. 4.2).

Картки з магнітною смугою і чіпом здебільшого є картками міжнародних платіжних систем Visa і MasterCard.

У зв'язку з цим важливою складовою стратегії розвитку вітчизняних банківських установ повинна стати розробка і впровадження високотехнологічних карткових інструментів з метою динамічного розвитку ринку банківських послуг та забезпечення функціонування системи масових платежів.

Повною мірою розвиток національних систем безготівкових розрахунків відповідає державним інтересам України в умовах євроінтеграції.

З точки зору розвитку власних систем автоматизації кредитно-фінансового ринку, захисту вітчизняних інновацій і новітніх технологій і, відповідно, захисту національних інтересів, держава, за сприянням банківської системи України, повинна побудувати єдину, збалансовану політику, спрямовану на підтримку вітчизняних виробників і користувачів високотехнологічної і конкурентноспроможної продукції, якою є Національна система масових електронних платежів (НСМЕП).

Переважна більшість карток з чіпом – це картки НСМЕП.

Ідея створення в Україні НСМЕП виникла в середині 90-х років ХХ ст., коли НБУ затвердив концепцію системи електронних розрахунків за товари та послуги в Україні. Цей документ передбачав реалізацію концепції у два етапи. Перший – створення системи електронних платежів (СЕП) між юридичними особами. Другий – упровадження системи електронних розрахунків за участю фізичних осіб. Перший етап був доволі швидко й успішно реалізований, і Україна має, за оцінками більшості банкірів, одну з найефективніших СЕП в Європі. Другий етап почався з 1997 р., коли НБУ ви-

Таблиця 4.2

Основні показники ринку платіжних карток в Україні*

За станом на	Платіжні картки (тис. шт.)				
	Усього	За видами носіїв інформації			
		з магнітною смугою	з магнітною смугою та чіпом	з чіпом	для розрахунків у мережі Інтернет
01.01.2007 р.	32474	30266	802	1300	106
01.01.2008 р.	41162	38676	771	1518	197
01.01.2009 р.	38576	36123	729	1558	166
01.01.2010 р.	29104	27092	588	1348	76

* Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Pl_syst/Charge_card.htm.

значив створення в Україні платіжної системи за безготівковими розрахунками населення у торгівлі та сфері послуг як одне із пріоритетних завдань. Одним з основних напрямків докладання зусиль до побудови в Україні такої платіжної системи стало створення Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) [98].

Мета створення НСМЕП – розроблення та впровадження в Україні відносно дешевої надійно захищеної автоматизованої системи безготівкових розрахунків, яка переважно розрахована на роботу в режимі “офлайн”.

Національний банк вважає створення НСМЕП завершальною стадією у побудові системи електронних платежів в Україні. НСМЕП за своєю масштабністю, складністю та обсягом витрат на створення, запровадження і експлуатацію значно перевищує наявну систему електронних платежів НБУ міжбанківського рівня. Враховуючи світовий досвід, в Україні має бути емітовано не менше 10 мільйонів платіжних карток НСМЕП, функціонувати щонайменше 100 тис. точок обслуговування (платіжних терміналів у торгівлі, на транспорті, у сфері послуг, банківських терміналів та банкоматів у банках).

У НСМЕП використовуються платіжні картки з платіжними інструментами як електронний гаманець та електронний чек, за допомогою яких проводяться платіжні операції. Застосування електронного гаманця економічно доцільне навіть при розрахунках малими сумами (від кількох копійок). За допомогою електронного гаманця виконуються розрахунки в межах 1 тис. грн. без обов’язкового введення PIN-коду. Електронний чек орієнтований на застосування при середніх та значних за сумою платежах (від кількох до тисяч гривень). За допомогою електронного чека виконуються розрахунки в межах до 50 тис. грн. з обов’язковим введенням персонального ідентифікаційного коду (PIN-коду).

Платіжні картки призначені для застосування їхніми власниками як технічного засобу для:

- безготівкової оплати за товари та послуги (у тому числі тих, купівля (отримання) яких відбувається в системах електронної комерції);

- отримання готівки в касах банків та інших фінансових установ, торговців та через банкомати;
- перерахування коштів зі своїх картрахунків на рахунки інших осіб.

Платіжні картки можуть мати додаткові властивості та містити додаткову інформацію, що дає змогу використовувати їх як технічний засіб для забезпечення:

- ідентифікації клієнта (посвідчення особи, пенсійне посвідчення тощо);
- послуг у страховій медицині та інших видах страхування;
- обслуговування пільгових категорій населення;
- отримання пільг у торгівлі.

Отже, НСМЕП виконує як платіжну функцію з переказу грошових коштів, так і є соціально-орієнтованою державною платіжною системою.

У 2004 р. НСМЕП прийнято у промислову експлуатацію. У табл. 4.3 наведено загальні показники роботи НСМЕП у 2004–2009 рр.

Якщо загальна кількість платіжних карток у 2008–2009 рр. зменшувалася (табл. 2), то платіжних карток НСМЕП, навпаки, продовжує зростати (табл. 4.3). На нашу думку, це пов'язано з тим, що картки НСМЕП є картками з чіпом, мають переваги порівняно з картками міжнародних карткових платіжних систем, які є картками з магнітною смугою.

Протягом першого півріччя 2009 р. банками-членами НСМЕП було емітовано 128990 карток, приріст за півроку становив 5,4%. Отже, загальна кількість карток НСМЕП за станом на 01.07.2009 р. становить 2510575 одиниць (табл. 4.3).

Переваги при використанні платіжних карток НСМЕП:

1. Безпека. У НСМЕП застосовують платіжні картки із вбудованими чіп-модулями – смарт-картки. Смарт-картка, яка є носієм копії фінансової інформації в НСМЕП, на відміну від платіжної картки з магнітною смугою, найбільш повно задовольняє вимоги безпеки, на що вказує той факт, що за весь період експлуатації в НСМЕП не втрачено жодної копійки.

2. Ефективність. На її базі створена вискоєфективна офлайн-нова технологія, тобто така, що не потребує оперативного зв'язку з банківським рахунком під час виконання платіжних операцій (це дуже важливо, враховуючи недостатньо високу якість вітчизняних каналів зв'язку).

3. Економічність. НСМЕП значно зменшує експлуатаційні витрати. Участь у НСМЕП може брати населення України з малими доходами (пенсіонери, студенти, школярі тощо).

4. Оперативність. Швидкість обслуговування набагато більша, ніж при розрахунках готівкою та операціях картками з магнітною смугою.

5. Надійність. Смарт-картки забезпечують надійний захист коштів населення України від шахрайських дій.

6. Зручність. З упровадженням НСМЕП громадяни України мають змогу оплачувати товари і послуги у безготівковій формі за допомогою смарт-карток, а також зберігати і накопичувати заощадження у банках на поточних і карткових рахунках, отримувати заробітну плату та соціальні виплати. Окрім того, технологією НСМЕП передбачено також широке застосування платіжних карток юридичними особами – корпоративні та бізнес-картки. За допомогою корпоративної (бізнес) картки підзвітна особа клієнта може виконувати безготівкові розрахунки за отримані товари та послуги, а також проводити ці операції під час відрядження.

У НСМЕП на кінець першого півріччя 2009 р. термінальна мережа (банкомати і термінали) нараховувала 5841 одиницю (протягом півріччя кількість термінального обладнання збільшилася на 135 одиниць або майже на 2,4% (табл. 4.3).

Свідченням зростання завантаження системи є постійне збільшення обігів НСМЕП. Обіги НСМЕП за перше півріччя 2009 р. становили понад 9,4 млрд. грн. На кінець півріччя наростаючі обіги НСМЕП перевищили відмітку 86,1 млрд. грн. (табл. 4.3). Протягом 2008 р. в НСМЕП було проведено 2575031 міжбанківських операцій, при цьому середня сума однієї операції становить 786,1 грн. (зросла на 193,3 грн. порівняно з 2007 р., (табл. 4.3). За

Таблиця 4.3

Показники роботи НСМЕП у 2004–2009 рр.

Рік	Кількість емітованих платіжних карток, шт.	Кількість термінального обладнання, шт.	Річні обіги, млн. грн.	Середня сума міжбанківських операцій, грн.
2004	863115	1841	6931	345
2005	1102666	2417	9739	331
2006	1389431	3195	12473	353
2007	1774687	4461	18117	593
2008	2382996	5706	25274	786,1
2009**	2510575	5841	9434	

* Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Pl_syst/NSMEP/NSMEP.htm.

** на 01.07.2009 р.

станом на 01.12.2009 р. членами та учасниками НСМЕП є 65 установ, з них: 57 банків (у т. ч. НБУ) та 8 небанківських установ.

З метою створення необхідних умов для поліпшення структури грошового обігу та забезпечення високого рівня захищеності спеціальних платіжних засобів, для розбудови в Україні масових безготівкових платежів з використанням платіжних карток і скорочення частки готівкових розрахунків постановою Правління Національного банку України від 30.03.2006 р. № 121 було затверджено Програму розвитку Національної системи масових електронних платежів на 2006–2008 рр.

Програма визначає основні завдання та шляхи їхньої реалізації щодо подальшого розвитку НСМЕП з урахуванням світових тенденцій розвитку безготівкових розрахунків, досвіду та сучасних моделей функціонування платіжних систем. Метою Програми є визначення стратегічних напрямів розвитку НСМЕП на найближчі роки та забезпечення системного підходу під час її впровадження в Україні.

Постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 26 травня 2006 р. № 753 схвалена Концепція поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних

засобів. Концепція спрямована на створення умов для поліпшення структури грошового обігу та скорочення частки готівкових розрахунків шляхом поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів (платіжних карток).

Концепція побудови НСМЕП враховує можливість використання картки НСМЕП як технічного засобу для забезпечення:

- надання адресної соціальної допомоги цільового призначення в грошовому еквіваленті;
- надання адресної соціальної допомоги цільового призначення шляхом її обліку в іншій системі (побудова соціального процесингу);
- проставлення електронного цифрового підпису на електронних документах за українським стандартом тощо.

На виконання Програми і Концепції нині на базі карток НСМЕП реалізується проекти, зокрема такі:

1. Електронний студентський квиток.
2. Соціальна картка.
3. Інтернет-платежі НСМЕП.
4. Мобільні платежі НСМЕП.
5. Нові проекти і технології у НСМЕП.

Проектом “Електронний студентський квиток” впроваджено багатофункціональний електронний студентський квиток єдиного зразка з використанням технології НСМЕП, який поєднує в собі функції студентського квитка та банківської платіжної картки із соціальною складовою (для нарахування стипендій, соціальної допомоги, разових виплат студентам тощо).

Крім того, згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 14.05.2008 р. № 411 “Про впровадження інформаційно-аналітичної системи обліку та відшкодування пільг студентам (учням)” було прийнято рішення впровадити систему обліку та відшкодування пільг, що надаються учням навчальних закладів системи професійно-технічної освіти на основі електронного учнівського квитка єдиного зразка з використанням технологій НСМЕП і державної інформаційно-виробничої системи “ОСВІТА”. Електронні студентські квитки реалізовано на базі карток НСМЕП-2, в яких

використовується чіп-модуль нового покоління, що має технологічні і функціональні переваги.

Нині тривають роботи щодо впровадження інформаційно-аналітичної системи обліку та відшкодування пільг під час обслуговування за електронними студентськими квитками в установах “Укрзалізниця”. В межах виконання міської цільової програми з надання соціальних пільг та інших видів допомоги населенню міста Одеси, яка реалізується на базі технології НСМЕП, нині впроваджуються соціальні проекти.

Упровадження соціальних програм дає змогу перейти від системи надання дотацій незможнім верствам населення до системи надання адресної допомоги, що, відповідно, забезпечить якісно новий рівень надання соціальної допомоги населенню в Одеській області.

Власники карток НСМЕП мають можливість оплачувати товари (послуги) та переказувати кошти за допомогою карток НСМЕП через мережу Інтернет. Зокрема, нині реалізована можливість:

- 1) поштових переказів для фізичних та юридичних осіб через Інтернет;
- 2) сплати за комунальні послуги та електроенергію;
- 3) сплати за телекомунікаційні послуги;
- 4) сплати за послуги кабельного цифрового та аналогового телебачення;
- 5) сплати за послуги провайдерів Інтернет;
- 6) придбання карток мобільного зв'язку, IP-телефонії, хостингу та доменних імен, а також інших товарів та послуг в інтернет-магазинах.
- 7) перекази коштів на користь фізичних та юридичних осіб.

Для проведення інтернет-платежів НСМЕП потрібно мати:

- 1) комп'ютер, підключений до Інтернет;
- 2) платіжну картку НСМЕП, яку можна отримати в банку-члені НСМЕП;
- 3) гроші на рахунку або платіжному додатку картки НСМЕП (чеку або гаманцю);
- 4) зчитувач смарт-карток (карт-рідер);

5) встановлену та настроєну клієнтську частину інтернет-терміналу (спеціальне програмне забезпечення), яке можна завантажити безкоштовно.

У рамках розвитку Інтернет-платежів НСМЕП УДППЗ “Укрпошта” у 2007 р. у повному обсязі запровадила послугу поштових переказів за допомогою карток НСМЕП через мережу Інтернет (УДППЗ “Укрпошта” є еквайром НСМЕП з вересня 2006 р). Отже, зазначена послуга стала доступною для використання як фізичними, так і юридичними особами (згрупований переказ). Із впровадженням цієї послуги держателі карток НСМЕП мають можливість відправляти грошові поштові перекази на домашню адресу фізичних осіб чи до запитання в межах України безпосередньо зі свого персонального комп’ютера.

У грудні 2008 р. “Укрзалізниця” запровадила 1-й етап послуги оформлення проїзних документів через мережу Інтернет за допомогою платіжних карток, зокрема НСМЕП. Із впровадженням цієї послуги власники карток НСМЕП мають можливість отримання довідки щодо наявності вільних місць у поїздах, вартості проїзду та оформлення броні-замовлення через веб-сайт Укрзалізниці з наступним викупом проїзних документів у квитковій касі. На січень 2009 р. заплановано впровадження послуги сплати вартості проїзних документів через мережу Інтернет з їхнім відокремленим друком.

Загалом протягом 2008–2009 рр. спостерігався динамічний розвиток ринку Інтернет-платежів НСМЕП. Розпочато реалізацію пілотного проекту впровадження мобільного платіжного інструмента (МПІ) на базі технології НСМЕП, який дає змогу контролювати та управляти банківським рахунком, а також проводити платежі за допомогою мобільного телефону. Зазначена послуга відома на українському ринку під торговельною маркою “BANK-O-PHONE – мобільні платежі”.

Стратегічним напрямком розвитку системи “BANK-O-PHONE – мобільні платежі” є підключення системних постачальників послуг, зокрема комунальних служб, міського телефонного зв’язку провайдерів Інтернет і кабельного телебачення та операторів мобільного зв’язку. Паралельно до цього проводиться підключення

чення роздрібних пунктів у торговельній мережі. “Митна картка” буде використовуватись під час розмитнення вантажів та/або сплати митних платежів.

Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) спільно з НБУ ведуться роботи щодо використання технології та програмно-технічних засобів НСМЕП для виплати відшкодування вкладів та процентів фізичних осіб ліквідованих банків.

У березні 2009 р. між НБУ як Платіжною організацією НСМЕП та Федерацією профспілок України (ФПУ) підписано договір щодо реалізації масштабної програми запровадження іменної соціальної картки члена профспілки. У межах цієї програми, розрахованої до 2011 р., створена тристороння робоча група, яка нині займається розробленням плану заходів щодо запровадження соціальної картки ФПУ.

Іменна соціальна картка виконує функції повноцінної платіжної картки та електронного посвідчення члена профспілки, що підтверджує право на різні соціальні пільги. Зокрема, йдеться про пільги щодо проїзду в транспорті, придбання путівок в оздоровчі заклади ФПУ, пільгове медичне обслуговування тощо. На першому етапі, до 2010 р., соціальною картою ФПУ зможуть скористатися близько 80 тис. чоловік. Об’єднання проектів соціальної картки з транспортними та банківськими функціями мають здешевити сукупні витрати всіх учасників проекту, а використання технології НСМЕП має дати змогу полегшити застосування цієї схеми в Україні.

Провівши аналіз ступеня відповідності СЕП НБУ, НСМЕП міжнародним та європейським стандартам і принципам, визначено недоліки та окреслено напрямки подальшого розвитку цих електронних платіжних систем:

1. Рівень адаптації законодавства України до законодавства Євросоюзу щодо регулювання платежів високий.

2. Модернізація СЕП НБУ потребує приведення технічних форматів розрахунків до вимог ЄС. Для транспортування платіжних документів у СЕП доцільно використовувати систему SWIFT. Тому технологія і формати обміну інформацією у СЕП повинні відповідати стандартам SWIFT.

3. Національному банку України доцільно заохочувати банківські установи виконувати платежі тільки в режимі реального часу.

4. Вивчення стану та аналіз тенденцій розвитку СЕП НБУ дають підстави стверджувати, що вона цілком задовольняє потреби її учасників щодо оперативного проведення міжбанківських розрахунків, в тому числі відповідає принципам, які розроблені Комітетом з платіжних і розрахункових систем (CPSS) Банку міжнародних розрахунків (BIS) у Базелі для системно важливих платіжних систем.

5. Концептуальною метою при побудові та розвитку НСМЕП є здобуття нею соціально-орієнтованого та загальнодержавного значення. Тому доцільно надати НСМЕП статусу державної системоутворюючої платіжної системи.

6. Доцільно забезпечити виплату заробітної плати підприємствами та установами, що фінансуються за рахунок державного бюджету, стипендій студентам, обслуговування коштів пенсійного забезпечення, адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення та інших виплат, передбачених за рахунок державного або місцевих бюджетів, через державні та уповноважені банки з використанням платіжних карток НСМЕП.

7. За допомогою засобів масової інформації необхідно ознайомлювати широкі верстви населення з новими формами безготівкових розрахунків за технологією НСМЕП як платіжного інструмента оплати за товари і послуги, у тому числі Інтернет-платежів.

8. Необхідно об'єднати термінальні обладнання банків – членів внутрідержавних (НСМЕП та ін.) і міжнародних платіжних систем (VISA, MasterCard та ін.).

9. Вивчення стану та аналіз тенденцій розвитку СЕП НБУ, НСМЕП дають підстави стверджувати, що платіжна система України задовольняє вимоги, які ставляться до платіжних систем, – ефективність, оперативність, економічність, надійність, безпека і зручність.

СЕП спроможна вчасно забезпечити обслуговування її учасників, гарантуючи при цьому максимальну швидкість, прозорість, високий рівень безпеки та надійності проведення міжбанківських переказів коштів у національній валюті.

НСМЕП використовує інформаційні технології, що забезпечують високу надійність, безпечність, швидкість та економічну ефективність при проведенні операцій за платіжними картками.

4.4. Характеристика заходів, спрямованих на перебудову банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку національної економіки

Програма інтеграції України до ЄС, схвалена Указом Президента України № 1072/2000 від 14 вересня 2000 р., вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2008 р. вплинули на розвиток вітчизняної економіки загалом та банківської системи зокрема. Цей вплив проявляється у збільшенні присутності іноземних банків, необхідності адаптації банківського законодавства України до законодавства Євросоюзу та впровадження сучасних, зарубіжних методик надання банківських послуг і зниження ризику, особливо кредитного. З метою забезпечення ефективного функціонування банківської системи України в умовах посилення євроінтеграційних процесів, необхідно дослідити особливості сучасного стану та визначити перспективи її розвитку. Усе це зумовлює актуальність розроблення заходів, спрямованих на перебудову банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку економіки України.

Проблемам впливу європейської інтеграції на банківську систему України присвячені праці О. Д. Вовчак, М. Г. Дмитренка, Т. С. Смовженко, Ю. М. Уманціва, А. В. Шаповалова та ін. Водночас питання заходів, спрямованих на перебудову банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку економіки України, з метою запобігання ризиків потребують подальшого дослідження.

Необхідна умова стабільного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її інтеграції у світовий економічний простір – ефективне функціонування банківської системи. Головна мета розвитку вітчизняної банківської системи – сприяння соціально-економічному розвитку країни, забезпечення стійкості та конкурентоспроможності в умовах інтеграції у світовий економічний простір.

Банки є одним із головних інструментів проведення економічних реформ, однією з найважливіших структур ринкової економіки. Україна вступила в найвідповідальнішу і найскладнішу стадію проведення реформ – період, який супроводжується масовими банкрутствами і зростанням безробіття. Тому важко переоцінити в цій ситуації економічну і суспільну роль української банківської системи загалом і системи банківських установ зокрема.

Розвиток банківської системи в Україні, забезпечення на ділі її ефективної підтримки з боку держави – одне з пріоритетних завдань економічної політики на сучасному етапі фінансової кризи та європейської інтеграції. У вітчизняній банківській системі за останні роки простежуються кількісні та якісні тенденції, які відображають як позитивні, так і негативні характеристики розвитку діяльності банківських установ.

Протягом 2005–2008 рр. банківська система України розвивалася динамічно, поліпшилися її кількісні показники та якісні характеристики, підвищилася конкурентоспроможність вітчизняних банківських установ. Про стабільність розвитку банківської системи та значне посилення її впливу на соціальну сферу та економіку країни вказує відношення основних показників діяльності банків до ВВП (табл. 4.4).

За 2005–2008 рр. відношення чистих активів (скоригованих на резерви за активними операціями) до ВВП збільшилося на 49,2%, з 48,5% у 2005 р. до 97,7% у 2008 р. (табл. 4.4). У західноєвропейських країнах цей показник часто перевищує 100%: Італія – 141,9%, Франція – 243,5%, Німеччина – 343,5% [112, с. 194]. Тому можна стверджувати, що вітчизняна банківська система недостатньо розвинена і ще не досягла рівня розвитку, який відповідає для країн ЄС.

Відношення кредитного портфеля до ВВП збільшилося на 48,2%, з 35,4% у 2005 р. до 83,6% у 2008 р. (табл. 4.4). Це означає, що у 2005–2008 рр. питома вага кредитних вкладень в економіку збільшувалася. Однак роль кредиту в опосередкуванні ВВП суттєво відстає. За 2008 р. кредитний портфель банків зріс на 63,2%. Однак за одинадцять місяців 2009 р. кредитний портфель зменшився на 5,8% і за станом на 01.12.2009 р. становив 746292 млн. грн. (табл. 4.4).

У кредитно-розрахункових відносинах банків з позичальниками за останні п'ять років намітилась стійка тенденція до випередження темпів збільшення обсягів кредитування над темпами зростання ВВП (табл. 4.4). Відповідно в розвитку економіки країни переважають екстенсивні процеси, які створюють передумови для втягнення великих сум кредиту на покриття затрат, що підлягають фінансуванню за рахунок власних коштів підприємств і бюджетних асигнувань.

Тривала тенденція до збільшення зобов'язань банків, які протягом 2005–2008 рр. зросли в 4,3 разу – з 188427 млн. грн. у 2005 р. до 806823 млн. грн. у 2008 р. (табл. 4.4). За 2005–2008 рр. відношення зобов'язань до ВВП збільшилось майже у 2 раза – з 42,7 у 2005 р. до 84,9 у 2008 р.

На 1 січня 2009 р. власний капітал банків становив 119263 млн. грн. проти 25451 млн. грн. на 1 січня 2006 р. Відносно ВВП частка власного капіталу за станом на 1 січня 2009 р. становила 12,6%, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи – понад 40% [112, с. 181].

Порівнюючи темпи приросту чистих активів і власного капіталу (табл. 4.4), доволі чітко простежується випередження зростання власного капіталу. Так, протягом 2005–2008 рр. чисті активи зросли в 4,3 разу, а власний капітал – у 4,7 разу. Внаслідок зростання власного капіталу вищими темпами, ніж чисті активи, встановилась тенденція підвищення значення нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) з 13,92% у 2007 р. до 14,01% у 2008 р. (табл. 4.4). У зв'язку з тим, що протягом одинадцяти місяців 2009 р. чисті активи знизились на 5,1%, а власний капітал зріс на 0,4%, значення нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) за станом на 01.09.2010 р. зросло до 18,28% (табл. 4.4).

Регулятивний капітал банків за чотири роки збільшився в 4,7 разу – до 123066 млн. грн. (11188 млн. євро), що становить 13,0% ВВП за станом на 01.01.2009 р. Збільшення відбулося переважно за рахунок зростання сплаченого зареєстрованого статутного капіталу. Так, сплачений зареєстрований статутний капітал банків за 2005–2008 рр. зріс у 5,1 разу і на початок 2009 р. досяг

Таблиця 4.4

Частка основних показників діяльності банків у валовому внутрішньому продукті України*

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Обсяг валового внутрішнього продукту, млн. грн.	441452	544153	720731	948056	640927***
2. Збільшення реального ВВП, %	2,7	7,3	7,9	1,5	–
3. Чисті активи, млн. грн.	213878	340179	599396	926086	879209
4. Збільшення чистих активів, %	59,2	59,1	76,2	54,5	-5,1
5. Частка чистих активів у ВВП, %	48,5	62,5	83,2	97,7	–
6. Кредитний портфель, млн. грн.	156385	269688	485507	792384	746292
7. Збільшення кредитного портфеля, %	60,9	72,5	80,0	63,2	-5,8
8. Питома вага кредитів у ВВП, %	35,4	50,0	67,4	83,6	–
9. Пасиви, усього	213878	340179	599396	926086	879209
10. Власний капітал, млн. грн.	25451	42566	69578	119263	119765
У тому числі:					
10.1. сплачений зареєстрований статутний капітал	16144	26266	42873	82454	112550
10.2. частка капіталу у пасивах	11,9	12,5	11,6	12,9	13,6
11. Збільшення власного капіталу, %	38,2	67,3	63,5	71,4	0,4
12. Частка власного капіталу у ВВП, %	5,8	7,8	9,7	12,6	–
13. Зобов'язання банків, млн. грн.	188427	297613	529818	806823	759444
14. Збільшення зобов'язань, %	62,4	60,0	78,0	52,3	-5,9
15. Частка зобов'язань банків у ВВП, %	42,7	54,7	73,5	85,1	–
16. Регулятивний капітал, млн. грн.	26373	41148	72265	123066	139003
17. Частка регулятивного капіталу у ВВП, %	6,0	7,6	10,0	13,0	–
18. Адекватність регулятивного капіталу (Н2)	14,95	14,19	13,92	14,01	18,28

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 46; Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.

** на 01.12.2009 р.

*** на 01.10.2009 р.

82454 млн. грн., що становить 12,9% пасивів банків (табл. 4.4). Діючий норматив адекватності капіталу 10%. Однак для забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи, покриття ризиків у діяльності банків, підвищення конкурентоспроможності, рівень капіталізації банків залишається недостатнім.

У 2006 р. відбулися зміни у Законі України “Про банки і банківську діяльність” щодо організаційно-правової форми банку, за якими банки в Україні створюються у формі відкритого (публічного) акціонерного товариства або кооперативного банку. Протягом трьох років банки, які створені і діяли на банківському ринку України у формі закритих акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю змінили свою організаційно-правову форму і привели її у відповідність до чинного законодавства.

Проте за станом на 01.01.2010 р. в Україні зареєстровано 1 банк як закрите акціонерне товариство і 6 банків – товариства з обмеженою відповідальністю. Використання іноземного капіталу також є фактором нарощування капіталізації банківської системи. Однак більшість українських банків мали статутний капітал від 5 до 20 млн. євро. Це не давало їм змоги на належному рівні конкурувати з іноземними банками. Тому у 2008 р. НБУ з метою підвищення вимог до рівня капіталізації банків України вніс зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, за якими мінімальний обсяг статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менше 10 млн. євро. Це сприяло вирішенню проблеми недостатності рівня капіталізації банків та оцінки реальної капіталізації банківської системи. Проблему низького рівня капіталізації вітчизняної банківської можна вирішити через реорганізацію банків шляхом злиття та приєднання.

Зобов'язання банків за 2005–2008 рр. зросли в 4,3 рази і на початок 2009 р. досягли 806823 млн. грн. (табл. 4.5). Серед них нижчими темпами зростали вклади фізичних осіб – у 3 рази, до 213219 млн. грн., що становить 26,4% зобов'язань, а строкові кошти зросли в 3,2 рази. У 2005 р. частка фізичних осіб становила 38,5%. Кошти суб'єктів господарювання зросли в 2,4 рази і досягли 143928 млн. грн. (17,8% зобов'язань банків) (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Динаміка і структура зобов'язань банків за 2005–2009 рр.*

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Зобов'язання банків, млн. грн.	188427	297613	529818	806823	759444
У тому числі:					
1.1. Кошти суб'єктів господарювання:	61214	76898	111995	143928	111819
1.1.1. із них строкові кошти суб'єктів господарювання	26807	37675	54189	73352	46341
1.1.2. частка коштів суб'єктів господарювання у зобов'язаннях, %	32,5	25,8	21,1	17,8	14,7
1.2. Кошти фізичних осіб:	72542	106078	163482	213219	205962
1.2.1. із них строкові кошти фізичних осіб	55257	81850	125625	175142	154034
1.2.3. частка коштів фізичних осіб у зобов'язаннях	38,5	35,6	30,9	26,4	20,3

* Джерело: Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.

** на 01.12.2009 р.

У 2005–2009 рр. відбувалося падіння частки коштів суб'єктів господарювання і фізичних осіб у банківських зобов'язаннях. Так, якщо у 2005 р. частка коштів суб'єктів господарювання у зобов'язаннях становила 32,5%, то за одинадцять місяців 2009 р. – 14,7% (табл. 4.5). Частка коштів фізичних осіб у зобов'язаннях банків у 2005 р. становила 38,5%, а за одинадцять місяців 2009 р. – 20,3%. Це свідчить про зниження довіри як юридичних, так і фізичних осіб до банків (табл. 4.5).

Зовнішні запозичення та міжбанківські кредити були основним джерелом нарощування ресурсної бази банків, що обернулося для більшості з них кризою ліквідності. За ресурсами до зовнішніх ринків переважно зверталися банки з іноземним капіталом.

Активна діяльність банків характеризується значним кількісним зростанням. Загальні активи банків за 2005–2008 рр. зросли в 4,4 рази і досягли 988051 млн. грн. (табл. 4.6). Основну частку активів становлять надані банками кредити – 81,4%, обсяг яких за чотири роки зріс у 5,1 рази і досяг 792384 млн. грн. за станом на 01.01.2009 р.

Кредити, надані суб'єктам господарювання, зросли в 4,3 разу – з 109020 млн. грн. у 2005 р. до 472584 млн. грн. у 2008 р. і становлять 59,6% загального обсягу кредитів. Значно швидшими темпами зросли кредити, надані фізичним особам, у 8,1 разу – з 33156 млн. грн. у 2005 р. до 268857 млн. грн. у 2008 р. і становлять 33,9% загального обсягу кредитів. За одинадцять місяців 2009 року частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання, у кредитному портфелі зросла до 63,3, а частка кредитів, наданих фізичним особам, у кредитному портфелі навпаки знизилась до 30,4%. Випереджаючими темпами зростали довгострокові кредити. Так, довгострокові кредити банків за 2005–2008 рр. зросли у 5,9 разу і на початок 2009 р. досягли 507715 млн. грн.,

Таблиця 4.6

Динаміка і структура активів та кредитного портфеля банків за 2005–2009 р.*

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Загальні активи, млн. грн.	223024	353086	619004	973332	989941
2. Кредитний портфель, млн. грн.	156385	269688	485507	792384	746292
У тому числі:					
2.1. кредити, надані суб'єктам господарювання	109020	167661	276184	472584	472660
2.2. частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання	69,7	62,2	56,9	59,6	63,3
2.3. кредити, надані фізичним особам	33156	77755	153633	268857	226834
2.4. частка кредитів, наданих фізичним особам	21,2	28,8	31,6	33,9	30,4
3. Збільшення кредитного портфеля, %	60,9	72,5	80,0	63,2	-5,8
4. Частка кредитного портфеля у загальних активах, %	70,1	76,4	78,4	81,4	75,4
5. Довгострокові кредити	86227	157224	291963	507715	446521
6. Частка довгострокових кредитів у кредитному портфелі, %	55,1	58,3	60,1	64,1	59,8

* Джерело: Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.

** на 01.12.2009 р.

що становить 64,1% кредитного портфеля банків (табл. 4.6). Це створювало умови для економічного зростання та посилення позитивного впливу банківської системи на соціально-економічний розвиток України. За станом на 01.12.2009 р. питома вага довгострокових кредитів у кредитному портфелі знизилась до 59,8%.

Діяльність банків протягом 2005–2008 рр. характеризується підвищенням ефективності. Так, прибуток за системою банків за 2008 р. становив 7304 млн. грн., що в 3,4 разу більше прибутку за 2005 р. (табл. 4.7). У 2006 р. банки України досягнули найвищого за останні роки рівня рентабельності активів – 1,31% (табл. 4.7).

Протягом жовтня 2008 р. – лютого 2009 р. тенденції зростання банківської системи порушилися. Так, за одинадцять місяців 2009 р. збитки у банківській системі становили 27636 млн. грн., рівень рентабельності активів знизився до -3,44% (табл. 4.7).

У 2009 р. доходи українських банків становили 143,1 млрд. грн., тоді як витрати – 171,1 млрд. грн., такі попередні дані повідомив НБУ [101].

Основну частку доходів становлять процентні доходи – 121,2 млрд. грн. (84,7% загального обсягу). Таку структуру необхідно змінити на користь комісійних доходів, які у 2009 р. становили 16,2 млрд. грн. (11,3%).

За станом на 1 січня 2010 р. ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій мали 182 банки, у тому числі: 176 банків (96,7% від загальної кількості банків, що мають ліцензію) – акціонерні товари-

Таблиця 4.7

Результати діяльності банків України за 2005–2009 рр.*

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Доходи, млн. грн.	27537	41645	68185	122580	131446
2. Витрати, млн. грн.	25367	37501	61565	115276	159082
3. Результат діяльності, млн. грн.	2170	4144	6620	7304	-27636
4. Рентабельність активів, %	1,31	1,61	1,50	1,03	-3,44

* Джерело: Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.

** на 01.12.2009 р.

ства (з них: 76 банків (41,8%) – відкриті акціонерні товариства, 1 банк (0,5%) – закрите акціонерне товариство, 99 банків (54,4%) – публічні), 6 банків (3,3%) – товариства з обмеженою відповідальністю.

Протягом 2005–2008 рр. в Україні зростала кількість банків з іноземним капіталом (табл. 4.8). Так, якщо з 2005 по 2008 р. кількість банків, які мають ліцензію на проведення банківських операцій, зросла на 11,5% (з 165 банків у 2005 р. до 184 банків у 2008 р.), то кількість банків з іноземним капіталом зросла у 2,3 разу (з 23 банків у 2005 р. до 53 банків у 2008 р.), а кількість банків зі 100% іноземним капіталом – в 1,9 разу (з 9 банків у 2005 р. до 17 банків у 2008 р.).

Загальна кількість банків, що діють у країні, з іноземним капіталом за одинадцять місяців 2009 р. скоротилася на три – з 53 до 50, що становить 27,0% від кількості банків, які мають ліцензію на проведення банківських операцій. Кількість банків зі 100% іноземним капіталом за одинадцять місяців 2009 р. зросла на один – з 17 до 18, що становить 9,7% від кількості банків, які мають ліцензію на проведення банківських операцій (табл. 4.8).

Присутність банків з іноземним капіталом у банківській системі сприяє [117, с. 27]:

- залученню іноземних інвестицій та розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку;
- високому рівню обслуговування клієнтів;
- підвищенню професійності та якості банківських послуг, комплексного підходу до обслуговування клієнтів;
- подальшому впровадженню сучасних банківських технологій, ноу-хау та міжнародного досвіду ведення банківської справи.

Однак є ризики, пов'язані зі швидким зростанням частки іноземного капіталу в банківську систему. Так, у Польщі, як і в інших країнах Центральної та Східної Європи більше 75% капіталу банків належить зарубіжним інвесторам [112, с. 113]. На основі досвіду Польщі, інших країн-членів ЄС та України можна виокремити такі ризики впливу банків з іноземним капіталом на функціонування банківської системи країни [112, с. 113]:

- загроза втрати контролю над національною банківською системою;

Таблиця 4.8

Дані про кількість банків України*

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Кількість банків за реєстром (на кінець періоду)	186	193	198	198	198
1.1. у тому числі зареєстровано протягом періоду	5	13	6	7	5
2. Кількість банків, які мають ліцензію на проведення банківських операцій (на кінець періоду)	165	170	175	184	185
2.1. З них банки з іноземним капіталом	23	35	47	53	50
2.1.1. у тому числі зі 100% іноземним капіталом	9	13	17	17	18
3. Частка банків з іноземним капіталом у кількості банків, які мають ліцензію на проведення банківських операцій	13,9	20,6	26,9	28,8	27,0
4. Частка банків зі 100% іноземним капіталом у кількості банків, які мають ліцензію на проведення банківських операцій	5,5	7,7	9,7	9,2	9,7
5. Кількість банків, виключених з Державного реєстру (за період)	1	6	1	7	5
6. Кількість банків у режимі ліквідації (на кінець періоду)	20	19	19	13	14

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 175; Офіційний сайт Національного банку України: <http://www.bank.gov.ua>.

** на 01.12.2009 р.

- кредитна політика таких банків може не відповідати інтересам держави;
- посилиться міжбанківська конкуренція не на користь вітчизняних банків;
- загостриться соціальна напруга у зв'язку зі скороченням кількості банківських працівників;

- підвищиться чутливість до світових фінансових криз.

Тому доцільно привести у відповідність вітчизняне банківське законодавство до європейських і світових стандартів ведення банківського бізнесу та на законодавчому рівні обмежити участь іноземного капіталу у банківській системі України.

Так, у США, Японії, Швеції та в інших країнах частка іноземного капіталу в банківській системі становить від 0 до 7% [57, с. 106].

За одинадцять місяців 2009 р. в банківську систему влилися 5 банківських установ. За період із 2005 р. з Державного реєстру вилучено 20 банків, за одинадцять місяців 2009 р. – 5 (табл. 4.8).

За станом на 01.01.2010 р. у стані ліквідації перебуває 14 банків, з них 12 банків ліквідуються за рішеннями НБУ, 2 – за рішеннями господарських (арбітражних) судів [101]. НБУ з метою забезпечення схоронності активів та капіталу при загрозі платоспроможності призначив тимчасову адміністрацію у 16-ти банках [101].

Результати аналізу сучасного стану банківської системи України вказують на позитиви і негативи розвитку діяльності банківських установ. Недоліки показують, що основні цілі розвитку вітчизняної банківської системи – забезпечення стійкості та конкурентоспроможності – нині ще не досягнуто.

За одинадцять місяців 2009 р. тривала тенденція щодо підвищення простроченої та сумнівної заборгованості. Так, прострочені та сумнівні кредити становили 8,75% суми кредитного портфеля (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Динаміка структури заборгованості за кредитами банків України*

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Кредитний портфель, млн. грн.	156385	269688	485507	792384	746292
2. Проблемні кредити (прострочені та сумнівні), млн. грн.	3379	4456	6356	18015	65317
3. Частка проблемних кредитів (прострочених та сумнівних) у кредитному портфелі, %	2,16	1,65	1,31	2,27	8,75

* Джерело: Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.

** на 01.12.2009 р.

Причини, які викликали вищезазначені негативні наслідки діяльності банківської системи, можна поділити на три групи [49, с. 42]:

- 1) загострення кризи реальної економіки й передусім у сфері виробництва;
- 2) недосконалість грошово-кредитної політики НБУ щодо банківських установ;
- 3) внутрібанківські фактори, відсутність виробленої стратегії і тактики роботи в ринкових умовах.

Що ж зумовило такий нинішній кризовий стан економіки нашої держави? По-перше, світові фінансова та економічна кризи, які розпочалися в жовтні 2008 р. По-друге, зволікання з реформами та реальними інституційними змінами в економіці, із санацією збиткових підприємств, штучне запобігання банкрутству державних підприємств. По-третє, неплатежі, які спричиняють збитковий характер нашої економіки і системний характер економічної кризи. По-четверте, негативне інвестиційне середовище у зв'язку з політичною, правовою та економічною нестабільністю. По-п'яте, брак реальних джерел фінансування структурних перетворень.

Реформування економіки в Україні не завершено повною мірою. Різні сектори ринку розвиваються дуже незадовільно. Державні та приватні підприємства не платять за своїми зобов'язаннями, не платять і держава – у нас фінансова недисциплінованість, так би мовити, піднесена до принципу. За цих обставин закономірним наслідком є те, що криза в економіці почала позначатись і на банківській діяльності. Вона проявилась у втраті значною кількістю банків платоспроможності, порушенні ними економічних нормативів Національного банку, згортанні кредитної активності, збитковому характері діяльності банків. Це наслідок того середовища, в якому працюють банки.

Збереження економіки нереформованим гарантує поширення проблем на всю банківську систему. Підтвердження цього – стрімке збільшення прострочених кредитів. Так, в Україні збільшується частка та обсяг проблемних кредитів. На початок 2009 р. проблемними вважалися тільки 2,27% від усіх кредитів на суму 18015 млн. грн. На 1 грудня 2009 р. частка проблемних кредитів в сукупному об-

сязі наданих українськими банками позик становила 8,75%, або 65317 млн. грн. (табл. 4.9). І цей процес триватиме, якщо не поліпшиться бюджетна й фінансова дисципліна у країні загалом.

Протягом 2008–2009 рр. різко погіршилась якість кредитного портфеля, що загрожує ліквідності і прибутковості банків. Традиційно незначний рівень “поганих” боргів показують державні банки. За даними банківських балансів, на 1 червня 2009 р. частка прострочених кредитів в “Ощадбанку” становила 1,4% (мінімальне значення серед найбільших банків), а “Укрексімбанку” – 2,9%.

“Приватбанк” як найбільша фінансова установа країни відніс до прострочених 4,5% виданих кредитів. Лідерами з “прострочення” серед найбільших українських фінансових установ є “Альфа-банк” (8,7%) і “Укрсиббанк” (7,2%). Не зовсім логічними на їхньому фоні виглядають дані банку “Надра”, в який введена тимчасова адміністрація. Згідно зі статистикою, у цього банку всього 6% прострочених кредитів.

Найбільших втрат зазнали банки, які працюють з фізичними особами. Стрімке збільшення обсягів кредитування населення супроводжується зростанням ризиків за споживчими кредитами. Стрімке зростання частки кредитів в іноземній валюті серед банківських кредитів фізичним особам створює додаткові кредитні ризики банківських установ, оскільки більшість населення, яка отримала кредити, не має постійних доходів у іноземній валюті (у випадку несприятливої зміни обмінного курсу гривні) може виявитися неспроможною вчасно виконувати свої зобов’язання перед банками. Основним джерелом кредитування фізичних осіб в іноземній валюті стали зовнішні запозичення. Це вказувало на зростання як кредитного, так і валютного ризиків.

Суттєво вплинула на кредитно-платіжні відносини банків з підприємствами криза платежів. З одного боку, банківські установи, бачачи погіршення платоспроможності підприємств, утримувалися від надання їм нових кредитів, що ще більше погіршувало їхнє становище. З іншого боку, підприємства, опинившись у скрутному фінансовому становищі, не могли виконувати свої зобов’язання не тільки перед іншими підприємствами, але й пе-

ред банками. Зростання простроченої заборгованості підприємств за банківські кредити створило значну загрозу для ліквідності не тільки окремих банків, але й банківської системи загалом.

Звуження кредитної діяльності банківських установ з одночасним наростанням неплатежів за простроченими позиками та зростанням резервів ліквідності підірвали прибутковість банків. Адже більшу частину загальних активів становлять кредитні операції, а процент за позиками був і залишається основним джерелом доходів банків.

Зокрема у 2005 р. частка кредитного портфеля в загальній сумі активів становила 70,1% і поступово зростала до 81,4% у 2009 р. За одинадцять місяців 2009 р. кредитні операції становили 75,4% загальних активів банківських установ України (табл. 4.10).

Надійних позичальників в економіці стає все менше. Кредитувати банкам немає кого. Так, у 2002 р. частка збиткових підприємств поступово зменшувалась з 38,2 до 33,4% у 2007 р. (рис. 4.4). Однак у 2008 р., з погіршенням економічної ситуації, частка збиткових підприємств знову почала значно зростати і на 01 листопада 2009 р. становила 45,8% (рис. 4.4).

Така криза в економіці все більше і більше відображається на якості кредитних портфелів банківських установ. Для багатьох клієнтів банків неплатежі за позиками стали перманентними, зростає заборгованість банкам за проценти. Крім того, й деякі внутрібан-

Таблиця 4.10

Частка кредитного портфеля в обсязі сукупних активів банківських установ України, млн. грн.*

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Загальні активи	223024	353086	619004	973332	989941
2. Кредитний портфель	156385	269688	485507	792384	746292
3. Частка кредитного портфеля в загальній сумі активів, %	70,1	76,4	78,4	81,4	75,4

* Джерело: Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.

** на 01.12.2009 р.

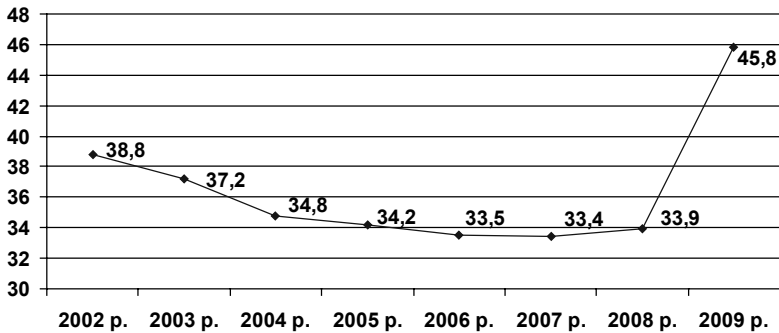

Рис. 4.4. Частка збиткових підприємств в економіці України у 2002–2009 рр. (%)

ківські процеси сприяли активізації кризи банківської діяльності. Найбільш відчутна з них – жорстка монетарна політика Національного банку, недостатня оперативність та ефективність контролю з боку Національного банку за діяльністю банківських установ та недоліки в діяльності самих банків. Але ці внутрібанківські проблеми, так би мовити, лише ускладнювали ситуацію, а першопрічина кризи банківської діяльності за межами банківської системи – в нашій економіці.

Розвитку банківської кризи сприяла і недостатня оперативність та ефективність банківського нагляду. Так, в Україні немає системи страхування ризиків кредитної діяльності, а система страхування банківських вкладів фізичних осіб не є дієвою. Ми вважаємо, що це негативно впливає на економіку нашої держави, адже банківські установи не мають можливості надійно застрахувати себе від ризику неповернення кредитів. Зазначимо, що банківський нагляд вчасно не виявив і не ліквідував банків-банкрутів, які згодом потягли за собою через систему міжбанківських кредитів інші банки.

Механізм застави майна не діє. Майно державних підприємств дуже складно оформити як заставу, оскільки на це потрібен дозвіл Фонду державного майна. Ще складніше реалізувати це майно, якщо воно оформлене як застava, у зв'язку з платіжною кризою. Проте якщо навіть і вдалося реалізувати заставлене майно, то пла-

тежі податків до бюджету, податок на додану вартість, податок на прибуток, нотаріальний збір “з’їдають” значну частину виручки, а залишку виявляється замало для того, щоб погасити банківські позички. Так само неефективно працює механізм банкрутства підприємств, які не погашають боргів банкам. Не можуть гарантувати банкам повернення кредитів і малопотужні страхові компанії, які також переживають не кращі часи.

Не маючи інших джерел існування та подальшого розвитку, деякі банки свідомо вдалися до проведення занадто ризикової кредитної політики. При наданні кредитів вони недостатньо приділяли увагу вивченню кредитного ризику. Ситуація ускладнювалась тим, що інформація банків про платоспроможність позичальника та стан його господарської діяльності на момент надання кредиту була неповною або недостовірною. Допускалася практика надання кредитів і зовсім без забезпечення, так званих бланкових кредитів, а також кредитів під страхування чи гарантію без належної перевірки статутних документів та фінансового стану фірм-гарантів. Спостерігалися негативні явища від надання кредитів акціонерам на пільгових умовах без належного забезпечення та в обсягах, що значно перевищують їхні внески до статутного фонду банку. Було й надмірне захоплення наданням кредитів обмеженому колу позичальників, особливо в значних обсягах, так званих великих кредитів.

Така тактика роботи банків в умовах загальної економічної кризи призвела до погіршення фінансового стану 7% банківських установ. Нині настав час зміни стратегії і тактики роботи банків і, перш за все, модернізації активів та пасивів, розширення банківських послуг.

Не краще склалися справи і на міжбанківському кредитному ринку. За умов браку ліквідних фінансових інструментів банки доволі активно проявили себе на цьому ринку, але надання недостовірної інформації, тобто невчасне віднесення заборгованості на рахунки прострочених кредитів, невідображення прострочених платежів за проценти на кредити і недостатня вимогливість під час вивчення фінансового стану банку позичальника призвели до різкого зростання ризику при наданні міжбанківських кредитів.

Саме ці недоліки в кредитній політиці посилювали кризові явища. Внаслідок цього чимало банків, які дотримувалися ризикової кредитної політики, тепер мають великі суми простроченої заборгованості за кредити та проценти на них і опинилися на межі банкрутства. А ті банки, які дотримувалися менш ризикової кредитної політики, обережно надавали кредити, нині мають великі залишки вільної ліквідності, не використовують їх для отримання прибутків і тому теж зазнають зазначених збитків.

Не менш актуальне на цьому етапі питання ступеня надійності банківських установ, їхньої довговічності. Нині банківська система України розвивається по вертикалі: головний банк – філіал – регіон. Доля фінансів повністю залежить від головних банків. Це, на нашу думку, ускладнює контроль за діяльністю філіалів банків як із боку банківських установ, так і з боку територіальних управлінь Національного банку. Проблема в тому, що діяльність філіалів регулюється головним банком, який, перш за все, вирішує свої проблеми, а потім – проблеми регіонів, де розташовані його філіали. Як бачимо з досвіду, в деяких випадках головний банк неспроможний відшкодувати збитки філіалу, забезпечити при його закритті захист інтересів клієнтів.

На наш погляд, настав час для розвитку банківської системи по горизонталі: головний банк – регіональне управління – дочірні банки. Заслугує на увагу ідея об'єднання філіалів одного банку, розташованих у конкурентному регіоні, з наданням цьому об'єднанню статусу юридичної особи.

Звернімо увагу на загальну оцінку стану банківської системи. Зараз в Україні на майже 45 млн. чоловік населення діє 185 банків, які мають ліцензію на проведення банківських операцій, чого, очевидно, недостатньо. Ці показники в 20–25 разів нижчі, ніж у розвинутих країнах світу. Інфляція 2007, 2008, 2009 рр. зменшила капітал усіх банків. Така ж ситуація ще з одним узагальненим показником банківської діяльності – активами. Так, за одинадцять місяців, з січня по грудень 2009 р., чисті активи (скориговані на резерви за активними операціями) банків зменшилися на 5,1% – з 926086 млн. грн. на 01.01.2009 р. до 879209 млн. грн.

на 01.12.2009 р. (табл. 4.11). За цей період відбулися певні зміни у структурі активів банків, зокрема високоліквідних активів, які зросли на 1,5%, з 8,6% за станом на 01.01.2009 р. до 10,1% за станом на 01.01.2009 р.

За оцінками зарубіжних експертів перешкодами до інвестування економіки України є дві основні причини: нестабільність законодавства та нерозвиненість банківської системи.

У процесі подальшого поглиблення банківської реформи з метою всебічного зміцнення банківської системи, забезпечення на ділі її ефективної підтримки з боку держави необхідно розглядати питання не лише якісного, але й кількісного розвитку банківської системи України. Кількісний розвиток банківських установ (їхнє виникнення та ліквідація) має відбуватися під впливом економічних процесів, а не шляхом прямого втручання державних органів управління. Держава має стимулювати розвиток власної банківської системи, інакше виникнуть можливості виникнення явища монополізації на фінансово-кредитному ринку, а на місце вітчизняних банків прийдуть іноземні.

Загалом можна вести мову про досі ще недостатню диверсифікацію активів банківських установ, низький рівень інтеграційних процесів у банківській сфері, слабкий вплив банків на інвестиційні процеси, на розвиток виробничої сфери та формування необхідної ринкової інфраструктури.

Для того, щоб Україна успішно увійшла в етап європейської інтеграції з добре підготовленою банківською системою, здатною

Таблиця 4.11

Частка високоліквідних активів у чистих активах банків, млн. грн.

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.**
1. Чисті активи	213878	340179	599396	926086	879209
2. Високоліквідні активи	36482	44851	63587	79702	88517
3. Частка високоліквідних активів у чистих активах, %	17,1	13,2	10,6	8,6	10,1

* Джерело: Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.

** на 01.12.2009 р.

вирішувати нові надзвичайно складні завдання реструктуризації економіки, необхідно вже нині забезпечити вирішення як мінімум трьох завдань:

1) пришвидшити зростання економічного потенціалу банків, нагромадження їхнього власного капіталу, звільнити їхні баланси від безнадійних боргів позичальників;

2) захистити банки від втручання з боку державних структур, яке не відповідає вимогам чинного банківського законодавства, створити надійну систему страхування банківських депозитів, сприяти формуванню високої довіри для банків з боку юридичних та фізичних осіб;

3) створити дієву законодавчо-правову базу діяльності банків, адаптовану до законодавства ЄС, яка забезпечила б їм умови надійного захисту від усіх видів ризиків та вдосконалення високої стабільності їхньої роботи.

Враховуючи викладене вище, ми вважаємо за доцільне провести заходи, спрямовані на перебудову банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку економіки України. Передусім необхідно створити систему швидкого реагування на виникнення системного ризику для банківської системи загалом, яка охоплювала б, по-перше, механізм оперативної, бажано щоденної оцінки стану банківської системи, однозначний об'єктивний критерій виникнення системного ризику і дуже формалізований та механізм державної підтримки банківського сектору у разі виникнення несприятливого системного ризику. По-друге, для суб'єктів економіки треба створити можливість своєчасно оцінювати фінансовий стан будь-яких банків України. Для цього потрібно розробити офіційну методику оцінювання стану банку на основі його звітної статистики, з урахуванням української специфіки, в тому числі можливостей неоднозначного тлумачення окремих показників, забезпечення доступу до вказаної методики і до матеріалів, необхідних для її застосування.

Вкладники мають бути переконані в безпеці своїх заощажень. Для цього треба розробити й ухвалити закон про банкрутство й ліквідацію банку (за формою це може бути злиття з інши-

ми банками, продаж загалом, окремими частинами чи звичайна процедура ліквідації), поліпшити систему страхування депозитів, оформлення операцій шляхом фінансових зобов'язань, які мають реальну юридичну силу, і, нарешті, чинну систему розгляду й задоволення через суд скарг вкладників.

Оскільки пріоритетний напрям роботи банків – це кредитування реальної економіки, перспективи розвитку банківської системи проглядаються лише за умови зниження простроченої заборгованості за позичками банків. Адже здорова банківська система – запорука успішного розвитку економіки.

Необхідно створити дійовий механізм застави майна. Для цього потрібно вдосконалити процедуру реалізації майна; звільнити від податку на додану вартість на прибуток частину коштів (в обсязі неповернутої суми кредиту), отриманих від реалізації заставленого майна.

Створити національну інформаційну систему реєстрації гарантій і застав. Доцільно на законодавчому рівні передбачити передачу об'єктів, які забезпечують кредит, у власність банку, що оформляється спеціальною угодою, яка передбачає зворотний перехід до позичальника тільки після повного і своєчасного погашення кредиту.

Усі банки України дуже різні. Вони поділяються на декілька великих груп. Це зумовлено тим, що тривалий час практично будь-яка не страхова фінансова компанія реструвалась як банк. У результаті – в нас нині є і універсальні банки, великі, переважно київські, і муніципальні, і банки, які є фінансовими компаніями й працюють тільки на ринку цінних паперів, і банки, які обслуговують переважно реальний сектор економіки. На нашу думку, є сенс різні групи банків ставити в різні умови державного регулювання. При цьому потрібно зважати не на назву банку, яка може бути будь-якою, а на реальну структуру його активів. Тобто, якщо банк основні операції проводить на ринку ОВДП, то має бути одне регулювання. Якщо банк основні кошти спрямовує на роботу з підприємствами реального сектору, то ці нормативи обов'язкового резервування й економічні нормативи, на нашу думку, мають бути трохи іншими.

Пропонується розглянути механізм встановлення не єдиного нормативу величини мінімального обсягу регулятивного капіталу банку, а певної шкали, відповідно до специфіки та спеціалізації банківських установ, обсягів їхніх фінансових обігів.

Політика НБУ щодо створення нових банків має бути більш жорсткою, гнучкою і має враховувати конкретні регіональні особливості. Підхід до видачі ліцензій повинен бути жорстким, про що зазначено у документах Базельського комітету. Організації, які не відповідають певним критеріям, не мають права займатися банківською діяльністю.

При регулюванні фінансово-економічної діяльності банківських установ не варто забувати про поняття достатності прибутку, який потрібен для подальшого розвитку банків. Нагляд за банківськими установами та регулювання їхньої діяльності мають переважно подвійну мету: запобігати банкрутству шляхом забезпечення рентабельності діяльності та в розумних рамках обмежувати концентрацію капіталу в окремих банках, не допускати монопольного контролю з їхнього боку за грошовим ринком.

Необхідно створити систему моніторингу, яка дала б змогу своєчасно виявляти банки, що перебувають у небезпечному фінансовому становищі, і повідомляти про це ділове суспільство України. Крім того, є сенс організувати систему своєчасного виявлення і швидкої санації великих банків, які не подолали фінансові труднощі. Санація в будь-якій формі має починатися вже на ранніх етапах фінансової кризи. Така система, ми вважаємо, дасть можливість підвищити як надійність функціонування вітчизняної банківської системи, так і стійкість управлінської економіки загалом.

Для подальшої інтеграції банківської системи України у світовий фінансовий простір, з точки зору банківських установ, необхідно удосконалити законодавчу та нормативно-правову базу шляхом адаптації її до законодавства ЄС. Зокрема необхідно розробити такі важливі закони, як: “Про кредит”, “Про банківську таємницю”, “Про організацію та порядок роботи банківської системи в період фінансової та економічної кризи”, “Про систему державного банківського кредитування”, “Про відповідальність банків

за незаконні банківські операції”, “Про Ощадний банк України”, “Про особливості створення та діяльності іпотечних установ”, “Про валютне регулювання”.

Проте глибоку кризу банківської діяльності не можна подолати лише банківськими заходами, кредитними, монетарними інструментами, бо її першопричина криється в економіці. Саме тому потрібно ставити питання про економіку і банки, а не тільки банківську проблему. На взаємодії органів державної влади, НБУ, банківських установ повинен базуватися подальший розвиток вітчизняної банківської системи. Врахування розглянутих проблем сприятиме формуванню в Україні надійної та ефективної мережі банків.

4.5. Стабільність банківської системи в умовах глобалізації та інтеграції України у світовий фінансовий простір

Банківська система як складова фінансової системи будь-якої країни відіграє вирішальну роль у її економічному розвитку. Нині найбільш актуальні проблеми банківського сектору України – це незначний обсяг власного капіталу більшості банків і його незадовільна якість; незбалансованість структури активів і пасивів, низька ефективність управління ними, невисока їхня якість тощо. Викликають занепокоєння також недосконалі стандарти надання кредитів, недоліки в регулюванні банками ризиків та інші проблеми, які потребують невідкладного вирішення.

Більшість банків мають від’ємні розриви короткострокової ліквідності і надзвичайно залежать від припливів нових вкладів клієнтів. Ліквідні активи становлять лише близько 10% сукупних активів і покривають не більше 40% короткострокових зобов’язань українських банків. Простежується чітка тенденція до підвищення рівня проблемних позичок. Уповільнилися темпи зростання кредитування (за перших сім місяців 2008 р. обсяг кредитування юридичних осіб зріс на 22,4%, а фізичних – на 27%, проти, відповідно, 63 і 98% за повний 2007 р.). Очікуваний обвал ринку нерухомості, зниження цін на товари, які становлять основу українського експорту, і падіння курсу гривні негативно позна-

чатся на спроможності позичальників виконувати свої зобов'язання. Відповідно частка проблемних активів банків зросте.

Несприятливий розвиток подій як у світовій, так і у вітчизняній економіці, зумовили збереження напруженої ситуації на грошово-кредитному ринку України в 2009 р. З даних табл. 4.12 бачимо, що загальний обсяг депозитів у національній валюті в лютому зменшився на 4,7% (з початку року – на 11,8%) до 176,6 млрд. грн., у т.ч. фізичних осіб – на 4,9% (з початку року – на 7,5%) до 99,9 млрд. грн., юридичних осіб – на 4,5% (з початку року – на 16,8%) до 76,7 млрд. грн.

Одночасно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті (у доларовому еквіваленті) у лютому зменшився на 6,7% (з початку року – на 8,7%) до 18,7 млрд. дол. США, у т.ч. фізичних осіб – на 6,2% (з початку року – на 10,4%) до 12,5 млрд. дол. США, юридичних осіб – на 7,6% (з початку року – на 5,0%) до 6,2 млрд. дол. США [94, с. 11].

Зазначимо, що зменшення обсягів депозитів, а особливо – фізичних осіб, пов'язано вже не тільки із зниженням довіри до банків, а й зі зменшенням доходів населення внаслідок погіршення економічної ситуації загалом. За таких умов населення значну частку заощаджень починає витратити на поточне споживання, а також на виконання взятих раніше зобов'язань, у тому числі за кредитами.

Обсяг готівки поза банками в лютому зменшився на 1,8% (з початку року – на 4,7%) до 147,5 млрд. грн. Водночас питома вага

Таблиця 4.12

**Динаміка і структура пасивів банківських
установ України, млн. грн.**

№ з/п	Назва показника	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.07. 2009 р.
1.	Пасиви, усього	134348	213878	340179	599396	926086	864695
2.	Власний капітал	18421	25 451	42 566	69 578	119263	112597
3.	Зобов'язання банків	115927	188427	297613	529818	806823	752098
3.1.	У тому числі кошти фізичних осіб	41207	72542	106078	163482	213219	196657

готівки в структурі грошової маси упродовж лютого збільшилася до 31,3% порівняно із 30,5% на початок місяця, оскільки обсяг грошової маси в лютому зменшувався більшими темпами, ніж обсяг готівки поза банками [94, с. 11].

Зменшення ресурсної бази банків відобразилося на їхній кредитній активності. Як видно із табл. 4.13, обсяг кредитних вкладень у лютому зменшився на 0,6% (з початку року – на 2,2%) до 717,9 млрд. грн. Обсяг кредитів наданих юридичним особам збільшився на 0,1% (зменшення з початку року на 1,4%) до 453,9 млрд. грн., наданих фізичним особам – зменшився на 1,8% (з початку року – на 3,5%) до 264,1 млрд. грн. [94, с. 11].

Відплив коштів з банківської системи разом із проведенням Національним банком України операцій з продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку відповідно позначився на ліквідності банківської системи. З метою підтримки ліквідності банків Національний банк у лютому 2009 р. провів рефінансування банків на загальну суму 15,2 млрд. грн. (з початку року – майже на 20 млрд. грн.).

Таблиця 4.13

Динаміка і структура активів банківських установ України, млн. грн.

№ з/п	Назва показника	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.07. 2009 р.
1.	Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	141497	223024	353086	619004	973332	944458
1.1.	Чисті активи (скориговані резерви за активними операціями)	134348	213878	340179	599396	926086	864695
2.	Високоліквідні активи	23595	36482	44 851	63 587	79 702	85 046
3.	Кредитний портфель	97197	156385	569688	485507	792384	749738
3.1.	У тому числі кредити, надані фізичним особам	14599	33156	77755	153633	268857	239164
4.	Проблемні кредити (прострочені та сумнівні)	3145	3379	4456	6357	18015	40679

Особливо тривожним був 2009 р. Адже в ньому реалізовані кілька негативних для банківської системи й економіки України загалом подій:

1. Нові ціни на російський газ.
2. Світова фінансова криза далека від завершення, що дає змогу вважати, що криза наростає й інфікованими стають дедалі більше досі благополучних країн.
3. У період політичної нестабільності, тобто в переддень президентських виборів, чимало “закордонних” інвестицій повернуться на батьківщину.
4. Імовірність тривалого падіння ринку нерухомості України.
5. Важливою подією, на думку експертів, може стати тривалий процес девальвації національної валюти, що, з одного боку, частково зменшить проблеми на первинному ринку житла, з іншого – значно збільшить кількість неблагонадійних позичальників і, відповідно, погіршить якість кредитного портфеля банків.

За лічені дні спостерігалися мільярдні відпливи коштів з банківської системи, понад двадцять банків терміново попросили рефінансування від НБУ. І тільки кілька мільярдів від Національного банку та мораторій на достроковий розрив депозитних договорів принесли певну стабільність. Банківська система нині доволі інтегрована в міжнародну фінансову систему. А отже, події, що відбуваються на міжнародних фінансових ринках, мають бути враховані під час корекції стратегії розвитку українських банків з метою запобігання та мінімізації можливих ризиків.

Глобалізаційні процеси у фінансовій сфері зумовлюють переміщення банківських капіталів між державами, а також зростання частки капіталу нерезидентів у структурі банківського капіталу країни. На нашу думку, основними новими формами проникнення іноземного капіталу в національні банківські системи є реєстрація банків з іноземним капіталом, філій банків нерезидентів, а також депозити та кошти на рахунках нерезидентів у комерційних банках країни. Глобалізації банківської діяльності сприяють нові банківські технології, інструменти та засоби комунікації. За твердженнями експертів світового банку, проникнення на національний банківський ринок надійних іноземних банків дає змогу сформувати

конкурентне банківське середовище, підвищити ефективність банківської системи, стабілізувати ринок. Проте можна помітити, що в банківських системах високорозвинених країн світу іноземних банків майже немає. Оскільки зрозуміло, що іноземні банки будуть представляти інтереси своїх компаній.

Загалом глобалізаційні явища стали поштовхом до активізації процесів концентрації капіталу у вітчизняному банківському секторі. Вони проявляються у посиленні конкуренції, експансії іноземних банків на банківський ринок України. Саме тому є необхідність концентрації та укрупнення у вітчизняному банківському секторі. У всьому світі активно відбуваються процеси інтеграції банківських систем розвинених країн та країн, що розвиваються. Тому відмовитись від інтернаціоналізації української банківської системи неможливо. На нашу думку, необхідна умова подальшого розвитку банківської системи – збільшення концентрації капіталу шляхом злиття та поглинання. Це потрібно для того, щоб Україна не втратила контроль над своєю банківською системою. Українські банки порівняно з банками інших країн є недокапіталізованими, що робить їхні акції дешевими. А отже, основне завдання українських банків – збільшення капіталу. А найпростіший його спосіб – це об'єднання.

Глобальні тенденції консолідації банківського капіталу в зарубіжній практиці обумовлені дією певних факторів, а саме:

- зростанням технічних інновацій у банківському бізнесі;
- розширенням спектра пропонованих банківських послуг і продуктів;
- дерегулюванням фінансового сектору;
- розвитком прямого фінансування та поступовим витісненням посередницької діяльності банків [35].

Отже, глобалізація настільки охоплює ринок банківських послуг, що найближчим часом залишиться лише декілька банків зі стопроцентним українським капіталом у першій двадцятці за активами. Так, на початок липня 2009 р. частка іноземного капіталу в банківській системі України становила 39,1%, тоді як у 2005 р. цей показник дорівнював 9,6% [74].

Привабливість вітчизняних банків для іноземних фінансових установ пояснюється можливістю отримання більшої норми прибутку, ніж у своїх країнах. Проте потрібно враховувати, що іноземні фінансові установи не цікавить купівля малих банків. Їхня основна мета – це прагнення згодом швидше досягти бажаної частки зростаючого банківського ринку нашої країни. Наразі ще є декілька невеликих і середніх банків, які можуть запропонувати відповідну частку ринку, хоча останнім часом спостерігається поглинання невеликих банків з метою купівлі банківської ліцензії. Для вітчизняного банку вагомою причиною прийняття рішення про злиття є ситуація, коли банк перебуває у скрутному фінансовому становищі.

Національна банківська система, зважаючи на незначні обсяги порівняно з транснаціональними банками, не може значно вплинути на світовий банківський ринок. Одним з основних індикаторів розвитку банківської системи, що характеризує ступінь довіри до банків, є рівень її капіталізації. Від величини сукупного капіталу банків країни залежить надійність всієї економічної системи й динаміка її подальшого розвитку. На жаль, капітал українських банків, незважаючи на поступове зростання показника балансового капіталу, залишається доволі низьким і становить лише 5% від ВВП, тоді як у Росії цей показник дорівнює 37,2%, а у країнах Центральної Європи – понад 40% [142].

Інший важливий індикатор розвитку банківської системи – це сумарний обсяг активів. Тому порівнюємо банківські установи за цим показником. Сукупні активи банківської системи України на 1 серпня 2007 р. становили 475496 млн. грн., у той час як активи найбільшого банку світу “Барклайз банк” за результатами 2006 р. згідно з рейтингом видання “The Banker”, становили 1591524 млн. дол. [142]. Тобто величина активів усіх українських банків у сукупності становить близько 6% активів найбільшого банку світу, а отже, їхній вплив на світовий банківський ринок доволі незначний. Вітчизняні банки роблять лише перші кроки щодо виходу на світовий фінансовий ринок, намагаючись витримувати конкуренцію в усіх напрямках діяльності. За таких умов ми можемо визначити участь українських банків у світових глобалізаційних процесах як приєднання.

Протилежною є ситуація з доступом іноземного капіталу на український банківський ринок. З огляду на обсяги іноземних банків можемо стверджувати, що для них немає цінних бар'єрів входження на український банківський ринок. За період 2000–2007 рр. кількість банків з іноземним капіталом збільшилася на дев'ять, що становить майже 30% приросту, в тому числі банків зі 100-% іноземним капіталом – у 2,5 разу (табл. 4.14).

Питома вага банків з іноземним капіталом у 2000 р. становила майже 16%, а вже у 2007 р. – 20,7%. Статутний капітал банків із участю іноземного капіталу зростає вищими темпами та сягнув понад 27%, що на 7% більше, ніж питома вага банків із іноземним капіталом у загальній кількості банківських установ [142]. Кількість банків із участю іноземного капіталу збільшилася переважно за рахунок угод злиття та придбання, яких протягом 2004–2007 рр. було укладено двадцять. Найдорожчими придбаннями були купівля італійською групою Unicredit Group Укрсоцбанку, отримання Сведбанком контролю над ТАС-Комерцбанком і ТАС-Інвестбанком, а також купівля Комерцбанком банку “Форум”.

Предметом тринадцяти з усіх угод злиття та придбання була купівля пакета акцій обсягом понад 90% від загальної емісії банку.

Таблиця 4.14

Показники діяльності банків з іноземним капіталом

Показники	01.01. 2004 р.	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.07. 2009 р.
Кількість зареєстрованих банків	179	181	186	193	198	198	198
Кількість діючих банків	158	160	165	170	175	184	187
Банки з іноземним капіталом: кількість банків, у тому числі зі 100-% іноземним капіталом	19 7	19 7	23 9	35 13	47 17	53 17	51 17
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі діючих банків, %	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7	39,1

Значну кількість угод придбання банків було оголошено у 2006 р. Реалізація угод злиття та придбання зумовила попит і пропозицію на корпоративні права банківських установ та зумовила виникнення специфічного сектору фінансового ринку – ринку корпоративного контролю банківських установ. Високий рівень активності в цьому секторі пов'язаний із привабливістю українських банків для іноземних фінансових груп.

Можемо зазначити, що іноземні банки входять до банківського сектору країни через угоди злиття та придбання вже наявного банку, створення дочірньої установи або філії. Проте купівля банку в Україні має переваги перед створенням філій іноземних банків на території країни. Наприклад, купуючи контрольний пакет акцій, інвестор отримує доступ до вже наявного бізнесу, який адаптований до національних особливостей. Інтенсивність реалізації операцій злиття та придбання також пов'язана з можливістю іноземних банків отримувати надприбуток за рахунок просторового процентного арбітражу. Робиться це через залучення коштів на депозит у країнах із порівняно низькою депозитною ставкою і розміщення їх на території України під значно вищий процент.

Зауважимо, що у разі збереження активності на національному ринку корпоративного контролю банківського сектору є небезпека переходу основної частини банківської системи у власність транснаціональних фінансово-банківських груп. Ринку корпоративного контролю – це система економічних відносин щодо перерозподілу прав власності шляхом проведення операцій злиття та придбання контрольованого пакета акцій компанії чи банку. Подібні ситуації в банківському секторі можна спостерігати в таких країнах, як Естонія, де 98% активів банківської системи належить іноземним інвесторам. У Польщі, Болгарії та Чехії присутність іноземного капіталу зафіксована на рівні 70% банківських активів [142]. Можемо наголосити, що високий рівень залежності національної банківської системи від економічної ситуації в інших країнах негативно впливає на стабільність вітчизняних банків другого рівня й навіть опосередковано першого рівня через дестабілізаційні процеси на світовому фінансовому ринку.

Особливості прояву процесів глобалізації в банківському секторі країн світу такі:

1. Банківська система на національному рівні виконує функцію акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів між галузями економіки, а на міжнародному рівні глобальна банківська система є самостійним фактором розвитку світової економіки.

2. Розвиток транснаціональних та багатофіліальних корпорацій створює попит на банківські послуги в країнах їхньої присутності, що спонукає крупні банки розширювати свою присутність у різних країнах для задоволення потреб клієнтів.

3. Банківські установи розробляють свою стратегію на основі прогнозів макроекономічного розвитку не тільки країн базування головних офісів, а й світової економіки загалом.

4. Банківська діяльність розвивається в напрямі уніфікації проведення банківських операцій і надання послуг клієнтам, що спричинило зближення національного й міжнародного законодавства у сфері банківського регулювання.

5. Транснаціональні банки розширюють свою присутність у національних банківських сферах шляхом реалізації операцій злиття та придбання банківських установ із національним капіталом.

6. Значна кількість укладених угод злиття та придбання банківських установ (у 1999 р. у світі – близько 40 000 угод, в Україні протягом 2004–2007 рр. – 20, або 12% від середньої кількості банків, яка мають ліцензію НБУ) спровокувала фундаментальні структурні зміни в банківському секторі [142].

7. Обсяги укладених угод злиття та придбання банківських установ (у 1999 р. у світі було реалізовано операцій на суму 3,4 трлн. дол. США, в Україні впродовж 2004–2007 рр. – на 3900 млн. дол. США) зумовили виникнення ринку корпоративного контролю та його окремого сектору – ринку корпоративного контролю банківських установ.

8. Зростання філіальної мережі банків спостерігалось доволі давно, але значне збільшення обсягів міжнародних розрахунків поглиблює проникнення транснаціональних банків і національні економіки.

9. У сучасних умовах національні економічні системи не можуть функціонувати без іноземного капіталу, тому банки створюю-

ють філії на території інших країн та конкурують із місцевими банківськими установами. Наприклад, кількість банків США, які мають відділення в інших країнах, протягом 1970–1993 рр. зростає з 79 до 153 одиниць, тобто майже вдвічі. Японські банки контролюють майже 25% банківського ринку в деяких штатах США, створюючи значну конкуренцію банкам-резидентам.

10. Посилення ролі транснаціональних банків на світові фондові ринки та сектор капітального фінансування веде до зростання їхнього впливу на національні монетарні політики країн, а отже, й на діяльність центральних банків.

11. Подовження строків надання коштів та одночасне зниження прибутковості кредитно-інвестиційної діяльності пов'язане зі зміною структури інвестування і світовій економіці в напрямі зростання частки наукомістких галузей.

12. Зміщення акцентів банківської діяльності в бік інформаційних технологій і надання послуг клієнтам дистанційно, тобто через канали новітніх засобів зв'язку (Інтернет, war-протокол, GPRS та ін.), посилює динамізм глобалізаційних процесів.

Отже, стратегічний напрям розвитку національної банківської системи у контексті глобалізації фінансових ринків – це послідовна інтеграція у світовий фінансовий простір, основою якої має бути укрупнення банківського капіталу та підвищення рівня капіталізації вітчизняних банківських установ. Водночас потрібно пам'ятати, що негативний вплив фінансових криз буде відчуватись, оскільки є багато транснаціональних фінансових корпорацій у банківському секторі України.

Ще однією проблемою діяльності банківських установ та їхнього впливу на стабільність є робота із банківськими ризиками. Необхідно зазначити, що традиційно банківську діяльність неможливо уявити без ризику, оскільки ризик – це складова частиною функціонування банку. Зважаючи на те, що кредити є найприбутковішими та наймасштабнішими банківськими активами, то відповідно найголовніше значення у системі банківських ризиків має кредитний ризик.

Необхідно зазначити, що кредитування в Україні, до початку кризових явищ на фінансових ринках, розвивалося дуже швидко-

ми темпами і мало стійку тенденцію до зростання. У тому числі нарощувався обсяг кредитування малого та середнього бізнесу, розширювався попит та масштаби отримання громадянами України іпотечних та споживчих кредитів, кредитних платіжних карток. Так наприклад, обсяг кредитного портфеля на початок 2009 р. збільшився практично удвічі порівняно з аналогічним періодом минулого року і за станом на кінець листопада 2009 р. становив 751120 млн. грн. (рис. 4.5) [94].

Обсяг кредитів юридичним особам на початок 2009 р. збільшився на 71% порівняно із 2008 р. і за станом на початок листопада становив 474570 млн. грн. Кредитування фізичних осіб за 2009 р. збільшилось на 75%, а в період з 01.01.2009 по 01.11.2009 рр. обсяг кредитів фізичних осіб скоротився на 37388 млн. грн. (рис. 4.6.) [94].

Проте, як показує практика, зростання обсягів кредитування супроводжується не менш активним підвищенням іншого показника, а саме – обсягів неповернень кредитів. Зважаючи на те, що фізичні особи, наприклад, мають можливість одночасно брати кредити в різних банках, користуватися кредитними картками, купувати товари з розстрочкою платежу, кредитні установи не мають можливості оцінити та проаналізувати при цьому усю заборгова-

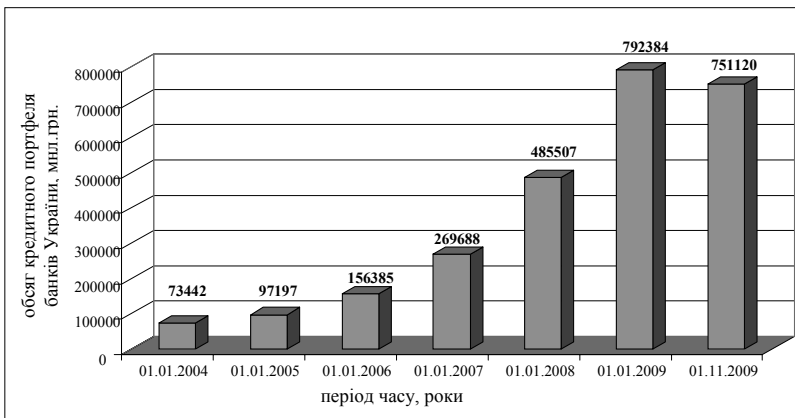

Рис. 4.5. Динаміка обсягів кредитного портфеля банків України за період 2004–2009 рр.

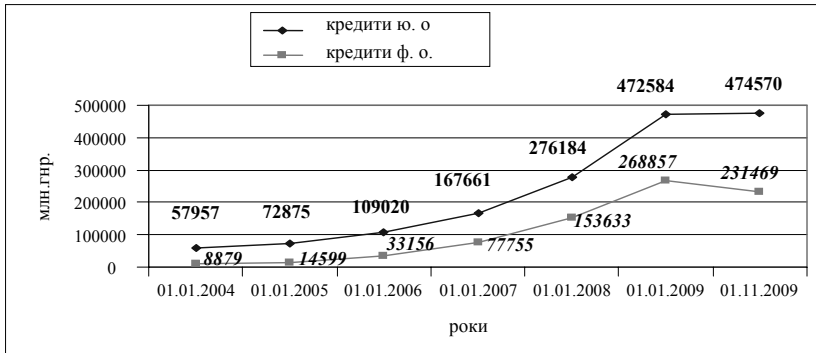

Рис. 4.6. Динаміка обсягу наданих кредитів фізичними та юридичними особами за 2004–2009 рр.

ність позичальників, а відтак не можуть достовірно розрахувати їхню платоспроможність. Зростає ризик неповернення кредитів. Неповернення кредиту призводить до зменшення ліквідності, а відтак і скорочується прибутковість банку.

Показниками рівня кредитних ризиків є обсяги проблемних (прострочених та сумнівних) кредитів, що особливо характерно після розгортання кризових явищ на вітчизняному валютному ринку і значної девальвації гривні, оскільки значну частку позичок у кредитному портфелі банків становили кредити в іноземній валюті та величина сформованих резервів під згадані ризики банків, динаміка яких за період з 2004 по 2009 рр. представлена на (рис. 4.7). Отже, поряд з динамічним зростанням обсягів кредитування з 73442 млн. грн. на початок 2004 р. до 751120 млн. грн. станом на листопад 2009 р., можна відстежити високий темп зростання проблемних кредитів. Як видно із рисунка, обсяг проблемних кредитів на початок 2004 р. становив 2500 млн. грн., а на початок 2009 р. зріс і становив 18015 млн. грн. [94].

За 11 місяців 2009 р. ця частка зросла більше ніж на 100% і становила 60882 млн. грн., збільшились і резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями і за станом на початок листопада 2009 р. вони становили 86357 млн. грн.

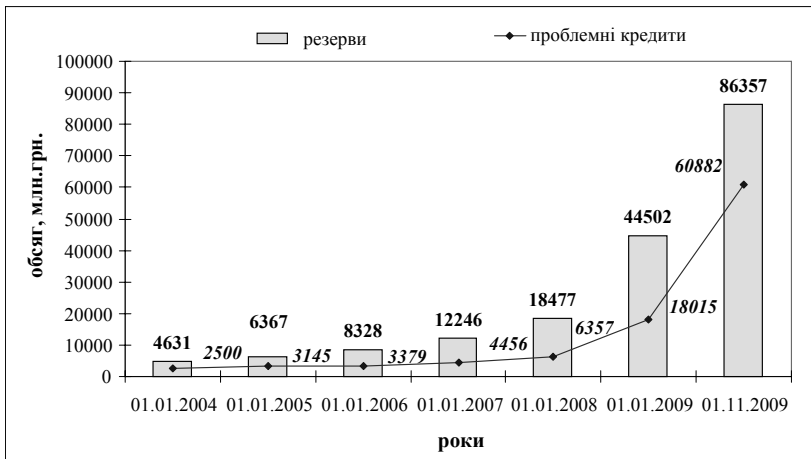

Рис. 4.7. Динаміка обсягів проблемної заборгованості та сформованих резервів під кредитні ризики банків України за період 2004–2009 рр.

Основні причини виникнення кредитних ризиків деякі автори [55] розглядають відповідно до суб'єктів кредитних відносин, оскільки вони можуть бути обумовленими, з одного боку, належною організацією діяльності банку щодо реалізації кредитного процесу, а з іншого – неспроможністю позичальника за певних обставин дотримуватися умов кредитної угоди. Ми пропонуємо виокремити ще й фактор впливу держави на банківську систему. Розмежування причин виникнення кредитних ризиків відповідно до суб'єктів кредитних відносин подано у табл. 4.15.

Дані табл. 4.15 показують, що першопричинами виникнення кредитного ризику може бути діяльність як кредитора, так і боржника. Отже, щоб уникнути зменшення ліквідності і прибутковості банку, перш за все, потрібно усунути ці причини виникнення кредитного ризику.

Окрім того, рівень кредитного ризику може значно збільшуватися, якщо: 1) проблемні позики виникають раптово та наперекір очікуванням; 2) у сфері кредитування розробляються та втілюються нові задачі, кредитні послуги, які не відповідають досвіду банку і не мають базового

Таблиця 4.15

Причини виникнення кредитного ризику

Причини виникнення кредитного ризику, що здатен спровокувати банк	Причини виникнення кредитних ризиків, що залежать від позичальника	Причини виникнення кредитних ризиків, що залежать від недосконалої законодавчої бази держави і зовнішніх факторів
1	2	3
1. Необгрунтовано ліберальне ставлення до позичальника при розгляді заявки на отримання кредиту.	1. Слабке та безвідповідальне керівництво підприємством, недобросовісна конкуренція та діяльність інших банків.	1. Недосконала законодавча база щодо регулювання кредитних відносин та кредитних ризиків. Зокрема, прийняти Закон України “Про банківське кредитування” з урахуванням об’єктивних законів функціонування кредиту, принципів та умов організації кредитування, де визначити відповідальність як банку, так і позичальника, а також держави тощо;
2. Неякісне оцінювання кредитоспроможності позичальника внаслідок недостатнього професіоналізму банківських спеціалістів або відсутності чіткої методики оцінювання фінансового стану позичальника.	2. Погіршення якості продукції, товарів та послуг, помилки в маркетинговій діяльності, оцінювання ринків збуту продукції суб’єктів господарювання	2. Удосконалення методики обліку кредитних операцій.
3. Помилки в оцінюванні забезпечення позики внаслідок завищення його ринкової вартості, ліквідності, тощо.	3. Послаблення з боку позичальника власного контролю за станом фінансових ресурсів, яке проявляється: 1) у зростанні дебіторської заборгованості, невиробничих витрат; 2) у затримці строків трансформації матеріальних цінностей у грошові; 3) у недоотриманні доходів для покриття заборгованості.	3. Залежність національної валюти від коливання валютних курсів іноземних країн на валютному ринку.

Продовження табл. 4.15

1	2	3
4. Неповне відображення у кредитному договорі умов, що забезпечують інтереси банку щодо повернення позики та сплати процентів за нею повною мірою.	4. Невиконання контрактів позичальником або його контрагентом (постачальником сировини, діловим партнером або замовником).	4. Відсутність єдиного підходу до системи оцінювання кредитних ризиків з боку НБУ. Так, НБУ доцільно розробити та довести до комерційних банків методики, які б визначили не тільки основні підходи до оцінювання кредитних ризиків, а й встановлювали конкретні вимоги до позичальника.
5. Відсутність контролю за позичальником у період користування кредитом та погашення позики (проведення обстежень, перевірок використання кредиту та стану забезпечення позики, контроль поточної фінансової діяльності клієнта тощо).	5. Неотримання доходів для покриття заборгованості фізичними особами-позичальниками.	5. Відсутність Резервної системи України при НБУ, яка б сприяла запобіганню кризи в банківській системі. Створення такої структури дасть можливість надавати допомогу банкам у разі виникнення загрози їхньої платоспроможності та банкрутства.
6. Надмірне розширення або швидке збільшення обсягів кредитних операцій, а саме: надання позик в обсягах, що не відповідають капіталу банку; розширення кредитної діяльності на регіони та сфери не знайомі банку або для функціонування в яких банк недостатньо оснащений тощо.	6. Навмисне порушення позичальником умов кредитного договору.	6. Створення при НБУ централізованої бази даних з недобросовісних позичальників.

потенціалу виконання; 3) керівництво банку не спроможне вжити необхідних та негайних заходів управління кредитним портфелем з метою уникнення надто ризикової кредитної політики, яка може призвести до

фінансових збитків; 4) порядок діяльності банку або недосконалість законодавства обмежує вживання певних оптимальних для конкретних ситуацій заходів щодо зменшення кредитних вкладень банку.

Отже, враховуючи теоретичні та практичні рекомендації щодо основних напрямків зниження ризиків кредитування, можемо поділити їх на такі групи:

- створення й забезпечення єдиної для всіх банків нормативної бази щодо регулювання кредитних відносин і кредитних ризиків;
- удосконалення розвитку інфраструктури фінансово-кредитного ринку (бюро кредитних історій, рейтингових агентств);
- введення обов'язкової вимоги з боку НБУ про включення державних напрямків грошово-кредитної політики в кредитну політику кожної кредитної організації;
- організація допомоги з боку НБУ й інших державних структур у розробці обов'язкових нормативних вимог до методологічного забезпечення різних видів і форм кредитування;
- встановлення постійної доцільної взаємодії між керівництвом позичальника й відповідних служб банківських установ: кредитним керуванням, керуванням ризиками й службами внутрішнього контролю;
- створення при НБУ централізованої бази даних про недобросовісних позичальників;
- контроль за видачею валютних кредитів (вводячи певні обмеження), або взагалі заборона їхньої видачі тощо.

Враховуючи сьогоденну ситуацію щодо стану ліквідності значної кількості банків в Україні, суспільство для відновлення довіри до банківських установ буде вимагати набагато більшого обсягу інформації про їхню діяльність. Ми погоджуємося з думкою О. Скаско [123], що цього можна досягти завдяки удосконаленню методики обліку кредитних операцій як банків, так і інших суб'єктів господарювання, а саме:

– необхідно запровадити методику обліку відстроченої (пролонгованої) заборгованості за кредитними операціями, передбачивши в Плані рахунків банків України рахунки для обліку пролонгованої заборгованості залежно від строку її виникнення. Наприклад,

від одного до трьох місяців та від трьох місяців до одного року. Привілегією банків може бути можливість відображення відстроченої заборгованості впродовж місяця на рахунках строкової. За цей час банк має врегулювати з позичальником всі моменти щодо наявних проблем та перспектив з погашення кредиту;

– розширити облік кредитних операцій за строками надання, отримання шляхом передбачення в Плані рахунків банків України рахунків для обліку короткострокової (до 1 року), середньострокової (від 1 до 3 років) та довгострокової заборгованості (більше 3 років). Не зайвим буде і більш розширений бухгалтерський облік кредитної заборгованості за строками надання.

Отже, банківський сектор України пройшов декілька етапів свого розвитку. Проте молода вітчизняна банківська система зіткнулася із проблемами забезпечення власної надійності і стійкості внаслідок викликів економічної кризи. На Цьому етапі ми спостерігаємо усі прорахунки, починаючи з кожного окремого банку, закінчуючи головним регулятором – НБУ, які стали очевидними внаслідок нестабільності економічних систем. Зниження показників якості активів, рівня ліквідності, капіталізації, обсягу ресурсів, втрата довіри з боку вкладників призвели до зменшення усіх показників діяльності банківського сектору та до значних збитків. Українська банківська система виявилась неготовою до серйозних економічних випробувань. А отже, усі перелічені вище проблеми потребують негайного вирішення. Проте варто відзначити, що позитивних змін можна досягти лише, розробивши заходи, які були б спрямовані на вихід України з політичної та економічної кризи. Адже вирішення проблем банківської системи – це функція, похідною від вирішення проблем економіки.

Як показує міжнародний досвід, резерви підвищення рівня фінансової стійкості комерційних банків полягають у забезпеченні виконання певних норм і правил як при діяльності окремого банку, так і банківської системи зокрема через:

- підвищення оперативності та якості аналізу і оцінки фінансової стійкості банківських установ;
- підвищення рівня капіталізації банку;
- розширення спектра банківських послуг;

- удосконалення системи депозитного страхування;
- обґрунтування правового захисту усіх видів діяльності банків;
- розширення практики оцінювання ризиків.

Серед головних напрямів розвитку банків, підвищення їхньої конкурентоспроможності й фінансової стійкості науковці вивокремлюють:

- проведення реорганізації через злиття середніх і малих банків, а також реструктуризація банків шляхом закриття збиткових філій;
- проведення реструктуризації великих банків для підвищення рівня капіталізації й поліпшення якості їхніх активів;
- збільшення прибутковості банківських операцій за рахунок кредитування та обслуговування реального сектору економіки;
- поліпшення технологічності й комп'ютеризації банківських операцій;
- підвищення рівня банківського менеджменту.

Зважаючи на необхідність підвищення рівня надійності, фінансової стійкості банків на внутрішньому й міжнародних ринках, у сучасних умовах необхідно вжити такі заходи:

- розширити можливості підтримання ліквідності банків на основі програм фінансового оздоровлення;
- збільшити нормативи резервування за кредитними операціями з кредитами, інформацію щодо яких не внесено до кредитних історій;
- оптимізувати структуру капіталу, активів та зобов'язань на основі завдань забезпечення фінансової стійкості банків та їхнього позитивного впливу на розвиток реального сектору економіки;
- посилити вимоги щодо прозорості корпоративного управління банками, зокрема визначення реальних власників банків та їхньої відповідальності за підтримання фінансової стабільності банків;
- забезпечити пропорційне зростання регулятивного капіталу та його складових обсягів активно-пасивних операцій;

– підвищити ефективність управління активами і пасивами з метою недопущення необґрунтованого збільшення відрахувань від регулятивного капіталу, зокрема пов'язаних із нарахованими, але не сплаченими доходами;

– розробити стратегічні цілі залежно від ситуації в країні та за кордоном;

Серед багатьох факторів, які визначають ефективність банківської діяльності (економічних, правових, організаційних, кадрових тощо) ми виокремлюємо також психологічний фактор довіри населення. Він має дві складові: довіра населення до національних грошей – гривні та довіра до банків. Загальноекономічний ефект від зростання довіри населення до банків можна реалізувати за такими напрямками:

- шляхом збільшення ресурсної бази банків завдяки більш інтенсивному припливу вкладів, нарощуванню кредитних та інвестиційних відрахувань в економіку, внаслідок чого поліпшується забезпечення фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання і, відповідно, підвищується їхній фінансовий стан;

- шляхом здешевлення банківських ресурсів, а отже, і кредитів, оскільки, довіряючи банкам, населення нарощуватиме вклади навіть у разі зниження процентних виплат за ними;

- шляхом посилення стимулюючої ролі оплати праці у підвищенні її продуктивності як одного з основних факторів економічного зростання.

Як показує світовий досвід, потрібно також розробити додаткові вимоги щодо якості регулювання банківської діяльності в системі банківського нагляду. Зокрема значну увагу треба приділити проведенню поточного моніторингу стійкості банківського сектору з боку НБУ з метою оперативного виявлення зростання негативних тенденцій у банківському секторі та вживання ефективних заходів щодо їх подолання.

Важливий фактор підвищення довіри і фінансової стійкості банківського сектору – це надання максимально доступного для акціонерів і клієнтів обсягу інформації про комерційні банки. Вод-

ночас зберігають свою актуальність завдання збереження умов для динамічного розвитку сфери банківських послуг.

Пріоритетним завданням залишається зміцнення фінансової стійкості вітчизняного банківського сектору загалом за рахунок удосконалення систем управління ризиками і внутрішнього контролю, розвитку корпоративного управління, а також необхідності стрес-тестування і розробки планів дій на випадок непередбачених ситуацій. Зокрема необхідно посилити увагу банків та наглядових органів до ефективного контролю за кредитним ризиком та за ризиком ліквідності. Вітчизняні банки повинні ефективно управляти фінансовою стійкістю, проводячи політику вдосконалення ризик-менеджменту, менеджменту ліквідності й забезпечення адекватності капіталу. Менеджмент банківських ризиків охоплює визначення головних факторів виникнення ризиків, етапів управління кожним видом ризику, а також сукупність дій, спрямованих на зменшення рівня ризикованості банківських операцій.

Для підвищення надійності та фінансової стійкості банків ми рекомендуємо забезпечити зростання обсягів капіталу банків, для їхньої капіталізації необхідно створити належне законодавче та економічне середовище. Незбалансованість темпів зростання капіталу та обсягів активно-пасивних операцій вказує як на зростання ризиків у діяльності банків, загрозу зниження фінансової стійкості банків, так і на обмежені можливості для стабільного розвитку банків та позитивного впливу на структурні перетворення в економіці.

Для того, щоби банківський сектор України підвищував свою конкурентоспроможність, міг відповідати вимогам та викликам сьогодення, процес упровадження змін у ньому повинен бути безперервним. Мова йде не лише про подальшу регламентацію діяльності банків (контроль, нагляд), бо в цій галузі вже працювано достатньо механізмів, а про створення середовища, в якому банки могли б нормально функціонувати як з фінансової точки зору, так і з правової.

Розбудова системи оцінювання фінансової стійкості – тривалий, але необхідний процес, що потребує передусім проведення досліджень за такими головними напрямками:

- визначення моделі системи оцінювання фінансової стійкості, що відповідає особливостям економічного розвитку України;
- адаптація світового досвіду використання системи оцінювання фінансової стійкості економіки як елемента системи управління вітчизняною економікою;
- розробка науково обґрунтованих підходів щодо практичного застосування комплексу інструментальних засобів оцінювання фінансової стійкості економіки для системного планування, управління та контролю за фінансовою системою країни.

У фінансовій сфері насамперед потрібно створити умови для розвитку середньо- та довгострокових стратегій. У цьому контексті особливого значення набуває стабілізація фінансових ринків, збереження стабільного курсу гривні, оскільки це безпосередньо впливає на ціни кредитних продуктів. Важливим є і питання свободи економічної діяльності, політичної ситуації, стану соціальної сфери та численних соціальних проблем. Усе це – зовнішні умови. Проте, як відомо, конкурентоспроможність банківського сектору формується насамперед конкурентоспроможністю кожного окремого її суб'єкта, тобто банку.

До основних напрямів стратегії розвитку банківської системи належать:

- забезпечення режиму чіткої узгодженості грошово-кредитної політики з вимогами зміцнення довіри до українських банків;
- створення максимально повної законодавчої бази функціонування банківської системи;
- забезпечення відповідальності банків за прийняті ними зобов'язання перед державою, іншими банками, фізичними та юридичними особами; підвищення ролі НБУ у забезпеченні стійкого розвитку банківської системи, запобігання системним кризам глобального характеру і масового банкрутства банків, що загрожує інтересам держави, суспільства, особи;

- активне включення банківського капіталу в структурні перетворення економіки;
- досягнення збалансованості попиту і пропозиції грошей шляхом послідовного зниження ставки рефінансування НБУ і, відповідно, підвищення попиту суб'єктів підприємницької діяльності на позичкові кошти;
- підвищення рівня управління активами і пасивами банків шляхом створення системи страхування ризиків.

Зміцненню банківської системи сприятиме розробка і прийняття комплексної програми фінансового оздоровлення українських банків. Важливо домогтися, щоб національні гроші виконували функцію накопичення. Тому важливо створити відповідні внутрішні умови, головні з яких такі [44, с. 39]:

- особливість формування статутного капіталу та пріоритетні напрями його концентрації, універсалізація банківської діяльності;
- територіальне наближення послуг до цільових груп споживачів; пропозиція нових банківських продуктів; можливість варіації цін на запропоновані послуги;
- стан банківських технологій; стан управління та якість управлінського персоналу; імідж банку як в Україні, так і за кордоном;
- власна концепція розвитку та управління; система інформаційного забезпечення процесів управління;
- системний аналіз та прогнозування діяльності банку;
- стан внутрішньобанківської нормативної бази, яка б усебічно регламентувала діяльність банку;
- процедура підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень.

Отже, для ефективного проведення змін з метою підвищення надійності і фінансової стійкості банківського сектору необхідне поєднання сприятливих зовнішніх і внутрішніх умов, які б разом створили певне позитивне середовище для функціонування та успішної діяльності банків України.

4.6. Концепція розвитку вітчизняної банківської системи як необхідна складова системи антикризових заходів економічної політики

Глобальна економічна криза має системний характер, охоплює більшість галузей економіки і соціальної сфери в кожній країні, впливає на структуру світової економіки та принципи міжнародних економічних відносин. Кожна країна хоче подолати світову економічну кризу з мінімальними втратами для економіки і для цього використовує повний спектр антикризових заходів, розробляє комплексні структуровані програми чи концепції розвитку саме банківської системи як основи здорового функціонування економіки держави. Тому важливу роль у подоланні кризи та її наслідків відіграє співпраця з іншими країнами світу. Провідні країни світу вживають різні заходи щодо подолання економічної кризи, що є досвідом для України.

Перш за все, візьмемо до уваги антикризові дії в США. Отже, вже з жовтня 2008 р. розпочалася реалізація програми допомоги фінансовим установам загальною вартістю 700 млрд. дол., причому 250 млрд. з першого траншу Міністерство фінансів виділило на рекапіталізацію банків. Федеральна резервна система США на початку 2009 р. ухвалила рішення про запровадження нової програми кредитування вартістю 200 млрд. дол., яка має розблокувати ринок споживчого кредитування. Програма переважно призначена для американських компаній. Вона дає їй змогу позичати гроші у Федерального резервного банку Нью-Йорка під заставу цінних паперів, забезпечених активами, з високими кредитними рейтингами, наданими як мінімум двома рейтинговими агентствами. Мета програми – надати кошти для автокредитування, студентського кредитування, кредитування малого бізнесу та кредитування за кредитними картками. Передбачається також розширення до 1 трлн. дол. програми кредитування Федеральної резервної системи США під заставу активів, а також виділення 500 млрд. дол. для запобігання вилучення іпотечного житла у власників. Крім того, влада США вживає заходів

щодо моніторингу управління кредитними організаціями, а саме: розробила програму стрес-тестів, за допомогою яких визначать 19 найбільших банків, що зможуть протистояти кризі. Якщо в результаті стрес-тесту хтось виявиться слабким, влада вимагатиме щоби банк залучав додатковий капітал на вибір – приватний чи державний. У лютому 2009 р. Сенат США схвалив план зі стимулювання національної економіки обсягом 838 млрд. дол. У ньому п'ять розділів: охорона здоров'я, освіта, інфраструктура, енергетика, допомога бідним і безробітним. Також Міністерство фінансів США має намір створити спеціальний фонд обсягом близько 500 млрд. дол. для викупу поганих банківських активів.

Щодо Німеччини, то на початку 2009 р. уряд затвердив масштабний план стимулювання економіки, який оцінюється в 50 млрд. євро, розрахований на два роки і стане доповненням до попереднього, який обчислюється сумою близько 12 млрд. євро. Німецький уряд має намір витратити на інфраструктурні проекти, освіту, а також розвиток новітніх технологій близько 17 млрд. євро. Загалом приблизно на 18 млрд. євро будуть знижені податки. Провідні політики країни і фінансові експерти розглядають можливість створення так званого “поганого банку” – державного фінансового інституту, єдиним завданням якого було б скуповування й акумулювання проблемних активів приватних банків. А наприкінці 2008 р. було створено спеціальний фонд обсягом 480 млрд. євро для стабілізації фінансових ринків, який допомагає владі трансформувати великі банки у державну чи напівдержавну власність.

У Великобританії в жовтні 2008 р. був оголошений план порятунку, що передбачає виділення 50 млрд. фунтів стерлінгів для викупу часток у великих банках і ще 200 млрд. фунтів стерлінгів на короткострокові кредити Банку Англії, а також надання гарантій міжбанківських кредитів на суму 250 млрд. фунтів стерлінгів. Британська влада має намір надати гарантії за активами банків Royal Bank of Scotland і Lloyds Banking Group на суму 500 млрд. фунтів стерлінгів в обмін на зобов'язання з їхнього боку збільшити кредитування на 40 млрд. фунтів стерлінгів.

Щодо Росії, то вона має намір надати банкам, у яких є акціонером, 300 млрд. рублів, а іншим – 255 млрд. руб. у вигляді субординованих кредитів. При цьому субординований кредит одержать ті комерційні банки, акціонери яких приймуть рішення про відповідне збільшення капіталу за свій рахунок. Водночас Банк Росії посилював вимоги до формування резервів за корпоративними кредитами, і з липня 2009 р. банки були зобов'язані щомісяця переглядати обсяг резервів за можливими втратами з корпоративних позичок із урахуванням валютного ризику. Експерти пояснюють нові вимоги можливим збільшенням обсягу надання валютних кредитів компаніям для рефінансування зовнішньої заборгованості. У лютому 2009 р. на нараді в російському уряді був представлений список із 81 системоутворюючого банку і два варіанти їхньої підтримки – 4–5 чи 30 банків. В останньому випадку до уваги беруться такі критерії: активи мають перевищувати 35 млрд. руб., залишки за рахунками фізичних осіб – понад 10 млрд. руб., кількість приватних вкладників – не менше 2 тис. осіб. Для цих кредитних організацій пропонується розширити механізм капітальної підтримки без процедури банкрутства. В цей же період Банк Росії змінив механізм ціноутворення на аукціонах РЕПО, які є основним джерелом ліквідності в банківській системі. Внаслідок підвищення попиту банків на надані кредити в період кризи центральний банк щодня встановлюватиме мінімальні ставки за кредитами, щоб оперативніше регулювати баланс попиту і пропозиції на грошовому ринку.

Отже, розглянувши дії провідних країн світу щодо подолання економічної ситуації, що склалася в останні роки, зазначимо, що найчастіше у світовій практиці застосовуються такі антикризові заходи:

- запровадження нових програм кредитування;
- створення спеціальних фондів (держкредитів, викупу поганих банківських активів, підтримки проблемних компаній, викупу акцій національних виробників і похідних цінних паперів, забезпечення іпотечним кредитом, перепідготовки тих, хто втратив роботу);
- гарантування міжбанківських кредитів, позичок для малого і середнього бізнесу, підтримки компаній, які не можуть

залучати необхідне фінансування через проблеми в банківському секторі;

- націоналізація компаній;
- зниження центральними банками облікової ставки;
- зміна механізму ціноутворення на аукціонах РЕПО;
- розширення переліку активів, які центральні банки приймають як заставу за кредитами;
- зниження нормативів мінімальних резервних вимог для комерційних банків;
- субсидування банками процентних ставок за кредитами, наданими населенню для придбання вітчизняних товарів;
- компенсація банками частини збитків, що виникають у них за укладеними упродовж зазначеного періоду угодами з іншими кредитними організаціями, у яких була відкликана ліцензія на проведення банківських операцій, відокремлення поганих банківських активів від хороших шляхом створення спеціальних установ;
- збільшення обсягу державних гарантій на банківські вклади;
- уведення тимчасових адміністрацій і кураторів центробанків у банківських установах;
- викуп інвесторів дефолтних облігацій;
- секвестр бюджетних видатків;
- короткострокове збільшення бюджетного дефіциту, зниження податків і обов'язкових платежів;
- податкові пільги для покупців житла і автомобілів;
- реалізація масштабних інфраструктурних проєктів;
- використання субсидій на операційну діяльність чи на капіталовкладення та пільгових умов кредитування;
- надання суб'єктам господарювання монопольних повноважень;
- розміщення вигідних державних замовлень;
- запровадження сприятливих режимів регулювання;
- обмеження тарифів;
- застосування механізму державно-приватного партнерства;
- підвищення фінансової дисципліни [29, с. 8–17].

Щодо України, то в останньому кварталі 2008 р. НБУ вжив спеціальні заходи антикризового спрямування, а саме:

- введено тимчасові адміністрації в проблемні банки;
- розширено операції з регулювання ліквідності банків (лише у жовтні-листопаді 2008 р. було надано кредитів рефінансування на суму у 74,7 млрд. грн., у грудні – ще на 30,7 млрд. грн.);
- використано додаткові інструменти для підтримання ліквідності банків, а саме: підтримання ліквідності на основі програми фінансового оздоровлення на термін до 1 року зі сплатою 15% річних у межах 90% наданого банком забезпечення; розширено перелік цінних паперів, що приймаються НБУ в якості застави; скориговано вимоги щодо формування банками обов'язкових резервів у напрямі посилення привабливості проведення активно-пасивних операцій у національній валюті (норматив обов'язкового резервування знижено до нуля).

Крім вищезгаданого, НБУ зобов'язав вітчизняні банківські установи:

- стимулювати зростання депозитів та недопущення дострокового повернення депозитів; спрямувати не менше 50% чистого прибутку до резервного фонду на покриття непередбачуваних збитків;
- вжити заходів щодо скорочення адміністративних витрат;
- рекомендувати зниження ставок за кредитами в іноземній валюті;
- розширити повноваження банків щодо роботи з клієнтами, зокрема банкам дозволено самостійно та на власний розсуд приймати рішення про пролонгацію кредитів, наданих товаровиробникам, визначати клас позичальників без урахування факту такої пролонгації за умови, що їхня фінансова діяльність задовільна;
- підвищити проценти за операціями з рефінансування та мобілізації ресурсів для забезпечення позитивних значень процентних ставок і стимулювання заощаджень населення (до кінця 2008 р. ставку за кредитами “овернайт” підвищено до 22%, за мобілізаційними операціями – до 16,8%);
- запроваджено вимоги щодо покриття регулятивним капіталом валютного ризику та ризику довгострокової ліквідності банків.

Наголосимо, що принципово правильні та адекватні заходи НБУ, на наш погляд, застосовувалися з деяким запізненням, що послаблювало їхній позитивний ефект, а відсутність чітко окресленої програми антикризових дій посилювала недовіру до НБУ і живила розгортання спекулятивних настроїв. На фоні таких дій можна було спостерігати незлагоджену і нескоординовану діяльність НБУ щодо боротьби з економічною кризою. Річке зростання курсу долара в жовтні 2008 р. призвело до виникнення Постанови НБУ від 11.10.2008 р. № 319, яка обмежувала можливість громадян розпоряджатися власними грошима у зв'язку із заборонаю на дострокове зняття з рахунків депозитних вкладів. Крім того, було заборонено використовувати додаткове кредитування для рефінансування неповернених кредитів. З одного боку, це підтримало фінансовий сектор і зменшило відплив капіталів, з іншого – призвело до падіння рейтингу довіри до банківської системи загалом з боку населення, ще з іншого – унеможливило для бізнесу в умовах кризи неплатежів використовувати механізми перекредитування і консолідації боргів.

Постановою НБУ від 04.11.2008 р. № 351, з 28.11.2008 р. в Україні був фактично ліквідований валютний коридор, офіційний курс долара почав залежати від результатів торгів на міжбанку. Внаслідок цього відбулася девальвація гривні. Після цього Постанова НБУ, “Про окремі питання діяльності банків” від 04.12.2008 р. № 413 скасовує Постанову № 319 і знімає обмеження на зняття депозитів. Також НБУ зобов'язав банки в десятиденний строк подати в Дирекцію з банківського регулювання і спостереження програми капіталізації. У разі якщо банки не зможуть збільшити капіталізацію, то до них ставиться цілий комплекс умов – починаючи від переоцінки заставного майна й закінчуючи зменшенням на 10% адміністративних витрат з обмеженням виплат бонусів і премій керівництву банків. Насамперед – це негативно вплинуло на дрібні й середні банки. Крім того, 6 грудня 2008 р. НБУ робить ще одну заяву, що суперечить попередній: мораторій на дострокове повернення депозитів залишається, що було зазначено в листі НБУ до керівників комерційних банків (№ 22-310/946-17250). НБУ наголошує, що постановою Правління Національного банку України № 413 від 4 грудня 2008 р. (абзац 5 пункту 2) банкам

заборонено дострокове повернення депозитів, оскільки вони вкладені в довгострокові кредити та інші активи.

Така непослідовна політика НБУ поглибила негативні настрої в суспільстві і недовіру не лише до комерційних банків, а й до самого НБУ. Крім того, обмежена ефективність монетарних заходів НБУ в умовах різкого погіршення зовнішніх умов розвитку української економіки, високої доларизації та швидкого розгортання кризи в реальному секторі економіки актуалізувала питання узгодженості дій усіх гілок влади і розроблення чіткої програми з концепції антикризових дій. Варто згадати, що ще на початку 2008 р. було ухвалено План антиінфляційних заходів на 2008 рік і Меморандум Кабінету Міністрів України та НБУ про взаємодію з метою досягнення цінової стабільності та стійкого економічного зростання, проте виконання положень цих документів було здебільшого формальним.

Отже, узагальнимо причини банківської кризи в Україні. На наш погляд, потрібно виокремити внутрішні та зовнішні фактори, які призвели до кризових явищ у вітчизняній банківській системі. До зовнішніх належить світова фінансова криза. До внутрішніх факторів, перш за все, належить політична криза в Україні. Із жовтня 2008 р. наша країна перебуває у подвійній – політичній та економічній – кризі водночас. Щодо банківської кризи, то вона спровокована структурою української економіки, реальним станом зовнішньої заборгованості, безвідповідальною соціальною політикою. Серед основних причин цієї кризи є неконтрольований розвиток фінансової системи, яка зростала дуже швидко. Так, за 2000–2007 рр. ВВП у доларовому вимірі збільшився в 1,68 разу, тоді як основні показники банків зросли в 6–7 разів.

Наголосимо, що головна причина початку банківської кризи – втрата довіри. Уся банківська система спирається на довіру: між клієнтами та банками, а також між банками в усьому світі. І якщо ця довіра зникає, одразу ж виникає велика кількість проблем, пов'язаних із ліквідністю: дефіцит ресурсів, необхідних для розрахунків за кредитами, складнощі з рефінансуванням, надання нових кредитів. Ще одним з негативних факторів вважаємо вивезення капіталу з України іноземними інвесторами під впливом кризових подій на американському і європейському фінансових ринках.

Доларизація – це також важлива проблема для нашої держави. Рівень доларизації вітчизняної економіки у 2008 р. зріс із 22,8 до 30,6%. Фактично в обігу перебувають дві валюти. Багато проблем, із якими зіткнулася Україна, можна вирішити впродовж кількох місяців. Зокрема проблемою для нашої держави є відсутність кваліфікованих кризових менеджерів, які змогли б швидко і ефективно діяти у складних ситуаціях.

Зазначимо, що помилки в розробці стратегії і тактики діяльності банків України є також факторами, які зумовили зростання негативних наслідків у банківській діяльності. Криза показала, що банки самі сприяли кризі:

- була невідповідність наповнення ресурсного кошика українських банків і строків, на які вони давали кредити юридичним і фізичним особам, наприклад, запозичали за кордоном строком на 4–5 років під 4,5%, а розміщували кредити на 10–20 років під 12%. Тобто є значні строкові, а також валютні дисбаланси у вітчизняній банківській системі;

- спостерігався реальний розрив між валютами надання кредитів та доходів, які отримують громадяни. Це теж негативно впливає на фінансову стійкість банків;

- більшість банків останнім часом знизила стандарти щодо надання кредитів, не враховуючи часто того ризику, на який іде. Це призвело до того, що позички надавалися без оцінки кредитоспроможності клієнта, внаслідок цього банки отримали значний обсяг поганих кредитів – понад 10% від загального обсягу портфеля;

- уже в умовах кризи банки були нездатними об'єднуватися для вирішення загальних завдань.

Все це спричинило негативні наслідки для вітчизняних комерційних банків, а саме:

- зниження якості банківських активів, оскільки через погіршення макроекономічної ситуації і політичну невизначеність у країні проблеми з погашенням кредитів магімуть як фізичні, так і юридичні особи;

- втрата довіри з боку вкладників, значне падіння курсу національної валюти внаслідок скорочення грошових заощаджень із приватного сектору;

- зниження ліквідності;
- зменшення капіталізації банків;
- скорочення ресурсної бази банків;
- зростання процентних ставок;
- збільшення обсягів неповернених кредитів.

Водночас до ризиків, які можуть призвести до погіршення ситуації у банківському секторі, належать:

- ймовірність подальшого зниження обсягу банківських депозитів;
- зниження обсягу кредитування реального сектору економіки;
- подальше погіршення якості активів, у тому числі за рахунок вартості цінних паперів в інвестиційних портфелях банківських установ, а також за рахунок збільшення частки проблемної заборгованості за кредитами, у тому числі пролонгованими банками раніше;
- значні проблеми з ліквідністю внаслідок продовження відпливу ресурсної бази із банківських установ;
- банки можуть стикнутися з обмеженням можливостей рефінансування зовнішніх запозичень, примусовою пролонгацією грошових зобов'язань значної кількості позичальників через погіршення їхньої платоспроможності;
- прогнозується також зростання недовіри між суб'єктами фінансового ринку за умови обмеження можливостей підтримки регулятором ліквідності великих банків;
- банки також можуть очікувати: вимоги щодо дострокового погашення зовнішніх боргових зобов'язань через подальше зниження кредитних рейтингів України; значне послаблення інтересу іноземного капіталу до вітчизняного фінансового ринку, а отже, зведення до мінімуму підтримки більшості дочірніх банків іноземними материнськими групами; збільшення кількості випадків оперативного втручання в поточну діяльність банківських установ, що стимулюватиме примусову консолідацію банків; викуп державою проблемних банків [59].

Отже, потрібно сформувати продуману програму дій адже в докризовий період (2007 – середина 2008 рр.) НБУ неодноразово звертав увагу банків на ризики, що накопичуються в банківській системі (доларизації кредитів, валютних і строкових дисбалансів у кредитних

і депозитних операціях банків). Проте ці застереження не супроводжувалися доволі жорсткими діями з боку НБУ. Сьогодні акцентується увага на песимістичних прогнозах політиків і посадових осіб щодо курсу гривні, які підривають довіру до антикризових заходів усіх гілок влади й на недоліках у комунікативній роботі щодо роз'яснення ситуації та формування позитивних очікувань щодо перспектив макроекономічного розвитку України. Недовіру суспільства посилює відсутність офіційної антикризової програми, опублікованого офіційного Меморандуму уряду та НБУ, а також реальних дієвих заходів державних органів щодо подолання кризи в нашій державі.

На нашу думку, потрібно розробити Концепцію розвитку банківської системи України як продуманої послідовної системи дій для повернення довіри суб'єктів господарювання та населення до банківських інститутів та забезпечення ефективного функціонування банківської системи загалом.

Перш за все, нагадаємо, що концепція (від лат. *conception* – розуміння, система) – це певний спосіб розуміння трактування будь-яких явищ, основна думка, керуюча ідея для їхнього пояснення; базовий задум, конструктивний принцип різних видів діяльності [125, с. 633]. А сучасна банківська система – це велика динамічна цілеспрямована відкрита система, яка характеризується: наявністю значної кількості елементів, що виконують різні функції і мають багаторівневу ієрархічну структуру; динамічністю поведінки елементів, підсистем і системи загалом, наявністю складних взаємозв'язків, у т. ч. зворотних; нерегулярністю впливу зовнішнього середовища та хаотичністю в поведінці системи; наявністю визначеної процедури прийняття рішень.

Вітчизняна банківська система – це система перехідного типу, якій характерні такі особливості, як: порушення фінансової рівноваги; надзвичайно велике значення банківського капіталу як основи фінансової стабільності банківської системи; високий рівень взаємозалежності елементів та компонентів системи; недосконала організаційна структура; низька ефективність виконання функцій; розвиток за рахунок екстенсивних факторів; більш динамічний розвиток банківських інститутів порівняно з розвитком підприємств реального сек-

тору економіки. Крім цього, визначальний вплив на розвиток банківської системи України має грошово-кредитна політика НБУ.

На нашу думку, концепція розвитку банківської системи – це конструктивна послідовна система базових ідей щодо ефективного функціонування банківської системи певної країни у визначений період часу, яка повинна мати мету та передбачати виконання завдань щодо її удосконалення. Отже, враховуючи вищезрозглянуті питання щодо теоретичних, законодавчих та практичних основ функціонування банківської системи, вдосконалення механізму реалізації грошово-кредитної, валютної політики і наглядово-контрольної роботи НБУ, зміцнення фінансової стійкості вітчизняних банківських установ та перспективи розвитку національної банківської системи в контексті євроінтеграційних процесів, ми пропонуємо власну Концепцію розвитку банківської системи України (надалі – Концепція) як основу реалізації стратегії економічного зростання та адекватного реагування на системні виклики процесів глобалізації та європейської інтеграції нашої держави, яка має таку структуру:

1. Мета Концепції розвитку банківської системи України.
2. Сучасний стан вітчизняної банківської системи України.
3. Перспективні завдання, на вирішення яких спрямована Концепція
4. Шляхи і засоби вирішення завдань, що стоять перед національною банківською системою.
5. Фінансове забезпечення виконання Концепції.

1. Мета Концепції розвитку банківської системи України

Концепція приймається з метою оцінювання, аналізу, визначення шляхів вдосконалення та подальшого розвитку національної банківської системи з урахуванням як світової, так і вітчизняної економічної ситуації, що склалась нині.

2. Сучасний стан банківської системи України

Сьогодні у банківській системі України загострились проблеми такого характеру, як: по-перше, недостатній рівень капіталізації банків, що гальмує процес розширення масштабів операцій у реальному секторі економіки; по-друге, низька якість банківських активів і пов'язана з цим проблема значних кредитних ризиків, характерних

головному видові банківської діяльності – позичковим операціям; по-третє, дефіцит довгострокових ресурсів, який значно обмежує кредитний потенціал банків та їхні можливості щодо повномасштабного кредитування інвестиційних проєктів, стримує структурні перетворення в економіці; по-четверте, проблема ліквідності банків.

Також суттєвого значення набула і проблема оптимізації структури самої банківської системи, динамічно змінюються види банківських послуг, форми бізнесу і способи комунікацій, ринки збуту і культура підприємництва. За таких умов загострюється потреба в гнучких, здатних пристосовуватися до зміни зовнішнього середовища банківських структурах. Передусім це стосується необхідності активного розвитку нових сегментів ринку банківських послуг: кредитування приватних осіб, підприємств малого та середнього бізнесу, іпотечного кредитування. Розвиткові зазначених напрямів банківського бізнесу сприятиме й створення відповідних спеціалізованих банків.

3. Перспективні завдання, на вирішення яких спрямована Концепція

Один із головних напрямів зовнішньої політики нашої держави – це її інтеграція як повноправного члена у світове і європейське економічне й культурне співтовариство. Важлива складова цього процесу в Україні – це створення максимально сприятливих правових, організаційних та економічних умов для банківських інститутів та банківського обслуговування юридичних і фізичних осіб.

Насамперед це стосується удосконалення та систематизації національного законодавства в банківській сфері. Зміни до чинного законодавства у цій сфері мають бути спрямовані на: адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС; приєднання, в разі необхідності, до нових міжнародних договорів. Актуальним залишається питання підготовки кадрів, здатних ефективно управляти банківськими установами та кваліфіковано надавати банківські послуги й продукти. Повільними є темпи інтеграції національної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у банківській сфері.

Для вирішення цих проблем необхідно виконати такі основні завдання, як:

- дослідження нормативно-правової бази з питань діяльності банківських установ та розроблення пропозиції щодо її вдосконалення;
- моніторинг стану банківського сектору та оцінювання впливу його на соціально-економічний розвиток України;
- обґрунтування монетарних аспектів перспектив інтеграції нашої держави у європейський валютний простір;
- розроблення рекомендацій щодо вдосконалення реалізації грошово-кредитної та валютної політики;
- розроблення пропозиції щодо вдосконалення наглядово-контрольної роботи НБУ щодо банківських інститутів;
- окреслення проблемних аспектів розвитку вітчизняної банківської системи;
- розроблення системи заходів, спрямованих на підвищення рівня кваліфікації банківських працівників та служб, які їх обслуговують;
- дослідження можливості зміцнення фінансової стійкості банківських установ;
- обґрунтування основних напрямків підвищення ефективності операцій банків з кредитно-розрахункового та депозитного обслуговування суб'єктів господарювання і населення;
- визначення перспектив розвитку нових сегментів ринку банківських послуг;
- розроблення цілісної системи заходів, спрямованих на перебудову банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку економіки України.

4. Шляхи і засоби вирішення завдань національної банківської системи

1. Напрями вирішення завдань національної банківської системи

Вирішення проблем у банківській сфері передбачає виконання комплексу робіт у таких напрямках:

- підвищення якості управління банківським сектором на макрорівні позитивно впливатиме як на стан банківської системи, так і на економіку країни загалом;

- оптимізація управління банківським сектором на макрорівні та мікрорівні з метою зниження ризиків та підвищення ефективності головних банківських операцій;
- збільшення капіталізації комерційних банків як фактор забезпечення стабільності грошово-кредитної системи України;
- зміна якісного складу банківського персоналу і структура управління ним у банківських установах;
- оптимізація використання головних інструментів грошово-кредитного та валютного регулювання НБУ, що є необхідною умовою забезпечення макроекономічної стабільності й ефективного розвитку банківської системи;
- формування комплексної сучасної автоматизації банківської діяльності, зокрема впровадження новітніх інформаційних систем, здатних знизити операційні витрати банків;
- на зміцнення дохідної бази банків позитивно впливатиме удосконалення банківських продуктів та активізація впровадження нових видів фінансових послуг;
- посилення взаємодії вітчизняних банківських установ із суб'єктами малого та середнього бізнесу, що має важливе значення як для банківської системи, так і для країни загалом;
- з метою зростання довіри населення до вітчизняних банків повинні бути збільшені фонди гарантування вкладів фізичних осіб, що забезпечить приплив коштів для формування ресурсної бази і подальшої успішної діяльності банків;
- ефективна співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями, що матиме значний вплив на поліпшення організації кредитної роботи банківських установ;
- оптимізація контрольно-наглядових функцій НБУ має позитивно відобразитись на зміцненні фінансової стійкості й ліквідності вітчизняної банківської системи.

2. Відновлення довіри до банківської системи

Необхідність відновлення довіри до банківської системи, адже її важливою складовою є не тільки стабільність, а й прогнозованість курсу національної валюти, тому необхідними кроками в напрямі підвищення довіри до банківської системи мають бути:

1. Чітке законодавче визначення основної цілі НБУ. Довіра до банківської системи розпочинається з розуміння суб'єктами ринку головної цілі центрального банку. Проте в чинному законодавстві відсутнє чітке визначення сутності стабільності національної грошової одиниці як головної мети НБУ, відсутні кількісні критерії оцінювання її досягнення;

2. Координація грошово-кредитної і фіскальної політики, адже відсутність політичної волі та реальних дій, відсутність об'єднання зусиль державних органів та офіційної програми виходу з кризи не сприяють стабілізації ситуації та є факторами недовіри суб'єктів ринку;

3. Активізація комунікаційної діяльності державних органів, у т. ч. НБУ. Відсутність спілкування з громадськістю та роз'яснень ситуації і подій, обґрунтування антикризових заходів, що вживаються, є важливим фактором недовіри суспільства не лише до банківської системи, а й до політики всіх державних органів. Необхідним є надання населенню вичерпних роз'яснень щодо ситуації в економіці та на фінансових ринках, а також щодо дій Кабінету Міністрів України та НБУ щодо врегулювання проблемних ситуацій;

4. Запровадження обов'язкового часткового продажу іноземної валюти виручки експортерів і скорочення зі 180 до 90 днів строків надходження виручки за зарубіжними контрактами. Ці заходи дадуть змогу збільшити пропозицію іноземної валюти на ринку та зменшити на цій основі девальваційний тиск на національну валюту;

5. Запровадження заборони на видачу банками кредитів в іноземній валюті сприятиме зменшенню девальваційного тиску та фінансової доларизації в Україні, а також доларизації ключових товарних ринків (нерухомості та авторинку);

6. Перегляд економічних нормативів діяльності банків (ліквідності і платоспроможності) у напрямі їхнього удосконалення. Необхідність у цьому заході пов'язана з тим, що чинні нормативи своєчасно не просигналізували та не попередили про ризики та дисбаланси, які спричинили втрату фінансової стійкості вітчизняної системи України;

7. Удосконалення процентної політики в напрямі відповідності обсягу облікової ставки ситуації на ринку та необхідності стимулювання кредитування реального сектору економіки. Низька облікова

ставка (10,25%) в умовах значних інфляційних і девальваційних очікувань спровокувала значний попит на кредити рефінансування, які були використані банками для спекулятивних операцій на валютному ринку. Відповідно до стабілізації ситуації і зменшення девальваційних та інфляційних загроз необхідно зменшити офіційні ставки з метою зростання доступності кредитів для реального сектору економіки;

8. Припинення політики домінування інтересів позичальників над інтересами вкладників. Неможливість доступу вкладників до депозитів (за відсутності заборони НБУ на дострокове зняття депозитів) та одночасне зростання пільг позичальникам (реструктуризація кредитів, заборона на виселення з квартир, аукціони НБУ з продажу валюти) ставить у нерівні умови власників депозитних коштів (вкладників) і позичальників, котрі у своїх зобов'язаннях не зважили на валютні ризики. Така ситуація потребує вжиття заходів щодо посилення відповідальності банків за депозитними зобов'язаннями, активізації комунікативної роботи банків та НБУ з громадськістю щодо пропаганди відновлення довіри до банківської системи;

9. Передбачення в чинному законодавстві особистої відповідальності топ-менеджерів за агресивний менеджмент, який призводить до накопичення ризиків банку.

3. Підготовка спеціалістів, поширення знань, формування в суспільстві високого рівня культури й освіти у банківській сфері

Цей аспект повинен містити такі заходи:

– формування правової культури з питань банківської діяльності серед широких верств населення, в т. ч. з використанням сучасних телекомунікаційних засобів;

– проведення публічних інформаційних акцій з роз'яснення негативних наслідків неправочинного використання банківських послуг;

– оновлення форм і методів роботи щодо підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації різних соціальних категорій та вікових груп населення, сертифікованих спеціалістів, працівників органів державної влади, місцевого самоврядування й керівників підприємств, установ та організацій, до компетенції яких належать певні питання;

– розвиток міжнародного співробітництва з питань освіти у банківській сфері шляхом створення міжнародного навчально-науко-

вого центру і запровадження освітньої діяльності, пов'язаної із реалізацією міжнародних магістерських програм підготовки фахівців у банківській сфері, трансферу технологій та інноваційної діяльності;

- удосконалення науково-методичного забезпечення освітньої діяльності;

- охоплення навчанням у банківській сфері нових категорій населення, насамперед шкільної молоді старшого віку;

- розробка та реалізація комплексу заходів, спрямованих на створення цифрової банківської бібліотеки.

- створення умов для підготовки й видання нових наукових розробок, книжок, в тому числі навчальних посібників у банківській сфері;

- удосконалення нормативно-правової бази діяльності представників у банківській сфері (сертифікованих спеціалістів), зокрема шляхом посилення ролі контролювання громадськості за їхньою діяльністю, сприяння постійному підвищенню їхньої кваліфікації, посилення державного впливу на якість надання ними фінансових та банківських послуг.

4. Участь України у проведенні міжнародної політики з метою підвищення міжнародного іміджу нашої держави та її впливу на міжнародні процеси у банківській сфері

- проведення досліджень щодо норм міжнародного права з метою визначення проблемних питань та ефективних шляхів їхнього вирішення;

- аналізування норм міжнародних договорів з метою визначення доцільності приєднання до них.

5. Фінансове забезпечення виконання Концепції

Фінансування заходів, пов'язаних з реалізацією завдань Концепції, повинно відбуватися за рахунок коштів НБУ, спеціальних фондів розвитку, створених комерційними банками, коштів міжнародних валютно-кредитних організацій, спрямованих на розвиток вітчизняної банківської системи та інших джерел, не заборонених законодавством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 року № 2121 – XIV // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – № 1. – С. 3–47.
2. Закон України “Про державний бюджет на 2009 рік” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Закон України “Про електронний цифровий підпис” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – С. 276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Закон України “Про застава” від 2.10.92 р. (№ 2654 – 12) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47.
5. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р., № 679 – XIV // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. – № 7. – С. 3–23.
6. Закон України “Про підприємництво” від 26.02.91 р., № 698 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14.
7. Закон України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” від 5 квітня 2001 р. № 2346-III // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – № 6. – С. 3–21.
8. Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” № 2157-III 21.12. 2000 р. // Закон України – К., 2002. – Т. 1. – 468 с.
9. Зміни до Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті”, затверджено постановою Правління Національного банку України від 16 листопада 2007 р. № 412 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2008. – № 1. – С. 3–11.
10. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2006. – № 10. – С. 8–64.
11. Інструкція про порядок регулювання діяльності комерційних банків в Україні: Постанова Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1028.722.35&nobreak=1>.
12. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 р. № 375.

13. *Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України “Про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної кризи” від 29 січня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.*

14. *Постанова Правління Національного банку України “Про додаткові заходи щодо діяльності банків” від 11 жовтня 2008 року № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.*

15. *Постанова Правління Національного банку України “Про окремі питання діяльності банків” від 04 грудня 2008 року № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.*

16. *Правила Національної системи масових електронних платежів / Затверджено постановою Правління Національного банку України від 10.12.2004 р. № 620 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2005. – № 2. – С. 100–140.*

17. *Афанасьева О. Н. Краткосрочное кредитование предприятий: проблемы и возможные пути решения // Банковское дело. – 2002. – № 9. – С. 25–28.*

18. *Андропова В. Н., Хасянова С. Ю. Методика комплексной оценки кредитоспособности заемщика // Финансы и кредит. – № 14. – 2002. – С. 2–9.*

19. *Банки, вилучені з Державного реєстру банків України // Вісник НБУ. – серпень 2009. – № 8 (162). – С. 61–62.*

20. *Банки и банковские операции: Учебн. для вузов / Е. Ф. Жуков, Л. М. Максимова, О. М. Маркова и др.; под ред. проф. Е. Ф. Жукова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 471 с.*

21. *Банківське право: українське та європейське: Навч. посіб. / П. Д. Біленчук, О. Г. Диннік, І. О. Лютій, О. В. Скороход. – К.: Атіка. – 1999. – 348 с.*

22. *Банківська енциклопедія / Під ред. проф. А. М. Мороза. – К.: Ельтон, 1993. – 336 с.*

23. *Банківські операції: Підручн. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. В. Пуховкіна та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.*

24. *Банківські операції: Підручн. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. А. М. Мороза. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.*

25. *Банківські операції: Підручн. / За ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ “Економічна думка”, 2009. – 696 с.*

26. *Банковский портфель – 1 (Книга банкира. Книга клиента. Книга инвестора) / Отв. ред. Ю. И. Коробов, В. И. Солдаткин – М.: СОМИНТЭК, 1994. – 752 с.*
27. *Банковское дело / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Экос, 1992. – 428 с.*
28. *Банковское дело: Учебн. / Под ред. В. И. Колесникова, Л. П. Кролицежкой. – М.: Финансы и статистика, 1995 – 480 с.*
29. *Барановський О. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 8–17.*
30. *Береславська О. Чинники курсової нестабільності в Україні // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 2. – С. 8–14.*
31. *Бюлетень Національного банку України. – 2009. – № 11. – 192 с.*
32. *Бюлетень Національного банку України. – 2009. – № 12. – 190 с.*
33. *Бюлетень Національного банку України. – 2010. – № 1 – 85 с.*
34. *Бюлетень Національного банку України. – 2010. – № 1. – 188 с.*
35. *Варода Л. Консолідація банківських установ як ефективний спосіб нарощення власного капіталу банків // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 26–36.*
36. *Ващенко Ю. В. Банківське право: Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 344 с.*
37. *Верховода Л. Підприємництво. Нові форми господарювання // Економіка України. – 2001. – № 10. – С. 65–69.*
38. *Віднійчук-Вірван Л. А. Платіжні системи: Навч. посіб. – Львів: Магнолія плюс, 2007. – 190 с.*
39. *Вовчак О. Д. Платіжні системи: Навч. посіб. / Вовчак О. Д., Шпаргало Г. Є., Андрейків Т. Я. – К.: Знання, 2008. – 341 с.*
40. *Волосович С., Тринчук В. Особливості й тенденції розвитку національної системи страхування банківських вкладів в умовах євроінтеграції // Вісник НБУ. – 2007. – № 8 (138). – С. 28–37.*
41. *Вступ до банківської справи: Навч. посіб. / Відп. ред. М. І. Савлук. – К.: Лібра, 1998. – 342 с.*
42. *Гаврилечко Ю. Антикризові заходи НБУ: сценарії розвитку подій / Офіційний сайт <http://ua.glavred.info/archive/2008/12/09>.*
43. *Гальчинський А. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій // Дзеркало тижня. – 2008. – № 42. – С. 8.*
44. *Гідулян А. Державна фінансово-кредитна політика в площині розвитку банківської системи України // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 11. – С. 35–40.*

45. Глушко В. І. Лаптев С. М., Любунь О. С., Раєвський К. С. Банківський нагляд: Навч. посіб. Глушко В. І. Лаптев С. М., Любунь О. С., Раєвський К. С. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.

46. Гетьманцев Д. О., Шукліна Н. Г. Банківське право України: – К.: Центр навч. л-ри, 2007. – 344 с.

47. Гроші та кредит: Підручн. – 5-те вид. без змін / М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Ладизжко та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2008. – 744 с.

48. Грошово-кредитна система України в умовах ринкових перетворень в економіці (Монографія) / За ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Карт-Блани, 2007. – 309 с.

49. Гуцал І. С., Чайковський Я. І. Банківська система України сьогодні: основні проблеми і перспективи розвитку // Фінанси України. – 1997. – № 8. – С. 42–48.

50. Гуцал І. С., Чайковський Я. І. Банківська система України: стан і перспективи // Банківська справа. – 1998. – № 2. – С. 40–43.

51. Денисенко М. П. Кредитування та ризики: Навч. посіб. / М. П. Денисенко, В. М. Домрачев, В. Г. Кабанов, А. В. Ігнатенко, К. А. Чигирик. – К.: “Професіонал”, 2008. – 480 с.

52. Деньги, кредит, банки: Учеб. / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 448 с.

53. Дзюблюк О. В. Грошово-кредитна система України у контексті глобалізаційних процесів // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 2. – С. 7–21.

54. Дзюблюк О. В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин (Монографія). – Тернопіль: Вид-во “Тернопіль”, 1996. – 140 с.

55. Дзюблюк О. В., Малахова О. Л. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки: (Монографія). – Тернопіль.: Вектор, 2008. – 324 с.

56. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. – К.: Поліграф книга, 2000. – 512 с.

57. Дмитренко М. Г., Кочура І. Ю. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків // Вісник Університету банківської справи Національного банку України, 2008. – № 3. – С. 102–107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/VUbsNbU/2008_3/Visnyk%20UBS%20NBU%203_78.pdf.

58. Дмитриева Е. Заем не по-нашему Комерсантъ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/application/html?DocsID>

59. Довгань Ж. Фінансова стійкість банківських установ у період кризи. // Вісник НБУ. – Квітень 2009. – С. 20–26.
60. Домовленості за підсумками круглого столу щодо відновлення довіри бо банківської системи // Вісник НБУ. – Квітень 2009. – С. 8–17.
61. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка / Пер. з англ. В. Мусієнко, В. Овсієнко. – К.: Основи, 1996. – 814 с.
62. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України: (Монографія). – Суми: Університетська книга, 2007. – 400 с.
63. Економіка і монетарна політика у 2007 році та прогноз на перспективу / Фінансовий ринок України. – 2008. – № 2 (52). – С. 8.
64. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи. – Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська та ін. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2009. – 112 с.
65. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / В. В. Адамик, О. І. Амоша, Р. М. Березок та ін.; за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
66. Ендріконова В. Н. Хасянова С. Ю. Методика комплексної оцінки кредитоспособності заємика // Финансы и кредит. – № 14. – 2002. – С. 2–9.
67. Єфимова Л. Г. Банковское право. Учеб. и практ. пособ. – М.: Изд-во “БЕК”, 1994. – 360 с.
68. Жуков Е. Ф. Менеджмент и маркетинг в банках. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 191 с.
69. Заверуха І. Б. Банківське право: Посіб. для студ. вищ. навч. заклад. – Л.: Астролябія, 2002. – 222 с.
70. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. – 2-ге вид., випр. і доп. – Львів: Вид-во “Центр Європи”, 1997. – 576 с.
71. Канафіна Р. М., Медяк Н. А. и др. Отдельные направления развития платежных систем и расчетов // Деньги и кредит. – 2003. – № 2. – С. 48–56.
72. Карчева Г. Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи // Вісник НБУ. – 2010. – № 11. – С. 11.
73. Качан О. О. Банківське право: Навч. посіб. – К.: Школа, 2004. – 320 с.
74. Кириленко О., Біла Т. Тенденції злиття та поглинання в банківському секторі економіки України // Банківська справа. – 2008. – № 5. – С. 29–37.

75. Кіреєв О., Заруба Ю. Підвищення конкурентоспроможності банку: стратегічний підхід // Вісник НБУ. – 2003. – № 11. – С. 25–27.

76. Коновалова С. О. Специфіка кредитно-грошової політики в умовах світової фінансової кризи // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 8. – С. 28–35.

77. Копытин В. Ю. Модели осуществления расчетов в платежных системах // Финансы и кредит. – 2005. – № 3 (171). – С. 9–20.

78. Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: МАУП, 2000. – 240 с.

79. Костюченко О. А. Банківське право: Підруч. – 3-тє вид. – К.: Вид-во “А.С.К.”, 2003. – 928 с.

80. Кротюк В., Куценко О. Базель – II: розрахунок мінімально необхідної величини капіталу згідно з Першою компонентою // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 5. – С. 16–22.

81. Ланко Н. Система електронних платежів НБУ у 2008 році // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 2. – С. 29–31.

82. Малахова О. Л. Ефективність кредитної діяльності банків в Україні та її аналітична оцінка // Наукові записки Тернопільського державного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Економіка. – 2006. – № 16. – С. 154–159.

83. Малахова О. Л. Центральний банк у системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: Щорічник. – Вип. 10. – Тернопіль: Економічна думка. – 2005. – С. 185–196.

84. Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: новые подходы (Базель – II) / Базельский комитет по банковскому надзору. – Банк международных расчетов, 2004. – 266 с.

85. Мизес Людвиг фон. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность / Пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – 240 с.

86. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 963 с.

87. Міщенко В., Шульга С. Інституційні засади державної підтримки банківського сектору в період кризи // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 12–21.

88. Мэнкью Н. Г. Принципы экономике / Пер. с англ. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 784 с.

89. Мочерний С. В. Основи економічних знань: Запитання і відповіді. – К.: Феміна, 1996. – 272 с.

90. Науменкова С. Ринок фінансових послуг: основні тенденції розвитку // Вісник НБУ. – 2007. – № 1. – С. 32–43.
91. Олейник О. М. Основы банковского права: Курс лекций. – М.: Юрист, 1997. – С. 61–62.
92. Орлюк О. П. Банківське право: Навч. посіб. – К.: Хрінком Інтер, 2004. – 376 с.
93. Основні показники діяльності банків на 1 грудня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 69.
94. Основні показники діяльності банків на 1 липня 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 11.
95. Основні показники діяльності банків України на 1 листопада 2009 р. // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 12. – С. 39.
96. Офіційний Вісник України. – 2000. – № 29. – С. 99.
97. Офіційний сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aub.org.ua>.
98. Офіційний сайт асоціації учасників НСМЕП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ansmer.kiev.ua>.
99. Офіційний сайт банку Канади Alberta Treasury Branches (ATB Financial) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.atb.com/Dev/corporate/corp_industry.asp.
100. Офіційний сайт банку Канади RBS Royal Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rbcroyalbank.com/RBC:SpEVq471A8cA1EC4XMY/commercial/financing/business-loans.html.
101. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
102. Паньковська Л., Пасічник І. Проблеми та шляхи покращення функціонування банківської системи України // Вісник Хмельницького національного університету. – Т. 1. – 2009. – № 2. – С. 154–157.
103. Патрікац Л., Компанієць С. Проблеми вибору та визначення оптимальної моделі монетарного устрою в Україні // Вісник НБУ. – 2003. – № 7. – С. 2–7.
104. Патрікац Л. Банкіри вчилися на Поділлі // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 7. – С. 3–7.
105. Пацера М. Сучасний стан і перспективи розвитку Національної системи масових електронних платежів // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 41–43.
106. Пиріг С. О. Платіжні системи. Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 240 с.

107. *Платіжні системи: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. осв.* / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол, І. М. Новак, В. П. Страхарчук. – К.: Либідь, 1998. – 416 с.

108. Поляков В. П., Московкина Л. А. *Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт: Учеб. пособ.* – М.: ИНФРА-М., 1996. – 192 с.

109. Поморина М. А. *Некоторые подходы к управлению эффективностью деятельности банка* // *Банковское дело.* – 2001. – № 10. – С. 11–16.

110. Примостка Л. *Економічні ризики в діяльності банків* // *Банківська справа.* – 2004. – № 3. – С. 16–23.

111. Примостка Л. *Фінансовий менеджмент банку.* – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.

112. *Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції: інформаційно-аналітичні матеріали* / В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Крилова, В. В. Ващенко, Н. В. Грициук та ін. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2007. – Вип. 8. – 266 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/research/Centre_S_S/Eurointegration.pdf

113. *Програма антикризових заходів Уряду Російської Федерації* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivelo.org.ua/krizis.html>.

114. Пшик Б. І. *Модель управління активами і пасивами банку* // *Фінанси України.* – 2003. – № 5. – С. 115–120.

115. Райзер Мартін. *Чому Україна мусить вжити невідкладні заходи із впровадження антикризового плану* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.debaty.org/article/analit_land.

116. *Режим реального часу. Проблеми практичного застосування СЕП* // *Вісник Національного банку України.* – 2008. – № 4. – С. 26.

117. Рисін В., Бабенко В., Лапішко З. *Вплив іноземних банків на функціонування банківської системи Польщі* // *Вісник Національного банку України.* – 2007. – № 3. – С. 24–27.

118. Рыкова И. Н. *Рынок новых кредитных продуктов: проблемы и перспективы в России* / *Финансы и кредит.* – 2007. – № 32 (272). – С. 11–22.

119. *Річний звіт Національного банку України за 2007 рік* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

120. Савченко А., Бургіна Є. *Виконання Базових принципів для системно важливих платіжних систем у Системі електронних міжбанківських переказів НБУ* // *Вісник Національного банку України.* – 2003. – № 8. – С. 38–41.

121. Савченко А., Івченко І., Михайлова В. Система електронних платежів нового покоління // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 2. – С. 2–4.

122. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Пер. с англ. А. Левинзон. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.

123. Скаско О. Удосконалення механізмів обліку кредитних операцій банку // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 430–433.

124. Смовженко Т., Другов О. Проблеми та перспективи банківської системи в умовах євроінтеграції України. Організаційний аспект // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 11. – С. 34–37.

125. Советский энциклопедический словарь – М.: Советская энциклопедия, 1980. – 1600 с.

126. Сомик А. В. Ліквідність банківської системи України: структура, аналіз чинників і напрями підвищення ефективності регулювання // Вісник університету банківської справи національного банку України. – № 3. – 2008. – С. 68–72.

127. Старшинський М. В. Порівняльне банківське право: Навч. посіб. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 299 с.

128. Стельмах В. Монетарна політика як один із ключових факторів економічного зростання // Вісник НБУ. – 2002. – № 1. – С. 2–9.

129. Степаненко В. Ф. Платежные системы в Украине // Финансовый директор. – 2007. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://valstep.hmarka.net>.

130. Тосунян Г. А. Государственное управление в области финансов и кредита в России: Учеб. пособ. – М.: Дело, 1997. – 304 с.

131. Уманців Ю. Розвиток національної банківської системи в умовах глобалізації світової економіки // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 10. – С. 60–65.

132. Уотшем Т. Дж., Паррамоу К. Количественные методы в финансах: Учеб. пособ для вузов / Пер. с англ.; под ред. М. Р. Ефимовой. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1999. – 527 с.

133. Фінансова криза добралася і до європейських банків: За мат. Інтерфакс-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua>.

134. Фінансово-кредитный словарь: В 3 т. / Гл. ред. В. Ф. Гарбузов. – М.: Финансы и статистика, 1984. – Т. 1. – 511 с.

135. *Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учеб. для вузов / Л. А. Дробозина, Л. Г. Окунева, Л. Д. Андросова и др.; Под ред. проф. Л. А. Дробозиной.* – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000. – 479 с.

136. Хандриков А. А. *Международный опыт управления проблемными активами // Финансы и кредит.* – 2003. – № 15 (129). – С. 61–66.

137. Харченко В. *Підсумки діяльності банків України на ринку платіжних карток у 2008 році // Вісник Національного банку України.* – 2009. – № 4. – С. 44–51.

138. *Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручн. / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; за ред. д. е. н., проф. А. М. Мороза і к. е. н., доц. М. Ф. Пуховкіної.* – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.

139. Чайковський Я. І. *Напрямки розвитку системи електронних платежів НБУ у контексті формування нового світового економічного простору // Вісник Тернопільського національного економічного університету.* – 2009. – №5. – С. 262–267.

140. Чайковський Я. І. *Платіжні системи: Навч. посіб.* – Тернопіль: Карт-блани, 2006. – 210 с.

141. Чайковський Я. І. *Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України // Вісник Тернопільської академії народного господарства.* – 1998. – № 3. – С. 63–66.

142. Чуб О. О. *Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // Фінанси України.* – 2008. – № 1. – С. 138–146.

143. Шаповалов А. В. *Основні напрями євроінтеграційного розвитку банківської системи України // Вісник Університету банківської справи Національного банку України.* – 2008. – № 3. – С. 78–81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_um/VUbsNbU/008_3/Visnyk%20UBS%20NBU%203_78.pdf

144. Шевчук С. *Основи конституційної юриспруденції.* – К.: Український центр правничих студій, 2001. – 132 с.

145. Шепель А. О. *Деякі правові аспекти європейської інтеграції України // Часопис Київського університету права.* – 2002. – № 1. – С. 81–82.

146. Шниг Ф. І., Деркач О. В. *Стратегія управління діяльністю комерційного банку: (Монографія).* – Львів: ВАТ “Біблос”, 2000. – 124 с.

147. Jean-Charles Rochet. *Why Are There So Many Banking Crises?: The Politics and Policy of Bank Regulation.* – Princeton University Press, 2008. – 310 p.

148. Sellers, Bob L. *Capital Formation Strategies / Sellers, Bob L. // Independent Banker.* – 1990. – March. – P. 50–56.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Дзюблюк Олександр Валерійович, Васильчишин
Олександра Богданівна, Балянт Ганна Романівна,
Адамик Богдан Петрович, Галапуп Наталія Дем'янівна,
Галицейська Юлія Миколаївна, Малахова Олена
Леонідівна, Михайлюк Роксолана Володимирівна,
Прийдун Любов Мирославівна, Сороківська Зоряна
Казимирівна, Чайковський Ярослав Іванович**

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

**За редакцією доктора економічних наук,
професора О. В. Дзюблюка**

Монографія

*Редактор Інна Калачик
Комп'ютерна верстка Надії Демчук
Дизайн обкладинки Марії Одобецької*

Підписано до друку 25.11.2010 р.
Формат 60x84 1/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Облік.-видав. арк. 19,82. Умов. друк. арк. 22,32. Зам. № М003-10.
Тираж 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Підготовлено до друку у видавництві ТНЕУ
46020 Тернопіль, вул. Львівська, 11
тел. (0352) 47-58-72